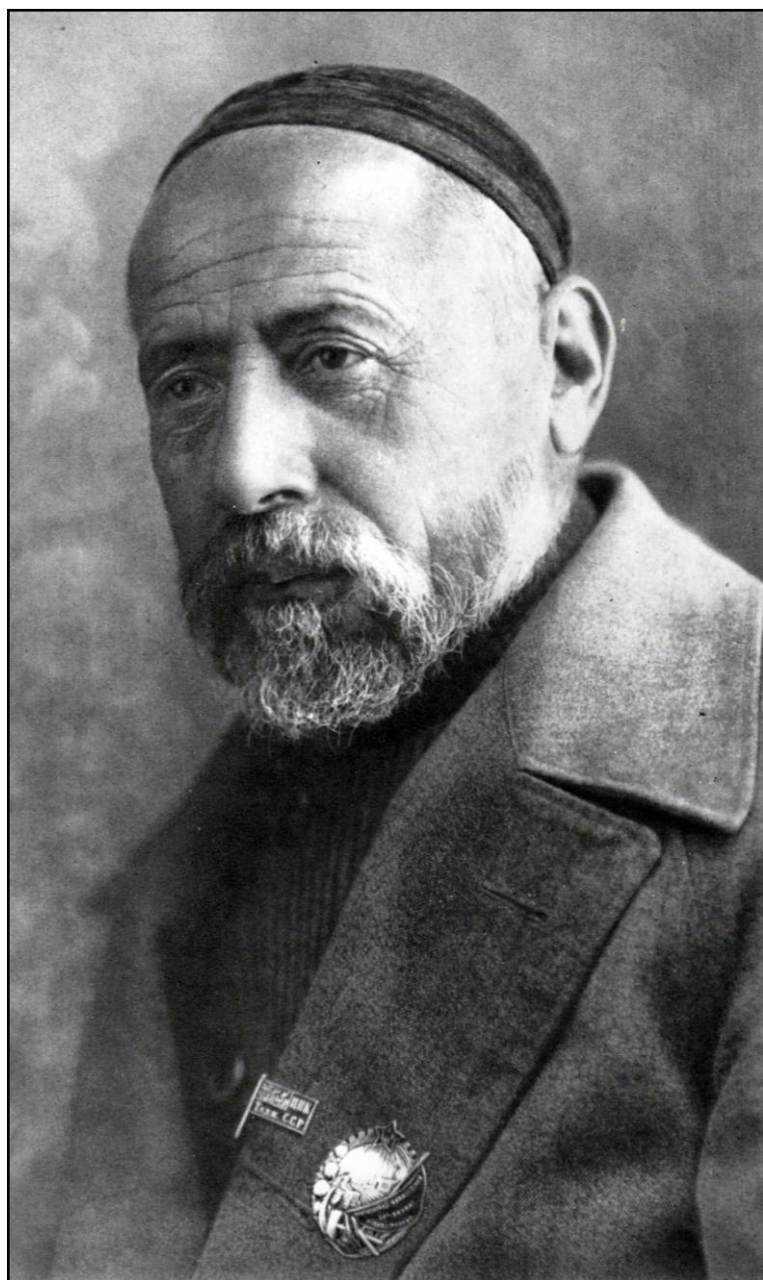
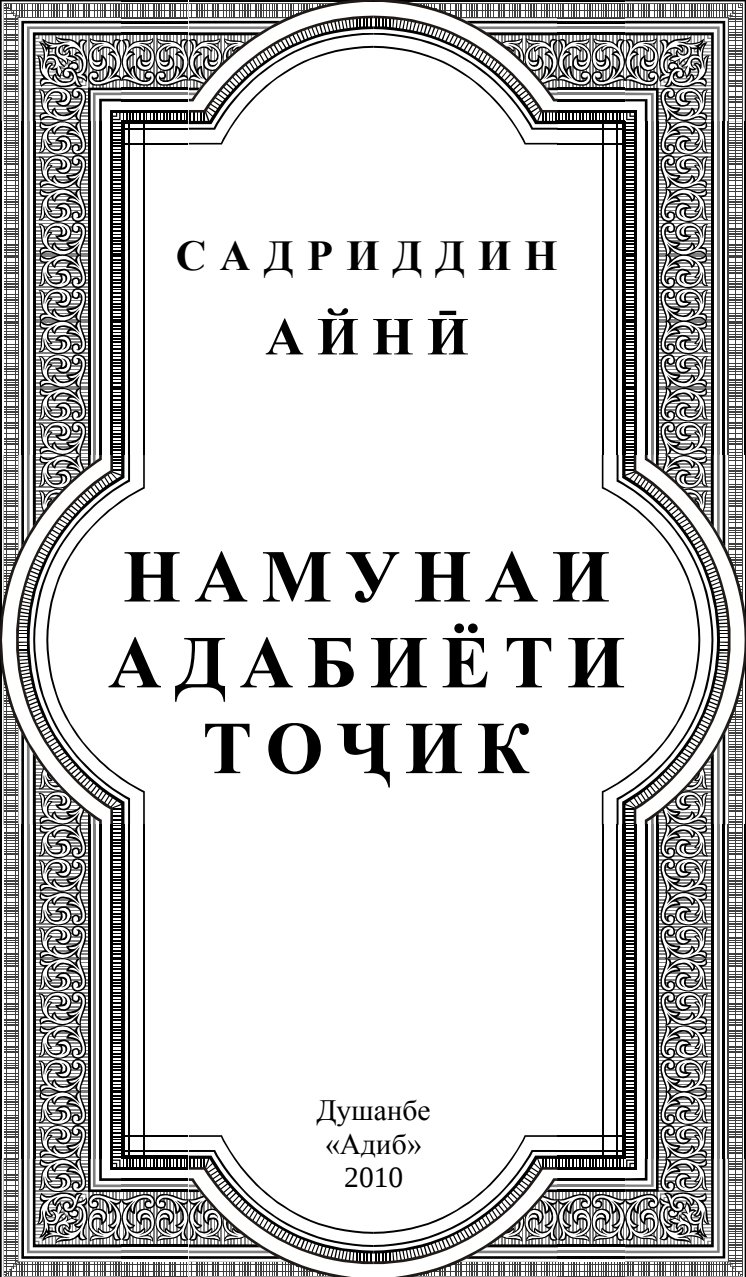

Н А Ш Р И Ё Т И
« А Д И Б »

САДРИДДИН
АЙНӢ

НАМУНАИ
АДАБИЁТИ
ТОЧИК

Душанбе
«Адиб»
2010

ББК 84 Тоҷик 7-4
А-47

Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи
Мубашишӣ Акбарзоод

А-47 Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик.
– Душанбе, «Адиб», 2010, 448 саҳифа.

«Намунаи адабиёти тоҷик» асарест, ки бо нашри он устод Айнӣ адабиёти тоҷикиро ба оламиён муаррифӣ намуд. Ин асар дар таъсисёбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши намоена дошт ва имрӯз ҳам аҳаммияти таърихӣ худро ҳифз кардааст.

Азбаски чопи аввали «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ба хатти форсӣ сурат ёфтаву мамнӯъ гардида буд ва алоқамандони каломӣ бадеъ аз мутолиъаи он маҳрум монданд. Хушбахтона, ин китоби таърихӣ бори аввал ба хатти кириллӣ ба чоп мерасад.

Умедворем, ки ин асар писанди хоҳири хаводорони адабиёт мегардад.

ISBN 978-99947-2-016-3

© Садриддин Айнӣ, 2010

САДРИДДИН АЙНӢ

Ман бо ин ном аз дере ошно будам. Тасаввури ин исм бафаврият як шахсро ба назари ман меовард, ки оғози чавонӣ дар як муҳити зулму чавр дар роҳи озодии халқ хидмат карда, зидди истибдод часурона муборица намуда, бародари фозили худро шахид дода. Он вақт ҳайкали мубораки вай дар пеши чашм чилвагар мешуд: бемор, низор, занҷир дар гардан ва кунда бар по, дар зери тозиёнаву чӯби фаррошони амири Бухоро аз гардан то камар гӯшти пушташ рехта, ба тавре ки ҳамаи устухонҳояш намоён аст.

Рӯзгор бар ин тарзи шиносоии нодида гузашт. Як тасодуфи дигар шавку хаваси маро дар дидани ин бузургвор зиёд кард, орзуи маро барои зиёраташ оташинтар намуд; дидани осори адабии ӯ.

Пас аз хондани осори адабии Айнӣ ба он ширинӣ аз хотирам гузашт, ки амири Бухоро на танҳо золиму мустабид, балки бисёр ғӯсолаву безавқ ҳам буда.

Моҳи августи соли 1925 дар шаҳри Самарқанд ба зиёрати фозили муҳтарам ноил шудам. Устод дар утоқи худ даруни садҳо китоб ғарқ буд ва нусхае дар даст дошт, ки менавишт. Он ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд.

Садамоти дунё, занҷирҳо, зиндонҳо, чӯбҳову шиканҷаҳо устодро пиру мунҳанӣ кардаву чашмонашро бекуват намуда. Бо вучуди ин як сол буд, ба чамъу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик» пардохта буд. Он рӯзҳо китоб ба поён расидаву машғули покнависи он буданд. Ман онро мухтасаран мурур кардам.

Чунон ки худи устод шарҳ дода, ба сабабҳои бисёре ин китоб бе ҳеч гуна танқиду таҳлиле навишта шудааст. Аммо барои танқиду таҳлили нависандагони оян-

даи тоҷик ғанитару чомиътарини манбаъҳои адабиёти тоҷикист.

Ба фикри ман «Намунаи адабиёти тоҷик» беҳтарин намунаи сайри тараққии адабии тоҷикон аст. Устод Айнӣ барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои хаттии шоирони тоҷик басо рӯзҳо, ки дар ба дару кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфтаву ба даст оварда ва дар натиҷа заминаи ҳозире барои танқиду таҳлили адабии тоҷикон омода намуда.

Адабиёти имрӯзаи тоҷикон чун гулистонест, ки солҳои дароз посбонӣ надидаву обёрӣ нашуда ва муҳтоҷи ороишу пироиши бисёрест.

Ман яқин дорам, ки устоди муҳтарам дар миёни ҷавонони наврасу самимии тоҷик тӯдаҳои адабӣ ташкил додаву барои тавҳиди усули адабии забони форсӣ пояҳои муҳкаме устувор хоҳанд кард.

Асосан Осиёи Миёна ҳамеша яке аз марказҳои муҳими адабиёти форсӣ буда. Балки пас аз нобуд шудани адабиёти ин замон ба воситаи ҳучуми араб ва сӯзондани осору китобҳои форсӣ, Осиёи Миёна қадимтарин манбаъ ва сарчашмаи адабиёти форсист.

Он рӯз дар зери зулму фишори араб рӯдакиҳо дар Осиёи Миёна паҳлавонӣ кардаву адабиёти мурдари зинда намуданд.

Муқтазиёти ин давра, давраи адолати Шӯравӣ ва озодии милал аз устодони адаб ва нависандагони маъруфи форсӣ: фитратҳо, мунзимҳо, зеҳниҳо ва айниҳову амсоли онон барои тараққи додани адабиёти ин забони таърихӣ беш аз инҳо талаб мекунад.

ЛОҲУТӢ
Майи 1926
Маскав

САРСУХАН

Аз бозе ки вақоифро таърих қайд мекунад, то имрӯз дар диёри Мовароуннахру Туркистон чунон ки як қавми муаз-зам ба номи тоҷик ё ки тозик истиқомат дорад, ҳамчунон забону адабиёти эшон ҳам ривоч ёфта омадааст. Ривочи забону адабиёти тоҷик дар Мовароуннахру Туркистон махсус ба аср ё тасаллутӣ подшоҳею амире нест. Чунончи мо мебинем, адабиёти тоҷик дар ин сарзамин дар аҳди Сомониён, ки ирқан форсизабон ҳастанд, чӣ қадар ривоч дошта бошад, дар замони авлоди Чингиз, Темур, шайбонӣ, астархонӣ ва манғит, ки ирқан муғул, турк ва узбак ҳастанд, ҳамон қадар ривоч ёфтааст. Пас, маълум мешавад, ки дар ривочи забону адабиёти тоҷик дар ин ҷоҳо маҳз ба сабаби тасаллутӣ Сомониён ё ки муҳоҷирати эронӣ набуд, сабаби ҳақиқӣ мавҷудияти як қавми бузург ба номи тоҷик, ки мансуб ба ирқӣ орист, дар ин ҷохост.

Дар ҳолати ҳозира ҳам мо мебинем, ки дар Бухоро, Самарқанд, Истаравшан, Хучанд, Фарғона, Фалғар, Масҷох ва умуман дар шарқии Бухоро ин қавм зиндагонӣ доранд ва забон, урф, одат ва адабиёти худро батамому камол нигоҳ доштаанд.

Баъд аз Инқилоби Уктабр дар Туркистон ва Бухоро ҳукуматҳои шӯроӣ азбаски ба номи узбак таъсис ёфт, рӯзномаҳо, фармонҳо, дастуруламалҳо, китобҳои мактабӣ ва китобҳои сиёсӣ ҳама ба забони узбакӣ нашр шуданд, қавми тоҷик, ки соҳиби маданияти қадима ва дорои адабиёти нафиса буд, аз адабиёти нави инқилобӣ, аз мактабҳои шӯроӣ ва аз гузориши аҳволи дохилию хориҷӣ ва аз тарбияти сиёсӣ ва билҷумла аз тамоми меваҳои Инқилоб маҳрум монд. Қавми тоҷик азбаски аз рӯзномаҳои узбакӣ дуруст истифода карда наметавонист, надонист, ки Ҳукумати Шӯроӣ ва фирқаи иштирокион ба масъалаҳои миллий чӣ назар дорад, забону адабиёти миллатҳоро ба чӣ

дарача тақдир мекунад ва умуман адабиётро чӣ миқдор кимату эътибор медиҳад.

Адибони тоҷик, ки умре ба адабиёт машғулӣ доштанд, дар ин аҳд аз ривочи маслаку пешаи худ ба кулلى маънос шуда, худро ба гӯшаҳои нокомӣ кашиданд ва ба забони ҳол гӯё ки мутаранними «Он Нили маърифат, ки ту дидӣ, хароб шуд» гардиданд.

Албатта ин гумону ақидаи эшон аз беҳабарӣ буд, зеро агар аз аҳволи ҳозира он чи ҳаст, хабардор мешуданд, медонистанд, ки Ҳукумати Шӯроӣ ва фиркаи иштирокиюн дар бораи забону адабиёти миллатҳо умуман ва ба адабиёти миллатҳои мазлума хусусан чӣ қадарҳо ривочу қимат медиҳад.

Маълум аст, ки дар адабиёти сиёсии Араб ва Эрон арбоби сайфу қалам ҳамеша ба ҳам зикр ёфта, идораи дунё ҳар вақт аз ин ду синф чашм дошта шудааст. Бо вучуди ин дар аҳди подшоҳони мустабиди Шарқ, билхосса дар замони амиру хонҳои охирии Бухорову Туркистон аҳли қалам чунон ки бояду шояд, кадрӯ эътибор наёфтаанд. Ҳар вақт адибу шоироне, ки подшоҳро маддохӣ кардаанду мактаби тамаллуку риёро некӯ хондаанд, ба нозу неъмат расидаанд, аммо оммаи удабову фузало дар камоли муҳтоҷию саҳтӣ рӯзгор гузаронидаанд. Ҳатто ба сабаби танқидоте, ки ба гузориши ҳолоти замони худ ба тариқи сароҳат ё ки ишорат кардаанд, ҷазоҳои саҳт дидаанд, ба мусодираву қатл гирифтӣ омадаанд (дар ин бора дар асли мисолҳо хоҳад дида шуд). Чунончи дар аҳди амирони охирии Бухоро аз сад шоиру адиб яке ба қасабае қозӣ ё ки ба маҳаллае раис мегардид, ё ба соле садақа гӯён ба гирифтани як чомаву сад танга пул аз амир муваффақ мешуд. Бо ин ҳама ин илтифотдидагон аз синфи мумтози удабо набуда, аксаре аз ҷумлаи мутамаллиқини ҳарзагӯӣ ба шумор мерафтанд. Аммо бисёртарини адибони мумтоз маҳруму матрук мемонданд.

Маазолика ҳамин қадар муомилаи амиру хонҳо, ки ҳақиқатан ба чизе намеарзид, ҷавонорро ба сӯи адабиёт савқ мекард. Аммо дар аҳди Ҳукумати Шӯроӣ аҳвол тамом дигар аст. Ҳар адибу шоир ба қадри фазлу камолаш қимату эътибор меёбад.

Агар адибони тоҷик, ё ки ҷавонони толиби адабиёти тоҷик аз аҳвол хабардор мебуданд, медонистанд, ки дар замони Ҳукумати Шӯроӣ ҳеҷ синф ба масобаи синфи адибу муҳаррир ба осудагӣ фароғи бол зиндагонӣ надорад. Дар ин аҳд шоирону муҳаррирон бо камоли озоӣ аз ғайри маҷбурияти касе ба олами инсоният ё ки ба ҷамъу миллати худ хидмат мекунанд. Муздро бояду шояд аз ҳукумат меситонанд. Илова бар ин аз бандагӣ маддоҳӣ кардан ба як шахси мустабид, ки ин шева оро нанги инсоният аст, ғориғу озои ҳастанд.

Баъд аз таъсису барпо шудани ҳукуматҳои миллӣ дар Осиёи Миёна Ҳукумати Ҷумҳурияти Мухтори Тоҷикистон, ки яке аз меваҳои тадбири миллист, барпо шуд. Ҳукумати ҷавони Тоҷикистон дар аввалваҳла нуқтаҳои дар боло шарҳфтаро ба назар гирифта, ҳост, ки маҷмӯае ба номи «Намунаи адабиёти тоҷик» нашр кунад. Дар ин маҷмӯа на танҳо асари адибони муосир, ё ки шеърҳои инқилобии шоирони ҳозираро, балки порчаҳои адабии шоирону муҳаррирони тоҷикро, ки аз замони қадим то ҳол дар Туркистону Моғароуннаҳр расидаанд, дарҷ кунонад. Бад-ин восита номи гузаштагонро зиндаву ҷавононро ба адабиёт ташвиқ намояд. Ба арбоби адабиёти тоҷик хотирнишон кунад, ки «бозори адабиёт имрӯз бештар аз пештар гарм аст. Агар матоъе доред, биёред ва агар димоғе доред, кор кунед! Инак гӯй, инак майдон!»

Ҳукумати Тоҷикистон вазифаи ҳудро адо кард. Акнун бинем, то кумайти қалами қадом шермард даванда аст ва дасту панҷаи қадом қаҳрамони нозуқхаёл сафҳаорост. Ошиқ бисёр аст, вақт аст, ки шохидони адабӣ ба маҷлис бепарда арзи ҷамол намоянд...

Як-ду сухан дар бораи тартиби китоб

Чун Ҳукумати Мухтори Тоҷикистон ҷамъу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро ба қамин ҳавола намуд, бо вучуди адами иқтидор, бинобар қамол ишқам ба адабиёт ин хидмати муқаддасро қабул намудам. Дар бораи вазъи ин

мачмӯа тартиби зайлро дар андеша гирифтаам. Аз аҳди устод Абулҳасани Рӯдакӣ то ҳол аз осори адибони машҳур, ки дар Мовароуннаҳру Туркистон расидаанд, ё ин ки ба ин сарзамин муносибате ба ҳам расонидаанд, ба қадри вусъи татаббуъи ҷомӣ ва гунҷоиши ҳаҷми китоб намунаҳои манзуму мансур ҷамъ карда мешавад.

Ба асарҳои мутааххирин нисбат ба пешиниён бисёртар ҷой дода мешавад, зеро асарҳои мутақаддимин дар девонҳо, тазкираҳо, дар китобҳои адабиёти форсӣ ва дар «Намунаи адабиёти Эрон» машруҳан сабту қайд ёфтаанд. Аммо асарҳои аҳди охирӣ дар баёзҳову тазкираҳо ҷамъ шу-да бошанд ҳам, бинобар ҷоп нашудан дар миёнаи оммаи аҳоли ғоиб нестанд. Дар қисми намунаҳои осори муосирин боби алоҳидае барои адибони ҷадиду инқилобӣ тахсис карда мешавад. Бад-ин восита ҷавонони мустаъидро ба адабиёти нави инқилобӣ ташвиқ карда мешавад.

Таърихи ҳаёт, таваллуд ва вафоти ҳар адибери, ки асараш ба мачмӯа дарҷ мешавад, ба қадре ки ҷомӣ даст меёбад, муҷмалан қайд карда мешавад. Дар бораи ононе, ки тарҷумаи ҳолашон ба даст надаромадааст, ба маълумоти тақрибии тахминӣ иктифо намуда меояд.

Ба ҳар ҳол, бо ҳамаи нуқсон ва камии татаббуъи ҷомӣ ин мачмӯа дар ин боб муқаддимадорӣ хидмат хоҳад кард. Аммо тадвину тақмили ин мавзӯё ҷунон ки бояду шояд, хидмати ҷавонони мустаъидди фаъолро мунтазир аст.

Садриддин АЙНӢ

*15 мартӣ соли 1925,
Самарқанд.*

ШИНОСНОМАИ МИЛЛАТИ ТОЧИК

Адабиёти зидди ситаму муковимат дар таърихи адабиёти тоҷикон пайваста вучуд доштааст. Дар қарни 19 миллодӣ ин равия, яъне муковимат ва сурудаҳои зидди ситам дар навиштаҳои Аҳмади Дониш мушаххасу ошкоро мушоҳида мешавад. Ҳамчунин ин равия дар осори Шохин, Асирий, Савдо ва бархе дигар низ равшану муҳраз аст.

Дар оғози қарни бист адабиёти муковимат дар навиштаҳои Абдуррауфи Фитрат ва се таснифи Садриддин Айний — «Тартилулқуръон», «Заруриёти диния», «Таҳзибулсибён» ва осори дигарон зоҳир мегардад. Ин осор алайҳи барномаҳои таассубомез ва барои усули тадрис дар мадорис таҳия шудааст. Таърихи таълиф ва сарнавишти ин таснифоти Садриддин Айний далолили қотиъӣ ин иддаост. Ба тавре ки маълум аст, Садриддин Айний чи қабл аз Инқилоби Уктабр ва чи пас аз он дар амалу фаъолияти хеш набардгаре зидди ситами фарҳангӣ будааст. Ҳар се асари зикршуда ба равиши ҳаракати маънавии ҷадидия тадвини таълиф шудаанд ва алайҳи барномаҳои суннатии таассубомез тадвин гаштаанд, зеро забони нав дар оғози қарни бист дар ин ришта тақозои таҷдиди назарро дошт. Иншо намудани ҳар се китоб алайҳи таассубҳои фарҳангӣ ҷасорати илмӣ ба шумор мерафт. Ба ин муносибат паёми нохуш дар ин боб расид, ки агар таълифот ба таъб расанд, хатари сангсор шудани муаллиф ва сӯхтани он китобҳо вучуд дорад. Ба ҳамин сабаб ҳар се китоби мазкур бо имзои мустаори «мураттиб ва ношири ширкати «Бухорои Шариф» ба таъб расид.

Дар нашри дувуми он китобҳо дар муқобили «Таҳзибулсибён» (1336 / 1917) онҳо ба номи мураттиб ва мусаннифи аслии устод Садриддин Айний эълон шуд. Пас аз Инқилоби Уктабр қасидаи «Дар васфи Самарқанду Бухоро» дар соли 1919 мунташир гардид, ки алайҳи ситам равона

шуда буд. Баъдан асарҳои дигари эшон «Чаллодони Бухоро», «Таърихи амирони мангития», «Намунаи адабиёти тоҷик», мақолоти муҳимми ин муаллиф ва ғайруху ба майдон омаданд. Онҳо алайҳи ситами таърихӣ, замонӣ ва ситами фарҳангӣ таълиф гардидаанд ва дифои ҳастии халқи тоҷик, хувияти ӯ, ҳукуки ӯ дар арсаи сиёсат дар Мовароуннаҳрро рақам мезананд.

Ва аммо дар бораи фармони амири Бухоро ва ҷонибдорони мутаассиби он замон ва ба ҷазои ваҳшиёна маҳкум кардани Садриддин Айнӣ яке аз адибони воломакоми Бухоро Шарифҷон-махдуми Садри Зиё чунин нигоштааст:

«Бародари мӯхтарам Садриддинхоҷаи Ғиждувонии Айнитахаллусро, ки назман ва насран аввали Амирхонд ва сонии Саъдии Шерозӣ ва дар ҳадди зоташ ранҷуру касалманд буд, аз мадрасаи Кӯкалтош ба ҳоли ачибе оварда, ба дарвозаи арки Бухоро бераҳмонаву бешармона амиру вазир ва ба иқтисоди аҳли балво ҳафтоду панҷ чӯб таъзир карданд ва ба яке аз маҳбасҳои он ҷо, ки «Обхона» меномиданд, ба ҳамон ҳол андохтанд» (Аз «Рӯзнома»-и Шарифҷон-махдуми Садри Зиё).

Ҳамон тавр ки ишора шуд, пас аз Инқилоби Уктабр Садриддин Айнӣ қасидае дар васфи Самарқанду Бухоро дар соли 1919 мунташир кард, ки алайҳи ситам равона шуда буд. Чун он замон дар Ҷумҳурии Бухорову Самарқанд задухурдҳову ихтилофоти гурӯҳҳо ва соҳибмақомон саҳт шиддат ёфтаву бо баҳонаҳои гуногун нисбати ашхоси муҳталиф куштору истинтоку торочғариҳо ба амал меомад, Садриддин Айнӣ дар манзумаи зикрғарӣ «Самарқанду Бухоро» аз ҷумла чунин нигошта буд:

Одамизодаи бечора ба якрӯза ҳаёт¹
Бо бани навъи худ омодаи майдони китол.
Меҳру шафқат ба замон нест, агар ҳаст, риё,
Одамият ба ҷаҳон нест, агар ҳаст, ҳаёл.
Мил бар дида гузоранду бигӯянд: Ҳамӯш!
Тир бар сина халонанду бигӯянд: Манол!
Ёрмандӣ ба бани навъ бидоданд ҳаром,
Хуни ислом ба ислом бидоданд ҳалол.

1. Рӯҷӯ шавад ба маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», шумораи 11, соли 1919, 1337

Ҳокими шаръ мутеъ аст ба амри авбош,
Муфтии шахр асир аст ба дасти арзол.
Ҳукми тақфири мусулмон биситонанд ба зӯр,
Амри татхир зи исён бифурӯшанд ба мол.
Парда ин беҳабарон чанд бипӯшанд ба кор,
Ки хабир асту басир аст Худои мутаол.
Ҳоли мо саҳт парешон шуда, эй фаҳри русул,
Дастгирӣ накуӣ, зуд яқин аст завол.
Чашми лутфе тарафи олами ислом фикан,
Дасти меҳре ба сари миллати мазлум бимол.

Пас аз Инқилоби Бухоро (1920) Айнӣ фурсате муносиб ёфта, ба манзури шиносоии шахсӣ бо вазъи шахри шарифӣ Бухоро ва бо нияти муайян кардани имконоти мавҷуд барои фаъолияти илмию адабӣ ва барои дидор бо дӯстон ва бо Шарифҷон-махдуми Садри Зиё ба Бухоро сафар кард, зеро ба устод Айнӣ паём расида буд, ки аҳволу рӯзгори Садри Зиё чандон хуб нест. Хулоса, устод Айнӣ дар Бухоро барномаи илмию адабии хешро ба масъулини ҷумҳурӣ пешниҳод кард. Пешниҳоди аслии Айнӣ таъсиси Анҷумани таъриху адаб буд, ки аз ҷониби аҳли фарҳанг ва адибони донишманд ба мақомоти давлати Бухоро пазируфта шуд.

Устод Айнӣ дар бораи масъалаи ояндаи Бухоро ва забони давлатии он бо Файзуллоҳ Хочаюф – раиси он ҷумҳурӣ ихтилофи шадиде дошт ва ҳатто бо ӯ сухан намегуфт, вале ба хотири Садри Зиё ва соири масоили муҳимми фарҳанги миллий бо ҳамроҳии дӯстонаш ба дидори Файзуллоҳ Хочаюф шитофт. Файзуллоҳ Хочаюф пешниҳоди Айниро ҷаврӣ ва бо хушнудӣ пазируфт ва Садри Зиёро раиси авҷофи Бухоро таъйин кард ва ба Айнӣ гуфт: Ҳазрати устод, барои обрӯи Бухоро мо Шоик Афандӣ – адиби дӯсти шуморо сафири Ҷумҳурии Бухоро дар Афғонистон таъйин кардем. Устод Фитратро ба Туркия ва меҳостем, ки шуморо ба сафорати Эрон, агар ризоят бифармоед, бигузorem.

Устод Айнӣ дарк кард, ки ҳар се нафари номбурда онҳое ҳастанд, ки дар интиҳоби Раиси ҷумҳур бояд ширкат бикунанд ва ба шаҳодати Изомӣ – хушнависи бухорӣ (баъдан эшон муншии Фитрату Айнӣ шуд) дар посухи Файзуллоҳ гуфт: «Эшонҷон (лақаби ҷавонии Файзуллоҳ), ман қатъан эълom мекунам, ки на сафир шудан меҳоҳам, на кабир (Раиси Ҷумҳурии Бухоро). Аммо меҳостам шароите муҳайё ша-

вад, то мо Анҷумани таъриху адабро бунёд бикунем, ки он-ро дар хорич Фарҳангистон меноманд».

Файзуллоҳ Хочаюф изҳори ризоят кард ва бинои муҳташами куҳанбунёд – идораи кунунии ақду издивоч дар шаҳри Бухороро барои марказ дар назар гирифт. Тафсилоти ин воқиа ба нақл аз Изомии хушнавис чунин аст: «Дар ин марказ устод Айнӣ ба риёсат баргузида шуд ва Садри Зиё, Файзуллоҳ Хочаюф ва Абдуррауфи Фитрат, Шоик Афандӣ, Аҳмадҷон-махдуми Ҳамдӣ, Абдулқодир Муҳиддинов, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва Юлдош Ғулод (нозири маорифи Бухоро) аъзои аслӣ ва Аббос Алӣ ба унвони дабири Анҷуман ва Изомии хушнавис ба унвони муншии Анҷумани таъриху адаб таъйин шуданд.

Бо ҳамаи ин имконот устод Айнӣ маҷбур шуд, ки ба Самарқанд баргардад, зеро дар ин миён иҷборан забони туркӣ ба унвони забони давлатии Бухоро эълom шуд. Ба таври кулӣ бояд гуфт, ки дар тамоми Осиёи Марказӣ вазъи тоҷикон ва ақвоми дигари эронинажод ва вазъи забони ҳазорсолаи форсии тоҷикии асили ин минтақа ниҳоят хузновар буд. Яке аз рӯзноманигорони миллати мо Алӣ Исмоилзода (мақтул дар соли 1937) аз дӯстону ҳамкешон ва ҳаммаслакони Садриддин Айнӣ вазъи тоҷикону забони форсии тоҷикиро дар он солҳо ба тариқи зайл баён намудааст. Вай дар дафтари ёддоштҳои хеш чунин нигоштааст: «Солҳои 1921-1923 дар Осиёи Миёна тахминан номи тоҷик гум шуда буд ва дар ҷоҳои расмӣ забони тоҷикӣ (форсии тоҷикӣ)-ро шунидан мукин набуд.

Забони тоҷикӣ танҳо дар хавлиҳои дарунӣ (ҳаёти хонаҳо ва андарунии хонаҳо) дар байни занон, дар байни модару кӯдак боз монанди аввалинаш ҳукмрон буд. Дар шаҳрҳо... забони модарии аҳолии маҳаллӣ тоҷикӣ бошад ҳам, зӯран барои дар забони узбакӣ (чиғатой) сухан гуфтан ҷаҳд мекарданд ва мекунониданд (иҷбор мекарданд). Оре, шароит ҳаминро тақозо мекард, дар ин ҷоҳо чиғатойчиғӣ, понтуркистӣ бо дабдабаи тамои ҳукмрон буд... Дар идораҳо аризаҳои тоҷикӣ навишташударо қабул намекарданд... Ҳама бояд ба забони узбакӣ-чиғатой сухан гуянд. Касе ки инро накунад, бояд фалон миқдор ҷарима бидиҳад. Тарафдорони матбуоти тоҷикӣ ҳамагӣ ба эроничиғӣ, шиагӣ иттиҳом ёфта буданд.» Алӣ Исмоилзода боз навиштааст: «Моҳҳои тобистони 1921, ки масъалаи нақш кардани як

рӯзнамаи тоҷикӣ дар Тошканд дар ташкилотҳои фирқай чӯш кард, дар худӣ ҳамон рӯзҳо дар Тошканд камисори маорифи Туркистон рафиқ Нисор Муҳаммадро барои ошно шудан бо масъалаи тоҷикӣ ва имконияти нашр намудани як рӯзнама дар забони тоҷикӣ ба Самарқанд фиристод. Дар шаҳри кӯҳна дар қулуби фирқа (Сарои Аҳмадҷон) як маҷлиси машварат даъват карда шуд. Дар он ҷо дар бораи наشري рӯзнамаи тоҷикӣ як музокираи бузург ба майдон омад. Дар маҷлис рафиқ Айнӣ, Исмоилзода, Маъруф Расулӣ, Фаҳриддини Рӯҷӣ ва дигарон ҳозир буданд...

Дар ҳамин вақти танг буд, ки ба ёрии мо рафиқон Шохтемур, Дёкуф ва Ҳочибоюф расиданд. Бо ташаббуси рафиқ Ҳочибоюф аз Фарғона барои рӯзнамаи «Овози тоҷик» понсад сӯм иона ҷамъ шуд. Ғайр аз ин ҳамчунин бо ташаббуси ҷанде аз моҳо ба тариқи ёрмандӣ барои рӯзнама се ҳазор сӯм Ҷумҳурияи Туркистон ва ду ҳазор сӯм Ҷумҳурияи Бухоро дод.

Тоҷикон ҷӣ қадар бисёр бошанд, нависандагони тоҷик ҳамон қадар кам буданд. Қаламҳои зиёӣён ва умуман нависандагони тоҷикзабон ба таҳрири тоҷикӣ одат накарда буд. Таҳрири тоҷикӣ барои қалами онон як кори хориқулода менамуд, аз ҷумлабандиҳои форсӣ қаламҳои онон мерамид. Ин буд, ки дар аввали кор вазифаи бо мотиви таъминкунии рӯзнама ба тариқи як бори вазнин ба гардани ҷанде аз рафиқон — Садриддин Айнӣ, Саййидризо Ализода, Ғуломалӣ Қозимзода афтод.

Таърихи матбуоти тоҷикии Осиёи Миёна номи ҳамин рафиқонро бояд алоҳида сабт кунад».

(Рӯҷӯъ шавад ба мақолаи Алӣ Исмоилзода «Якҷанд сатр аз дафтари ёддошти худ» маҷмӯаи нашриёти «Ҳақиқати Ўзбекистон», Самарқанд, соли 1332...69 ва 73).

Барои тарғиботи зиддитоҷикӣ муҳолифин мавзӯи ихтилофи шиаву сунниро ҳам истифода мебарданд, ба мардуми авоми Осиёи Марказӣ, ки аксар суннимазҳаб буданд, талқин мекарданд, ки ҳар кас тоҷик бошад, шиа аст ва дар ин маврид амали шиаҳои Бухороро намуна меоварданд, ки инҳо дар радиои аввалин набардгарон дар матлаби дифоъи тоҷик, забони ӯ ва мақоми ӯ дар Осиёи Марказӣ парчам афрошта буданд. Мардуми бесаводи маҳаллӣ аз тарси шиа будан худро аз муборизаи тоҷикшиносӣ ва мақоми ӯ канор нигоҳ медоштанд.

Мухолифин ва мутаассибин солҳои баъд баъзан ба исломӣ будани Айни шубҳа ҳам кардаанд ва дар тарғиботи мутаассибонаи хеш ба Айни тухматҳо кардаанд. Ҳол он ки ҳамон тавре ки дида шуд, аввалин китобҳои исломиро қабл аз Инқилоб тавину таҳия дида буд ва дар нашри Қуръони маҷид ҳамкорӣ менамуд. Ва дар яке аз нашрҳои бисёр зебои Қуръони маҷид барои Қуръоне, ки дар Самарқанд дар соли 1327 ҳиҷрӣ ба хатти Мирзо Абдулвоҳиди Бухороии хушнавис ба таърифи буд, чунин манзумае таърих сохта:

Шукр лилах, ки миллати ислом
Боз дар қасри илм бонӣ шуд.
Баҳри нашри улум аз ҳар қас
Базри молию ҳаҳди ҷонӣ шуд.
Ба Самарқанд таърифи бори нахуст
Назми Қуръон, ҷунон ки донӣ, шуд.
Боз шуд таърифи зи лутфи илоҳ,
Ёрмандию меҳрубонӣ шуд.
Гарчи қотиб якест, ҳар қас гуфт:
Беҳтарин нашр нашри сонӣ шуд.
Ҳусни хатташ бад-он масоба расид,
Ки тавон гуфт, лаъли қонӣ шуд.
Баҳри таърифи таърифи Айни гуфт:
«Ба Самарқанд ҷопи сонӣ шуд».

Соли 1924 дар ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сусеълисии Ўзбекистон Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон бунёд шуд. Дар ин замон бо пешниҳоди нахустин Раиси Шӯрои комиссарҳои Тоҷикистони мухтор Мирзо Абдулқодир Муҳиддин Ҳукумати Тоҷикистон ба Садриддин Айни муроҷиат кард ва пешниҳоди Садриддин Айниро дар тавину таҳияи китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷонибдорӣ намуданд ва қарордоди тавини ин китобро ба расмӣ даровард.

Дар шумораи дувуми мурти 1925 рӯномаи «Овози тоҷик» эълонияи Айни дар бораи ин иқдоми муҳим мунташир шуд. Ғарз аз таҳияву тавини «Намунаи адабиёти тоҷик» ин буд, ки аз навиштаҳои гузаштагонии ин миллат аз қарнҳои 9-у 10 милодӣ то замони навин баргузида шавад ва бо тавзеҳи лозим дар як ҷилд таҳия гардад. Дар мавриди замони навин Айни бо ин хитобаи хеш ба мардуми

маҳаллии порсизабони тоҷики Осиёи Миёна муроҷиат кардааст, ки аз осори шуарои маҳаллӣ маводе барои кумак дар амалӣ сохтани ин барномаи муҳим интиҳоб кунад.

Ба ин манзур Айнӣ мушаххасан худ ва бо кумаки шогирдони ҳамкорааш ҳамаи маҳаллотӣ шахрҳо ва манотиқи берунро гардидаву бо ташвиқ ҳамаро барои ёфтани китобҳо ва нусхаҳои қадид басиҷ менамудааст. Ниҳоят ин ки дар моҳи сентебри соли 1925 китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» мураттаб шуд, ки намунаи ашъори ҳазорсолаи ин минтақаро дар бар мегирад ва дар 15 марти 1925 муқаддимаи муфасссале барои он тадвин гардид ва ба шаҳодати устод Лоҳутӣ, ки барои аёдати Айнӣ ба Самарқанд омада буд, дар сиюми августи 1925 ба ҳаҷми 40 ҷузви чопӣ комилан омодаву покнавис ва барои чоп омода буд.

Ин китоб ҳарчанд дар равияи тазкираҳои суннатӣ тадвин шудааст, вале мазмунан алайҳи понтуркистҳо ва ҷиғаточиҳо, ки фарҳанги бузурги тоҷиконро дар Осиёи Миёна инкор мекарданд, танзим гашта буд. Дар ин маҷмӯа аз ҳафтод манбаи нодир ба ғайр аз ёддоштҳои, ки муаллифин бо хатти хеш иншод намудаву фиристода буданд, истифода шудааст. Ҳадафи дигари муаллиф барои тадвини ин китоб ин буд, ки муосирони ҳешро бо намунаи ашъори замони нав ошно созад. Ва низ мақоми вижаи адабии устод Ҳамдӣ, устод Мунзим, устод Лоҳутӣ ва шоири хушқаломӣ ҷавон Пайрав Сулаймонӣ комилан дар он равшан шудаву диққати вижае барои ашъори инқилобӣю навоҳариҳои ин суҳанвари оташин мабзул гаштааст.

Ин асар дар соли 1926 дар Маскав дар «Нашриёти халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ» ба таъъ расид ва аз он рӯ дар атрофи он муборизаи шадиди муғризонаву сиёҳкорона аз ҷониби мутаассибини миллатгарои ҷиғатойчӣ шурӯъ шуд, ки ин китоб мавҷудияти забону адаби ҳазорсолаи як қавми бузурги форсизабонро дар Осиёи Марказӣ ба унвони тоҷик собит карда буд. Вале алорағми ин ҳамлаҳои ноҷавонмардона шахсияте сиёсӣю ховаршинос чун О. Знаменский (ки намояндаи вазорати умури хориҷаи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ дар Ӯзбекистон буд) ва баъзе ховаршиносони шӯравӣ аз он дифоъ карданд.

Ин фарди бовиҷдон дар номаи хеш ба унвони Кумитаи Марказии Ҳизбии Осиёи Марказӣ ба дифоъ аз ин асари

муҳим ва ҳаққу ҳуқуқи миллати асили ин сарзамин пардохтааст. Ва бояд илова кард, ки устод Абулқосим Лоҳутӣ ба рои арзишҳои илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ин китоб ва кӯшишҳои часоратомезу ҳақимонаи Садриддин Айний муқаддимае навишта буд ва дар нашри он талошҳои зиёде ба амал овард.

Устод Саъид Нафисӣ, ки нусхае аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дарёфт карда буданд, дар бораи он чунин нигоштаанд: «Гирдоварандаи ин китоб («Намунаи адабиёти тоҷик». 1926-К.А.) алломаи муосир Садриддин Айний аз аҳрори ин диёр ва удабои номии диёри хеш ва аз зумраи мафохирӣ забони мо дар Туркистон аст». (Саъид Нафисӣ «Сарзамини поки ниёконам», соли 1926, иқтибос аз китоби «Тоҷикон дар масири таърих», «Алҳудо», 1373, с.11.)

Муҳолифини ин асар ночавонмардона даст ба тавтиаву ҳила заданд ва назари бадбинонаи худро ба Маскав эълон намуданд. Дар ин гузоришҳо гуфта шудааст, ки дар ин китоб шеъре омадааст, ки муаллиф гуё амири рондашудаи Бухороро дубора ташвиқ ба бозгашт менамояд. Ба унвони далоил аз «Намунаи адабиёти тоҷик» абёти зерро аз Рӯдакӣ оварда, дархости маҳкум кардани китобро доштанд:

Бӯи Қӯи Мулиён ояд ҳама,¹
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.
Реги Омую дуруштиҳои ў
Зери по чун парниён ояд ҳама.
Оби Чайхун бо ҳама паҳноварӣ
Хинги моро то миён ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳама.
Офарину мадҳ суд ояд туро,
Гар ба ганҷ-андар зиён ояд ҳама.

Ин дархости понтуркистҳо ва мутаассибин аз тариқи Акмал Икромов – дабири ҳизбии он замони Кумитаи Мар-

1. «Намунаи адабиёти тоҷик, Маскав, соли 1926, с.13 ва 14.

казии Ӯзбекистон ба шахси Бухарин – узви олирутбаи сиёси Шӯравӣ ва дабири аввали рӯзномаи «Правда» дода шуд. Ва ин шахс дар ҷаласаи Анҷумани ҷавонони Иттиҳоди Шӯравӣ ин пешниҳоди разилонаро эълон дошт ва дархост намуд, ки ин китоби пураарзиши эҳёи тоҷикон ғаврӣ ҷамъоварӣ, манъ ва аз байн бурда шавад.

Ин аст, ки дар Осиёи Миёна кӯшиши бузурги ноҷавонмардона барои сӯхтани он ва нобуд кардани он ба амал омад...

Солҳо сипарӣ шуд ва дар санаи 1934 дар Маскав нахустин Анҷумани нависандагони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил шуд ва ба намояндагӣ аз тарафи адабони Осиёи Марказӣ Садриддин Айнӣ суҳан гуфт. Гуфтори эшон дар мавзӯи мақоми вижаи адабиёти форсии классик ва адабиёти навини тоҷик ва таъсири он бар адабиёти ҷаҳон буд.

Ин суҳанон мавриди инояти вижаи раиси Анҷуман (Максим Горкий) қарор гирифт ва ба таври хусусӣ ва хитоб ба Садриддин Айнӣ гуфт: «Суҳани шумо, ки аз бузургон ва пирони ин Анҷуман ҳастед, маро саҳт хуш омад. Шумо собит намудед, ки адабиёти Ховар, бавижа адабиёти форс-тоҷик дар бисёр маворид нисбат ба адабиёти Ғарб бартару волотар аст». Ва боз Горкий идома дод: «Адабиёти форсӣ дар ниҳоди хеш истеъдодҳои зиёдеро дорост, ки шумо дар румони «Дохунда»-и худ ин матлабро собит кардаед. Иттифоқан ман мехостам «Дохунда»-ро дошта бошам».

Ва устод Айнӣ, ки нусхае аз онро қаблан омода карда буд, ба эшон тақдим намуд. (Ин китоб аввалин тарҷумаи румон ба забони русӣ буд). Анҷуман ба поён расид ва сарони Ҷумҳурии Тоҷикистон хоستانд, ки ба суннати миллати хеш Горкиро Бухаринро, ки намояндагии олии сиёсии хизбро ба уҳда доштанд, ба меҳмонию зиёфат даъват кунанд. Дар рӯзи муайяншуда дар намояндагии Тоҷикистон дар Маскав Айнӣ ба сарони ҷумҳурӣ муроҷиат намуд. Гуфт, ки модоме ки Бухарин дастурдиҳандаи сӯхтани «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ин ҷо меояд, кори ғалату иштибоҳи эшонро гӯшзад хоҳам кард. Сарони ҷумҳурӣ, ки моил ба ироаи матлаби Айнӣ назди Бухарин набуданд, ин қорро хушоянд надонистанд, зеро Бухарин шахси олимақом ва аз мушовирини бузурги Истолин ва дар айнаи ҳол меҳмони ҷаласа буд. Он гоҳ устод Айнӣ пешниҳод карданд, ки чун Горкиро Бухарин дохил меоянд, шумо бо Гор-

кий гарм бигиред ва суҳбат кунед. Ва ман бо шогирдонам назди Бухарин меравем. Ва инчунин шуд. Устод Айнӣ бо шогирдонаш Сотим Улуғзода, Ғанӣ Абдуллоҳ, Рашид Абдуллоҳ, Абдуссалом Деҳотӣ, Абдушшакур Пирмуҳаммадзода, Раҳим Ҳошим ва Аббос Алӣ ба назди Бухарин рафтанд. Устод ба шогирдонаш гуфт: Ман баҳсро шурӯ мекунам ва шумо идома диҳед ва он гоҳ ба мавқеъ дасти Бухаринро гирифтӣ хитоб ба ӯ гуфт: Рафиқ Бухарин! Меҳоҳам тавзеҳ бидиҳам, ки Рӯдакӣ – сарояндаи шеърӣ маъруфи «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ» амири Бухоро набуд, балки ӯ шоири бузург буд.

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеърӣ ўро баршумурдам сездар раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чунон ки бояд бишмарӣ.

Бухарин гуфт: Ин шайх чӣ мегӯянд? Ва шогирдонаш таърихи воқеиҳои манзумаи Рӯдакиро тавзеҳ доданд ва Бухарин мутаваҷҷеҳи мавзӯ шуд ва фаҳмид, ки чӣ чараёне аз фикри мутаассибин нашъат гирифтааст. Сипас гуфт: Ин иштибоҳи дастгоҳи таблиғоти мост ва ман мутаассифам, ки чунин мавриде ба ғалат пеш омада ва бояд ислоҳ шавад ва китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» дубора бояд ба таъбирасад.

Дар ин ҳангом Айнӣ ба назди сарони ҷумҳурӣ дар чаласа рафт ва гуфт: Дӯстони азиз, рафиқ Бухарин одами хубе ҳастанд, эшон иҷозаи таҷдиди ҷопи дубораи китоби маро содир карданд...

Илова бар он ки аз Лоҳутӣ зикр шуд, устод Лоҳутӣ дар Анҷумани якуми нависандагони шӯравии Тоҷикистон дар соли 1934 дар дифоъ аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» муфассалан суҳбат намуд ва дар протоколи ин чаласа чунин омадааст: «Рафиқ Лоҳутӣ: Дар Кунгураи шашуми Коминтерн рафиқ Бухарин сифати мисоли бад кор кардани Тоҷикистонро ҳамин китоб («Намунаи адабиёти тоҷик»—К.А.) нишон дод ва ба ӯ маълумоти нодуруст дода буданд. Дар аввали китоб шеърҳои Рӯдакӣ ҷоп шуда буд. Гуфтанд, ки амир таъриф карда мешавад ва ғайруху. Мо дар Иттифоқи Шӯроҳо асарҳои ин гуна нависандагонро монанди Толстой, Пушкин, Тургенев ва дигарон ҷоп мекунем, ки

инҳо ҳаргиз коммунист нестанд, вале дар Тоҷикистон мо чунон коммунистони садфоиш ҳастем, ки ба меросҳои пурқимати адабии гузашта туф мекунем». (Ручӯъ шавад ба маҷаллаи «Барои адабиёти сусиёлистӣ», шумораи 5 ва 6, соли 1937, с.70).

Устод пас аз бозгашт ба Самарқанд бо шавқу ангезаи хос ба ислоҳи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба такмили он дар тақвияти забону фарҳанги тоҷикӣ дар Осиёи Марказӣ ва Хуросон пардохт. Дар соли 1937, замоне ки Айнӣ дархости чопи мучаддадро дошт, Бухаринро ба унвони душмани халқ зиндонӣ ва эъдом карданд ва мучаддадан барои Айнӣ мушките пеш омад ва боз ҳамон мутаассибин фитна карданду гуфтанд: Чопи мучаддади ин китоб дархости Бухарини маъдум будааст ва аз таҷдиди он ҷилавгирӣ шуд. Вале Айнӣ таҳқиқоти рӯдакишиносии худро идома дод ва китоби маҷмӯаи устод Рӯдакиро бо ҳамкориҳои шоғирди худ Абдуссалом Деҳотӣ барои чоп омода кард ва илова бар мақолаи хеш мақолаи донишманди фозили тоҷикшинос А.А.Семёновро дар таърихчаи воқеияти шеърӣ «Бӯи Ҷӯи Мулиён» ба он изофа кард.

Устод Айнӣ дар соли 1940 мақолаи дигаре дар мавриди қабри Рӯдакӣ навиштаву ба чоп расонд (Маҷаллаи «Шарқи Сурх», соли 1940, шумораи 23). Дар ниҳоят пас аз Ҷанги Ҷаҳонии Дувум боз масъалаи Рӯдакӣ ба миён омад ва Айнӣ ба такмили замимаи китоби «Намунаи адабиёт» пардохт ва охири бор нусхаи комили онро дар соли 1942 ба поён расонд ва чун дар баҳбуҳаи ҷанг буд, ба чоп нарасид ва дар бойгонии «Нашриёти давлатии Тоҷикистон» боқӣ монд ва ахиран бо кӯшишҳои нигоранда асари зикршудаи Айнӣ ба унвони рисолаи «Маънии калимаи «тоҷик»» ба китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» замима гаштаву ироа мегардад.

Устод Садриддин Айнӣ ҳеҷ гоҳ бар зидди ҳатти форсии тоҷикӣ набуд. Табдили ҳатти ниёкон ба ҳатти лотин ва сипас ба ҳатти сирилик амре иҷборӣ ва сиёсӣ аз сӯи инқилобиён ба шумор мерафт. Аз соли 1926 Туркия, Озарбойҷон, Тотористон, Туркменистон, Қазокистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон ҳатти лотинро пазируфтанд, вале алорағми муқовимати Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Аҳмадҷон-махдуми Ҳамдӣ, Аббос Али ва дигарон Тоҷикистони худмуктор фақат дар соли 1929 ҳатти лотинро бар асоси фишори сиёсӣ пазируфт.

Устод Айнӣ ҳамаи осори хешро ба хатти форсии тоҷикӣ навиштааст. Робитаи эшон бо аҳли илму адаб, шогирдону фарзандон фақат бо ин хат анҷом мешуд. Ғараз аз ин тафсилот дар баёни баъзе аз лаҳзоти муҳимми рӯзгору осори Айнӣ он аст, ки дар пешгуфтори «Намунаи адабиёти тоҷик» чехраи воқеии ин размандаи ситамсизе ҳодими фарҳанги халқи тоҷикро он гуна ки шоиста аст, ба ихтисор тарсим кунем, то арзишҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва сиёсии китоби мазбур барои хонандагони имрӯзу фардо мушаххастару равшантар ҷилва кунад.

Шоҳиде дигар бар марому шеваву баёни асили ниёкон дар бораи Садриддин Айнӣ навиштааст аз устод Саъид Нафисӣ, ки нақли он ҳолӣ аз лутф нест.

Устод Саид Нафисӣ дар маҷаллаи «Дунё» дар мақолаи «Чанд тан аз мардони дидани ҷаҳон», ки Ҷавохирлаъл Нехрӯ, Жулия Кури, дуктор Пруст, Мавлоно Абдулкаломи Озод, дуктур Зокир Ҳусайн, Ҳабибурраҳмон ва дар Шӯравии собиқ дуктур Невкатизо, Калинин, Иосиф Истолин, Микоян ва Садриддин Айниро ёдовар шудааст, минҷумла дар бораи мулоқоти хеш бо Айнӣ чунин навиштааст:

«Ду сафар аз роҳи Хуросон нахуст ба Ҷумҳурии Туркманистон ва сипас ба Ҷумҳурии Ўзбекистон бори аввал барои ширкат дар маросими 20-солагии он ҷумҳурӣ ва бори дувум барои ширкат дар маросими 500-солагии валодати Алишери Навоӣ рафтам. Дар ҳар ду сафар аз ошноӣ мусоҳибат бо донишманди маъруфи тоҷик марҳум Садриддин Айнӣ бархурдор шудам. Ин мард аз бузургони диёри худ буд. Дар роҳи озодию истиқлол ранҷ бурдаву зиндон кашидаву шиканча дида буд. Қадде мутаваассит ва бештар кӯтоҳ, ҷуссае зарифу борик, сурати кашидаи лоғар, чашмони дурушт, бинии паҳн, лабони кулуфт, чонаи барҷаста, мӯҳи ҷавгандумӣ дошт. Ҳамеша либоси махсуси тоҷикону узбакон, яъне лабодаи баланди остинкушоди дорои роҳроҳи рангоранг мепӯшид ва шаб кулоҳи қуллобдӯзикардаи сафеду сиёҳ бар сар мегузошт ва ҷаммаи соқанозук ба по дошт. Ҳатто сар то пой ӯ мазҳари тоҷикони он сӯи марзи Эрон буд. Форсиро ба ҳамон лаҳҷаи тоҷикон, аммо китобӣ ҳарф мезад ва ба ҳамин ҷиҳат фаҳми он дар бархурди аввал барои эронӣён осонтар буд. Дар сафари дувум чанд тан аз удабои Афғонистон ҳам даъват доштанд ва бо мо

хамманзил буданд ва ба ин васила буд, ки дониستم, бисёре аз истилоҳоти хосси забони тоҷиконро афғонҳои форсизабон ҳам, ки аз ҳамон нажоди тоҷиканд, доранд.

Се сол пеш, ки барои ширкат дар Кунгураи ховаршиносон дар Маскав меҳмони Академияи Улуми Шӯравӣ будам, Садриддин Айнӣ аз ин ҷаҳон рафта буд ва ҳама кас ҷои вайро тихӣ медид. Писараш Камолиддин Айнӣ камкам ҷои падарро хоҳад гирифт ва аз ҳоло навиди он рӯзро медихад. Пас аз поёни Кунгура Фарҳангистони Улуми Тоҷикистон ва Донишгоҳи шаҳри Душанбе – пойтахти Тоҷикистон маро ба сарзамини худ даъват карданд. Дар ҳамон рӯзи аввал бар хоки Садриддин Айнӣ дар боғи умумию порки зебои шаҳр, ки тоза омода шудааст, рафтам. Бар сари хокаш бинои бисёр зебо, ки муаррифи услуби меъмории муштарак миёни мову милали Осиёи Марказист, сохтаанд ва мучассамаи ўро низ таҳия медиданд, ки пас аз итмом бар сари хокаш бигуздоранд. (Солномаи «Дунё», шумораи 19, с.199).

Инак ин асар бо дар назар гирифтани ислоҳоту изофоте, ки устод Айнӣ ба он пардохтаанд, ба табъ мерасад. Умед аст, ки ин маҷмӯа хидмате бошад ба миллати фарҳангию асили тоҷик ва ҳамаи мардуми форсизабон ва дардошное, ки аҳли қаламу таҳқиқу андешаанд.

***Камолиддин
Садриддинзодаи Айнӣ***

Душанбе, 2004.

**ҚИСМИ
АВВАЛ**

300-1200 ҳиҷрӣ

**УСТОД АБУЛҲАСАН РҶДАКИИ БУХОРОЙ
БА РИВОЯТЕ САМАРҚАНДӢ (341 х.)**

*Аз «Намунаи адабиёти Эрон»
табъи Боку (1922), асари Мирзомуҳсин Иброҳимӣ
(ба тариқи интиҳоб)*

Маро бисуду фурӯ рехт, ҳарчӣ дандон буд,
Набуд дандон, лобал чароғи тобон буд.
Сапеду симзада буду дурру марҷон буд,
Ситораи сахарӣ буду қатраборон буд.
Яке намонд кунун з-он, ҳама бисуду бирехт,
Чӣ наҳс буд ҳамоно, ки наҳси Кайвон буд?
На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз,
Чӣ буд? Рост бигӯям, қазои Яздон буд.
Ҷаҳон ҳамеша чунин аст, гирдгардон аст,
Ҷамеша то бувад, ойин-ш гирдгардон буд.
Ҷамон ки дармон бошад, ба ҷои дард шавад,
Ва боз дард, ҳамон к-аз нахуст дармон буд.
Кухан кунад ба замоне, ҳамон кучо нав буд,
Ва нав кунад ба замоне, ҳамон ки хулкон¹ буд.
Ҷаме чӣ донӣ, эй мохрӯи ғолиямӯй,
Ки ҳоли ходими ту пеш аз ин ба чӣ сон буд.
Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду бими нуқсон буд.
Басо канизаки некӯ, ки майл дошт ба ӯ,
Ба шаб зиёрати ӯ пеши ӯ ба пинҳон буд.
Набиди равшану дидори хубу рӯйи латиф,
Агар гарон, ба дари ман ҳамеша арзон буд.
Ҷамеша шод, надонистаме, ки ғам чӣ бувад,
Дилам нишоту тарабро фарох майдон буд.
Аёл не, зану фарзанд не, маунат не,
Аз ин ҳама танам осуда буду осон буд.
Ту Рӯдакиро, эй муғ кунун ҳамебинӣ,
Бад-он замона надидӣ, ки инчунинон буд.
Бад-он замона надидӣ, ки дар ҷаҳон рафтӣ,
Сурудгӯён, гуфтӣ ҳазордастон буд.
Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд.

1. Хулкон – кухня, дарида.

* * *

Шод зй бо сиёҳчашмон шод,
Ки ҷаҳон нест ҷуз фасонаву бод.
З-омада шодмон бибояд буд,
В-аз гузашта накард бояд ёд.
Ману он ҷаъдмӯи ғолиябӯй,
Ману он моҳрӯи хурнажод.
Некбахт он касе, ки доду бихурд,
Шӯрбахт он ки ӯ нахурду надод.
Боду абр аст ин ҷаҳон, афсӯс,
Бода пеш ор! Ҳарчӣ бодо, бод.

* * *

Замона панде озодвор дод маро,
Замонаро чу накӯ бингарӣ, ҳама панд аст.
Ба рӯзи неки касон гуфт, ғам махур зинҳор,
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.

Аз қасида, ки амир Наср ибни Аҳмади Сомониро ба
омадани Бухоро аз Ҳирот ташвиқ карда:

Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён¹ ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.
Реги Ому бо дуруштиҳои ӯ
Зери по чун парниён ояд ҳама.
Оби Ҷайхун бо ҳама паҳноварӣ
Хинги моро то миён ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳама.
Офарину мадҳ суд ояд туро,
Гар ба ганҷ-андар зиён ояд ҳама.

Гӯянд устод Рӯдакӣ «Калилаву Димна» («Анвори
Суҳайлӣ»)-ро ба номи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ба форсӣ

1. Ҷӯйи Мӯлиён – ҷӯест дар наздикии қалъаи Бухоро, ки дар он ҷо Сомонӣ ба ғолибузургӣ доштаанд.

манзум кардааст. Дар «Намунаи адабиёти Эрон» байти зер аз он манкул аст:

Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Аз тазкираи «Оташкада» таълифи Ҳочӣ Лутфалибеки Озар, матбӯъ дар соли 1299 ҳичрӣ дар матбааи «Фатҳулқарим» воқеъи Лакҳнав.

Хурӣ ба сипоҳ-андару моҳӣ ба саф-андар,
Сарвӣ гаҳи озоишу кабкӣ гаҳи рафтор.
Гаҳ хури зирехпӯшию гаҳ моҳи камонкаш,
Гаҳ сарви ғазалгӯию гаҳ кабки қадаххор.

* * *

Фиғони ман ҳама з-он зулфи тобдори сиёҳ,
Ки гоҳ пардаи лола-сту гоҳ миёҷари моҳ.
Назар чӣ гуна бидӯзам, ки баҳри дидани ӯ
Зи хоки ман ҳама наргис дамад ба ҷои гиёҳ.
Ба вақти рафтани аз сими сода бошад ҷой,
Ба гоҳи хуфтани аз мушки суда бошад гоҳ.

Рубой

Эй аз гули сурх ранг бирбудаду бӯ,
Ранг аз паи рух рабуда, бӯ аз паи мӯ.
Гулранг шавад, чу рӯй шӯӣ, ҳама чӯ,
Мушкин гардад, чу мӯ фишонӣ, ҳама кӯ.

* * *

Чун кори дилам зи зулфи ӯ монда гирех,
Бар ҳар раги ҷон сад орзу монда гирех.
Уммед зи гиря буд, афсӯс, афсӯс,
К-он ҳам шаби васл дар гулӯ монда гирех.

Аз «Хизонаи омира», таълифи Ғуломалихони Озод, дар марсияи Абулҳасани Муродӣ шоири бухорӣ гӯяд:

Мурд Муродӣ, на ҳамоно ки мурд,
Марги ҷунон ҳама на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боздод,
Колбади тира ба модар супурд.

Аз «Баҳористон»-и Чомӣ дар матбааи Навакишур
воқеъи Лакхнав, матбуъ:

Он ақиқин мае, ки ҳар кӣ бидид,
Аз ақиқи гудохта нашнохт.
Ҳар ду як ҷавҳаранд, лек ба табъ
Ин бияфсурду он дигар бигдохт.
Нобисуда, ду даст рангин кард,
Ночашида, ба торак-андар тохт.

Дар «Баҳористон» манкул аст, ки устод Рӯдакӣ аз модар
нобино зодаву дар ҳафтсолагӣ Қуръонро хифз кардааст.
Дар «Баҳористон»-и Чомӣ аз «Шарҳи Яминӣ» нақлан на-
вишта шудааст, ки ашъори Рӯдакӣ ба ҳазор ҳазору сесад
байт расидааст.

Баъзе маълумот

Назар ба иттифоқи аҳли тазкира ва тарочими аҳвол ус-
тод Рӯдакӣ аввалкаст, ки шеъри форсиро аз қасида, ғазал,
китъаву рубой тавдин карда.

Ҳарчанд пеш аз Рӯдакӣ мисли Бахроми Гӯр, Ҳаким
Абуҳафси Суғдӣ ва Хоча Абулаббоси Марвазӣ шеъри
форсӣ иншод карда бошанд ҳам, гуфтаи эшон ба дараҷаи
девон нарасида, бинобар ҳамин сабаб номи Рӯдакӣ ба сар-
дафтари намунаи адабиёти тоҷик гузашт. Давлатшоҳи
Самарқандӣ мисли соири арбоби тазкира ҳарчанд номи
Рӯдакиро ба устодӣ ёд карда, аммо ба шеъраш ба назари
истихфоф нигоҳ мекунад.

Ба фаҳми фақир шеъри Рӯдакӣ дар камоли равонӣ ва до-
роӣ фасоҳату балоғат аст, ки ба хонанда ба осонӣ як
ҳаяҷони бадеӣ мебахшад. Ҳамин аст дараҷаи болои шеър.
Ба назм овардани китобе мисли «Калилаву Димна» дар ав-
вали шуюъи шеъри форсӣ бар камоли қудраташ далолат
мекунад. Давлатшоҳи Самарқандӣ ва соҳиби тазкираи
«Оташкада» Рӯдакиро бухорой менависанд. Лекин соҳиби
«Хизонаи омира» самарқандӣ қайд мекунад. Аммо дар
маҷмуаи мунтахаботе, ки мусташир Бартолд ба номи
«Туркистон» ҷамъу нашр кардааст, Рӯдак қаръе аз навоҳии
Самарқанд ва Рӯдакиро мансуб ба он ҷо қайд кардааст. Ле-
кин ин Рӯдакӣ ба куняи Абӯабдуллоҳ зикр ёфтааст. Аммо
Рӯдакӣ, ки мо дар садаи баёни тарҷумаи ҳолаш ҳастем,

куняашро соҳиби «Оташкада» ва Давлатшоҳӣ Абулҳасан навиштааст. Мумкин аст, ки ба номи Рӯдак қаряе ҳам дар Бухоро ва ҳам дар Самарқанд бошад. Чунончи ба номи Қавола, Мӯлиён, Навқаср ва амсолаш қаряҳо ҳам дар Бухоро ва ҳам дар Самарқанд ҳастанд. Ба ҳар ҳол зуҳури устоде мисли Рӯдакӣ аз Мовароуннаҳр боиси ифтихори тоҷикон аст.

– 2 –

ШАЙХ АБУЛАББОС

Исмаш Фазл ибни Аббос аст, бухорой ва муосири Рӯдакист. Дар марсияи Наср ибни Аҳмад ва таҳнияти Нӯҳ ибни Мансур гуфтааст:

Аз тазкираи «Оташкада»

Подшоҳе гузашт хубнаҷод,
Подшоҳе нишаст фаррухзод.
3-он гузашта ҷаҳониён ғамгин,
3-ин нишаста замониён дилшод.
Бингар акнун ба ҷашми ақл нақӯ,
Ҳар чӣ аз мо гирифт Эзид, дод.
Гар ҷароғе зи пеши мо бардошт,
Боз шамъе ба ҷои ӯ бинҳод.

– 3 –

ДАҚИҚӢ

Соҳиби «Оташкада» номашро устод Мансур ибни Аҳмад ва ватанашро ё Тӯс, ё Бухоро ва ё Самарқанд менависад ва аз шуарои замони Оли Сомон мешуморад. Аммо дар «Намунаи адабиёти Эрон» номаш Абӯмансур Муҳаммад ва замони ҳаёташ 317-366 нишон дода шудааст.

Аз «Оташкада»

Гӯянд сабр кун, ки туро сабр бар диҳад,
Оре, диҳад, валеқ ба умри дигар диҳад.
Ман умри хешро ба сабури гузоштам,
Умре дигар бибояд, то сабр бар диҳад.

* * *

Дарафканд, эй санам, абри биҳиштӣ
Ҷаҳонро хилъати урдибиҳиштӣ.
Бад-он монад, ки гӯй аз маю мушк
Мисоли дӯст бар сахро навиштӣ.
Зи бӯи гул гулоб ояд бад-он сон,
Ки пиндорӣ гул андар гул сириштӣ.
Дақиқӣ чор хислат дӯст дорад
Ба гетӣ аз ҳама хубию зиштӣ:
Лаби ёкутрангу нолаи чанг,
Шароби лаълу кеши зардуҳиштӣ.

Аз мисроъи охирӣ маълум мешавад, ки Дақиқӣ бо вучуди расман мусулмон будан, ба кеши зардуштӣ хайрбод нагуфта будааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Кошкӣ андар ҷаҳон шаб нестӣ,
Ё маро ҳичрони он лаб нестӣ.
Заҳми ақраб нестӣ бар ҷони ман,
Гар варо зулфи муақраб нестӣ.
В-ар набудӣ кавкабаш дар зери лаб,
Мӯнисам то рӯз кавкаб нестӣ.
В-ар мураккаб нестӣ аз некуй,
Ҷонам аз ишқаш мураккаб нестӣ.
В-ар маро бе ёр бояд зистан,
Зиндагонӣ кош, ё раб, нестӣ.

Маълум мешавад, ки дар замони Дақиқӣ калимаи «нестӣ»-ро ба маънои «набудӣ» ва «намебуд» ба кор ме-доштаанд.

Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ

Қитъа

Ман ин ҷо дер мондам, хор гаштам,
Азиз аз мондани доим шавад хор.
Чу об андар шамар бисёр монад,
Уфунат гирад аз орои бисёр.

ОҒОЧИИ БУХОРОӢ

Исмаш Мирзо Абулҳасан, аз умарои Оли Сомон.

Аз «Оташқада»

Агар аз дил ҳисор шояд кард,
Чуз дили ман туро ҳисор мабод.
Меҳрубонитро шуморе нест,
Зиндагонитро шумор мабод.

* * *

Ба ҳаво дарнигар, ки лашкари барф,
Чун кунанд андар ӯ ҳаме парвоз,
Рост ҳамчун кабӯтарони сафед
Роҳгумкардагон зи ҳайбати боз.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Оғочӣ дар тавсифи худ гуфта:

Эй он ки надорӣ хабаре аз ҳунари ман,
Хоҳӣ, ки бидонӣ, ки наям неъматпарвард,
Асб ору камон ору каманд дору китоб ор,
Шеърӯ қаламу барбату шатранчу маю нард.

АБӢНАСРИ ФОРОбӢ (339)

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Асрори вучуд хому нопухта бимонд,
В-он гавҳари бас шариф носуфта бимонд,
Ҳар кас ба далели ақл чизе мегуфт,
Он нукта, ки асл буд, ногуфта бимонд.

Хитоб ба афлок

Эй он ки шумо пиру чавондидоред,
Азракпӯшони ин куҳандеворед.
Тифле зи шумо дар бари мо маҳбус аст,
Ӯро ба халос ҳиммате бигморед.

Дар «Комусулаълум», ки асари Шамсиддини Сомибек аст (дар Истанбул табъ ёфта) Форобро дар шимолии рӯди Сайхун (Сир) ба наздикии Балосоғун ва Абӯнасири Фороби-ро ба он ҷо мансуб навиштааст.

– 6 –

МАЪНАВИИ БУХОРОӢ

Дар «Намунаи адабиёти Эрон» дар зайли шуарои даврани Оли Сомон навишта шудааст.

Ҳар чӣ к-он бар тани ту заҳр бувад,
Бар тани мардумон мадор чу нӯш.
Надихӣ дод, доди кас маситон,
Ангубинҳар мабошу заҳрфурӯш.

– 7 –

МАҶДУДДИН АБӢСҲОҚИ КИСОӢ

(таваллуд 341)

Соҳиби «Оташкада» аз шуарои Марв шумурдааст.
Аз марсия, ки ба вафоти Нӯҳ ибни Мансур (387) гуфта-аст, маълум мешавад, ки аз шуарои Оли Сомон аст.

Марсия аз «Оташкада»

Ҷанозаи ту надонам, кадом ҳодиса буд,
Ки дидаҳо ҳама маскул карду дил маҷрӯх.
Зи оби дида чу тӯфони Нӯҳ шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту дар он об ҳамчу киштии Нӯҳ.

* * *

Ба навбаҳор ҷаҳон тоза гашту хуррам шуд,
Дарахти сабз алам гашт, хок муълам шуд.
Насими нимшабон Ҷабраил буд мағар,
Ки беҳи шоҳи дарахтони хушк Марям шуд.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Ба сесаду чиҳилу як расид навбати сол,
Ҷаҳоршанбаву се рӯз боқӣ аз шаввол.
Биёмадам ба ҷаҳон, то чӣ гӯяму чӣ кунам,
Суруд гӯяму шодӣ кунам ба неъмату мол.

Сутурвор ба дунё гузоштам ҳама умр,
 Ки бардагаштаи фарзандаму асири аёл.
 Ба каф чӣ дорам аз ин панҷаҳи шумурда тамом,
 Шумори хона бо сад ҳазор гуна вабол.
 Ман ин шумор дар охир чӣ гуна фасл кунам,
 Ки ибтидош дурӯғ асту интиҳош муҳол.
 Дирамхаридаи озам, ситамрасидаи ҳирс,
 Нишонаи ҳадасонам, шикори зулли суол.
 Дареғи фарри чавонӣ, дареғи умри латиф
 Дареғи сурати некӯ, дареғи ҳусну чамол.
 Кучо шуд он ҳама хубӣ, кучо ҳама ишқ,
 Кучо шуд он ҳама нерӯ, кучо шуд он ҳама ҳол?
 Сарам ба гунаи шир асту дил ба гунаи кир,
 Рухам ба гунаи нил асту тан ба гунаи нол.
 Ниҳеби марг биларзонадам ҳама шабу рӯз,
 Чу кӯдакони бадомӯзро ниҳеби давол.
 Гузоштемӯ гузаштем, буданӣ ҳама буд,
 Шудему шуд сухани мо ғасонаи атфол.
 Аё Кисой, панҷоҳ бар ту панҷа гузошт,
 Биканд боли туро захми панҷаву чангол.

* * *

Гул неъмат аст, ҳадяфиристода аз биҳишт,
 Мардум каримтар шавад андар наими гул.
 Эй гулфурӯш, гул чӣ фурӯшӣ барои сим,
 В-аз гул азизтар чӣ ситонӣ ба сими гул?!

– 8 –

АБӮАЛӢ СИНО (373-427)¹

Соҳиби «Оташкада» вафоташро 447 нишон дода.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шитофт,
 Як мӯй надонист, вале мӯй шикофт.
 Андар дар дили ман ҳазор хуршед битофт,
 В-охир ба камоли заррае роҳ наёфт.

¹ Абӯаблӣ Сино симоест, ки монандашро то ҳол замона нишон надода-аст, тамоми мардуми донишманди Шарку Ғарб эҳтироми ӯро лозим донистанд.

* * *

Эй кош бидонаме, ки ман кистаме,
Саргашта ба олам аз паи чистаме,
Гар муқбилам, осудаву хуш зистаме,
В-арна ба ҳазор дида бигристаме.

* * *

Аз қаъри гили сиёҳ то авчи Зухал
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун частам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.

* * *

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон ононанд,
Ҳар бош, ки ин ҷамоат аз фарти ҳарӣ
Ҳар к-ӯ на ҳар аст, кофираш меҳонанд.

* * *

Куфри чу мане газофу осон набувад,
Муҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якею он ҳам кофир?
Пас, дар ҳама даҳр як мусулмон набувад.

Дар сифати бода гӯяд:

Ғизои рӯз бувад бодаи рақиқ алҳақ,
Ки рангу бўш занад рангу бўи гулро дақ.
Ғуломи он майи софам, ки аз руҳи хубон
Ба як-ду ҷом барорад ҳазор гуна арақ.
Ба таъм талх чу панди падар, валеқ муфид,
Ба пеши ҷоҳил ботил, ба назди доно ҳақ.
Ҳалол гашта ба ғатвои ақл бар доно,
Ҳаром гашта ба аҳкоми шаръ бар аҳмақ.
Чу Бӯалӣ ту агар май хурӣ ҳақимона,
Ба ҳаққи Ҳақ ки вучудат ба Ҳақ шавад мулҳақ.

– 9 –

АМИР МУИЗЗИИ САМАРҚАНДӢ Ибни Амир Бурҳонии Самарқандӣ

Вафоташ 542 ҳиҷрӣ дар Марв. Дар «Намунаи адабиёти
Эрон» ва дар «Оташкада» самарқандӣ навишта шудааст.

Аммо «Хизонаи омира» нишопурӣ ва Давлатшоҳӣ нисой менависад.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Толаллаёлӣ баъдакум вабязза айнӣ мин буко,
Ё ҳаббазо айёмуно фӣ васликум ё ҳаббазо.
Дӯш он нигоринрӯи ман омад ба мастӣ сӯи ман,
То шуд зи рӯяш кӯи ман чун Тури Сино пурзиё.
Тиращабе к-аз ҳовия додӣ нишон ҳар зовия,
Чун қатраҳо аз ровия пайдо кавокиб бар само.
Нур аз кавокиб коста, дуд аз ҷаҳон бархоста
Чун мардуми беҳоста олам зи зинат бенаво.
Бар ҷониби Машриқ шафақ чун лола бар симин табак,
Кавкаб ба гардиш чун арақ бар орази маъшуқи мо.
Анҷум чу зарри ҷаъфарӣ бар гунбади нилуфарӣ
Чун дастаи гул Муштарӣ, чун нуқтаи симин Суҳо.
Тобанда моҳи якшаба, Зухра чу заррин машраба,
Бо нур зулмат чун шаба омехта бо қаҳрабо.

Аз «Оташқада»

Эй боғи туву базми туву сури ту хуррам,
Май нӯш дар ин боғу дар ин базму дар ин сур.
Бингар, ки шаҷар ҳаст пур аз анбари соро.
Бингар, ки ҷаман ҳаст пур аз лулуи мансур.
Андар даҳани кумриякон сохта барбат,
В-андар гулуи фоҳтагон сохта танбӯр.
Ороста базми ту пур аз баччаи ҳур аст,
Аз баччаи ҳурон биситон духтари ангур.

* * *

Эй бути маҷлисфурӯз, имрӯз агар бо мостӣ,
Маҷлиси мо хуррам астӣ, кори мо зебостӣ.
Хуфтаву маст аст дилдоре, ки аз мо ғофил аст,
Айши мо хуш нест бе ӯ, кошкӣ, бо мостӣ.
Гарчи май хурдасту аз мастӣ хароб-андар шуда,
Ҳам тавонистӣ бари мо омадан, гар хостӣ.
Бе рақибе офтоб андар фалак танҳо равад,
Офтоби дигар астӣ, кошкӣ танҳостӣ.

Аз «Баҳористон»

То нигори ман зи сунбул парчами пурчин ниҳод,
Доғи ҳасрат бар дили суратгарони Чин ниҳод.
Ҳар диле к-аз саркашӣ нанҳод сар бар ҳеч хат,
Зери зулфи ӯ кунун сар бар хати мушкин ниҳод.
Ман ғуломи он хати сабзам, ки гӯй мӯрча
Пои мушколуда бар барги гули насрин ниҳод.

Муиззӣ дар суҳбати Маликшоҳ (ё ки Санҷар)-и Салҷуқӣ
дар вақти дидани моҳи нав ба талаби султон рубоии зерро
бадеҳатан арз кард:

Аз «Хизонаи омира»

Эй моҳ, камони шаҳрёрӣ гӯйӣ,
Ё абруи он турфанигорӣ гӯйӣ.
Наъле зада аз зарри иёрӣ гӯйӣ,
Дар гӯши сипеҳр гӯшворӣ гӯйӣ.

Чун рубоӣ султонро писанд афтода, асбе бахшид,
Муиззӣ боз бадеҳатан рубоии дигарро иншод кард:

Чун оташи хотири маро шоҳ бидид,
Аз хок маро бар забари моҳ кашид.
Чун об яке тарона аз ман бишунид,
Чун бод яке маркаби хосам бахшид.

Ҳақим Саноиӣ Ғазнавӣ дар марсияи Муиззӣ навишта:

Ғар Зухра ба чархи дувум ояд, на шигифт аст
Дар мотаи табъи тарабафзои Муиззӣ,
К-аз ҳасрати дурҳои ятимаш чу ятимон
Биншаст Аторуд ба муаззои Муиззӣ.

– 10 –

АМЪАҚИ БУХОРОӢ (542)

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Дидани ҳилол

Намози шом, ки пинҳон шуд оташ андар об,
Сипеҳр чехра бипӯшид зери парри ғуроб.

Ҳаво ниҳон шуда дар зери хаймаи азрак,
 Замин ниҳон шуда дар зери хирғаи санҷоб.
 Яке зи чомаи аббосиён фиканда ридо,
 Яке зи митради настуриён кашида ниқоб.
 Ҳавои Машрик торитар аз сиёҳшаба,
 Канори Мағриб рангинтар аз ақиқи музоб.
 Зи нуру зулмат бар рӯи осмону замин
 Ҳаво зи қавси кузаҳ дар ҳазор гуна хизоб.
 Яке чу оинае зери пардаи зулмот,
 Яке чу барги суман зери лолаи сероб.
 Ману нигори ман аз баҳри дидани маҳи нав
 Ду дида дӯхта бар рӯи гавҳарин дӯлоб.
 Чу ду муҳандиси зирак, ки бингаранд ба ҷаҳд
 Дақиқаҳои матолиғ ба шакли устурлоб.
 Бути маро зи нишоти назораи маҳи нав,
 Чакида бар гули аҳмар ҳазор қатра гулоб.
 Варо зи дидани маҳ ҳар ду дида пур зи ҳаёл,
 Маро зи дидани ӯ ҳар ду дида пурмаҳтоб.
 Гаҳе ба гӯш ҳаме барниҳод марзангӯш,¹
 Гаҳе зи дурҷи ақиқин намуда дурри хушоб.
 Зи бас ишорати ангушти дилбарон ба ҳилол,
 Ҳама ҳаво қалами сим шуд ба шакли шаҳоб.
 Ҳилоли ид бурун омад аз сипеҳри кабуд
 Чу шамъи заррин пеши зумуррадин меҳроб.
 Фалак чу чашмаи обу маҳи нав андар вай
 Ба сони моҳии заррин миёни чашмаи об.
 Гаҳе ниҳон шуда, гоҳе ҳаменабуд чамол
 Чу нури орази фирдавсиён ба зери ниқоб.
 Ба сони заврақи заррин миёнаи дарё
 Гаҳе бар авҷ пур аз мавҷу гоҳ дар ғарқоб.
 Ҳамешуд аз паи разму зи баҳри базм фалак
 Гаҳе чу дашнаи заррин, гаҳе чу чоми шароб.

Аз марсияи Моҳималикхотун – духтари Санҷар

Ҳангоми он ки гул дамад аз саҳни бӯстон,
 Рафт он гули шукуфтаву дар хок шуд ниҳон.
 Ҳангоми он ки шохи шачар нам кашад зи абр,
 Беоб монд наргиси он тоза бӯстон.

1. Марзангӯш – як навъ райҳон.

Шамол

Ало, эй мушаъбад шамоли муанбар,
Бухори бухурӣ ту, ё гарди анбар?!
На рӯҳӣ, валекин чу рӯҳӣ мусаффо,
На нурӣ, валекин чу нурӣ мунаввар.
На халқӣ, ки не чисм дорию не чон,
На мурғӣ, ки не пой дорию не пар.
Ҳама пӯию пойи ту дар ту пинҳон,
Ҳама паррию парри ту дар ту музмар.
Расули биҳиштӣ зи олам ба олам,
Бариди баҳорӣ зи кишвар ба кишвар.
Зи ашқоли ту рӯйи дарё мунаққаш,
Зи осори ту рӯйи саҳро мусаввар.
Ало, ё хучаста буроки Сулаймон,
Яке бар сари кӯи маъшук бигзар.
Яке сурат ангез бар хоку бар хун
Низору цигархаставу зору лоғар.
Хурӯшону ҷӯшону бирёну гирён,
Барӣ гашта аз хобу безор аз х(в)ар.
Гузашта буногӯшаш аз гӯшаи дил,
Расида ду зонуш бар тораки сар.
Равон гашта ранчураш аз дарди ҳичрон,
Забон гашта маҷрӯҳаш аз ёди дилбар.
Чу хай қатра-қатра ба рухсори пурхун
Чу дил пора-пора шуда чома дар бар.
Зи доғи дарегаш ҷаворих ҷароҳат,
Зи пайкони ҳичронаш афғор пайкар.
Шикаста ба аҳдоси гардун-ш гардан,
Бурида замона ба ханҷар-ш ханҷар.
Ба ҳоле ки гар бар сифат бигзаронӣ,
Шарар борад аз килку тӯфон зи дафтар.
Ало боди мушкин, чу ин нақш қардӣ,
Даровез дар домани он ситамгар.
Бигӯяш, ки бар хуни ин сӯхтадил
Чӣ узр оварӣ пеши додори довар?
Агар шартӣ меҳрозмоя надонӣ,
Кам аз пурсише боре аз ҳоли чокар...

Ин қасида 96 байт буд, зиёда аз инро ин маҷмӯа таҳаммул надорад.

Насими зулфи он симинсанабар
 Маро бар кард дӯш аз хобгах сар.
 Гулафшонон ба болинам гузар кард,
 Паёме дод аз он маъшуқи дилбар.
 Итобе карду гуфт: Эй сустпаймон,
 Наёяд гуфтаҳои ту баробар.
 Миёни мову ту аҳд инчунин буд,
 Ки чун ман дигаре гирӣ ту дар бар?
 Шаби торику ман з-андешаи ту
 Чу нафтандуда мурғе пеши озар.
 Гаҳ андар мавчи хун гум карда хинчор,
 Гаҳ андар баҳри ғам бишкаста маъбар.
 Акикин абри тӯфонбори чашмам
 Ҷаҳон кардаст пур бечодаи тар.
 Чу дарёест ҳар шаб хонаи ман,
 Чу киштӣ оташин сӯзанда бистар.
 Зи шаб як нима чун фарзанди Имрон,
 Дигар нима зи шаб фарзанди Озар.
 Маро гар хат фуру омад ба ораз,
 Нагардад з-он ҷамоли ман музаввар.
 Ҳамонам ман ба хусн-андар, ки будам
 Чӣ шуд, гар бар суман барруст анбар?
 Худовандам ҳамехондӣ, чӣ афтод,
 Кӣ акнун банда мебинию чокар?
 Кунун гар тира шуд он моҳи рухсор,
 Вагар торӣ шуд он гулбарги аҳмар,
 Ҳамон ангор, к-андар мавкиби шоҳ
 Бипӯшид офтобам гарди лашкар.
 Маро з-ин сабзии ораз дар ин фасл
 Ҳазорон зинат асту равнаку фар...

– 11 –

КАМОЛИИ БУХОРОИ

Муосири Муиззӣ ва Амақи Бухороист.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Зулфи нигор гуфт, ки аз кири чанбарам,
 Шабсурату шабасифату мушкпайкарам.
 Таркибам аз шаб асту зи рӯз аст маркабам,
 Болинам аз гул асту зи лола-ст бистарам.

Ё дар миёни моҳ бувад солу маҳ танам,
 Ё бар карони рӯз бувад рӯзу шаб сарам.
 Чунбонтар аз ҳавояму ларзонтарам зи об,
 Тиратарам зи хоку ҳамеша бар озарам.
 Бо вард ҳамнишинаму бо вард¹ ҳамқарин,
 Бо Зухра ҳамқиронаму бо Маҳ мучовирам.
 Занчири дилрабояму шамшоди чонфазо,
 Абри зирехнамою бухори муанбарам.
 Бо вард ҳамнабардаму бо оч дар лачоч,
 Чуз арғавон насояму чуз лола наспарам.
 Ҳинду наям, мучовири он холи ҳиндуям,
 Кофар наям, мувофики он чашми кофарам.
 Ҳам дар ҷавори мушкаму ҳам дар паноҳи гул,
 Ҳам мояи абираму ҳам рашки анбарам.

.....
 Рух тира, сар бурида, нигунсору ашкбор,
 Гӯй ки нӯки хомаи дастури кишварам.

– 12 – РАШИДИИ САМАРҚАНДӢ

Муосири Амъаки Бухороист.

Рашидӣ дар суҳбати хони мамдӯҳ вақте ки Амъаки
 Бухорой шеърӣ ўро ба бенамакӣ ҳамл карда, бадеҳатан ин
 китъаро гуфта:

Шеърҳои маро ба бенамакӣ
 Айб кардӣ, раво бувад шояд.
 Шеъри ман ҳамчу шаккару шахд аст,
 Андар ин ду намак намебояд.
 Шалғаму бокилост гуфтаи ту,
 Намак, эй қалтабон, туро бояд.

*Аз «Хизонаи омира»
 Дар ҳаққи вазире гуфта*

Ту вазирию ман туро маддох,
 Дасти ман бе ато раво бинӣ.
 Ту вазорат ба ман супору маро
 Мидҳате гӯй, то ато бинӣ.

¹ Бояд дар ҷои «вард»-и охири «мехр» бошад.

Аз «Оташкада»

Бар ёди ту бе ту ин чаҳони гузарон
Бигзоштам, эй ёру ту аз беҳабарон.
Даст аз ҳама шустаму нишастам нигарон,
Чун бе ту гузашт, бигзарад бе дигарон.

– 13 –

АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ (546)

Ба ривояти Давлатшоҳӣ аслаш аз Бухорост. Исмаш
Шаҳобиддин аст.

Аз «Оташкада»

Зи ноибони руху чашму зулфат, эй дилбар,
Яке гул асту дувум наргису севум анбар.
Ҳамеша дар сари зулфат мучовиранд се чиз:
Яке шиканчу дувум ҳалқаву севум чанбар.
Латофат аз ду лаби ту рабудаанд се чиз:
Яке ҳаёту дувум Замзаму севум Кавсар.
Зи бўю ҳӯи ду зулфат се чиз баҳраваранд:
Яке насиму дувум нофаву севум мичмар.
Маро се чиз бибахш аз ду лаб ба як бўса:
Яке ақику дувум пиставу севум шаккар.
Равону қону дили ман зи ишқи ту шудаанд
Яке залилу дувум очизу севум музтар.
Зи қодуи ту рабудӣ зи моҳу ҳуру парӣ
Яке қамолу дувум чехраву севум пайкар.
Ба қӯи байъату хатти вафову манзили васл
Яке биёву дувум бингару севум бигзар.
Ба чашму гӯшу забон ному ҳолу қиссаи ман
Яке бигӯву дувум бишнаву севум бингар...

* * *

Чун ғиревон шудам ба сӯи вусоқ,
Бар висол ихтиёр карда фироқ.
Дилам андар ҳазоҳизи ҳичрон,
Рӯҳам андар кашокаши ихроқ.
Чун фуру шуд ба ғарб чашмаи рӯз,
Гуфтӣ, ихлосро бихурд¹ фироқ.

¹ Бояд бо ҷои «бихурд», «бихонд» бошад.

Ахтарон чун чароғҳои мунир
 Сарнигун дар яке кабуд равоқ.
 Кавкаби равшану шаби торик
 Дар ҳам афтода чун никоҳу талок.
 Омад он дилрабои некӯрӯй,
 Омад он сарвқадди симинсоқ.
 Чашмаш аз нам чу абр вақти баҳор,
 Танааш аз ғам чу моҳ гоҳи муҳок?
 Бегирах карда гесувони баҳам,
 Пургирах карда абрувони баток.
 Гуфт, к-эӣ ҳасрати ҳама дилҳо,
 Гуфт, к-эӣ ғайрати ҳама ушшоқ,
 Бе ту бар ман ҳамим гашта шароб,
 Бе ту бар ман ҳаҳим гашта вусоқ.
 Ошиқонро чунин бувад байъат,
 Дӯстонро чунин бувад мисоқ.
 Чанд аз ин дардҳои бедармон,
 Чанд аз ин заҳрҳои бетарёқ?
 Гуфтам: Эӣ чон ба васли ту муҳтоҷ,
 Гуфтам: Эӣ дил ба рӯи ту мушток,
 Рӯи туст аз аҷоибӣ қудрат,
 Васли туст аз нафоиси офоқ...

* * *

Қадри мардум сафар падида кунад,
 Хонаи хеш мардро банд аст.
 То ба санг-андарун бувад гавҳар,
 Кас чӣ донанд, ки киматаш чанд аст?

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»:

Эӣ зулфи ёри ман, зираҳӣ ё зираҳгарӣ,
 Ё пеши тири ғамзаӣ чонон зираҳварӣ?
 Нашнидаам, ки ҳеҷ зираҳ Зухра парварад,
 Бар рӯи он санам зираҳи зуҳрапарварӣ.
 Ҳорут хонамат ману Довуд гӯямат,
 То дидамат, ки зуҳрапарасту зираҳгарӣ.
 Бар гул ниҳода тӯдаи шамшоду сунбулӣ,
 Бар маҳ фиканда сояи чавгону чанбарӣ.
 Дар хуррамӣ чу сояи тӯбию сидрай
 В-андар ҷавори чашмаи ҳайвону Кавсарӣ.

Мичмар ҳаме набоядату уднакхатӣ,
Оташ ҳаме насӯзадату мушкпайкарӣ.
Гох аз рухон-ш соҳиби ёкуту лулуй,
Гох аз лабон-ш ҳофизи марчону шаккарӣ.
Дар зулматию чашмаи ҳайвон кунӣ талаб,
Зулфӣ ту ё шабӣ, Хизирӣ ё Сикандарӣ?
Болину бистари ту зи насрину савсан аст,
В-аз чину тоб зинати болину бистарӣ.
Боғӣ магар, ки маъдани насрину савсанӣ,
Чархӣ магар, ки чойғахи моҳу ахтарӣ?
Манзилғахи ту бо кафи Мӯсо баробар аст,
Гар ту ба гуна бо дили Фиръавн ҳамсарӣ.
Гар кавли файласуф най, чун мусалсалӣ,
В-ар хулқи садри Шарқ най, чун муаттарӣ?!

* * *

Шаби одинаву ман масту хароб,
Ошиқӣ дар сару дар даст шароб.
Мар маро шанбаву одина якест,
Ки чунин дидаам аз ишқ савоб.
Май хурам, сурхтар аз чашми хурӯс
Дар шаби тиратар аз парри ғуроб.
Кард бар дидаи ман хоб ҳаром
Ишқи он наргиси масти пурхоб.
Ҳеч таҳдиди азобам накунад,
Ки маро ишқ писанд асту азоб.
Натавон хурд ғами кори ҷаҳон,
Ки ҷаҳон сояи абр асту сароб.

* * *

Ҷавр аз ин баркашида айвон аст,
Ки дар ӯ Муштарию Кайвон аст.
Гарчи ғаҳ саъду гоҳ наҳс диҳад,
Гарчи ғаҳ ризқу гоҳ ҳирмон аст.
З-ӯ чӣ нолӣ, ки чун ту маҷбур аст,
З-ӯ чӣ гирӣ, ки чун ту ҳайрон аст?
Ноиби пардаҳои асрор аст,
Пардаи розҳои пинҳон аст.
Даври ӯ ҳар чӣ карду ҳар чӣ кунад,
Кардаи кирдгори кайҳон аст.

Назар ба ривояти Давлатшоҳӣ Адиб Собирро Отсиз ибни Муҳаммади Хоразмшоҳ ба ҷинояти сиёсӣ дар дарёи Ҷайхун (Ому) дар об ғарқ карда куштааст дар соли 546 ҳиҷрӣ.

– 14 –
МАНШУР (Ёрлик)

Амири оби Бухоро дар аҳди Хоразмшоҳиён (асри шашуми ҳиҷрӣ). Аз маҷмӯаи «Туркистон»-и Бортулд (муҳаррираш маълум нест). Чун интизоми асбоби маош ва аҳволи интиош кофай ҳалоикро дар эҳёи сунани иморот ва иқомоти русуми зироот аст ва ин маънӣ муяссар нагардад ҷуз ба он ки Худои азза ва ҷалла онро сабаби ҳаёти одамиён ва бақои оламиён гардондааст.

Чунон ки дар Қуръони қадим ва Фурқони азим мефармояд: Ва ҷаално миналмои куллу шайин ҳай, афало юъминуна (Анбиё, 30). Ва агар кори об ба вақти муҳиммоти иморот ва масоили зироат фуру гузоштаанд, дар миёни эшон таҳосуму танозуъ ба сафки димоъ (рехтани хунҳо)-и раёё кунанд. Ва амир Начмиддин адоаллоху саодатаху бандазодаи давлати мо, саббаталлоху қаводидахост. Ва пайваста ахлоқу шамоили ӯ аз матоини маойиб берун будааст. Ва маҳомиду марозии маҷлиси мо маҷрун, ба ҳукми ин ҳасоиси амири оби вилоят, ки аз уммаҳоти ин ашғол аст ва ба ҳамаи авқот мутааммили аҳвол ва мутаҳаммили афъоли ин амонат умарои бузург будаанд, ӯро фармудем: Чунон созад, ки ҳама рӯз об ба раёё равонтар бошад ва атрофу акнофи вилоят ободонтар ва дахлу мановиъи мусулмонон фаровонтар. Сабили кофай арбобу асҳоби иқтооти вилояти Бухоро аз турку тозику қавию заиф ва рафиъу вазиф адоаллоху ҳаётахум, он аст, ки бар тамкини ӯ тавқир фармоянд ва ӯро амири оби вилоят донанд ва русуме, ки амирони оби Бухороро маъхуду муътод будааст, ба тамому камол бад-ӯ расонанд.

– 15 –
НИЗОМИИ АРҶҶИИ САМАРҚАНДӢ

Шогирди Амир Муиззист. (Таърихи Амир Муиззӣ дар боло сабт ёфт).

Аз «Оташкада»

Диле дорам, ки дар фармони ман нест,
Ту пиндорӣ, ки он дил з-они ман нест.

* * *

Маро модар дуо кардаст гӯйй,
Ки аз ту дур бодо, ончи чӯйй.

* * *

Нигоро, ту гули сурхию ман зард,
Ту аз шодӣ шукуфтию ман аз дард.
Биё, он сурхгул бар зардгул нех,
Ки дар боғ он ду гул бо якдигар бех.

* * *

Агар хубит як-як баршуморам,
Сар ояд дар шумурдан рӯзгорам.

* * *

Ҳама меҳре зи нодидан бикоҳад,
Агар дида набинад, дил нахоҳад.

Аз «Чаҳормақола»-и Низомии Арӯзӣ

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Пас, ин китоб муштамил аст бар чаҳор мақола:
Мақолаи аввал дар моҳияти илми дабирӣ, дар кайфияти
дабири комил.

Мақолаи дувум дар моҳияти илми шеър ва салоҳияти
шоир.

Мақолаи севум дар моҳияти илми нучум ва ғазорати¹
мунаҷҷим.

Мақолаи чаҳорум дар моҳияти илми тиб ва ҳидояти та-
бибу кайфияти ӯ.

Аммо дабирӣ саноатест, ки муштамил бар қиёсоти хито-
бию балоғӣ бувад, мунтафеъ бар мухотаботе, ки дар мар-
дум аст, бар сабили муҳоварату мушоварат ва мухосамат ва
мадҳу замму ҳилаву иғрову истиътоф ва бузург гардонида-

1. Ғазорат – фиребхурӣ.

ни аъмоли хурд ва хурд гардонидани ашғоли бузург ва сохтани вучух ва узру итоб ва зоҳир кардани тартибу низом дар воқиъ то бар вачҳи авло ва ухро адо карда ояд.

Пас, дабир бояд, ки каримуласлу шарифулирз, дақиқунназар, амиқулфикр, соқибурраъй бошад ва аз одобу самароти он қисми авфари ҳаззи акбар ба ӯ расида бошад. Ва аз қиёсоти мантиқӣ дуру бегона набувад ва маротиби абнои замона шиносад ва макодири аҳли рӯзгор донад.

– 16 –

ҲАКИМ ҚАТРОН ИБНИ МАНСУРИ ТИРМИЗӢ

Устои Анварист, бар ин ҳисоб аз шуарои аҳди шашуми хичрӣ ба шумор меравад.

Аз тазкираи Давлатишоҳи Самарқандӣ

Зуқофиятайн

Чун ба тарфи чӯй бинмуда гули худрӯй рӯй
Қойи бо маъшук май хурдан канори чӯй чӯй.
Бурда аз марҷон ба гуна лолаи нуъмон сабақ,
Бурда аз мутриб ба дастон булбули хушгӯй гӯй...
Аз насими сунбулу гул гашт чун қирқиз боғ,
В-аз дами зулфи бути ман гашт чун мушқӯй кӯй.
Чашми ман чун чашмаи Омӯй гашт аз ҳаҷри ӯ,
Тан ба хун – дар чун миёни чашмаи Омӯй мӯй.

* * *

Кӯж гардад бар сипехри ишқи ӯ ҳар моҳ моҳ,
Хуни дил ҳар шаб кунад 3-ин чашми ман бераҳ роҳ.

– 17 –

АШРАФӢ, МУӢИНИДДИНИ САМАРҚАНДӢ (Вафот 559)

Аз «Оташқада»

Чу ояд ба сӯи ҳамал офтоб,
Ҷаҳонро шавад тоза аҳди шабоб.
Сабо беҳирадвор дар бӯстон
Зи рухсори ӯ даррабояд ниқоб.

Хуш ояд дар он вақт кардан сабӯх,
Беҳ ояд дар ин фасл будан хароб.
Нигоре нишон пеши худ, к-аз тараб
Бигирад суроҳию резад шароб.
На чун лаъли ӯ май бувад дар қадаҳ,
На чун рӯи ӯ гул бувад дар хичоб.
Ба гесӯ бунафша, ба қад норван,
Ба ханда гулистон, ба рух офтоб.
Тавонам расидан ба ин орзу,
Валекин ба иқболи молиқриқоб.

* * *

Чунон хоҳам, ки то ман зинда бошам,
Ту султон бошию ман банда бошам.
Бизан обе бар ин дил, в-арна бинӣ,
Ки оташ дар ҷаҳон афканда бошам.

* * *

Он марҳамат, ки карда ба ман чашми кофарат,
Озори сад ҳазор мусулмони дигар аст.

Рубоиёт

1

Омад дилу аз хубии чононам гуфт,
В-аз будани дар зулфи парешонам гуфт.
Гуфтам, ки чӣ гунаӣ, кучой охир?
Бечора чунин гуфт, ки натвонам гуфт.

2

Бар мо чу пиёла дӯш як давр гузашт,
Гуфтем, ки ин лола кӣ овард зи дашт?
Моно, ки дилаш пур шуд аз ин заррин ташт,
К-омад бари мову дил тихӣ карду гузашт.

3

Эй он ки надорӣ ба ҷаҳон ҳеч ниёз
Андаргузар аз олами таҳқику маҷоз.
Хуш бош, ки ин нафас азиз асту азиз,
Май нӯш, ки ин қисса дароз асту дароз.

4

Онам, ки ҳама ҳарир пӯшида танам,
Н-осуда зи хойидани шаккар даҳанам.
Имрӯз ба далку луқмае муртаҳанам
Эй гардиши рӯзгор, кӯрӣ, ки манам?

Дилбастаи рӯзгори пурзарқ шудан,
 Ё шефтаи лиқои чун барқ шудан.
 Чун мардуми ношиновар андар гирдоб
 Дасте задан асту оқибат ғарқ шудан.

– 18 –

ҲАКИМ СЌЗАНИИ САМАРҚАНДӢ

Исмаш Шамсиддин Муҳаммад. Давлатшоҳи Самарқандӣ соли вафоташро 569 ва қабрашро дар Чокардиза қайд мекунад. Аммо дар «Намунаи адабиёти Эрон» таърихаш 562 нишон дода шудааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Зи ҳар баде, ки ту гӯӣ, ҳазор чандонам,
 Маро надонад аз он гуна кас, ки ман донам.
 Дар ошкор бадам, дар ниҳон зи бад батарам,
 Худой донаду бас ошқору пинҳонам.
 Ба як сағира маро раҳнамоӣ шайтон буд,
 Ба сад кабира кунун раҳнамоӣ шайтонам.
 Ҳавост донаву ман доначину ҳовия дом,
 Агар ба дона намонам, ба дом дармонам...
 Ба ҳаққи дини мусулмонӣ, эй мусулмонон,
 Ки чун ба худ нигарам, нанги ҳар мусулмонам.

Аз «Оташқада»

То кай зи гардиши фалаки обгинаранг
 Бар обгинахонаи тоат занем санг?
 Бар обгина санг задан феъли мову мо
 Тухмат ниҳода бар фалаки обгинаранг.
 Рангему¹ бо паланги аҷал корзори мост,
 Охир, чӣ корзор кунад ранг бо паланг?
 Аҳрор карда бар гунаҳ иқрор, лек мо
 На аз сағир шармею на аз кабир нанг.
 Дар паллаи тарозуи аъмоли коинот
 Тоат ба дона-донаву исён ба санг-санг.

1. Ранг – бузи кӯҳӣ ва гови даштӣ «Ғиёсуллуғот».

Чое ки чанг бояд, пазруфтаем сулҳ,
Он чо ки сулҳ бояд, ошуфтаем чанг.
Пирони чангпушту чавонони чангзулф
Дар чанг чоми бодаву дар гӯш бонги чанг.
Чанги аҷал гирифта гиребони умри мо,
Мо хуш гирифта домани озу амал ба чанг.

Аз Давлатшиохӣ

Чун бар ҳавои тан дили ман гашт подшоҳ,
Омад ба пеши синаи ман ар сафи сипоҳ.
Деви сияҳгилем бар он буд, то кунад
Ҳамчун гилеми хеш либоси дилам сиёҳ.
Бинмуд хайл-хайли гунаҳ пеши чашми ман,
То дар кадом хайл кунам бештар нигоҳ.
Рафтам ба роҳи деу фитодам ба доми ӯ,
В-аз дев девтар шудам аз сирати табоҳ.
Як рӯз бегуноҳ набудам ба умри хеш,
Гӯё ки буд бегунаҳӣ назди ман гуноҳ.
Ҳар гунае гуноҳ зи аъзои ман бируст,
Чун аз замини намзада ҳар гунае гиёҳ.

Ҳаким Сӯзаниро ашъори ракикаи ҳачвия бисёр аст. Ам-
мо эродашро муносиб дида нашуд. Ин шеърҳоро ки навиш-
та шуд, дар охири умраш иншод кардааст.

Ломиъии Бухорой, Ҷаннатии Насафӣ, Шамси Холид,
Шатранҷӣ ва Рӯҳии Самарқандӣ аз шогирдони Сӯзаниянд.

– 19 –

РҶҲИИ САМАРҚАНДӢ

Дар марсияи Сӯзанӣ навиштааст:

Аз «Оташкада»

Эй ҳар мижа дар дида чу сӯзан бе ту,
Ҳар мӯй синоне шуда дар тан бе ту.
Ман бе ту чӣ гуна бигзаронам, ки ҷаҳон
Чун чашми сӯзан аст бар ман бе ту?!

– 20 –
**ҲАМИДИИ БУХОРОӢ –
ПИСАРИ АМӢАҚИ БУХОРОӢ**

Дар ҳаҷви Сӯзанӣ гуфта:

Аз Давлатишоҳӣ

Дӯш дар хоб дидам Одамро,
Дасти Ҳавво гирифта андар даст.
Гуфтамаш: Сӯзанӣ набераи туст?
Гуфт: Ҳавво ба се талоқ ар ҳаст.

– 21 –
ШАЙХ МУСЛИҲИДДИНИ ХУЧАНДӢ

Баъд аз шашсади ҳиҷрӣ вафот карда ва дар вақти вафот гуфта:

Аз «Муллозода»

Аз рахнаи даҳр ҳамчу дуздон частам,
Раҳти сафари манзили дигар бастам.
Бар лошахари вучуд будам якчанд,
Гург омаду ҳар дариду аз ғам растам.

– 22 –
**ҶАМОЛИДДИНИ СИТОҶӢ –
ИМОИ ҶОМИӢИ БУХОРО**

Таваллуд 571, вафот 542, ба Шамсулаиммаи Гардари
Бухорой хитобан гуфта:

Аз «Муллозода»

Ой ба сари кӯву ба кӯ дарн-ой,
Тарсӣ ки зи ту кам шавад он раъноӣ.
Н-ой бари мо, битарсӣ аз расвоӣ,
Расво шудай, гар оӣю гар н-ой.

– 23 –
ШАМСУЛАИММА
(таваллуд 560, вафот 642)

Дар ҷавоби ӯ гуфта:

Аз «Муллозода»

Эй лафзи туро одати шаккархой,
В-эй нутки туро шеваи гавҳарзой.
Бар лафзи муборакат дигар бор бирон:
Ой ба сари кӯву ба кӯ дарн-ой.

– 24 –
**ШАЙХ САЙФИДДИНИ БОХАРЗӢ,
ШАЙХ ОЛИМИ БУХОРОӢ**

Дар «Муллозода» таваллуд 586, вафот 659 нишон дода шудааст. Аммо дар маҷмӯаи «Туркистон»-и Бартулд (сафҳаи 160-161) таваллуд 576, вафот 646 сабт шудааст. «Намунаи адабиёти Эрон» 608 таърих гузоштааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

1

Гар ман гунаҳи ҳама ҷаҳон кардастам,
Афви ту умед аст, ки гирад дастам.
Гуфтӣ, ки ба вақти аҷз дастат гирам,
Очизтар аз ин маҳох, к-акнун ҳастам.

2

Ҳарчанд гаҳе зи ишқ бегона шавам,
Бо офият ошнову ҳамхона шавам,
Ногоҳ парирухе ба ман баргузарад,
Баргардам аз он ҳадису девона шавам.

3

То кай бувад ин ҷавру ҷафо кардани ту,
Беҳуда дили ҳалоиқ озурдани ту?
Тегест ба дасти аҳли дил ҳунолуд,
Гар бар ту расад, ҳуни ту бар гардани ту.

– 25 –
ЗИЁУДДИН ФОРСИИ ХУЧАНДӢ

Чанде дар Бухоро қозӣ буда, вафоташ 622 дар Ҳирот.

Аз «Оташқада»

Заррин шуд, эй аҷаб, ҳама атрофи бӯстон,
Навъе зи кимиёст магар боди меҳргон.
Барги турунҷ шуд ивази барги шанбалид
Шохи дарахт шуд бадали шохи заъфарон.
Гӯй ҳар он қасида, ки булбул баҳор гуфт,
Бодаш ба зар навишта бар авроқи бӯстон.
Гар нордона мускини сафрост, пас, чаро
Сафрои боғ рафъ нагардад ба нордон?
Он фасл шуд гузашта, ки андар канори боғ
Чун рӯи дӯст хирмани гул буд бекарон.
Имрӯз нест аз ҳама гулҳо ба боғу роғ
Чуз ашки душмани шаҳи содот арғавон.

* * *

Эй шакар пеши лаб оварда зи ҳар хандидан,
Рӯхро таъна занад лаъли ту дар хандидан.
Пешаи сунбули зулфи ту абир афшондан,
Одати pistaи танги ту шакар хандидан.
Нутфари гар зи қабули дари ту мужда расад,
Кунад оғоз ҳам аз пушти падар хандидан.

Қитъа

Шаб то ба рӯз кори ману рӯз то ба шаб
Нолидан аст аз ғами ту ё гиристан.
Гуфтӣ, зи дарди ман нагиристию барҳақӣ,
Фарқ аст аз фишондани хун то гиристан.

* * *

Умр аст ёр, бо ман агар чуз вафо накард,
Узраш пазир, умр чу бо кас вафо накард.
Гуфто: Баҳои бӯсаи ман деҳ ҳазор чон,
Ин ҳам зи лутфи ўст, ки чандон баҳо накард.

Сайфиддини Исфаҳангӣ дар мадҳи шеърӣ Зиёуддин ин
рубоиро навишта:

Дар шеъри ту, к-он ба лутф аз чон беш аст,
Аз ҳар чӣ касе васф кунад, з-он беш аст.
Назди онон, ки дар сухан устоданд,
Ҳар байти ту аз ҳазор девон беш аст.

– 26 –
**САЙФИДДИНИ ИСФАРАНГИИ
САМАРҚАНДИ**

Вафот 652. «Туркистон»-и Бортулд, сах. 161.

Аз «Оташқада»

Чу чатри удии шаб соя аз чаҳон бардошт,
Фалак зи афсари хуршед соябон бардошт.
Савори яктанаи меҳр чун бурун омад,
Ба найза холи шаб аз рӯи осмон бардошт.
Ҳазор ҳалқа зи дирӯи фалак ба як ҳамла
Сапедадам ба сари оташин синон бардошт.

* * *

Эй лаъли ту роздори гавҳар.
В-эй чазъи¹ ту нақшбанди абҳар.²
Дил хастаи ғамзаи ту бодо,
Парвардаи pistaи ту шаккар.
Дар моҳ ту тӯтии камонкаш,
Бар сарв ту зангии зирехвар.
Аз турраи ту шикастагӣ монд
Бар сафҳаи дил чу нақши мистар.

Дар ҳар марсия навишта:

Эй дар ғами ту халқ ба зорӣ гирифта,
Бар ту ба навҳа абри баҳорӣ гирифта.
То гашта рӯхи поки ту ҳамхобаи Масех,
Марям дарида чайбу ҳаворӣ гирифта.
Олуда рух ба хуни шафақ ҳар шаб офтоб,
Азбаски дар ҳичоби таворӣ гирифта.

1. Чазъ – санги сиёҳу сапеди ямонӣ, ки чашмро ба он ташбеҳ мекунанд.
2. Абҳар – наргиси миёназард.

Дар мотаи ту парданишинони осмон
Бо духтарони наъш ҳазорӣ гирифта.
Зухра гузашта бар дари мушкуи хоки ту
Бар гириҳои зори ҷаворӣ гирифта.
Бар турраи буридаи охувашии ту
Дар ҷавфи нома мушки таторӣ гирифта.

Рубой

Чун ҳарфи ту бо боди сабо меғӯям,
Ў аз ситамат, ман аз ҷафо меғӯям.
Боре зи ту нестам, замоне ғофил,
Ё мешунавам номи ту, ё меғӯям.

* * *

Эй боди сабо, маро ба коме бирасон,
В-аз ман ба нигори ман паёме бирасон.
Дар турраи ў дилест моро, зинҳор,
Ғар зинда биёбияш, саломе бирасон.

– 27 –

АСИРИДДИНИ АХСИКАТӢ

Аз вилояти Фарғона.

Дар «Намунаи адабиёти Эрон» ба Асириддин 657 таърих
гузошта шудааст. Аммо соҳиби «Оташқада» вафоташро дар
соли 670 менависад.

Аз Давлатшоҳӣ

Онро, ки чорғӯшаи узлат муяссар аст,
Гӯ панҷ навба зан, ки шаҳи ҳафт кишвар аст.
Бигзар зи таъби ҷарх, ки бустонсарои унс
Бартар зи тоқу торами ин сабз манзар аст,
Ғар бӯи ком ҳаст, на з-ин ҳафт ахтар аст,
В-ар иди унс ҳаст, на з-ин чор гавҳар аст.
Чун коҳилон ба сабзаи гардун фурӯ маёӣ,
К-ин соядор гарчи шигарф аст, бебар аст.
Донӣ, бад-ин бухури музаввар кӣ хуш бувад?
Ҳар кас, ки бедимоғтар аз гӯи мичмар аст.
Ғове нишон диҳанд бар ин кулзуми кабуд,
Лекин на парчам аст мар ўро, на анбар аст...

Бар шатти ҳодисот бурун ой аз ин либос,
 К-аввал бараҳнагист, ки шартӣ шиновар аст.
 Аз ашк хоҳ сим, ки нақди муваҷҷаҳ аст,
 В-аз чехра ҷӯй зар, ки тилои муанбар аст.
 Хулқон ба рангрези табиат мадеҳ, аз он-к
 Ҳар даст ранги ӯ зи нахустин сияхтар аст...
 Заврақ зи оби дида куну дарнишин, аз он-к
 Дарёи оташини ту душвормаъбар аст.
 Рух пурсиришк кун чу шафақ вақти шом, аз он-к
 Дар рӯзи ҳаҷр ашқи шафақ низ аҳмар аст.
 Дар курси меҳру гирдаи маҳ нангарӣ, аз он-к
 Бе ин ҳама судоъ ду ноне муяссар аст.
 Дар аҳди мо, ки модари роҳат ақим монд,
 Шодӣ зи халқ чехра ниҳуфта чу духтар аст.
 Гуфт офати сар аст, ҳамӯшӣ халоси чон,
 Дар ихтиёр аз ин ду яке тан мухайяр аст.
 Ҳар кас зи баҳри фикр барорад дуре, валеқ
 Дурдонаҳои хотири ман баҳри дигар аст.

Ин қасида бисёр дароз буд, интиҳоб карда шуд.

Аз «Оташқада»

Кор аз ситамат ба чон расидаст,
 В-ин корд ба устухон расидаст.
 Оҳе ки ҷаҳон ба ҳам навардад,
 Аз дил ба сари забон расидаст.

* * *

Мо мондаему чоне аз дасти ғам намонда,
 Аз умр беш рафта, в-аз сабр кам намонда.
 Дар дил шарар фитода, бар мағз таф расида,
 Аз рӯй об рафта, дар дида нам намонда.

* * *

Дидӣ, ҷӣ гуна моро бигзоштию рафтӣ,
 Бе мӯчибе дил аз мо бардоштию рафтӣ.
 Бас аҳдҳо ки кардӣ, бас ваъдаҳо ки додӣ,
 В-он мочаро нарафта ангоштию рафтӣ.

* * *

Чаҳор чиз, ки асли фароғат асту манол,
Наярзад он ба чаҳори дигар дар охири ҳол:
Гунаҳ ба шарми маломат, амал ба хичлати азл,
Бақо ба талхии маргу тамаъ ба зулли суол.

Рубоиёт

Қалби ту зи нури маърифат ур чарост,
Бинии ту бар рӯи ту чун гӯр чарост?
Иблис агар нестӣ, эй мардаки зишт,
Пас, рост бигӯ, чашм чунин кӯр чарост?

* * *

Тан дардодам ба дарди ошиқфиканат,
Дил бинҳодам ба фурқати дилшиканат.
Ё даври фалак бозраҳонад зи худам,
Ё боди сахар бозрасонад ба манат.

* * *

Имшаб манаму суҳбати он сарви баланд,
Майро зи лабаш чошние дода ба қанд.
Эй шаб, агарат ҳазор кор аст, марав,
Эй субҳ, гарат ҳазор шодист, маҳанд.

* * *

Эзид дилаке меҳрфизоят бидиҳод,
Беҳ з-ин назаре ба ин гадоят бидиҳод.
Хубию хушию дилфиребию чамол,
Дорӣ ҳама чуз вафо, Худоят бидиҳод!

* * *

Дар хоб шабе ҳамнафаси ёр шудам,
Ҷуро нафасе ҳамдами асрор шудам.
Рӯе ки бар он рӯй ниҳодам ба тараб,
Бар рӯи замин буд, чу бедор шудам.

* * *

Гаҳ аз пари пашшае ҳумое созӣ,
Гаҳ туъмаи мӯр аждаҳое созӣ.
Дарҳам шиканӣ косаи сар Кисроро,
То дастаи кӯзаи гадое созӣ.

Миёнаи Асир ва Ҳоконии Шервонӣ муоризот бисёр
воқиъ шуда. Асир Ҳокониро қадҳ мекардааст. Ҳоконӣ дар
ин шеърӣ зайл ба он ишора мекунад.

Аз Хоқони Шервонӣ

Хирад харитакаши хомаи банони ман аст,
Сухан наҷибабарӣ¹ хотиру баёни ман аст.
Бар кирдгор, ки даври замон падид овард,
Ки давр даври ман асту замон замони ман аст.
Манам, ки Юсуфи аҳдам ба қаҳтсоли сухан,
Ки мизбони гуруснадилон забони ман аст.
Ба Шарқу Ғарб равад номаи замирам, аз он-к
Кабӯтари фалакӣ пайки ройғони ман аст.
Зи жожҳои ҳар аблаҳе натарсам, аз он-к
Ҳанӯз дар адам аст, он ки ҳамқирони ман аст.
Манам ба ваҳйи маонӣ пайамбари шуаро,
Ки муъҷизи сухан имрӯз дар баёни ман аст.
Туй, ки соҳиби қадҳи манӣ, агар рӯзе
Ба қадҳ кушта шавӣ, он шараф ҳам они ман аст.

Асириддин дар ҷавоби Хоқонӣ навишта

Гираҳкушои сухан хомаи тавони ман аст,
Ҳазинадори баён хотири равони ман аст.
Кашида зини ман ин дизаи² ҳилолрикоб,
Аз он ки шаҳпари рӯҳулқудус инони ман аст.
Канору остии ҷон чу баҳр пурдур шуд,
Ки дар вилояти маънӣ гадои кони ман аст.
Ман Арслоншаҳи мулки қаноатам, 3-он рӯ
Ҷаҳони қайсару хон садяки ҷаҳони ман аст.
Камони ман накашад дасту бозуи Ширвон,
Ки тири чарх якандозе аз камони ман аст.
На ман қарини вучудам, сафаҳ бувад гуфтан:
«Ҳанӯз дар адам аст, он ки ҳамқирони ман аст».
Замон замони замингустару хирадбахш аст,
Муҳол бошад гуфтан: «Замон замони ман аст».
Вагар забони ҳунар месарояд ин маънӣ,
Ба ҳукми ақл сичил мекунам, ки они ман аст.

Инсоф он аст, ки аз ин ду ғазал аз они Хоқонӣ нисбат ба ғазали Асириддин ба дараҷот баланд аст.

1. Начиба – шутури хушрафтор.

2. Диза – асп ё уштуре ки аз кокул то думаш хатти сиёҳе кашида бошад.

ЧАВҲАРИИ ЗАРГАРИ БУХОРОЙ

Муосири Асириддин аст.

Аз Давлатишоҳӣ

Дар сифати бода

Чун субҳ баркашад алами содапарниён,
Бояд кашид рояти ишрат бар осмон.
З-он пеш, к-офтоб сар аз кӯҳ барзанад,
Бояд мае ба бӯи гулу ранги арғавон.
Он бодаи ба нури маху акси офтоб,
К-аз офтобу моҳ диҳад рӯзу шаб нишон.
Меъёри ақлу доруи хобу фуруғи рӯй,
Дармони дарду куввати шахсу ғизои чон.
Асли сахову ғайрати мардию зоти ҳусн,
Айни тавозуъу сари лутфу тани баён.
Ҳазми таому нафйи ғаму мояи нишот,
Кути дилу тавони тани зори нотавон.
Дорад ба гоҳи он ки кунӣ рангаш озмуд,
Бошад ба бӯи он ки кунӣ бўяш интиҳон.
Лавни ақиқу гунаи ёқуту ранги лаъл,
Бӯи абиру накҳати мушку насими чон.
Дар феъли ӯ ниҳода гаҳи тарбият фалак,
Дар табъи ӯ сиришта гаҳи таквият замон
Нури Суҳайлу тобиши Мирриху фарри Моҳ,
Ороми каҳлу ҳурмати пиру тафи чавон.
Гардад зи феъли ӯ тани безӯр зӯрманд,
Бошад зи табъи ӯ дили ғамнок шодмон.
Чун оби нордон бувад андар қадах, агар
Омехта ба мушк бувад оби нордон.
Онро ки судҳо ба зиён оварад фалак,
Чун з-ӯ бихурд, суд шуморад ҳама зиён.
Рӯи чун заъфарон шавад аз вай муасфар¹,
В-аз хурраи нишоти дил орад чу заъфарон.
Дар боғу бўстон зи тамошо наёфт баҳр,
Бе май ҳар он ки рафт суи боғу бўстон.
Бар гулшани мурод бувад бода тозагул,
Бар киштии мурод бувад бода бодбон.

¹ Усфур-гули кочира. Муасфар чизест, ки ўро ба кочира ранг карда-анд. («Ғиёсуллуғот»).

Рӯҳест бекасофату шамсест бекусуф,
 Нурест бетағайюру норест бедухон.
 Май хоҳу май гусору ба май шод бош, аз он-к
 Моро Худой ваъда ба май кард дар чинон.
 Май бар ҳаромзода ҳаром аст, к-ӯ ба амд
 Озори меҳмон талабад, ранчи мизбон.
 Май бар ҳалолзода набошад ҳаром, аз он-к
 3-ӯ шод мизбон бувад, осуда меҳмон.
 Дардеҳ шароби ноб, ки бошад ҳаром хоб,
 Чун теғи офтоб занад чархи дурфишон,
 То Ҷавҳарии Заргар чоми шароби пур
 Нӯшад ба ёди маҷлиси базми худойгон.

Қасида

(Ба ҷустуҷӯи бародар Фитрат ба даст даромад)

Эй тунди бадхӯ сорбон, тундӣ макун бо корвон,
 Манзил бад-ин дурӣ макун, уштур бад-ин тезӣ марон.
 К-аз бонги халхоли чарас, бар ман ҷаҳон шуд чун қафас,
 Шуд баста дар нафсам нафас, шуд хаста дар чисмам равон.
 Ҳавдач¹ фуру гир аз ҳаюн², то ояд аз ҳавдач бурун
 Бо қадди чун симин сутун он лоларӯи дилситон.
 Ҳамчун баҳор орошта, чун гулбуни пироста,
 Рух чун маҳи нокоста, бар ҳам чу хуррам бўстон.
 Софӣ тани ӯ настанан, бўё бари ӯ ёсуман,
 Ёзон қадӣ ӯ норван, ранги лаби ӯ нордон.
 Симинбари кӯчакдаҳан, парвинрухи симинзақан,
 Чун кард чархи нилгун ўро зи дасти ман бурун,
 Гирди ҷаҳон гардам кунун дар ҷустуҷӯи он ҷаҳон.
 Пеш омадам рабъу даман, буда ҳарифонро ватан,
 Аз сирати ҳар марду зан, бурда ту гӯӣ, амни чон.
 Водӣ шуда гулзори ӯ, гул рафта, монда хори ӯ,
 Бому дару девори ӯ гашта шаётинро макон.
 Аз шӯра карда пурнамак буму бараши ҷаври фалак
 В-аз хора карда пурхасак бому дараши даври замон.
 Гашта диёри ӯ чаман, сокин дар ӯ зоғу заған,
 Ҷуста дар ӯ каргас ватан, карда дар ӯ ҷуғз ошён.
 Дар маҷлиси ӯ гунагун танбӯру ною арғанун,
 Дар гулшане к-аз ҳад бурун савсан будию арғавон.

1. Ҳавдач—қачоваест, ки дар он занон савор шаванд.

2. Ҳаюн—шугур ва асп.

Акнун дар ӯ ғӯли данас¹ ҳар шаб диҳад бонги чарас,
Бинӣ гиёҳу хору хас бар ҷои гул дар гулситон.
Чавзо пур аз лулукамар, Миррих чун пурхун шамар,
Ноҳид чун симин сипар, навмоҳ чун заррин камон.

– 29 –

БАДРИ ЧОЧӢ (ШОШӢ) – ТОШКАНДӢ (вафот 745)

Аз «Шарҳи қасоиди Бадри Чоч», ки Ғиёсиддин ибни Ҷалолиддин «Ғиёсуллуғот» дар санаи як ҳазору дусаду панҷоҳу шаши ҳиҷрӣ ба таълифаш шурӯъ карда, дар соли як ҳазору дусаду панҷоҳу ҳафт тамои кардааст ва дар соли 1895 мелодӣ – 1316 ҳиҷрӣ бори дувум дар Ҳиндустон таъ ёфтааст, интиҳоб карда шуд.

Аз қасидаи севум

Бар сари ҷоҳи Зухра бин оҳуи зарнигорро,
Майл суи камон нигар турки синонгузорро.
Бар сари тоси обгун сӯи сарои Муштарӣ
Рақскунон равон нигар соғари зарнигорро.
Румии рӯзро зи сар рафт кулоҳи зар, чу шуд
Судра² насичи³ якшаба шохиди Зангборро.
Нуктаи зар чу ношуда бар вараки сахар ракам,
Бу, ки ба даст оварам чун қалам он нигорро.
Хез, ки лолазор шуд сабзҷаҳони настанан,
Рав, ту зи лола барфикан сунбули тобдорро.
Ҳамчу сафина ҷон ба лаб, омада дар муҳити ғам,
Ин ҳама ҳаст аз ту ҳам, нест ричо канорро.
Бадр пур аз шафақ кунад ин ду ситораро зи ғам,
Гар ту шакарфишон кунӣ лаъли ситораборро.

Аз қасидаи шашум

Найза кашид оташин румии зарринниқоб
Қард ба як дам задан ҷайши ҳабашро хароб.
Аз алами офтоб қуббаи моҳ уфтод,
Парчами шабро кушод аз сари найза шаҳоб.

1. Данас – чиркин.

2. Судра – қабои нимтана.

3. Насич – бофташуда ва мурод аз насичи якшаба маҳтоб аст.

Чун зи хурӯши хурӯс тӯтии нуҳболи чарх
 Байзаи заррин кашид боз зи ҳалқи гуроб.
 Кабки хиромони ман рақскунон чун хурӯс
 Мурғи суроҳӣ ба чанг, дар таҳи доман рубоб.
 Аз нами унноби ӯ руста ду ришта гуҳар,
 Дар ҳамаи меҳроби ӯ хуфта ду масти хароб.
 Гуфт: Чунин зор кард якшаба ҳаҷри туам,
 К-аз душаба меҷакад бар зари ман лаъли ноб.

Аз қасидаи чаҳордахум

Ин абруи заррини ҳилоли рамазон аст,
 Ё ғабғаби симинсанами тангдаҳон аст.
 Ё ёраи¹ сим аст, ки дар соиди зангист,
 Ё моҳии сим аст, ки дар Нил равон аст.

Аз қасидаи чихилунухум:

Бар варақи лочвард нуктаи зар шуд рақам,
 Суи лаби мо маёр чуз хати ҷом, эй санам.
 Зоғи сияҳ то ниҳод байзаи зар аз даҳон,³
 Булбуларо² меҷакад аз сари минқор дам³.
 Ҷом чу моҳи тамои шуд суи парвин равон,
 Моҳи наваш дар қафо, ҳам шафақаш дар шикам.
 Каф чу баромад зи ҷом, ҷом баромад ба каф,
 Дошт чу заррин қарас шиша пур аз қалби ям⁴.
 Нақди равон деҳ баҳо, в-аз зари қалб⁵ ор лаъл,
 То дилат аз ғам раҳад, холами ӯ соз ғам.
 Хез, ки вақти саҳар ғамзадаро медиҳад
 Май зи хумистони ишқ сокии базми қидам.
 Аз паи ташнадилон тоси фалак баркашид
 Соғари заррини хур аз даҳани субҳдам.
 Дӯш, ки қавси ҳилол чун зиҳи симин намуд,
 Ғашт пур аз гӯи зар ҷайби қабои залам⁶.
 Дар ивази тоҷи лаъл дод маҳ аз Қаҳқашон
 Қутби сияҳпӯшро ҷуббаи зарриналам.

1. Ёра – зеварест, ки занон дар даст мекунамд.

2. Булбула – суроҳии лӯладор.

3. Дам – хун. Дар ин ҷо киноя аз шароб аст.

4. Қалби ям – ба тариқи таъмия май аст.

5. Зари қалб – ба тариқи таъмия раз мешавад, ки тоқ аст ва дар ин ҷо маҷозан ангур мурод аст. Лаъл аз раз овардан, май ба даст даровардан аст.

6. Залам – торикӣ.

Аз қасидаи панҷоҳуякум:

Ба ҷуз субҳ румии хандон надидам,
Ба ҷуз шом зангии гирён надидам.
Ба ҷуз рӯз дар зери нилӣ иморӣ
Сапедуштури зардкӯҳон надидам.
Маҳи чун сипарро набигзашта моҳе,
Ки дар зери тираш камонсон надидам.
Шаҳи Шарқ рӯзе ба худ барнаёмад,
Ки дар Ғарбаш аз занг пинҳон надидам.
Завоёи нух чархро тавф кардам,
Ки он ҳеч якро басомон надидам.

Ғазали қасамия

Ба ду чашми ту, ки мастони харобанд имрӯз,
Ба ду зулфи ту, ки бар моҳ ниқобанд имрӯз.
Ба ду шоҳи шакарин pistaи шӯрангезат,
Ки ба коми дили мо лаъли хушобанд имрӯз.
Ба ду рухсор, ки чун тоҷи хурӯсанд ин дам,
Ба ду абрӯ, ки сияҳ ҳамчу ғуробанд имрӯз.
Ба ду сунбул, ба ду наргис, ба ду лола, ба ду лаъл,
Ки ҳама марҳами қонҳои харобанд имрӯз,
Ки ман аз қоми ғамат беҳабару боҳабарам,
Ки ҳама з-оташи ишқи ту кабобанд имрӯз.

Шамсиддини Сомибек дар «Қомусулаълум» дар ҳаққи Бадри Чочӣ навиштааст, ки «Аз машоҳири Туркистон буда, аз шаҳри Тошканд аст, ки номи аслаш Чоч аст. Ба Дехлӣ хичрат карда, ба султон Муҳаммад ибни Туғлуқшоҳ инти-соб ёфта ва ба лақаби Фахруззамон сарафроз гардида, дар соли 745 вафот кардааст».

Бадри Чочӣ ҷамъи девони худро 745 моҳи зилқаъда таърих гузоштааст. Агар вазъи таърихи Шамсиддини Сомибек хато набошад, бояд бе воситаи ҷамъи девон вафот ёфта бошад.

Шорихи қасоиди Бадри Чочӣ Ғиёсиддин дар муқаддима дар бораи Бадри Чочӣ менависад: «Маҳфӣ намонад, ки мусаннифи ин девон Бадриддин мутахаллис ба Бадр аст, ки аз шаҳри Чочи музофоти Тӯрон, ки муаррабаш Шош бошад, дар санаи ҳафтсаду сию се дар дорухилофаи Дехлӣ ворид гашта, мулозим ва надими султон Муҳаммадшоҳ ибни

Гиёсиддин Туғлуқшоҳ шуда, мулаққаб ба Фахруззамон будааст».

Аз ин баёнот маълум мешавад, ки Бадри Чочӣ дар Ҳиндустон дувоздах сол умр ба сар бурдааст. Қасоиди машрухааш сайр шуд, дар ин маҷмӯа 71 қасида, 105 китъаву ғазал ва 35 адад рубой марқум шудааст. Аксари абёти Бадрро бе шарҳу ҳалли луғот фаҳмидан мумкин нест. Аз ашъораш маълум мешавад, ки соҳиби тарҷума ба ҳайат ва нучум хеле вуқуф дошта, ҳазинаи луғоти ғариба будааст. Дар ин маҷмӯа фақат шеърҳои осонаш интиҳоб ёфт. Ҳиссае, ки мо аз сайри девон ва нақли ашъори Бадри Чочӣ гирифтем, ин аст, ки панҷсад сол пеш аз ин таърих дар Тошканд, ки синаи Туркистон аст, чунин шоири форсизабони мушқилписанд навшунамо ёфтааст, вагарна ашъоре, ки фаҳмидани он ба шарҳ, ҳалли луғот ва донишони фанҳои бисёре мавқуф аст, муҳаққиқини удабои форсро хушкард нест. Оре, баъзе удабо қасидае, ғазале, китъае, ё ки байтеро барои қудратнамоӣ бад-ин услуб иншод кардаанд. Аммо сар то пой девонро бад-ин сиёқ касе нанавиштааст. Мумоилайҳ гоҳо Бадр, гоҳо Бадри Чоч ва гоҳо Бадри Чочӣ таҳаллус мекунад. Чун тарҷумаи ҳоли Бадри Чочӣ ба тазкираҳо навишта нашуда буд, дар зикраш қадре суҳан дароз рафт.

– 30 – НОСИРИ БУХОРОӢ

Чун мусоҳибати Салмони Совачиро дарёфта, аз шуарои асри ҳаштум ба шумор меравад.

Аз Давлатшоҳӣ

Дарвешро, ки ганҷи қаноат мусаллам аст,
Дарвеш ном дораду султони олам аст.
Гар курси гарми меҳр барорад танӯри чарх,
Дар вақти чошт суфраи дарвешро кам аст.
Рӯзе туро ба заҳри ҳаводис кунад ҳалок,
Гардунӣ ҳалқакарда, ки чун мори арқам аст.
Дарҳам шавад зи баҳри дирам ҳоли одамӣ,
Оре, тамом сурати дарҳам чу дирҳам аст.

* * *

Моро ҳаваси суҳбати ҷонпарвари ёр аст,
В-арна ғараз аз бода на мастӣ, на хумор аст.
Оташнафасон қимати майхона шиносанд,
Афсурдадилонро ба харобот чӣ кор аст?
Дар мадраса касро нарасад даъвии тавҳид,
Манзилғаи мардони муваҳҳид сари дор аст.
Тасбеҳ чӣ кор ояду саччода чӣ бошад,
Бар маркаби бетокати рӯҳ ин ҳама бор аст.
Носир агар аз ҳаҷр бинолад, ачабе нест,
Маҳҷур зи ёр асту парешон зи диёр аст.

* * *

Шамъи Эрон гӯямат, ё моҳи Тӯрон хонамат,
Қиблаи дил донамат, ё Каъбаи ҷон хонамат?!
Ҳамчу ҷонӣ ногузиру ҳамчу ақлӣ дилфурӯз,
Хуштар аз ҷону ҷаҳон он чист, то он хонамат?
Хонамат фирдавс, чун аз чеҳра бардорӣ ниқоб,
В-аз ду лаб чун рӯҳ бахшӣ, оби ҳайвон хонамат.
Дар вафо бунёди меҳру дар сафо феҳристи ҳусн,
Дар макорим айни лутфу кони эҳсон хонамат.
Чун кашӣ дар базм бода, донамат Ҷамшеди вақт,
Чун кунӣ дар раҳш ҷавлон, Пури Дастон хонамат.
Чун ба хубӣ ҷумла хубон бандаи ҳусни туанд,
Подшоҳи дилбарону шоҳи хубон хонамат.
Аз руҳи гетикушо Маҳдии олам донамат,
В-аз лаби муъҷизнамо Исои даврон хонамат.
Сӯи хешам хон, ки ман хонам туро ошикнавоз,
Сӯи ман бихром, то сарви хиромон хонамат.
Гӯш кун ашъори Носир, боздон асрори ӯ,
То миёни мардумон шоҳи суҳандон хонамат.

Гӯянд, ки Носири Бухорой дар аснои сафари ҳаҷ дар Бағдод ба лаби Дачла ба Хоча Салмони Совачӣ вохурд. Салмон аз ному нишони Носир пурсид. Носир ҷавоб дод, ки марди ғарибу шоирам. Салмон барои имтиҳон мисраи «Дачларо имсол рафторе ачаб мастона аст»-ро хонда, мисраи дувумро аз Носир хост. Носир бадеҳатан гуфт:

«Пой дар занҷиру каф бар лаб, магар девона аст?»

– 31 –
ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ
(вафот 796)

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарами Бухороӣ

Дӣ чоштгаҳ зи чехра фикандӣ никобро,
Шарманда сохтӣ ҳама рӯз офтобро.
Теғи туро чӣ хочати рухсат ба хуни мост,
Бар ҳалки ташна ҳукм равон аст обро.
Дил сӯхт аз самоъ, намеистад зи чарх,
Рақс аст гарм бар сари оташ кабобро.
Ошиқкушӣ савоб бувад дар китоби ишқ,
Он шӯҳ ҳам зи даст надод ин савобро.
Гуфтӣ: Магар ба сурати мо ошиқӣ, Камол?
Сурат надида, чун бинависам ҷавобро?

* * *

Чонро ба ҷуз лабони ту оби ҳаёт нест,
Ширинтар аз лаби ту ба олам набот нест.
Рӯзи нахуст, эй маҳи хубон, ба ошиқон
Рухро чаро намудӣ, агар майли мот нест?
Гуфтам: Давои дарди диламро хате навис,
Гуфто: Давот чун бинависам? Давот нест.
Бар даври оразат хати сабзе, ки шуд падид,
Мазмуни хат ҳамин, ки ба ошиқ наҷот нест.
Доғи чафо ба чони мани хастадил манех,
Рӯзе ки дар вафот¹ бимирам, вафот нест.
Гуфтам: Закоти лаъли лабат бўсае бидех,
Гуфто: Бирав, Камол, ки вақти закот нест.

* * *

Эй ки аз зулфи ту хун дар чигари мушки Хитост,
Рӯи зебои ту оинаи алтофи Худост.
Моҳро равшанӣ аз рӯи ту мебояд ҷуст,
Сарвро ростӣ аз қадди ту мебояд хост.
Сифати қомату рухсори ту гӯям, шабу рӯз,
Натавонам, ки нагӯям сухани равшан рост.

1. Рӯзе ки дар ғами ту – нусхаи дигар.

Ҳамчу субҳ аз асари меҳри рухат чон бидиҳад,
Ҳар киро дар раҳи ишки ту дам аз сидқу сафост.
Ончунон зору низор аст зи савдот Камол,
Ки чу моҳи нави абрӯи ту ангуштнамост.

Шайх Камол дар бозгашти сафари ҳаҷ обу ҳавои Таб-
резро ба худ гуворо дида, дар он ҷо истикомат кард. Вақте
ки Туктамишхон (тотор) Табрезро гирифт, Шайхро аз он ҷо
ба пойтахти Дашти Қипчоқ, ба Сарой бурд. Шайх ин
ғазалро дар шаҳри Сарой навишт.

Аз Давлатшоҳӣ

Эй хатат ояти сунъу даҳанат лутфи Худой,
Ба ҳадисе бикушо он лабу лутфе бинамой.
Шуд зи наззорағиён хонаи ҳамсоя хароб,
Маҳи ман, бо ту кӣ фармуд, ки бар бом барой?
Хонаи туст дилу дида зи борони сиришт,
Гар аз ин хона чакад об, бад-он хона дарой.
Ту на аз дидаи соҳибназаронӣ ғоиб,
Моҳию моҳ намудор бувад аз ҳама ҷой.
Бустонест Сарой аз гули он рӯй, Камол,
Ба Сарой омадӣ, эй булбули хушгӯ, бисарой.

Ин матлаъро низ дар сифати Сарой гуфта:

Агар Сарой чунин асту дилбарони Сарой,
Биёр бода, ки ман фориғам зи ҳар ду сарой.

Шайх Камол муосири Ҳоҷа Ҳофиз Шерозӣ будаву ин
шеърро ба Ҳоҷа Ҳофиз фиристода:

Гуфт ёр: Аз ғайри мо пӯшон назар. Гуфтам: Ба чашм.
В-он гаҳе дуздида бар мо менигар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам чудо,
То сахаргоҳон ситора мешумар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардад лабат хушк аз дами сӯзони оҳ,
Боз месозаш чу шамъ аз гирия тар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,
Ҳам ба мижгонат бирӯб он хоки дар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар сар бар биёбони ғамам хоҳӣ ниҳод,
Ташнагонро муждае аз мо бибар. Гуфтам: Ба чашм.

Гўянд, ки чун Хоча Ҳофиз байти охириро хонд, бисёр риккат кард. Шайх Камоли Хучандӣ баъд аз чаҳор соли ба Сарой истодан боз ба Табреш омад. Ҳам дар он ҷо ба соли 792 вафот ёфт. Қабраш дар Табреш аст.

Дар тазкираи «Оташқада» ва «Қомусулаълум» аз «Равзатуссафо» манқулан мазкур аст, ки Шайх чанде ба қалъаи Санг маҳбус буда ва ба иншоди рубоие аз он ҷо халос шуд. Рубой ин аст:

Аз «Оташқада»

Кай бошад аз ин танг бурун омаданам,
Ном аст аз ин нанг бурун омаданам.
Гӯй магар аз санг бурун меояд
Парвонаи аз Санг бурун омаданам.

Дар суҳанҳои Шайх Камол тарзи хоссест, ки дигаронро кам иттифоқ меафтад. Камол дар ашъори худ лафзҳои думанӣдор ва ҷиносро бисёр ба қор мебарад ва ба ҳар думанӣ ҳам шеъраш аз ҷазолат намебарояд. Чунончи:

Гуфтам: Давои дарди диламро хате навис,
Гуфто: Давот чун бинависам? Давот нест.

Давоти дувумро ҳамчунон ки ба маънои «давои ту» гирифтани мумкин аст, инчунин ба маънои сиёҳидон ҳам ба қор бурдан равост. Барои навомӯзони адабиёт ин қадар эзоҳро лозим дониста шуд. Боқӣ ба ҳамин қиёс аст. Ва илло аҳли суҳан ба ин қабил шарҳҳо муҳтоҷ нестанд.

Дар ҳаққи суҳанони Шайх Камол касе ин қитъаро навишта:

Чу девони Камол афтад ба дастат,
Навис аз шеъри ӯ, чандон ки хоҳӣ.
Зи ҳар лафзаш давон мағзар чу хоме,
Ба ҳар ҳарфаш фуру раф чун сиёҳӣ.

Мо ҳам ба ин қитъа фармонбарӣ карда, як ғазали дигарро, ки дар Давлатшоҳӣ шуд дида, сабт менамоем:

Гар шабе он маҳ зи манзил бениқоб ояд бурун,
З-аввали шаб то дами субҳ офтоб ояд бурун.
Кай бурун ояд лабаш аз уҳдаи бўсе, ки гуфт,
Чун муҳол аст оби ҳайвон, к-аз сароб ояд бурун.

Хирқаҳои сӯфиён дар даври чашми масти ӯ
Солҳо бояд, ки аз раҳни шароб ояд бурун.
Ҳар кучо бошад нишони пои ӯ, з-он ҷо ба чашм
Хок бардорем, чандоне ки об ояд бурун.
Бо ҳама тақвоу зуҳд ар бишнавад бӯят Камол,
Аз даруни савмаъа масту хароб ояд бурун.

Аз «Хизонаи омира»

Дар хилвати дӯст ҷон нагунҷад,
Шодию ғами ҷаҳон нагунҷад.
Чашмат кушаду лабат диҳад ҷон,
Марг ояду дар миён нагунҷад.
Эй хоча, ту марди худфурӯшӣ,
Раҳти ту дар ин дуқон нагунҷад.
Поро ҷӣ маҷол дар ҳаримат,
Сар низ бар остон нагунҷад.
Васфи руҳи ӯ кунам ба хуршед,
Хуршед дар осмон нагунҷад.
Мо хонахаробкардагонро
Дар дил ғами хонумон нагунҷад.
Ё дӯст гузин, Камол, ё ҷон,
Як хона ду меҳмон нагунҷад.

Ҷомиъи ин авроқ меғӯяд: Дар бадали мисроъи охирӣ
«Як шаҳр ду ҳукмрон нагунҷад», ё ки «Як мулк ду
ҳукмрон нагунҷад» мешуд, ҳароина ба вокиъ мувофиқтар
меафтод, зеро дар вокиъ ба як хона ду меҳмон, ҳатто зиёда-
тар бар он гунҷидан мумкин аст. Аммо ба як шаҳр ё мулк
ҳеч гоҳ ду ҳукмрон нагунҷидааст ва нахоҳад гунҷид.

Яке аз хусусиёти Камол он аст, ки ҳеҷ яке арбоби дувал-
ро мадҳ нагуфтааст. Ин давлат ба бисёртарин шуарои
мутақаддимин муяссар нашудааст.

– 32 –

ХОҶА АБДУЛМАЛИКИ САМАРҚАНДӢ

Тахаллусаш Ассорист.
Дар аҳди Амир Темур шайхулислом буд. Аз шуарои ас-
ри ҳаштум ба шумор меравад.

Аз Давлатишоҳӣ

Эй мардуми чашм, аз назари мо марав охир,
В-эй дурри гиромӣ, зи бари мо марав охир.
Эй чони азиз, аз тани ранчур машав дур,
В-эй сояи раҳмат, зи сари мо марав охир.
Эй теги ғамат рехта хуни чигари мо,
Аз дида чу хуни чигари мо марав охир.
Эй накши ҳаёли хати чонпарвари чонон,
Аз лавҳи саводи басари мо марав охир.
Дур аз ту надорад хабари хеш Асорӣ,
Акнун ки шунидӣ хабари мо, марав охир.

– 33 –

ХОҶА ИСМАТИ БУХОРОӢ

(Вафот 829)

Аз «Оташкада»

Сархуш аз кӯи харобот гузар кардам дӯш
Ба талабгории тарсобачаи бодафурӯш.
Пешам омад ба сари кӯча парирухсоре,
Кофаре, ишвагаре, зулфи чу зуннор ба дӯш.
Гуфтам: Ин кӯӣ чӣ кӯӣ аст, туро хона кучост?
Эй маҳи нав ҳамаи абрӯи туро ҳалқабағӯш.
Гуфт: Тасбеҳ ба хок афкану зуннор бибанд,
Санг бар шишаи такво зану паймона бинӯш.
Баъд аз он пеши ман о, то ба ту гӯям сухане,
Роҳ ин аст, агар бар суханам дорӣ гӯш.
Зуд девонаву сармаст давидам пешаш,
Ба мақоме бирасидам, ки на дин монду на хуш.
Дидам аз дур гурӯҳе, ҳама девонаву маст,
В-аз тафи бодаи ишқ омада дар чӯшу хурӯш.
Бе дафу сокию мутриб ҳама дар раксу самоъ,
Бе маю чому суроҳӣ ҳама дар нӯшонӯш.
Чун сари риштаи номус бишуд аз дастам,
Хостам, то сухане пурсам аз ӯ. Гуфт: Ҳамӯш!
Ин на Каъба-ст, ки бепову сар ой ба тавоф,
В-ин на масҷид, ки дар ӯ беадаб ой ба хурӯш.
Ин хароботи муғон аст, дар ӯ мастананд
Аз дами субҳи азал то ба қиёмат мадҳуш.
Гар туро ҳаст дар ин шева сари яқрангӣ,
Дину дониш ба яке чуръа чу Исмат бифурӯш.

Ин китъаро дар ҳаққи вазире гуфта, ки ба ӯ асби лоғар дода буд:

Рӯзе ба боргоҳи Сулаймони рӯзгор
Рафтам, ки қиблае беҳ аз он остон набуд.
Дидам ба садри маснади иззат фарошта
Чатри саодате, ки кам аз осмон набуд.
Биншаста бар садорати девонаш Осафе,
К-андар басити хок чу ӯ кадрдон набуд.
Дорои мулк амири муборак, ки ҳаргизаш
Дар лутфу ҷуд ҳочати ҳеч имтиҳон набуд.
Кардам адо ба мадҳу санояш қасидае,
К-он навъ дур ба махзани дарёву кон набуд.
Асбе қарам намуд, ки дар чинси ваҳшу тайр
Чун ӯ заиф ҷонваре дар ҷаҳон набуд.
Асбе ки чун камони шикаста вучуди ӯ,
Сар то қадам ба ғайри паю устухон набуд.
Лабҳо кушумадаш, ки ба дандон назар кунам,
Чизе ҷуз оби ҳасраташ андар даҳон набуд.
Гуфтам: Ба ин ҷаҳон ба замони кӣ омадӣ?
Гуфт: Он замон к-аз одаму олам нишон набуд.
Аз тори анкабут сафал¹ кардамаш ба пой,
К-аш тоқати гусастани он ресмон набуд.
Ногоҳаш аз вазидани бод камар шикаст,
Бечораро таҳаммули бори гарон набуд.
Алқисса чун ба роҳи адам рафт, ақл гуфт:
«Моро ба ин гиёҳи заиф ин гумон набуд».

Дар тулӯи офтоб гуфта:

Боз барафрӯхт чарх машғалаи офтоб,
Парда зи рух баргирифт шоҳиди мушқинниқоб.
Шоҳи зумуррадсарир чехра намуд аз сипехр,
Субҳ чу бар пой кард хаймаи зарринтаноб.
Субҳ чу бози сафед бол кушод аз шафақ,
Байзаи симин ниҳод дар даҳани ӯ ғуроб.
Шуъбадабози фалак маъракаи гарм дид.
Бар сари офоқ рехт ҳуққаи дурри хушоб.

1. Шояд шакал ё шагал бошад, ба маънии пойбанди сутур аст.

Аз баёзи ғазал – дастхат

Хуррам он рӯзе, ки дар сар фикри ёре доштам,
Дида дар роҳи саманди шаҳсаворе доштам.
Гарчи умре зардрӯиҳо кашидам чун хазон,
Шод будам, чун умеди навбаҳоре доштам.
То ба ӯ будам, наметарсидам аз теги ракиб,
Бо вучуди гул кучо парвои хоре доштам.
Эй ракиб, аз ҳоли дурафтодагон шодӣ макун,
З-он ки ман ҳам чун ту рӯзе эътиборе доштам.
Хок шуд Исмат зи ҳаҷри ёру тан бурд аз дараш,
Дар дилаш н-омад, ки рӯзе хоксоре доштам.

Хоча Исмат ба дарбори Султон Халил – набераи Амир Темур иззату эътибори зиёд дошт. Чун Султон Халилро аҳли дарбораш азл карда, ба ҳабс гирифтанд, Хоча Исмат ба ёди суҳбати Султон Халил ин ғазалро иншод кард:

Аз Давлатшоҳӣ

Кош фармудӣ ба шамшери чудой куштанам,
То ба хорӣ дар чунин рӯзе надидӣ душманам.
Боғбон, гӯ, дар таҳи девори гулзорам бикуш,
Бе вучудаш гар кашад хотир ба сарву савсанам.
Шаҳсаворам кай хиромад боз, то девонавор
Хоку хунолуда худро бар сари роҳ афканам.
Хуни дил з-он рӯ ҳамеборам зи шарёни ду айн,
К-аз фироқаш ништари хунест ҳар мӯ бар танам.
Тоза, Исмат, кай шавад осори даврони Халил,
К-ин бутонеро, ки ноҳақ мепарастам, бишканам?

Ин матлаъро низ дар ҳаққи Султон Халил гуфта:

Дил кабобест к-аз ӯ шӯр барангехтаанд,
Аз намакдони Халилаш намаке рехтаанд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ ва соҳиби «Оташкада» вафоти Хоча Исматро 829 қайд кардаанд. Аммо дар маҷмӯаи дастнависе, ки аз Бухоро ба даст афтод, 840 навишта, ҳам дар бораи таърихаш шеър аз фузалои замони Хоча нақл карда:

Таърихи вафоти Хоча Исмат

Ҳар кас ки шунид, гуфт: Таммат.

Бисотии Самарқандӣ, Хаёлии Бухорой ва Бурундук аз муосир ва мусоҳибони Хоча Исмат буданд.

СУЛТОН ХАЛИЛ ИБНИ МИРОНШОҲ ИБНИ АМИР ТЕМУР

Вафоташ 18 рачаби 814 вокиъ шуд.

Султон Халил баъд аз вафоти Амир Темури чун ба тахти Самарқанд нишаст, инони ихтиёри мулкдориро ба дасти махбубаи худ Шодмулк-оғо гузошт. Аҳли дарбор ба ҳамин баҳона исён карда, шохзодаро ба банд гирифта, ба қалъаи Шохрухия фиристоданд. Шаҳзода дар зиндон ин рубоиро навишт:

Дирӯз чунон висоли чонафрӯзе,
В-имрӯз чунин фироки оламсӯзе.
Афсӯс, ки бар дафтари умрам айём
Онро рӯзе нависад, инро рӯзе¹.

Дар вақти маҳбусӣ ин шеърро ба амми худ Шохрухмирзо, ки аз Ҳирот ба Самарқанд барои халос кардани малик омада, навишта фиристод:

Аз Давлатишоҳӣ

Ё воҳибальатия ва ё муътиялмурод,
Мо тоқати фироқ надорем аз ин зиёд.
Идбор шуд мучовиру хуш гуфт мархабо,
Иқбол шуд мусофиру хуш гуфт хайрбод.
Боде, ки аз диёри муҳиббон ба ман расад,
Чонам фидои накҳати он турфа бод бод!
Ғамгину шодмон чу аз ин дайр бигзарӣ,
Ғамгин машав зи меҳнату аз бахт низ шод.
Доғи ҷаҳон зи синаи Ковус кай бирафт,
Шодон зи бахти тира кучо буд Кайкубод?
Дар шашдари фироқ, Халил, ар муқайядӣ,
Рӯзе туро сипеҳри мулоиб диҳад кушод.
Ҳукми Худой дод ба дасти ҳасон маро,
Куфр аст пеши халқ зи ҳукми Худой дод.

Сарвари амирони осӣ Худойдод буд, шохзода дар байти охирӣ ба ҳамон ишора мекунад.

1. Ин рубоиро соҳиби «Оташкада» ба номи Туғрали Салҷуқӣ навишта.

– 35 –
БИСОТИИ САМАРҚАНДӢ

Шогирд ва муосири Исмати Бухорой ва маддоҳи Султон
Халил аст.

Аз Давлатишоҳӣ

Ман зи бахти шӯри худ бирёнам, эй пистадаҳан,
То ба гирди шаккари ту руста мегардад набот.
Ташналаб дар Карбалои ҳаҷр мемирам ачаб,
Ман ки бар вачҳи ҳасан аз дида меборам Фурот.
Аз даҳонаш бўсае ҷустам закоти ҳуснро,
Гуфт: Хомӯш, эй гадо, бар ҳеч кай бошад закот?
Он парирух бо Бисотӣ гуфт аз рӯи итоб:
Гирди ин бозӣ магард, ар дил намеҳаҳад зи мот.

Мавлоно Бисотӣ ҳамоно ба ғурури ҳамин шеърӣ худ дар
мақтаъи як ғазал ба Хоча Камоли Хучандӣ даъвои баробарӣ
мекунад. Он мақтаъ ин аст:

Ғазалҳои Бисотиро, Камол, аз худ мадон камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш.

Аммо фарқи миёни Хоча Камол ва Бисотиро ҳар кас ме-
донад. Бисотӣ фақат ба як матлаъ шуҳрат ёфт. Матлаъ ин
аст:

Дил шишаву чашмони ту ҳар гӯша барандаш,
Мастанд, мабодо ки зи мастӣ шиканандаш.

Ғайр аз матлаи мазкур байте қобили шунидан касе аз
Бисотӣ нақл накардааст. Ин низ аз Бисотист:

Аз «Оташқада»

Шоҳ асбе ба шоире бахшид,
Ки зи тундиш чашми чарх надид.
Буд тунд он қадар, ки аз дунё
Нафасе то ба охират бирасид.

Лекин Хоча Исматӣ Бухорой ин мазмунро ба қитъае хуб
баства, ҷунончи ҳамоно қитъа дар мавриди зикри Хоча Исмат
сабт ёфт.

БАҲОУДДИНИ БУРУНДУҚИ БУХОРОЙ

Муосири Хоча Исматӣ Бухорой, маддоҳи Бойқаро-
мирзост.

Аз Давлатишохӣ

Лаби ширини ту бо тунги шакар мемонад,
Дурри дандони ту бо иқди гуҳар мемонад.
Қанд бо он ҳама даъвию латофат к-ӯрост,
Як ҳадис ар шунавад, пеши ту сар мемонад.
Бодро дар шикани зулфи мусалсал мағузор,
Ки сақим аст, дар он роҳғузар мемонад.
Ёдгор ар гузаронанд касон дар олам,
Аз Бурундук сухани фазлу ҳунар мемонад.

Вакте ки Мирзо Бойқаро дар тахти Балх чулус ёфт,
Бурундукро понсад динор инъом фармуд. Аммо парвоначӣ
дивист динор дар бароташ навишт. Бурундук дар ҳамин
маврид қитъаи зайлро иншод карда, ба арзи шох расонид:

Қитъа

Шоҳи душманғудози дӯстнавоз,
Ў чаҳонгир к-ӯ чаҳондор аст.
Беш юз олтун маро намуд инъом,
Лутфи султон ба банда бисёр аст.
Сесад аз чумла ғоиб аст кунун,
Дар баротам дусад падидор аст.
Ё магар ман ғалат шунидастам,
Ё ки парвоначӣ ғалаткор аст.
Ё магар дар иборати туркӣ
Беш юз олтун дивист динор аст?

Чун Мирзо Бойқаро қитъаро мутолиа кард, гуфт: Дар
туркӣ иборати беш юз олтун ҳазор динор аст. Ва фармуд
дар ҳамон маҷлис ба Бурундук ҳазор динори нақда таслим
карданд.

– 37 –

ШАМСИДДИН АҲМАДИ ОҲАНГАР

Аз Бухорост. Аммо таърихаш маълум нест.

Аз «Оташкада»

Гар дард кунад пои фалакпаймоят,
Сиррест дар ин, арза кунам бар роят.
Чун аз сари душманат ба чон омада дард,
Омад ба тазаллум, ки фитад дар поят.

– 38 –

ШАҲОБИДДИНИ АҲМАД

Аз Бухорост ва таърихи ҳаёташ маълум нашуд.

Аз «Оташкада»

Буноғӯши ту, эй турки сумансимои симинбар,
Суманро хок зад дар чашму гулро чок пирохан.
Занахдони ту чун гӯй аст, чун чавгон туро қомат,
Гиребони ту пурмоҳ асту пурпарвин туро доман.

– 39 –

ТОҲИРИ БУХОРОЙ МАШҲУР БА ШАЙХЗОДА

Аз шуарои асри нухум.

Аз «Давлатшоҳӣ»

То орзуи он лаби майгун кунад касе,
Бисёр ғунчавор чигар хун кунад касе,
Манъам макун, ки ҳеч ба чое намерасад,
Саъйе ки дар насихати мардум кунад касе.
Халқе маломатам кунаду ман бар ин ки оҳ,
Аз дил чӣ гуна меҳри ту берун кунад касе?!
Дил мебаранд, ёди асирон намекунанд,
Ё раб, ба маҳвашони ҷаҳон чун кунад касе?!
Гуфти, ки Тоҳиро, пайи хубон дигар марав,
Девонаро илоҷ ба афсун кунад касе?!

– 40 –

**АБУЛҚОСИМ БОБУРМИРЗО ИБНИ
БОЙСАНҚУР ИБНИ ШОҲРУХМИРЗО**

Вафоташ 741 дар Машҳади муқаддас.

Аз Давлатишоҳӣ

Дар даври мо зи куҳнасаборон яке май аст,
В-он к-ӯ дам аз қабули нафас мезанад, най аст.
Ин салтанат, ки мо зи гадоиш ёфтем,
Доро надошт ҳаргизу Ковусро кай аст?
Донӣ, камони абури хубон сияҳ чарост,
К-аз гӯшаҳош дуди дили халқ дар пай аст.
Дорад ба зулфи ӯ дили зуннорбанди мо
Савдои куфру кофирию ҳар чӣ дар вай аст.
Бобур, расид нолаи зорат ба гӯши ёр,
Лайлӣ вуқуф ёфт, ки Маҷнун дар ин ҳай аст.

Аз «Маҷолисуннафоис»

Рубоӣ

Чун бодаву чомро ба ҳам пайвастӣ,
Медон ба яқин, ки ринди болодастӣ.
Чом аст шариату ҳақиқат бода,
Чун чом шикастӣ, ба яқин бадмастӣ.

– 41 –

САЙФИИ БУХОРОӢ

Аз шуарои аҳди Абӯсаъидмирзост, вафоти Абӯсаъид 873
аст.

Аз «Оташкада»

Орзу дорад, ки бинад кушта он бадхӯ маро,
Ваҳ, ки хоҳад кушт охир орзуи ӯ маро.

* * *

Оҳ, то чанд суҳан аз дигарон гӯяду ман
Шод созам дили худро, ки ба ман мегӯяд.

* * *

То ба нақди чони ман хаббози ман нон медиҳад,
Ошиқи бечора нон мегӯяду чон медиҳад.

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарами Бухорой

Фидои як суханат, гуфтамаш, дилу чон аст,
Хамӯш гуфт, ки инҳо ба гуфтан осон аст.
Даҳони танги худ он маҳ намуду гуфт ба ман:
Гумон мабар, ки маро аз ту ҳеч пинҳон аст.
Ба вақти гиря ҳаёли лаби ту мебурдам,
Ки завқи май ҳама касро ба рӯзи борон аст.
Маро, ки қатъи тааллуқ зи ёр мумкин нест,
Гузаштанам зи сари кӯи ту чӣ осон аст.
Зи бими халқ марав з-остони ӯ, Сайфӣ,
Чаро ки будану нобудани ту яксон аст.

Аз «Маҷолисуннафоис»-и Амир Алишери Навоӣ

Дило, васфи миёни нозуки чонони ман гуфтӣ,
Накӯ гуфтӣ, ҳадисе аз миёни чони ман гуфтӣ.

Муаммо ба исми «қабул»

Баски дил ҳар дам ба сӯи зулфи чонон мешавад,
То дили худ чамъ месозад, парешон мешавад.

Шарҳи муаммои мазкур

Муродифи «дил» «қалб» аст. Чун «қалб» дили «худ»-ро,
ки «вов» аст, чамъ созаду парешон шавад, «қабул» меша-
вад. Зеро аз парешонӣ «қалб» бо «вов» чамъ шуда, «қабул»
ба ҳусул мепайвандад.

– 42 –

ХАЁЛИИ БУХОРОЙ

Шогирди Хоча Исматӣ Бухороист.

Аз «Давлатишоҳӣ»

Ҳар кӣ з-ин водӣ ба кӯи бахту давлат мерасад,
Аз раҳу расми қадамдорию ҳиммат мерасад.
Аз хуруши кӯси шоҳон ин нидо омад ба гӯш,
К-ин саро ҳар подшоҳеро ба навбат мерасад.

Фурсати суҳбат макун ғавт аз паи мақсуди хеш,
Ҳолиё хуш бигзарон, к-он ҳам ба фурсат мерасад.
Охир, эй саргаштаи водии ҳичрон, беш аз ин
Ташналаб маншин, ки дарёҳои раҳмат мерасад.
Аз раҳи хидмат Ҳаёли оқибат чое расид,
Ҳар кӣ чое мерасад, аз роҳи хидмат мерасад.

Аз «Маҷолисуннафоис»

Эй тири ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халке ба ту машғулу ту ғоиб зи миёна.
Ғаҳ муътакифи дайраму ғаҳ сокини масҷид,
Яъне ки туро металабам хона ба хона.

– 43 –

РИЁЗИИ САМАРҚАНДИ

Аз шуарои асри нухум.

Аз як баёзи дастхат

Эй парӣ, аз рух барафкан турраи тарродро
То ба кай бар рӯи Мусҳаф мениҳӣ зуннорро?
Ғайри чашмам чакраи обе намоннад касе
Рӯзи ҳичрон бар сари болини ман беморро.
Эй гул, охир то ба кай бошӣ ба даъвии рухаш?
Дам зи якрангӣ зану аз по барор ин хорро.
Токи абрӯи ту меҳоҳам, ба меҳробам чӣ кор?
Куфр бошад сачда кардан сурати деворро.
То Риёзиро ба маҳшар номаи тоат бувад,
Мебарад дар сафҳаи ту нақши хатти ёрро.

Амир Алишери Навоӣ дар «Маҷолисуннафоис» ҳикоят мекунад, ки Риёзӣ ин матлаъро аз шеърӣ худааш хонд:

Матлаъ

Ситораест дури гӯши он ҳилолабрӯ,
Зи рӯи ҳусн ба хуршед мезанад паҳлӯ.

Фақир гуфтам, ки дар миёни ду мисроъ як «ки»-и робит даркор аст. Бинобар ин байтро ба ин тарик тағйир дода шавад:

Зи рӯи ҳусн дури гӯши он ҳилолабрӯ
Ситораест, ки бо моҳ мезанад паҳлӯ.

хароина хубтар мешавад. Аммо Риёзӣ шӯрида, роҳи
муҷодалаву муқобара гирифта. Дар ҳақиқат баъд аз тасҳеҳи
Амир Алишери Навоӣ байти мазкур бағоят дилрабо шуда.

– 44 –

НИЗОМИДДИН АМИР АЛИШЕРИ НАВОӢ

Ва дар форсӣ Навоӣ, таваллуд 844, вафот 906.

Аз Давлатишоҳӣ

«Тухфатулафкор»

Оташин лаъле, ки тоҷи хусравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри ҳаёли хом пухтан дар сар аст.
Тухми расвой диҳад бар донаи тасбеҳи зарқ,
Оре, оре, дона чинси хешро боровар аст.
Гунбади хазро, ки хунрезист феълаш, дур нест,
Барги ҳинно ахзар омад, лек рангаш аҳмар аст.
Мардро як манзил аз мулки фано дон то бақо,
Меҳро якрӯза роҳ аз Бохтар то Ховар аст.
Беғунахро сохтан озурда аз теги забон
Нотавон кардан рағи беранҷро аз ништар аст.
Золиму одил на яқсонанд дар таъмири мулк,
Хук дигар дар шиёри милку деҳкон дигар аст.
Аҳли ҳимматро зи ноҳамвории гардун чӣ бок,
Сайри анҷумро чӣ ғам, к-андар замин чӯю чар аст.
Эй басо нуксон, ки дар зимнаш бувад як навъ суд,
Чун дафи лӯлӣ дарид, аз баҳри маймун чанбар аст.
Меҳнати ифлоси муфрит дар гаронӣ Қоф дон,
«Қоф» шуд, чун «фоқа» беҳад гашт, в-ин мушқилтар аст.
Шаҳ ки меҳоҳад зи дасти хеш вайронии мулк,
Хусрави беоқибат хусри билоду кишвар аст.
Қайди зинат мускити фарру шукӯҳи хусравист,
Шери занҷирӣ зи шери беша камсавлаттар аст...
«Тухфатулафкор» агар номаш кунам, набвад аҷаб,
Тухфа чун наздат зи баҳри фикратам ин ғаҳар аст.
Гашт «явми чомиъу шаҳри раҷаб» таърихи он,
Турфатар к-ин рӯзу моҳ итмоми онро мазҳар аст...

Нусхае, ки ба даст афтод, бисёрғалат буд, бинобар ин ба
кадре ки хонда шуд, интиҳоб ёфт.

Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ

Дар мавриди омадани касе аз Ҳичоз навишта¹:

Инсоф бидех, эй фалаки минофом,
То 3-ин ду кадом хубтар кард хиром:
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?

Дар мавриди вусули мактуб:

Ин нома на нома, дофиъи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст.
Таскини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

* * *

Гар дар ҳазарам, ба гуфтугӯят бошам,
В-ар дар сафарам, ба ҷустуҷӯят бошам.
Дар вақти ҳузур рӯ ба рӯят бошам,
Дар ғайбат рӯи дил ба сӯят бошам.

Аз «Оташқада»

Эй шаби ғам, чанд дур аз рӯи ёрам мекушӣ,
Зинда медорам туро, баҳри чӣ қорам мекушӣ?

**Мактуби Амир Алишери Навоӣ ба Ҳоча Фазли Девон
ва Ҳоча Убайдуллоҳи Марворид навишта (Аз як
мачмӯаи дастнавис навишта шуд):**

«Бародарони арҷмард ва фарзандони дилбарро баъд аз
саломӣ муштокона эълони он, ки башар ба ҳубби ҷоҳу риё-
сат мачбул аст ва нафс беихтиёр ва шуур ба касби он мат-
луб машғул. Хосияти ҷоҳ ғафлатафзоист ва илтифоти
подшоҳ бодаи ҳушрабӯе. Халоикро бо ҷунин кас қор бисёр

1. Мавлоно Ҷомӣ будани ин шахси азҳичозомада дар «Рашаҳот» сарех
карда шудааст.

ва чунин касро бахуш будан бисёр душвор. Агар гоҳе ба мадади ақл худро ба ҳол орад, аммо мастии он бода ба ҳолаш нагузорад. Ва дар он мастихо кучо ба хотираш ояд, ки фалак мунтақиму ғаддор аст, холики мулк ҳокими адл-шиор. Иқтидори чоҳашро бақое нест ва аҳдашро вафое не. Дӯстон аз фазойиҳи он шарманда, душманон аз қабоиҳи он дар ханда. Ошноён аз он нохушиҳо мутааҷҷибу мутаассир ва бегонагон аз он девонавашиҳо сарафкандаву мутаҳаййир. Пас, нафси салим ва ақли мустақим бояд ки худро дар он мастихо беҳуд насозад ва ба худроию худпарастӣ наандозад ва ба ҳоли дармондагони мазлум пардозад. Ин нодони бесомонро ҳамаи ин ҳолот бар сар гузашта ва аз ҳеч як баҳраманду огоҳ нагашта. Ин дам ки бар таксироти худ огоҳ гардида, чӣ фоида, ки фалак он ҳамаро дарнавардида, на аз он надомат кашидан фоидаву на аз ин ашки ҳасрат пошидан натиҷа.

То тавонистам, надонистам, чӣ буд,
Чун бидонистам, натонистам, чӣ суд?

Эшонро ки ҳазрати ҳақ субҳонаху ва таоло ин давлату қоҳ каромат фармуда ва саодати қурби подшоҳ иноят намуда, илтимос он аст, ки (вақти) худро бар ғуруру ғафлат раво надонанд ва ба хусрон дунёву охират нагузоранд, ачзаву зердастонро ба шафқату дилчӯй бинавозанд ва кори дармондагон ба марҳамату нармгӯй бисозанд, ба сухани дурушт дили дарвешони дилрешро нахарошанд ва ба алфози мулоим марҳами чароҳоти дарвешии дилреш бошанд ва дар ҳама қор ихлосу ростӣ пеша кунанд ва дар қазои амал аз шармсории рӯзи қиёмат андеша намоянд ва ҳеч гоҳ аз тарси ҳақ ғофил набошанд ва ҳеч вақт аз мулозимату бандагии сояи ҳақ бекору отил нагарданд. Сухани рост, ки салоҳи давлату раъияту сипоҳ дар он бошад, натарсанду бигӯянд ва агар ивази ӯ дар дунё нарасад, дар охират аз ҳақ бигӯянд. Чӣ аз бадкорӣ абнои чинсро чиҳо пеш омад, фаромӯш накунад ва ба чиҳати маслиҳати дунё бо якдигар наситезанд ва агар аз нафс машаққате пеш ояд, дар панӯҳи сабру таҳаммул гурезанд, то маслиҳати подшоҳӣ бошад, маслиҳати худро набинанд, то маслиҳати амри имлоҳӣ бошад, зоҳири подшоҳиро нагиранд ва ба мулоимату ҳикмат арз намоянд ва ба тавфиқи субҳонаху даргузаронанд. «Вас-салому ало ман иттабаъалхудо».

Ҳарчанд Амир Алишерро дар зайли шуарои форсу тоҷик навиштан мувофиқи ризои ҳудаш нест, аз он ҷо ки дар форсӣ ҳам ба бисёртарини шуарои форс баробарӣ, балки фазунӣ мекард, дил нахост, ки ин маҷмӯа аз намунаи ашъори обдори ӯ бебаҳра монад.

– 45 –

ДАВЛАТШОҲ ИБНИ АЛОУДДАВЛА БАХТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Муаллифи «Тазкираи Давлатшоҳӣ»-ст ки таълифаш дар ғурраи моҳи зилқаъдаи соли 893 ҳичрӣ тамом шудааст.

Аз «Тазкираи Давлатшоҳӣ» – таълифи соҳиби тарҷума

Ҳасби ҳоли муаалиф ва сабаби таълиф

Мусаввиди ин саводи нуронӣ ва мусаввири ин сурати пурмаъонӣ ақалли ибодиллоҳ ил-маликил-ғанӣ Давлатшоҳ ибни Алоуддавла Бахтшоҳ ас – Самарқандӣ, хатамаллоҳу бил-хусно бар ройи ҷаҳонорои арбоби дину давлат ва асҳоби фазлу фатнат маъруз мегардонад, ки мани банда рӯзгори шабоб ва айёми фазлу иқтисобро дар ҷаҳолату батолат ба сар бурдам ва ду-се рӯзи зиндагонӣ, ки сармояи саодати ҷовидонист, ба моляёнӣ талаф кардам. Ва чун аз рӯи муҳосибату мувоқиқат ба рӯзномаи ҳаёт назар намудам, дидам, ки қорвони умри гаронмоя дар тихи гумроҳӣ панҷоҳ марҳала қатъ намуда буд. Ва аз девони ҳикматунвони қудватулмуҳаққиқин ва қиблатулорифин нурулмиллати ваддин Мавлоно Абдуллоҳи раҳмон ал – Ҷомӣ, адомаллоҳу таоло баракоту анфосиҳишшарифа) ин рӯбоиро муносиби маолу ҳасби ҳоли худ ёфтам:

Рубоӣ

Будам то даҳ бисе забун афтода,
То бисту сӣ зи раҳ бурун афтода.
Дар ҷаҳлу амо дода ҷиҳил сол ба бод,
Дар панҷаи пачаҳам кунун афтода.

Бо худ андеша кардам, ки аз дафтари дину дониш, ки маҷмӯаи камолот аст, ҳарфе нахондаӣ ва аз ҷоҳу маротиби

обову ачдод бебахра мондай. Инчунин умри талафшударо чӣ иваз ва ин савдои бесудро чӣ ғараз? Баъдамо ки захми шамшери ташвир хурдам ва соате ба надомат ба сар бурдам, дар давлати гузашта тадбире нест ва дар муҳлати рӯзгори ҳолӣ таъхире на. Мисроъ:

Кай умри рафта кас ба давидан гирифтааст?

Байте аз тахаллусҳои Шайх Озарӣ ба ёдам оамад:

Байт

Озарӣ, умр ба бозичаву ғафлат бигузашт,
Ончи бокист, машав ғофилу фурсат дарёб.

Охир маслиҳат он дониستم, ки пеш аз он ки пои маркаби ҳаёт дар санглохи аҷал маҷрӯҳ шавад, «даст ба коре занам, ки ғусса сар ояд». Илмро пояи баланду мояи арҷманд ёфтам, аммо дидам, ки мушоҳидаи он арӯс ҷуз ба дидаи муҷоҳидаи айёми сабо нақш намебандад, ки «алъилму фиссиғари кан – нақши филҳаҷари», агарчи тифли роҳам, қарини панҷоҳам. Шоҳроҳи сулук ба ҳақиқат агарчи тариқай комилон ва вазифаи восилон аст, аммо:

Байт

То ҷон наканӣ, хун нахурӣ панҷаҳ сол,
Аз қол туро раҳ нанамоянд ба ҳол.

Мани гумроҳ ки баъд аз тазйиъу итлофи панҷоҳ сол ба қоле нарасида бошам, ба ҳол расидан муҳол бошад. Бояд қиссаи пурғуссаи мулозимати дарбори салотинро чӣ гӯям? Агарчи ин тариқат шиору дисори обову аҷдоди ин мустаманд аст, аммо нафасро дар маросими он хидмат номуаддаб дидам, биззарурат пой аз он қарёси манёъ даркашидам.

Байт

Тақя бар ҷои бузургон натавон зад ба газоф,
Магар асбоби бузургӣ ҳама омода кунӣ.

Оқибат савдое, ки дар ин зиён буд, димоғи заифи маро даррабуд ва қувваи мутахаййила бад-ин рубой тараннум менамуд:

Рубой

Дар даҳр маро на чоҳу моле ҳосил,
На илму камолу вачду ҳоле ҳосил.
Мардон дари мардон задаанд, аз чӣ марост
Чун номардон хобу ҳаёле ҳосил?

Охир аз ҳасрату пушаймонӣ ва андӯҳу парешонӣ ба зовияи идбор мучовир гаштам ва ба гӯшаи танҳой муътакиф нишастам. Аз батолату малолат бар хотирам муставлӣ гашт, ки:

Байт

Гар на бихонӣ, варақе меҳарош,
В-ар нанависӣ, каламе метарош.

Баъд аз он, ки муаллиф қадре бо қалам мусоҳиба мекунад ва асарҳои дар ҳар мавзӯ таҳлилшударо ба ёд меоварад, мегӯяд:

«Ончи маҷҳул монда дар олам,
Зикру таърихи қиссаи шуарост.

Чӣхати он ки уламо бо вучуди камолӣ фазл бад-ин афсонаи муҳаққар қалам ранча накардаанд ва сари ҳиммат фурӯ наёвардаанд ва дигаронро авқот мусоиде накарда, балки бизоати ин кор надоштаанд, алқисса таъриху тазкираи ҳолоти ин тоифаро ҳеч офаридае аз фузало забт нанамуда, агар рақаме ба вачҳи савоб дар ин боб намуда ояд, ҳаққо ки бар вачҳи салоҳ хоҳад буд».

Амир Алишери Навоӣ дар «Маҷолисуннафоис» дар боби зикри Давлатшоҳ мегӯяд, ки «мумоилайҳ аз пешаи обову аҷдодаш, ки аморат буд, рӯй гардонда, ба факру дехконӣ рӯз мегузаронид. «Маҷмаъушшуаро» ки аз таълифкардаи ӯст, ба камолаш шохид аст. Дар ин наздикӣ вафоташ шунда шуд».

Таърихи таълифи «Маҷолисуннафоис» 896 аст. Бояд соли вафоти Давлатшоҳ ҳам дар ҳамин таърих бошад. Чунончи нахустин шоири форсизабони соҳибдевор аз Мовароуннаҳр сар задааст, инчунин аввалин муаллифи тазкиратушшуаро ҳам аз ин сарзамин баромадааст.

«Тазкираи Давлатшоҳӣ» илова бар ин ки китоби нахустин аст, дар ин мавзӯ аҳамиятҳои бисёри дигар ҳам до-

рад. Муаллиф дар ин китоб нухто аз шуарои мутақаддимини араб ва сесаду чилу як нафар аз шуарои форсиабони Эрону Тӯронро биззот ва чанд нафар уламову фузалои дигарро биттуфайл зикр намудаву намунаи асарҳошонро навиштааст. Илова бар ин аз аҳволи салотини ҳар замон, хусусан аз аҳволи сиёсияи Хуросон, Мовароуннаҳр ва Туркистон хеле маълумоти муҳиммаро баён фармудааст. Афсӯс, ки ин асар то ба ҳол чоп нашудааст. Дар соли 1900 ба Ландан таъб шуда бошад ҳам, ба диёри мо нашр наёфтааст. Нусхаи қаламияш камёб ва бисёрғалат аст. Умедворем, ки Ҳукумати Узбекистон аҳаммияти таърихию адабии ин китобро дар назар гирифта, бо камоли диққат тасҳеҳ кунонида, таъб кунонад.

– 46 –

ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Муаллифи «Бадоиъулвақоӣ», аслаш аз Ҳирот аст. Дар мавриди хуруҷи шоҳ Исмоили Сафавӣ ва фитнаҳои шиаву сунӣ дар соли¹ нухсаду чанди ҳиҷрӣ ба Мовароуннаҳр ҳаракат карда, дар китоби худ воқиаҳои то соли 940-ро менависад. Аз ин маълум мешавад, ки то солҳои мазкур зинда будааст. Восифӣ ба илтизومي теғу об панҷ ғазал гуфта ва номи ӯро «Ҳамсаи муҳайяра» монда. Яке аз онҳоро ба тариқи намуна менависем.

Ғазали обу теғ

Музтариб гардам, чу гирад дар гулӯям теғи ёр,
Дар гулӯи ҳар кӣ гирад об, гардад беқарор.
Дар миёни теғи хубон дасту пое мезанам,
Ошно бояд, к-аз ин гирдоб орад бар канор.
Бигзарад аз устухонҳои танам теғаш, чу нест
Мониё оби тезро хошоку хас андар канор.²
Теғи ту чун аз сарам бигзашт, ҷон додам равон,
Об чун бигзашт аз сар, ғайри мурдан нест кор.

1. Дар муқаддимаи «Бадоиъулвақоӣ» таърихи ҳиҷраташ 928 қайд шудааст, лекин ин ғалати котибон аст, зеро Восифӣ дар ин китоб мусоҳибаҳои 916-и ҳиҷриро ки дар Мовароуннаҳр бо ӯ воқеъ шудааст, менависад. Пас, маълум мешавад, ки ҳиҷраташ пеш аз 916 ва баъд аз 912 аст.

2. Шояд гузор ва ё сурати қадими он гиёр.

Чун наёмад бар сарам теги ту, чисмам хушк шуд,
Об чун н-ояд замоне, хушк гардад чўйбор.
Восифӣ теги туро мебинаду махрум аз он
Мекунад дар об аз ҳасрат назар чун рӯзадор.

Ин ғазал ба чаҳор вазн хонда мешавад:

Наргиси чодуи ту оҳуи Чин,
Нофаи оҳуи ту холи чабин.
Ҳиндуи гесуи ту ҳомии куфр,
Ғамзаи хунии ту моҳии дин.
Сурати абруи ту қибланомаи,
Соҷиди абруи ту рӯи замин.
Як сари мӯи туву рӯи ҷаҳон,
Як гули рӯи туву хулди барин.
Омада аз хатти ту нақши нигор,
Бар дили якрӯя чу нақши нигин.
Аз дили ман сӯи ту меҳру вафост,
Муттасил аз сӯи ту даъвии кин.
Восифӣ аз қадди ту девонаест,
Музтариб аз хатти ту зору ҳазин.

Чаҳор вазне, ки ғазали ғавқ бад-он хонда мешавад, ин аст:

Аввал рамали мусаддаси маҳзуф:

Ҷоилотун, ҷоилотун, ҷоилот.

Дувум рамали мусаддаси маҳбуни мақсур:

Ҷоилотун, ҷоилотун, ҷаилот.

Севум баҳри хафифи мусаддас, садру ибтидо солим.

Ҳашв маҳбун ва боқӣ мақтуъ:

Ҷоилотун, маҷоилун, ҷаилот ё ки ҷаилон.

Чаҳорум баҳри сареъи матвии мавкуф:

Муфтаилун, муфтаилун, ҷоилон.

Восифӣ ба луғазӣ чист (чистон)-и офтоб ташбибе карда,
дар мадҳи Султон Муҳаммад ибни Севинҷхочахон ибни
Абулхайрхон, ки волии Тошканд буд, қасидае гуфта. Баъзе
абёти он чист (чистон) ин аст:

Чист (чистон)-и офтоб

Кист он султони гардунрифъати олампадох,
Мулки оламо мусаххар карда бе хайлу сипох.
Гарчи бошад бениҳоят қисмати иқлими ӯ,
Пеши сайри рахши хинги ӯ бувад якрӯза роҳ.
Нест ғайр аз рӯ намоён 3-он шаҳи юсуфҷамол,
3-он ки дар дарё фитода, бошад ӯ андар шиноҳ.
Мекунад аз меҳрубонӣ дигаронро тарбият,
То ба мулки хеш созад дигаронро подшоҳ.
Душманаш бошад сипоҳи шому дар ҷавлонгаҳаш
Шаб ҳама шаб резаҳои шиша мерезад ба роҳ.
Лек худ гирад ба каф чорӯби зарринро, кунад
Руфтурубе чилвагоҳи хешро ҳар субҳгоҳ.
Гарчи бо мардум бувад гармихилоту меҳрубон,
Тез натвонад касе кардан ба рӯи ӯ нигоҳ.
Рӯз бо сад ҷоҳ бар тахти сулаймониш ҷой,
Шом бошад манзилаш чун Юсуф андар қаъри ҷоҳ.
Гар кушояд чеҳра, созад оламо ғарқи нур,
В-ар бигирад, оламо як замон созад сиёҳ.

Восифӣ дар аҳди Убайдуллоҳхон ибни Маҳмудсултон
ибни Бидогсултон ибни Абулхайрхон чанде дар Бухоро бу-
даву дар мадрасаи Мирзо Улуғбек истиқомат карда. Дар он
вақт ба хоҳиши Убайдуллоҳхон қасидаҳои Котибино, ки
дар радиҳои «лола», «гул», «бунафша» ва амсолаш буда,
ҷавоб гуфта. Аз он ҷумла панҷ қасидаест, ки панҷ рӯз дар
Чашмаи Айюби Бухоро дар ҳучраи хилвате истода, иншод
кардааст. Мо аз он қасоид намунаворе сабт менамоем.

Қасидаест, радифаш тамом «лолаи ҳамро»

Дар ин ҷаман чу надид аз вафо асар лола,
Пиёлае наниҳад бар замин дигар лола.
Мудом ҷоми маи лолагун ба каф дорад,
Ба сархушии тараб мебарад ба сар лола.
Ба ракс омада аз ҷунбиши сабо ояд
Ба сони давраи ҷаввола дар назар лола.
Магар ки ёфт зи холи лабат хабар лола,
Ки дорад аз ту чу ман доғ бар ҷигар лола.
Чӣ доғхост, ки дорад даруни синаи худ
Зи рашки орзат, эй сарви симбар, лола.

Бувад қасидаи дигар, радифи ӯ «наргис»

Дар чаман дорад агар дидаи бино нагис,
Бар асо така чаро карда чу аъмо наргис?
Эй ба сад чашм рухат карда тамошо наргис,
Сурма аз хоки дарат карда таманно наргис.
Чашм то бар қади болои ту андохтааст,
Файзҳо мебарад аз олами боло наргис.
Бар замин дӯхта чашму сараш афканда ба пеш,
Гашта шарманда аз он наргиси шахло наргис.

Радифи «бунафша»

То тез кунад оташи гулзор бунафша,
Гӯгирдсифат гашта падидор бунафша...
Дар васфи хатат ин ғазали тар чу сабо хонд,
Печид ба худ бар сифати мор бунафша.
Эй гул, зи хати сабзи ту шуд хор бунафша,
Рӯзи худ аз он дида шаби тор бунафша.
Худро ба сари зулфи ту то дид мушобех,
Дорад зи раёҳини чинон ор бунафша.

Аз радифи ин қасида ғунча яксар гул кунад

Ёфт тахти чаман аз бахти хумоюн ғунча,
Тоҷвар низ шуда аз толиби маймун ғунча.
Боғро чашм расидаст магар аз наргис,
Ки бароварда лабу медамад афсун ғунча...
Субҳдам булбули нолон ба чаман ҳасбулҳол
Ғазале хонд, ки шуд волаву мафтун ғунча.
Баски аз шавқи даҳони ту хурад хун ғунча,
Хуми сабзест, пур аз бодаи гулгун ғунча.
Аз ту садпораҷигар ғунчадаҳонон чун гул,
Гулрухон аз ту фуру рафта ба хун чун ғунча.
Дилам аз новаки ағёр чудо нест, бале,
Ҳаст бо хор дар ин боғча мақрун ғунча.

Радифи «гул»

То задӣ, эй сарви раъно бар сари дастор гул,
Аз тафохур суд сар бар гунбади даввор гул.
Барги гул набвад, ки хунолуда нохунҳо басте
Дорад аз рашки рухат дар синаи афгор гул.

Нест бар рухсори гул шабнам, ки аз шармангӣ
Дар арак шуд пеши ту, эй сарви хушрафтор, гул.
Дар даруни гунча аз тангӣ изораш барфуруҳт,
То баромад сурх аз ҳичлат ба пеши ёр гул.
Васфи рӯят мекунад булбул, аз он рӯ гаштааст
Пой то сар гӯш дорад, гӯш бар гуфтор гул.

Восифиро дар шаҳри Самарканд дар хонаи Хоча Юсуфи Маломатӣ, ки вазири Кучкунчисултон ибни Абулхайрхон буд, мучолисаву мунозирае иттифоқ афтод. Чун дар натиҷа Восифӣ аз Хоча Юсуф ранҷида, ин шеърро ба зоҳир мадху ба ботин ҳаҷв дар ҳаққи Хоча иншод карда. Зоҳираш мадху ботинаш замм аст:

Ҳаст дар силсилаи ҳоқонӣ
Мухрдоре, ки надорад сонӣ (мурдор).
Чун каломаш ба зарофат омехт,
Аз даҳонаш гуҳари беҳад рехт (гуҳ)
Фаҳри офок бувад, з-ӯ шуда фош (хари офок)
Мардумию караму ҳусни маош.
Бо мани дилшудаи зори диҷам
Хуб шуд оқибат аз рӯи қарам (хук).

Чун нусха ғалат буд, ба нақли ҳамин қадар иктифо рафт. Таърихи вафоти Восифӣ маълум нест. Аммо дар китоби «Бадоиъулвақоӣ»-и худ машҳудоти худро то соли 940 навиштааст. «Бадоиъулвақоӣ» китобест бузург, ки дорои 800 саҳифа аст. Дар ин китоб воқиаҳои таърихӣ аҳли Шайбонихон ва сойири авлоди Абулхайрхони узбак, мунозираҳои илмию адабӣ, ки дар он замон дар Мовароуннаҳру Туркистон воқеъ шудааст, аҳволи Хуросону оқибати қори авлоди Султон Ҳусайнмирзо, маҳофилу маҷолиси Амир Алишери Навоӣ ва соири аҳволи фузалои он аҳд мазкур аст. Аксари ин аҳволро мусанниф ба чашми худ дида, навиштааст, ки хеле қиматҳои таърихию адабиро дорост. Аҳаммияти ин китоб нисбат ба китобҳои қуҳнаи дигар дар ин ҷост, ки мусанниф аҳволро фошофош ва маишатро бо қамоли қушодагӣ бериёӣ тасвир кардааст. Одатро ҷунон бепарда навиштааст, ки дар бисёр ҷоҳо таъбирот аз назокати адабӣ дур рафтааст. Чун муаллиф авоили аҳди шоҳ Исмоили Сафавӣ ва авоҳири даври узбакиро дар Хуросон ба чашми худ ди-

дааст, аз номи дину мазҳаб ба вукӯъ омадани ғочиаҳои би-
сёр бадро навиштааст. Аз он ҷо ки мо ба як инқилоби
иҷтимоӣ ҳозир шуда, ба як маданияти нав қадам гузоштанӣ
ҳастем, таъбу нашри ин китоб барои аҳолии
Мовароуннаҳру Туркистон зиёда зарур аст.

– 47 –
ҲУСОМӢИ ХОРАЗМӢ

Баъд аз он Қарокӯлӣ. Вафоташ 911 дар Қарокӯл.
Аз «Таърихи Саййидроқим». Дар бораи ватани худ гуфта:

Аслам зи шаҳри Хевақу ҳоло дар ин диёр¹
Дарвозаи атост мақоми муайянам.

Аз тазкираи «Оташкада»

Ҳар кас гузарад бар сари он кӯй, кушандаш
Зинҳор, Ҳусомӣ, бирасу мағзар аз он ҷо.

* * *

Ҳамчу най дар ғами ӯ чехраи зарде дорам,
Ғар бинолам, ачабе нест, ки дарде дорам.

* * *

Аз ҳар ҷӣ дар ӯ майли дили ғофили мост,
Ҷуз ҳайрату ҳасрат ҷӣ дигар ҳосили мост?
Субҳоналлаҳ, ҳама ҳушиҳои ҷаҳон
Гӯё ки барои ноҳушии дили мост.

Дар тазкираи «Оташкада» нақл аст, ки Муҳаммадхони
Шайбонӣ вақте ки иродаи тасхири Хуросон карда, бо ҷамъе
ба дидани Ҳусомӣ рафта, вай мултафит нагардидаву
машғули дӯхтани ҷокҳои либоси худ буда, ин байтро
бадеҳатан гуфта:

Ҳусомиро зи шоҳони маҷозӣ нест парвое,
Ҷаро к-аз баҳяҳои ҷанда ӯ ҳам лашкаре дорад.

1. Яъне Қарокӯл.

– 48 –
**ШАЙХ НАЧМИДДИНИ
КУБРОИ ХОРАЗМӢ**

Вафоташ дар санаи 618 дар фитнаи чингизӣ.
Аз рӯи тартиб бояд ашъори Шайх дар рақами 23 баён
меёфт. Азбаски дар мавридаш чомиъро фаромӯшӣ рӯй до-
да, ночор дар ин чо зикр ёфт.

Аз «Отаишқада»

Қитъа

Хоҷагон дар замони маъзулӣ
Ҳама Шиблию Боязид шаванд.
Боз чун бар сари амал оянд,
Ҳама чун Шимру чун Язид шаванд.

Қитъа

Гар чуҳуде курозае дорад,
Хоҷаи молдори фарзона-ст.

Рубоиёт

1

Он моҳвашон, ки аслашон аз чӣ гил аст?
Гӯё ки сиришти покашон аз Чигил аст.
Дилро бибаранду қасди ҷон низ кунанд,
Ин аст бало, вағарна 3-эшон чӣ гила-ст?

2

Пайваста аз он силсиламӯ метарсам,
3-он хатти хушу тундии хӯ метарсам.
Тарсидани ҳар кӣ ҳаст, аз ҷашми бад аст,
Бечора ман аз ҷашми накӯ метарсам.

3

Гар тоати худ нақш кунам бар ноне,
В-он он биниҳам пеши сағе бар хоне,
В-он сағ соле гурусна дар зиндоне
Аз нанг бар он нон назанад дандоне.

Рубоиёт аз «Намунаи адабиёти Эрон»

1

Эй розики мӯру мору зоғу булбул,
Гаштанд ҳалок бандагони ту ба кул.
Муште сагро баҳонае сохтай,
Аз туст, ту мекунӣ, на тотору муғул.

2

Чун нест, зи ҳар чӣ ҳаст, чуз бод ба даст,
Чун ҳаст, ба ҳар чӣ ҳаст, нуқсону шикаст,
Пиндор, ки ҳаст, ҳар чӣ дар олам, нест,
Ангор, ки нест, ҳар чӣ дар олам ҳаст.

3

Дарроҳиталабрасидае мебояд,
Доманзичаҳонкашидае мебояд.
Биноии хешро даво кун, зеро-к
Олам ҳама ӯст, дидае мебояд.

4

Эй дида, туй муоина душмани дил,
Пайваста ба бод бардиҳӣ хирмани дил.
В-аз дида ба рӯи дилбарон дарнигарӣ,
В-он гоҳ ниҳӣ гуноҳ бар гардани дил.

5

Эй тирашаб, охир ба саҳар мен-ойӣ,
Ғамҳои манӣ, ки худ ба сар мен-ойӣ.
Эй субҳи гаронрикоб, гӯйӣ ки ту низ
Максуди дили манӣ, ки бар мен-ойӣ.

Гӯянд вақте ки лашкари Чингизхон Хеваро муҳосира карда, хон ки шуҳрати Шайхро шунида буд, амр фармуд, то Шайх аз шаҳр барояд ва дар қатли ом талаф нашавад. Шайх қабул накард ва гуфт: Умре ба ин мардум ба сар бурдаам, дар вақти вуруди бало худро ба соҳили саломат кашидан ва эшонро танҳо гузоштан аз мардумӣ нест. Оқибат дар он қатли ом шаҳид шуд.

**ПАҲЛАВОН МАҲМУДИ
ҶИТОЛИИ ХОРАЗМӢ**

Аз Хоразм аст, аммо аз таърихаш маълумот ба даст на-
даромад.

Аз «Қомусулаълom»

Рубой

Гар марди раҳӣ, назар ба раҳ бояд дошт,
Худро ниғаҳ аз ҳазор чаҳ бояд дошт.
Дар хонаи дӯстон чу маҳрам гаштӣ,
Дасту дилу дидаро ниғаҳ бояд дошт.

Рубоиёт аз «Оташқада»

1

Бо куввати пил мӯр мебояд буд,
Бо мулки ду қавн ур мебояд буд.
Ин турфа нигар, ки айби ҳар одамие
Мебояд диду кӯр мебояд буд.

2

Гар кори ҷаҳон ба зӯр будию набард,
Мард аз сари номард баровардӣ гард.
Ин кори ҷаҳон чу қабатайн асту чу нард,
Номард зи мард мебарад, чӣ твон кард?

3

Дӯшина паи сидқу сафои дили ман¹
Дар майқада он хушрабои дили ман.
Ҷоме ба қафам дод, ки бистону бихур,
Гуфтам: Нахурам. Гуфт: Барои дили ман.

4

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
В-ар бар дигаре нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

5

Аз дафтари ишқ роз мехону мағӯй,
Маркаб паи ин қофила мерону мағӯй.
Хоҳӣ, ки дилу дин ба саломат бибарӣ,
Мебину макун зоҳиру медону мағӯй.

1 Гӯянд ин рубоиро шаби вафоти худ гуфта.

– 50 –
ҚОСИМИ КОҲИИ МИЁНКОЛӢ

Вафот 988. Соҳиби «Оташкада» бинобар зиндагонияш ба Кобул ба Кобулӣ ёд мекунад.

Аз «Оташкада»

Бизан бар синаи ман ханчаре чанд,
Зи раҳмат бар дилам бикшо даре чанд.
Вафо н-ояд, дило, аз тангчашмон,
Мусулмонӣ махоҳ аз кофаре чанд.

* * *

Хоҳам, ки чарх з-обу гили ман сабӯ кунад,
Чун бишканад, сафоли саги кӯи ӯ кунад.

* * *

Чун соя ҳамраҳем, ба ҳар чо равон шавӣ,
Шояд ки рафта-рафта ба мо меҳрубон шавӣ.

* * *

Чашма, ки мезояд аз ин хокдон,
Чашми муқимони дили хок дон.
Наргиси шаҳло набувад ҳар баҳор,
Он ки бирӯяд ба лаби чӯйбор.
Чашми бутон аст, ки гардуни дун
Бар сари чӯб оварад аз гул бурун.

Аз ин абёт бӯи бодаи Хайём меояд.
Дар таърихи вафоти Мирзо Чиғатой, ки дар 953 воқеъ
шуда буд, Қосими Коҳӣ иншод карда.

Аз «Саййидроқим»

Султон Чиғато буд гули гулшани хубӣ,
Лекин суи ризвон ачалаш роҳнамун шуд.
Дар мавсими гул азми сафар кард аз ин боғ,
Дилҳо зи ғамаш гунчасифат ғарқа ба хун шуд.
Таърихи вай аз булбули мотамзада ҷустам,
Дар нола шуду гуфт: Гул аз боғ бурун шуд.

Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ адади «гул», ки панҷоҳ аст, аз «боғ» ки ҳазору се аст, берун шавад, боқӣ нухсаду панҷоҳу се мемонад, ки матлуб аст.

Аз «Хизонаи омира»

На наргис аст аён бар сари мазор маро,
Сапед шуд ба раҳат чашми интизор маро.

* * *

Аз гирияи ман ҳоли рақиби ту хароб аст,
З-он рӯй ки марги саги девона дар об аст.

* * *

Ба рӯзи ҳаҷр маро дида бас гуҳарбор аст,
Шабе ки моҳ набошад, ситора бисёр аст.

Ба хотир мерасад, ки ба ҷои «ба рӯзи ҳаҷр» бояд «ба
шоми ҳаҷр» бошад, то ки ташбеҳ том шавад. Мумкин аст
ки саҳви котиб бошад.

На айнак аст, ки бар дида дорам аз пирӣ,
Барои хатти ҷавонон ду чашми ман чор аст.

Рубой

Ҳар кас ки зи асрори Худо огоҳ аст,
Пайваста миёни бангиёнаш роҳ аст.
Аз банг шавад сирри аналҳақ зоҳир,
Чун ҳар баргаш ба сурати Аллоҳ аст.

Дар «Ҳазонаи омира» мазкур аст, ки Қосимро барои ин
рубой тақфир карданд.

Ғазолии Машҳадӣ
дар ҳаққи Қосими Коҳӣ гуфта:

Коҳӣ, ба ҷаҳон нуктасарое чу ту нест,
Ширинсуханею хушадое чу ту нест.
Қардӣ ба суҳан рабудаи хеш маро,
Қоҳе чу ману қоҳрабое чу ту нест.

– 51 –
МУЛЛО МУШФИҚӢ

Аслаш аз Марв, дар Самарканду Бухоро нашвунамо ёфта, маддоҳи Султон Саидхон ва Абдуллоҳхони узбак аст. Вафоташ 996 дар Бухоро.

Аз «Девони Мушфиқӣ»

Сапедадам, ки рух овард шаб ба азми раҳил,
Фитод занги зарандуди маҳ зи гардани фил.
Баёзи субҳ аён шуд, зи атфи кӯҳлии шаб,
Чу аз тарокуми амвоч каф ба соҳили Нил.
Пуру тихӣ шуда чайби ғурубу зайли тулӯъ
Ба сони дасти каримону остини бахил.
Шикофт луччаи шабро хур аз барои нучум,
Чунон ки Мӯсии Имрон бар Оли Исроил.
Давон ба кӯҳи Сафо гашт ташна Ҳочари шом,
Кушод чашмаи Замзам зи пойи Исмоил.
Ба дафъи нохунаи Каҳкашон зи чаши сипеҳр
Шикаст пилки уфукро саҳар ба ғӯшаи мил.
Шаб аз муқаддимаи рӯз инҳизом гирифт,
Шаҳоб тоғай¹ афшон фиканд дар таъчил.
Банот луъбати симини чархи луъбатбоз,
Суҳо ба ранчи дури ғӯши луъбатони чамил.
Ба гирди қутб мадори сипеҳр мегардид,
Мадори қутб ба гирди сари амири ҷалил.
Дар ҷавоби фалакиёти Фариди Аҳвал

Қасида

Чу шомӣ аҳриман рӯи уфукро кард симобӣ,
Зи дасти Ҷам фитод ангуштарӣ дар баҳри дӯлобӣ.
Суҳо сайёд шуд бар соҳили ин нилгун дарё,
Фалак дому Сурайё донаву сайёра мурғобӣ.
Руҳи Золи фалак сурҳоб шуд чун Рустами Ховар
Ба ҳадди Бохтар афтод дар майдони суҳробӣ.
Фурӯ рафт оби ин баҳри муаллақ з-он суи марказ,
Ҳама шаб моҳ ғаввосӣ намуду ҳола гирдобӣ.
Зи анҷум баҳя мезад қутб домони муракқаъро,
Ба сӯзан дарнаёмад риштаи меҳвар зи пуртобӣ.

1. Тоғай – асбобест, ки барои афшонкорӣ аз парҳои мурғ бисозанд.

Дабири осмон мекард мизон дафтари шабро,
 Сахар килки шаҳоб афтод аз дасташ зи бехобӣ.
 Ҳумои Меҳр афканд устухони Насри Тойирро,
 Ба чанги Зухра кард аз ҳар мақом оҳанги мизробӣ.
 Турунчи Меҳр агар норанҷ буд аз гулшани хазро,
 Чаро тар сохт домони сипеҳр аз ашки уннобӣ.
 Тазарви оташиншаҳпар расиду байзаи заррин,
 Аён шуд аз баёзи субҳдам дар пунбаи обӣ.

Аз қасидаест, ки ба ташбиби хазон дар мадҳи Хоча
 Муҳаммадисломи Ҷӯйбории Бухорой гуфтааст:

Ҳаст ин абёти рангомез дар васфи хазон:

Ба рӯи об хазонро сари тамошо шуд,
 Ҳазор заврақи заррин зи барг пайдо шуд.
 Зи баски хуни гул аз шох рехт ништари хор,
 Зи чехрааш асари заъф ошкоро шуд.
 Ба самти раъси чаман майли офтоб намонд,
 Ниҳол кӯтаҳу соя баландболо шуд.
 Ҳазон чу аҳли қалам барги бед газлик сохт,
 Ҳуруфи сабза чу саҳвулқалам дар иншо шуд.
 Самоки ромихи барқ аз ҳаво тулӯъ намуд,
 Зи жола саҳни чаман матлаъи Сурайё шуд.
 Ақиқи Меҳр чу дар банди бурчи Ақраб монд,
 Саводи даҳр ба зери нигини сармо шуд.
 Зи риштаҳои зарандуд беи маҷнунро
 Нисор тухфаи нур аз сипеҳри хазро шуд.
 Ба азли номия фармон расиду ламъаи барқ
 Кашида бар сари маншури абр туғро шуд.
 Расида тоҷири боди хазон зи бандари шох,
 Ҳарифи оби пур аз барг нақши дебо шуд.
 Зи сабза бар лаби ҷӯ баста буд шероза,
 Ҷӣ гуна дафтари рангини боғ ачзо шуд...

Қасида

Гирифт аз уфук сокии субҳ соғар,
 Баромад турунчи зар аз чайби Ховар.
 Замин шуд зи тиби баҳорӣ мутайяб,
 Чаман шуд зи атри раёҳин муаттар.
 Шуд аз баҳри ташрифи гулҳои раёно
 Гиребони гулбун пур аз тугмаи зар.

Сари шом аз шамсаи токи мино
 Дами субҳ аз файзи абри муанбар.
 Пур аз мавчи шангарфгун баҳри хазро,
 Пур аз сими симобгун ташти ағбар.
 Ба размоварӣ тоҷдорони лола
 Мусалсалкамандони ёқутмиғфар.
 Ба ҷавлонгарӣ сабзпӯшони савсан
 Забарчадқабоёни алмосханчар.
 Ҳаво дар ҳубоб аз паи ҳуққабозӣ
 Мушаъбадсифат рафта дар зери чодар.
 Намуда гул аз хору аз хок сабза
 Насими сипардӯзу боди зирехгар.
 Зада шонаи оч машшотаи абр
 Ба марғули шамшоду ҷаъди санавбар.
 Ҳарифон ҳама бода дар ҷому сархуш,
 Маро об дар дидаву хок бар сар.
 На гардун ҳаводору ахтар мусоид,
 На давлат мададгору иқбол ёвар.
 Сари ман ба санги маломат шикаста,
 Тани ман ба хоки мазаллат баробар.
 Нагирад касе дасти азпофитода,
 Магар лутфи Яздону эҳсони довар.

Қасида

(Дар мадҳи подшоҳ ба ташбиби шикаяи аз зулм)

То кай нидои ҳодиса даври замон диҳад?
 Кас нест дар ҷаҳон, ки қарори ҷаҳон диҳад.
 Доси уфук ба дасти аҷал дода рӯзгор,
 Хоҳад, ки қатъи мазраи охирзамон диҳад.
 Тарсам ки тоби найири бедод дар замин
 Пажмурдагӣ ба нилуфари осмон диҳад.
 Мушқил, ки нӯки новаки ахтаршикофи зулм
 Бар зурваи сипеҳр Сухоро амон диҳад.
 Ҷое расид қор, ки дар мавсими рабё
 Лутфи сабо натиҷаи боди хазон диҳад.
 Олам бад-он кашид, ки дар табъи аҳли завқ
 Таъсири гиря ҳосияти заъфарон диҳад.
 Гардун сароб гашту чигарташна офтоб
 Ҳар дам забони шуъла бурун аз даҳон диҳад.
 Қатъи мурувват аст, ки лабҳои соилон
 Бар ҳам зи чоки донаи гандум нишон диҳад.

Сар то ба пои донаи ашк аст хӯшавор
 Дар гӯшае, ки очизи бетӯша чон диҳад.
 Осаф ки дев бошаду девон ба ҳукми ўст,
 Назми умури мулки Сулаймон чӣ сон диҳад?
 Ў масти чоми мансабу ҳар дам ба пеши ў
 Соғар даҳон кушояду шиша забон диҳад.
 Дар остони дар саги Асҳоби Кахфро
 Умре мулозимат паи як устухон диҳад.
 Бошад, ки доди зумраи арбоби фақрро
 Фаҳри мулук, хусрави соҳибкирон диҳад.

Дар тавсифи ҳавзхонаи Чавонмардалихон аз Бухоро ба Самарқанд фиристода шудааст:

Ин ҳавзхона гулшани фирӯзапайкар аст,
 Ҳамчун нигорхонаи чинӣ мусаввар аст.
 Дар ҳайрат аст ақл, ки чун равзаи сипеҳр
 Хокаш чӣ тинат омаду обаш чӣ гавҳар аст.
 Ризвон ба чилва омада дар вай, ки чаннат аст,
 Хурон фиканда акс дар обаш, ки Кавсар аст.
 Бурқаъ зи рух кушода бутони мусаввараш,
 Ҳайратфизои дидаи Монию Озар аст.
 Аз шишаҳои чорҳади зарнигори ў
 Ҳуснаш ба чор ҳадди гулистон баробар аст.
 Гулчеҳрае, ки дида дар ў акси рӯи худ,
 Дар бурчи обӣ омада хуршеди анвар аст.
 Бар тахтабанди Коҳкашон нақшбанди ў
 Гар пой монад аз сари эъзоз, дарх(в)ар аст.
 Кайфияте, ки олами обаш ниҳанд ном,
 Дар олами мушоҳидаи ў муяссар аст.
 Аз чӯй чадвале, ки равон аст сӯи ҳавз,
 З-овози об давлати шаҳро саноғар аст.
 Занҷираи мусалсали ў Салсабилро
 Сӯи чунун зи гулшани Фирдавс раҳбар аст.
 Чоми ҷаҳоннамост, ки Кайхусрави замон
 Дар вай кашида сурати ҳар ҳафт кишвар аст.

Дар марсия навишта:

Таркиббанд

Гулшани даҳр, ки ҷуз хори ҷафо нест дар ў,
 Озмуданд басте, бӯи вафо нест дар ў.

Бадали айшу тараб сад ғаму меҳнат дорад,
Ман чӣ ғӯям, ки чиҳо ҳаст, чиҳо нест дар ӯ?
Теғи тақдир дар он дам, ки дарояд зи ниём,
Чора ғайр аз сари таслиму ризо нест дар ӯ.
Чун дар ин базм ба чанги аҷал афтад корат,
Тӯшае гир, ки конуни шифо нест дар ӯ.
Дил намехоҳаду имкони фано дорад умр,
Умр мекоҳаду уммеди бако нест дар ӯ.
Фавти шаҳзодаи офоқ далел аст бар он,
Ки вафо нест дар айёми чаҳони гузарон.

Ба адам лоларухе аз чамани хонӣ рафт,
Ношукуфта гуле аз гулшани хоконӣ рафт.
Оҳ аз он шамъ, ки парвонаи ӯ ҷонҳо буд,
Аз шабистони саропардаи султонӣ рафт.
Боғи фирдавс баророста дид аз хурон,
Ҳавасе кард, ба якбора ба меҳмонӣ рафт.
Садафи дида пур аз хун шудаду чун нашавад,
Ки зи дурчи шараф он гавҳари найсонӣ рафт.
Ишратободи чаҳон кулбаи аҳзон гардид,
Чун суи Мисри фано он маҳи канъонӣ рафт.
Инчунин мотами ҷонсӯз нахоҳад будан,
Гиряро беҳтар аз ин рӯз нахоҳад будан.

Намунае аз «Соқинома»

Биё, соқӣ, он оби кавсармаоб,
Ки зад таъна бар чашмаи офтоб.
Ба ман деҳ, ки обе бар оташ занам,
Дар ин субҳи пирӣ даме х(в)аш занам.
Муғаннӣ, чу най бар сари оташам,
Навое баровар, ки оҳе кашам.
Ба як мадди оҳи наи ҷонфизой
Дари бахти сармад ба рӯям кушой.
Биё, соқӣ, он бодаи муҳтарам
Зи хумхонаи кудсу дайри кидам.
Ба ман деҳ, ки дар базми афлокиён
Қадам монам аз арсаи хокиён.
Муғаннӣ, дафи холамонанд ку?
Қамарнисбату зухрапайванд ку?
Ки бар қавли ман чун наёбӣ амал,
Ба ишқи ғизоле сарой ғазал.

Биё, соқӣ, он лаъли якпораро¹,
Ки ёкути рахшон кунад хораро.
Ба ман дех, ки он нури чашму чароғ
Бувад беҳтар аз гавҳари шабчароғ.
Биё, соқӣ, он ноиби чоми Чам,
Ба зери нигин аз Араб то Ачам.
Ба ман дех, ки бозуи зӯре диҳад,
Бисоти Сулаймон ба мӯре диҳад.
Муғаннӣ, агар шуд мураккаъ гарав,
Ба чоме фурузонтар аз моҳи нав.
Зи абрешими тору мизроби уд
Либоси тарабро бувад тору пуд.
Биё, соқӣ, 3-он Масеҳи тараб²,
Ки аз Марями тоқ дорад насаб.
Ба ман дех, ки ёкути тарсоваше
Фикандаст дар чони ман оташе.

Мусалласи мураккаб аз ихтирооти Мушфикист.

Рӯзе, ки ба савдои ту афсона шудам,
Бар шамъи таманнои ту парвона шудам,
Афтод нигоҳе зи иноят ба манат.

Аз хеш ба ғамҳои ту бегона шгудам,
Чашми ту дилам рабуду девона шудам,
Аз хандаи пинҳонию мункир шуданат.

Не моҳ бар уфуқи чамолат бинам,
Не меҳр чу хусни безаволат бинам,
Не оби ҳаётро ба лутфи даҳанат.

Не мушки Хутан ба ранги холат бинам,
Не сарви чаман ба эътидолат бинам,
Не дар руҳи гул таровати ёсуманат.

Шуд Мушфиқӣ аз доғи ҷунун шайдой,
Гардид ба бозори ғамат савдой
Дар шеваи ҷовидони пурмакру фанат.

1. – М: Биё, соқӣ, 3-они Масеҳи тараб.

2. Масеҳи тараб метавонад бимонад, аммо соқӣ 3-он на.

Ту шохи гулӣ дар чамани раъной,
Ҳам лоларухӣ ба гулшани зебой,
Ў ошиқи зору андалеби чаманат.

Ғазал

То шуд зи чунун роҳи адам марҳалаи мо,
Занҷири сафи мӯр шуда силсилаи мо.
Бар чехраи мо ашки паёпай зи фиروقат
Дар бодияи ишқ бувад қофилаи мо.
Дар пардаи дил оташи савдои ту дорем,
Мекун ҳазаре аз шарари машғалаи мо.
Бо ҳеч кас аз ҷаври ту моро гилае нест,
Мо ҳечкасонем, чӣ бошад гилаи мо?
То меҳри ту шуд монӣи машғулии олам,
Шуғле натавон ёфт беҳ аз машғалаи мо.
Чун Мушфиқӣ аз иззати кавнайн гузаштем,
Беҳосилии мо нигару ҳавсалаи мо.

Ғазал

Чок кардам пирахан з-он сарви симинтан чудо,
Ман чудо нолидам аз ҳичрону пирохан чудо.
Ҳамчу гул дастам ба хун олуда шуд, азбаски ман
Дар ғамат хори маломат кардам аз доман чудо.
Давлати дидор хуш бошад, агар рӯзи висол
Остин гардад зи чашми хунфишони ман чудо.
Бар асирон чун назар андозию тир афканӣ,
Раҳм кун бар ман, нигоҳи новаке афкан чудо.
Мушфиқӣ дур аз сари кӯят дили хуррам надид,
Ғунча ҳаргиз нашкуфад, чун гардад аз гулшан чудо.

Матлаъ

Чун шамъ шаб аз сӯзи дил афрӯхта будам,
Гар ёр намекушт маро, сӯхта будам.

Матлаъ

Нест он маҳро ба мо ғайр аз ҷафо, донистаем,
Ў намедонад тариқи меҳр, мо донистаем.

* * *

Дар дили шаб рӯ ба меҳнатхонаи ман дошт ғам,
Шуъла зад оҳам, чароғе пешни роҳаш доштам.
Қадри он шабҳо надонистам, ки то маҳ менишаст,
Чашми худ равшан ба рӯи ҳамчу моҳаш доштам.

Ғазал

То зи ғам чок задам чайби шикебоиро,
Ишқ бинмуд ба ман кӯчаи расвоиро.
Зери хокам зи мулоқоти рақибон беҳтар,
Ба ҷаҳоне надихам гӯшаи танҳоиро.
Ҳар дам, эй шохи гули тоза, ба ранги дигарӣ,
Аз кӣ омӯхтаи ин ҳама раъноиро?
Қадам аз фарқ ба савдои висолат кардам,
Аз қадам фарқ накардам сари савдоиро.
Ғайри хунобаи ҳасрат кӣ кушояд зи дилам,
Аз гулистон чӣ кушояд мани савдоиро?
Мушфикӣ, аз қадами ёр марав чои дигар,
Ки қабуле набувад бандаи ҳарчоиро.

Ғазал

Дар ғамат дилро фигуро хаста мегӯем мо,
Аҳли дардем, ин суҳан дониста мегӯем мо.
Бар дили мо он чи аз токи ду абрӯят гузашт,
Бо худ аз девонагӣ пайваста мегӯем мо.
Меравӣ тунду дуоғӯён зи дунболи туанд,
Ваҳ, ки меранҷӣ, агар оҳиста мегӯем мо.
Гуфтам: Эй гул, он даҳанро pistaи хандон бигӯ,
Ин суҳан гуфт, аз даҳони pista мегӯем мо.
Риштаи ҷони рақибон бар сари кокул мабанд,
Фитнае хоҳад шудан, сарбаста мегӯем мо.
Ҳар касе пурсад зи ашки мо ҷавоби ин суҳан,
Чехра аз хуноби ҳасрат шуста мегӯем мо.
Мушфикӣ, ҳар кас чӣ донед мастию ворастигӣ?
Бо гирифторони азхудраста мегӯем мо¹.

Ғазал

Сад бало дар ишқу тарки ишқ дар олам бало,
Будани ӯ ҳам бало, нобудани ӯ ҳам бало.
Дар бало ҳаргиз намеафтод мискин одамӣ,
Гар намебуданд хубон дар банӣ Одам бало.
Дидаро то чилвагоҳи қомати ӯ дидаам,
Баҳри ҷони ман зи боло мерасад ҳар дам бало.
Мушфикӣ, гар ҳамдаме дорӣ ҳавас, бо ғам нишин,
Ошиқонро ҳамнишин ғам бошаду ҳамдам бало.

1. Ғазале ки сар то пояш мисли ин ғазал хуб, латифу равон афтад, кам аст.

Аз маснави «Гулзори Ирам»-и Мушфиқӣ:

Сабаби таълиф

Сабза дар дашт чун бисот кашид,
Мавкиби хусрави нишот кашид.
Чилвагар шуд суман ба пушти саманд,
Бадар омад зи сабза таркашбанд.
Шуд равон фавҷ-фавҷ лашкари об,
Баста сад табл боз аз гирдоб.
Булбул аз шохи гул сафир кашид
В-аз гули нилуфар нафир кашид.
Об чун аз ҳубоб дабдаба сохт,
Гули раъно зи ғунча кавкаба сохт.
Абри Наврӯз хайма зад ба сипеҳр,
Ҳар тараф шуд таноби шуълаи меҳр.
Сел дар дашт чун садо афканд,
Гуфт бо ӯ ҳазор пасту баланд.
Қалами бод нусаҳои бихишт
Бар варақҳои сабзи дашт навишт.
То рақам баҳри фасл созад ҳарф,
Шафақ овард лифаву шангарф.
Абр шуд сӯхта зи по то фарқ,
Қаст аз сангу кӯҳ оташи барқ.
Шуд мунаҷҷим шукуфа вақти амал,
Толиби солро навишт амал.
Боғро фарши жола хандон кард,
Баҳя зад хирқа, лек дандон кард.
Субҳдам чун шуъоӣ меҳр аз абр
Тофт бар аҳли табъ панҷаи сабр,
Ману ҷамъе зи маҳрамони қадим
Сӯи саҳро шудем ҳамчу насим.
Хайма дар арсаи нишот задем,
Бар замин пой инбисот задем.
Ҳар тараф лолаею ёсумане,
Дар миёна сафинаи сухане.
Ҳама авроқи ӯ зи шавқи сухан
Пираҳан чок карда то доман.
Аз ҷунуни бурун зи андоза
Дида занҷирҳо зи шероза.

Рубоиёт

1

Бошад маи нобу ранги чун лолаи ў,
Моҳе ки бувад даври қадаҳ ҳолаи ў,
Шиша манеҳ аз кафу мадеҳ чанг зи каф,
Ҳам гирияи ин хуш асту ҳам нолаи ў.

2

Сад бор агар чон диҳаму зинда шавам,
Сар дар қадамат ниҳам, сарафканда шавам,
Гарданд ба гирди сарв, озод шаванд,
Ман гирди сари ту гардаму банда шавам.

3

Эй дил, ҳама дам мулозими ғам мебош,
Шодии ҷаҳон кам аст, гӯ, кам мебош,
Ғайр аз дами худ маҷӯй дамсози дигар,
Ҳам бо дами худ бисозу ҳамдам мебош.

4

Султон, ки зи ҷоҳ рӯ ба дарвеш накард,
Сад хона кам аз симу зари хеш накард,
Бо он ки замини осмон мулки Худост,
Як хона барои худ бино беш накард.

Таърихи воқиъае ё иморатеро ба ҳисоби ҷумал (абҷад) дар қайди назм кашидан дар байни шуарои мутааххирин маъмул гардид. Баъд аз санаи ҳаштсади ҳиҷрӣ ин одат ҳукми умумиятро гирифт. Мушфиқӣ дар ин шева аз муосирони худ тафаввуқ ҷуста, хеле мазмунҳои рангинро дар баёни таърихи воқиъот ба шохҷаҳои назм бастааст.

Дар китобаву таърихи мадрасаи Қулбобо Қўкалтош, ки дар Бухоро бино ёфтааст, навишта (ба тариқи интиҳоб):

Эй қасри зарнигору мақоми тарабфизой,
Чашми хирад надида назири ту ҳеҷ ҷой.
Токи ҳилолқадри ту меҳроби қудсиён,
Тоси фалакасоти ту ҷоми ҷаҳоннамоӣ.
Бар рӯи гул насими равоки ту мушқбез,
Дар ҷайби лола ҳоки ҳарими ту мушқсой.
Дар печу тоб аз гираҳи нақши токи туст,
Парвин ки шуд мукарнаси ин дайри дерпой.
Бо қошии ту лофад агар ҷарҳи лочвард,
Бар санг обгинаи худ гӯӣ, озмой.

Аз орзуи он ки шавад ҳалкаи дарат,
Ояд ҳилолу ҳалқа занад бар дари сарой.
Минои тобдони ту аз чашмҳои сим
Ҳамчун бунафшазор зи дил нақшиғамзудой.
Баҳри бисоти фарши ту бояд ки оваранд
Атлас зи Руму оинаи чинӣ аз Хитой.
Иқболро садои дарат гуфт мархабо
Яъне ки чои туст, кадам пеш неҳ, дарой.
Гӯё ду мисраъанд зи абёти Мушфиқӣ
Занчири дилкаши ту ба зулфайни дилрабой.
Килки ҳаёл баҳри санои рафеъи ту
Таърихи сол кард рақам «Кохи дилкушой» (986).

Дар таърихи пули Мехтари Қосим, ки дар байни Бухорову Вобканд воқеъ аст, навишта:

Зи тахт ӯ гузарад, мо зи ғавқӣ ӯ гузарем,
Аз ин сабаб шуда таърихи ӯ «Гузарғаҳи мо» (986).

Таърихи ҳаммои арки Самарқанд:
Чун шоҳ Ҷавонмардалихони замон
Ҳаммом бино кард, дар ӯ об равон.
Таърихи бинояш аз хирад пурсидам,
Гуфто, ки бигӯ: «Биной гармобаи хон» (983).

Таърихи вафоти Амир Абдуллоҳ, Мири Араб:
Қурратулайни хонадони расул,
Он зи ғайёзи ламязал огоҳ.
Яманинисбате, ки ҳамчу Сухайл
Дошт бар авчи қадр манзилгоҳ.
Мурғи рӯҳаш зи ошёнӣ бадан
Бол зад дар фазои фазлуллоҳ.
Баҳри таърихи ӯ навишт қазо:
«Соли ғавти Амир Абдуллоҳ» (970).

Таърихи вафоти Тоҳири Нақиб:
Тоҳир, ки сару сарвари содоти ҷаҳон буд,
Аз олами фонӣ ба суи боғи ҷинон рафт.
Тоҳир зи ҷаҳон рафту паи соли вафоташ
Таърих ҳамин аст, ки «Тоҳир зи ҷаҳон рафт» (961).

Таърихи Чорсӯи Бухоро:

Мушфиқӣ баҳри соли таърихаш
Зад рақам «Чорсӯи хони чаҳон» (990).

Қитъа

Фалакадро, туй дар авчи иззат,
Агар саъди саодатпартаве ҳаст.
Нихӣ по дар рикобу халқ гӯянд,
Ки бар Шабдези давлат Хусраве ҳаст.
Маро дар хона аз чинси саворӣ
Лаҷомазсаркашида бадраве ҳаст.
Хурад бар чоӣ коху беда, ҳар чой
Гиёҳи қуҳнаву барги наве ҳаст,
Занад бар теги ҷавҳардор худро
Ба ин маънӣ, ки дар ҷавҳар ҷаве ҳаст.

Мушфиқӣ дар ҳаҷвиёт, мазҳакаву мутоибот шуҳрати
азим дорад, ба ҳадде ки шуҳрати ҳазлиёти ӯ овозаи
суханҳои ҷиддияшро аз миён бардоштааст. Бинобар ин аз
қисми суханҳои ҷиддияш бисёртар интиҳоб карда шуд. Аз
он ҷо ки ҳазлиёту мутоиботаи аксаре аз оини одоб берун
аст, нақлаш муносиб дида нашуд. Танҳо як қитъаеро, ки
дар ҳаҷви қозии замони худ ба тазмини шеъри Хоҷа Ҳофиз
навиштааст ва баъзе абёти «Тақсими мерос»-ашро
намунагӯён эрод менамояд.

Қитъа дар ҳаҷви қозӣ, тазмини шеъри Ҳофиз:

Зани қозӣ, ки бехтарини нисост,
Дил саропардаи муҳаббати ӯст.
Духтари ӯ, ки дар латофату хусн
Дида оинадори талъати ӯст.
Писари ӯ, ки пул намегирад,
Гарданаи зерӣ бори миннати ӯст.
Понздаҳ рӯз ҳар серо...
Ҳар касе панҷ рӯз навбати ӯст.

Аз «Тақсими мерос» (Ба тариқи интиҳоб):

Ҳамшира, ҳарчи мотами бобо аз онӣ ту,
Сабр аз ману масорифи қурро аз онӣ ту.
Анбори пур зи ғаллаи бобо аз онӣ ман,
В-он қохҳои монда ба сахро аз онӣ ту.

Ин чомахобу бистару болин аз они ман,
Бетоқатию нолаи шабҳо аз они ту.
Танбӯри пур зи хотами бобо аз они ман,
В-он нағмаҳои тарнатароно аз они ту.
Аз рӯи хона то ба лаби бом аз они ман,
Аз рӯи бом то ба Сурайё аз они ту.
Рафтан ба сӯи қабру нишастан аз они ман,
Дастурхони чалпаку ҳалво аз они ту.

Дар таърихи вафоти Мушфиқӣ яке аз фузало навишта:
Соли Ҳавташ ман аз хирад чустам,
Гуфт таърихи ӯ «Суханвари нек» (996).

– 52 –

АБДУЛЛОҲХОН ИБНИ ИСКАНДАРХОН

Вафот 1006 ҳичрӣ. Ба Ҷавонмардалихон-волии Самарқанд навишта (аз тазкираи «Номаи хусравон»-и Сиддиқхони Ҳашмат):

Дило, баркан умед аз Қаршию бигзар зи Косонаш,
Ки муштоқи Самарқандам ба ду тоқи намоёнаш.
Ба Бозори Пулаш¹ бигзар, ки то бинӣ ба ҳар сӯе
Парируе, сияҳчашме, ки гардад ақл ҳайронаш.
Бирав, бар тахт хуш биншин, сулаймонвор ишрат кун,
Ки ҷонро тоза медорад ҳавои Боғи Майдонаш.
Ҷувози Коғазу Пушти Расад фасли баҳор, эй дил,
Дихад ёд аз ҳарими ҷаннату фирдавсу ризвонаш.
Ҳамеша орзуи хон ҳамин бошад, ки дар олам
Равад сӯи Мазори Шоҳу гардад аз ғуломонаш.

– 53 –

БОҚӢ ДАРӢИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри даҳуму ёздаҳуми ҳичрӣ.
Дар марсияи Хоча Муҳаммадамин Хоҷакалони Ҷӯйборӣ,
ки вафоташ дар соли як ҳазору панҷ (1005) воқеъ шудааст,
Боқӣ ин ғазалро навишта:

1. Бояд мурод аз Бозори Пул Пули Сафед бошад, зеро дар замони собиқ
ҷои сайронгоҳи Самарқанд Пули Сафед буд.

Аз «Саййидроқим»

Саломи ман кӣ барад баъд аз ин ба ҳазрати ту,
Ки ҳар кӣ рафт, наёмад зи завқи хидмати ту.
Чудо зи базми ту чун шамъ сӯзаму гӯям,
Сазои он ки надонист қадри суҳбати ту.
Ту он найӣ, ки фироки ту кори ту накунад,
Ман он наям, ки гузорад маро муҳаббати ту.
Ачал, ба шои фироқаш масоз миннатдор,
Маро ҷудоии ӯ мекушад, ҷӣ миннати ту.
Сукут беҳтар аз ин охи беасар, Боқӣ,
Аз он ҷӣ суд, ки ғайре кунад насихати ту?

Дар фатҳ кардани Боқимуҳаммадхон Балху Ҳисори Шодмонро Боқӣ Дарзӣ ин рубоиро ба тариқи таъмия некӯ иншод карда:

Рубой

Шоҳе ки зи адли ўст ороста даҳр,
Даҳр аз адлаш ба тозагӣ ёфта баҳр.
Бигрифт Ҳисору Балх дар аҳди ду моҳ
Килкам паи таърих рақам кард «Ду шаҳр» (1010).

Таърихи вафоти Ҳоча Абдулҳолиқ ва Мавлоно Поянда, ки дар соли як ҳазору даҳи ҳичрӣ вукӯъ ёфта буд, Боқӣ Дарзӣ таърихи зайлро ба либоси муаммо дӯхта:

Ду бузрук аз ҷаҳон рафтанду бурданд
Қарору сабр аз дилҳо саросар.
Ба рӯи синаҳо аз баҳри таърих
Рақам карданд «Охи дил» муқаррар

Пӯшида намонад, ки «Охи дил», яъне охи қалб, ки иборат аз 10 аст, ҳар гоҳ муқаррар шавад, 1010 мешавад, ки рақами матлуба аст.

– 54 –

МИРҲОҶИИ САМАРҚАНДӢ

Дар таърихи мадрасаи Шеърдор, ки аз бинои Ялангушбаҳодур аст ва дар Регистони Самарқанд рӯ ба рӯи мадрасаи Мирзо Улуғбек воқеъ аст, ин қитъаро навишта:

Аз «Таърихи Саййидроқим»

Қитъа

Амири сафдари одил Ялангтуш, ки омад
Пайи мадеҳи камолаш забони нотиқа пурдур,
Бинои мадрасе кард ончунон, ки заминро
Ба авчи чарх расонид аз он ливои тафохур.
Ба солҳо нарасад бар фарози токи рафеъаш
Ҳарифи пурфани андеша бо каманди тафаккур.
Ба қарнҳо нарасад бар сари манори манеъаш
Уқоби ақл ба нерӯи саъю боли тадаббур.
Чу рост кард муҳандис намунаи хами тоқаш,
Фалак зи моҳи нав ангушт мегазад зи таҳайюр.
Ялангтушбаҳодур чу буд бонияш, омад
Ҳисоби соли бинояш «Ялангтушбаҳодур» (1028).

Ҳарчанд таърихи вафоти Мирҳочӣ маълум нест, айёми
хаёташ аз таърихи ғавқ маълум аст.

– 55 –

**ИМОМҚУЛИХОН ИБНИ
ДИНМУҲАММАДХОН**

Волии Бухоро, вафот дар Мадинаи мунаввара (1054)

Аз «Оташқада»

Рубой

Дар даҳр агар синафигорест, манам
В-андар раҳи эътибор хорест, манам.
Дар дидаи ман агар фуруғест, туй,
Дар хотири ту агар ғуборест, манам.

– 56 –

**ҚОСИМХОН ИБНИ ХУСРАВХОН
ИБНИ НАДИРМУҲАММАДХОН**

Дар соли як ҳазору шасту ҳашт (1068) ҳичрӣ, ки
ҳукумати Ҳисори Шодмон дошт ва ба фармоиши аммаш
Абдулазизхон ба амми дигараш, ки Субҳонкулихон буду ба
Балх ҳукумат дошт, лашкар кашид. Пас аз сулҳу ошӣ ба
фармудай Субҳонкулихон ба ғадр кушта шуд.

Аз тазкираи Сиддиқхони Ҳашмат

Не ба булбул ҳамнишину не ба гул ҳамхона бош,
Ҳар кучо шамъи ҷамоле шуъла зад, парвона бош.
Ростгӯй дар замони мо намеояд ба кор,
Чун гули раъно дурангу садзабон чун шона бош.

* * *

Бар рӯи ёр дидаи гирёнам орзуст,
Чун гул ҳазор чоки гиребонам орзуст.
Дорам ҳавои сунбули зулфи паривашон,
Якчанд рӯз табъи парешонам орзуст.
Кониъ наям ба дидани рухсори маҳвашон,
Чизест дар замири дилам, онам орзуст.
Куте ба ғайри хуни дили худ намехурам,
Дар базми дӯст дидаи гирёнам орзуст.
Ҳастам баландмартаба, Қосим, дар ин ҷаҳон,
Дар зери чарх тахти Сулаймонам орзуст.

* * *

Дунболи он ғизолаи ваҳшӣ давиданист,
Ҷавру ҷафои лолаъизорон кашиданист.
Зохид кунад ба хирқаву дастор раҳзанӣ,
Доман зи роҳи пурхатари зухд чиданист.
Фарёди мо намерасад аз ҳеч раҳ ба гӯш,
Гӯши сипеҳри золи даниро кашиданист.
Бо орази ту дидани Юсуф чӣ нисбат аст?
Рӯи сиёҳи қачназаронро надиданист.
Оби ҳаёт мечакад аз ҳуққаи лабат,
Лаъли лаби туро ба ҳавасҳо газиданист.
Қосим, ҷавоби он ғазали Соиб аст ин:
«Лаъли лабат газиданию ҳам макиданист».

Қосим соҳибдевон аст. Девонашро Қозӣ Масчидии Зои-
би Самарқандӣ чамъ кардааст. Мумоилайҳ пеш аз ҳукумати
Ҳисор аз тарафи амми худ Абдулазизхон ба вилояти Тош-
канд ҳоким буда.

**АБУЛАЗИЗХОН ИБНИ
НАДИРМУҲАММАДХОН**

Волии Бухоро буда, дар соли 1091 ҳичрӣ ба синни 74-солагӣ аз ҳукумат истеъфо дода, озими Ҳичоз гардида, пас аз адои ҳаҷ сайри Ҳиндустон карда, дар он ҷо вафот ёфт. Наъши ӯро ба Мадина бурда, дар гӯристони Букайъ дафн карданд. Дар вақти сафари ҳаҷ ба бародараш Субҳонқулихон, ки ҷонишини ӯ шуда буд, ин ғазалро навишт:

Аз тазкираи Сиддиқхони Ҳашимат

Чавҳари шамшери ғайрат печутоб аз ман гирифт,
Мавҷи ин дарёи сокин изтироб аз ман гирифт.
Баҳри ман дар ҳеҷ мавсим нест бе ҷӯши нишот,
Гиряи шодӣ кунад, абре ки об аз ман гирифт.
Хоби ман сад бор аз давлат бувад бедортар,
Хобро дар хоб бинад, ҳар кӣ хоб аз ман гирифт.
Дар дили вайронаи ман ганҷҳо осуда аст,
Вақти он кас хуш, ки ин мулки ҳароб аз ман гирифт.

Дар гурбат навишта:

Ёди айёме ки мо ҳам рӯзгоре доштем,
Шаҳрҳои шаҳри худ будему ёре доштем.
Тирабахтӣ кард моро инчунин безътибор
В-арна мо ҳам пеши мардум эътиборе доштем.
Бар сарири мамлакат будем хуш, Абдулазиз,
Дар миёни мардуми олам диёре доштем.

Аз «Оташкада»¹

Ба санг рахна шуд, азбас гиристам бе ту,
Зи санг сахттарам ман, ки зистам бе ту.

1. Соҳиби «Оташкада» ин байтро ба номи Убайдуллоҳхон менависад. Лекин Убайдуллоҳхонро «аз шохзодагони узбак аст ва дар замони шох Сулаймони Сафавӣ дар ин давлат паноҳ овардааст» гуфта, тавсиф менамояд. Аз он ҷо, ки дар мавриди сафари ҳаҷчи Абдулазизхон ба шох Сулаймони Сафавӣ чанде меҳмон буданаш ва аз ӯ риоят диданаш таърихан собит аст ва сафари Убайдуллоҳ номро аз Туркистон дар аҳди шох Сулаймон касе ривоят накардааст, маълум мешавад, ки дар «Оташкада» дар вазъи исм хато рафтааст.

ВАҶҲИИ САМАРҚАНДИ

Аз шуарои асри ёздаҳуми ҳичрӣ.

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарами Бухорой

Ҷоно, зи рӯи меҳр барафкан никобро,
Соз аз руҳи чу моҳ хичил офтобро.
Гар парда аз изори чу хуршед афканӣ,
Аз меҳр нур мебарад, аз моҳ тобро.
Аз завқи диданаш тапиши ҷони беқарор
Ҳангоми васл таъна занад изтиробро.
Ҳар шаб ба нола пеши сағаш арза медиҳам
Дарди фироки он маҳи оличанобро.
Ваҷҳӣ, даме ки ёр ниҳад пой дар рикоб,
Созам зи ҳалқаҳои ду дида рикобро.

ҲОҶАҲАСАНИ НИСОРИИ БУХОРОЙ

То асри ёздаҳуми ҳичрӣ зинда буданаш маълум аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кардам равон ба кӯи ту ашки давандаро,
Шояд ки рафта – рафта кунад арзи бандаро.
Он саъди акбарӣ, ки ба афлок собит аст
Қасби саодат аз ту нучуми равандаро.
Ҷуз аҷзу фақр дар дили дарёву кон намонд,
Бикшод то саҳои ту дасти диҳандаро.
Ҷашмам парад ҳамеша ба сӯи ту, эй парӣ,
Ҳарчанд раҳ ба кӯи ту набвад парандаро.
Гулгуни ашк қатразанон шуд ба кӯи ту,
Натвон инон кашид саманди ҷаҳандаро.
Аз наъли доғ ҷисми Нисорӣ мураккаъест,
Қ-аз вай ҳазор рукъа тавон дӯхт ҷандаро.

– 60 –

МАРҲУМИИ БУХОРОЙ – ШОГИРДИ МУШФИҚӢ

Аз «Радоифулашъор»

Хуш он хангомаи пой гулу саҳбо кашиданҳо,
Ба базми хос дар рӯи ту фориғбол диданҳо.
Хуш он хандон ба ғӯристони ушшоқат хиромидан,
Ба қолабҳои эшон чун Масеҳо ҷон дамиданҳо.
Хуш он дилро гирифтори муҳаббат сохтан дар ишқ,
Ба қадри зулф ҳар соат ба сӯи худ кашиданҳо.
Хуш он оҳуи чашмат ҷой дар саҳрои дил кардан,
Ба ҳар сӯ рафтани аз меҳри гиёҳи ӯ чариданҳо.
Хуш он, Марҳумиё, дар базми ҳубон муҳтарам будан,
Гули шодӣ зи боғи васлашон ҳар лаҳза чиданҳо.

– 61 –

МУТРИБИИ БУХОРОЙ

Шогирди Хоҷаҳасани Нисорӣ, аз шуарои асри ғздохум
аст. Соҳиби тазкира аст. Аммо тазкирааш мутолиа нашуд.

Аз «Радоифулашъор»

Чун дар назарам рӯи ту набвад ба ҷаманҳо,
Оташ фиканам дар ҳама гулҳову суманҳо.
Дар ғунҷаи гулҳо набувад рашҳои шабнам,
К-аз ёди лабат об кушодаст даҳанҳо.
Бар чеҳраи гул сурати чин нест, ки аз бод
Дар ҷоми май ноб фитодаст шиканҳо.
Дар ишқи ту мо дар сари бозори маломат
Як ҳарф нагуфтемӯ шунидем суҳанҳо.
Аз тан-тани беҳудаи каввол ҷӣ ҳосил?
Чун монда аз ӯ Мутрибии шефта танҳо.

– 62 –

МУЪМИНИ САМАРҚАНДӢ

Муъмини Самарқандӣ дар аҳди Абдуллоҳхон китобдор
ва дар аҳди Боқимуҳаммадхону Валимуҳаммадхон муншию
дафтардор буда дар асри ғздохуми ҳиҷрӣ барҳаёт буда. Дар
ҷавоби як ғазали Муҳташами Кошӣ, ки матлааш ин аст:

Хусни рӯзафзун нигар, к-он хусрави зарринрикоб
Дй ҳилоле буд, имшаб моҳ, фардо офтоб.

ин ғазалро иншод карда:

Аз «Радоифулашъор»

Наргисаш аз айни хубй карда оламро хароб,
Дй шуда сармаст, шаб махмур, рӯзаш бурда хоб.
Тири мижгонаш ба чисми нотаवони ман расонд
Дй ситам, имшаб алам, имрӯз созад дил кабоб.
То ба зулфаш сунбули пуртоб даъво кард, шуд
Дй парешон, шаб пушаймон, рӯз дорад печутоб.
Доштам пеши сагонаш эътиборе, кардаам
Дй сухан, имшаб суол, имрӯз мечӯям ҷавоб.
Муъмини дилхаста дар тавсифи хуснаш буд, гуфт
Дй сано, имшаб дуо, имрӯз мецоҳад ҷавоб.

– 63 –

АРШИИ БУХОРОЙ

Аршии Бухорой аз шуарои асри ёздаҳуми ҳичрӣ. Дар ҷавоби Муҳташами Кошӣ иншод карда:

Аз «Радоифулашъор»

То фиканда моҳи ман аз орази гулгун никоб,
Рафт сабр аз чарху нур аз моху тоб аз офтоб.
Аз ҳучуми нози мижғони ту хоҳад шуд ба ҳашр
Халқ нолону малак ҳайрону ҳақ дар изтироб.
Орзу дорам, ки молам рӯи худ, эй шаҳсавор,
Гоҳ бар наълу гоҳе бар рахшу гоҳе бар рикоб.
Аз фироқи зулфу лаълу оташин рухсори ту
Шуд чигар хунобу дил дар печутобу тан кабоб.
Хонд, Аршӣ, то зи ашъори ту мутриб дар Ирок,
Муҳташам мадҳушу Майлӣ масту Ваҳшӣ шуд хароб.

– 64 –

ГУЛШАНИИ КОШҒАРӢ

Аз шуарои асри ёздаҳуми ҳичрист.

Аз «Радоифулашъор»

Ман ба даште пой мемонам, ки ӯ ғампарвар аст,
Ё ба саҳрое, ки ҳавли ӯ зи дӯзах бартар аст.
Ман наям булбул, ки баҳри гул ниҳам дил дар чаман,
Тоири оташпарастам, манзили ман озар аст.
Ончунон хӯ кардаам бо хору хошоки дараш,
Кай ниҳам паҳлӯ, агар худ аз ҳарирам бистар аст.
Зулфи ислом он қадар дар дил намепечадад маро,
Орзуи куфри зулфат солҳо шуд, дар сар аст.

– 65 –

МАВЛАВӢ ШАРИФИ БУХОРОӢ

Соҳиби «Ҳошияи шарҳи Мулло Ҷомӣ», вафот дар Бухоро, соли 1109 ҳиҷрӣ.

Аз «Радоифулашъор»

Гарм дорад оташи ҳусни ту бозори туро,
Гармии бозор месӯзад харидори туро.
Ҳолати беморро бемор медонад, ки чист,
Улфате чун нест бо мо чашми бемори туро?
Баски бераҳмӣ, зи қайди меҳнат озодӣ кучост,
То намиронад ғами ҳичрон гирифтори туро.
Ҳусни гул аз сабза мегӯянд афзояд, бале,
К-аз хати сабзат фузун шуд хусн гулзори туро.
Бо ҳаёлат аз ҷафои ҳаҷр кай нолад Шариф,
Бехтар орад дар назар аз барги гул хори туро.

Ғазали дигар

Андохт зулф дар дилам аз печUTOб баҳс
Рӯ дод з-изтиробии ваям беҳисоб баҳс.
Холи рухат, ки мардумаки чашми биниш аст,
Як нукта беш нею дар ӯ сад китоб баҳс.
Донодиле зи назди ту уммӣ лақаб гирифт,
Чун кард аз ҳақиқати уммулкитоб баҳс.
Оқил кучову мабҳаси девонагон кучо?
Хаффошро намерасад аз офтоб баҳс.
Мутриб зи дарси ишқ баён кард мушките,
Афтод дар миёнаи чангу рубоб баҳс.

Доранд аҳли аср зи мо баҳси беҳисоб,
Хоҳад ҷавоб ёфт ба рӯзи ҳисоб баҳс.
Баҳсе ба рӯи ӯ натавонад Шариф кард,
Ҳаст ин қадар, ки ҳаст басте дар ниқоб баҳс.

– 66 –

ҚОЗӢ ЛУТҒУЛЛОҲИ БУХОРОӢ

Мутахаллис ба Шокир, таърихаш маълум нест, лекин аз назирааш маълум мешавад, ки муосири Мавлавӣ Шариф аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кардам ба дил аз он хати пурпечутоб баҳс,
Оре, кунанд халқ зи рӯи китоб баҳс.
Таслим чун шудам ба ту, манъам чӣ мекунӣ?¹
Эй маҳ, бувад мукобира баъд аз ҷавоб баҳс.
Чун мӯрро расад ба Сулаймон муориза?
Кай зарра мекунад ба руҳи офтоб баҳс?
Азбас шуда димоғпарешон зи зулфи ӯ,
Сунбул кунад ба хештан аз печутоб баҳс.
Манъаш макун зи шӯҳнигоҳӣ, ки гоҳи дарс
Бас мушкил аст бобати ҳозирҷавоб баҳс.
Шокир зи шарм кард ба ту арзи шубҳае,
Чун тифли навсабақ, ки кунад аз ҳиҷоб баҳс.

– 67 –

СУБҲОНҚУЛИХОН

Нишонӣ, амири Бухоро (вафот 1114 ҳичрӣ). Дар ҷавоби Камоли Хучандӣ:

Аз «Таърихи Муқимхонӣ»

Қаддам зи ғами ҳаҷри ту чун шамъ шуд, аммо
Торе зи висоли ту ба чангам нарасида.
Дар дида фитад кош, Нишонӣ, гули рӯяш,
Афтодани гул гарчи зиён аст ба дида.

Дар рӯзи ид гуфта:

1. Ишора ба усули муколамаи мантиқия аст.

Фард

Мардуми чашмам мурассаъпӯш шуд аз хуни дил,
К-ин либоси тоза бо мардум ачоиб хушнамост.

Субҳонкулихон ба шуаро ихтилот дошт.
Муллосайлӣ, Муфид ва Бадеъ аз мусоҳибони ӯ буданд.
Рӯзе хон Муллобадеъро, ки гули наргис бар сар дошт, гуфт:
Дар ин холи худат шеъре бигӯй!
Бадеъ дар бадеха гуфт:

Аз «Таърихи Муқимхонӣ»

Матлаъ

Нест наргис, ки ту дидӣ ба сари абтари мо,
Ба тамошои ту берун шуда чашм аз сари мо.

Муллосайлӣ ба мазмуни наргис гуфт:
Куштаи чашмему наргисҳо дамид аз хоки мо,
Дар мазори хеш мо ҳам кӯри бинокардаем.

Дар фасли баҳор ба муносибати савории асби гули бодом Мулломуфид гуфт:

Матлаъ:

Барои он ки хиромӣ расида дар гулзор,
Таковари гули бодомро кашида баҳор.

Муллосайлӣ дар ҳолати пирии худ гуфта:

Аз «Муқимхонӣ»¹

Зи ҳарзагардии мо то шикояте накунад,
Гирифтаем гулӯи асои худ муҳкам.

– 68 –

ШАВКАТИ БУХОРОЙ

Исмаш Муҳаммадисҳоқ аст, вафоташ ба ривояте 1107,
ба ривояти дигар 1111 дар Исфохон воқеъ шуда.

1. Ин шеър ба номи яке аз мутааххирин дида шуда буд, маълум шуд, ки хато будааст.

Аз «Радоифулашъор»

То гул аз гулгун гирифтам, навбахор аз даст рафт,
То ба соғар даст бурдам, ихтиёр аз даст рафт.
З-интизори бода хуни ҳасратам аз чашм рехт,
Аз сабӯ дасте ба соғар бар, ки кор аз даст рафт.
Маҳшари савдоям аз чӯши баҳорон гарм буд,
Доғ шуд доғам, ки чӯши лолазор аз даст рафт.
Дом афкандам, ки ояд сайди матлубам ба каф,
Дона сарфи имтиҳон гашту шикор аз даст рафт.
Бодаи гулгун, ки Шавкат дошт аз айшу нишот,
Чехрагулгун то зи май гардад баҳор, аз даст рафт.

* * *

Ба шахри мо хунаре ғайри хомушӣ нанг аст,
Нафас кашидани ошиқ паридани ранг аст.
Чунон зи шарми ту бебуранг гашта шароб,
Ки мавчи бода чу мавчи насим беранг аст.
Зи фикри дур ҳаёлам ғариб шуд, Шавкат,
Миёни маънию лафзам ҳазор фарсанг аст.

(Бисёр рост гуфтааст.)

Ба чашми мо гарониҳо чунон аз заъф чо дорад,
Ки аз ранге ба ранге омадан овози по дорад.
Бувад тӯмори шавқам чодаи сад корвон хайрат,
Дариданҳои мактуби ман овози даро дорад.
Чунон хуни саодат мезанад чӯш аз ғубори ман,
Ки шамъи устухонам реша аз боли ҳумо дорад.
Нигаҳ беҳуд шавад аз дидани дасти нигоринаш,
Зи ранги хеш, пиндорӣ, ба дасти хеш чо дорад.
Бувад мавчи табассум чунбиши гахвораи нозаш,
Хабар аз гиряам он тифли бепарво кучо дорад?
Ба каф овардаам домони матлаб аз пушаймонӣ,
Кафи афсӯси ман хосияти дасти дуо дорад.
Чӣ хоҳӣ аз хуморолуда ринде шеваи ишрат,
Ки аз ҳамёза гоҳе хандаи дандоннамо дорад.
Бар обу хок як ранге бувад, Шавкат, шино бар ман,
Либоси Каъбаам аз куфру дин банди қабо дорад.

Ғазал

Ҳар кучо наққош нақши он парирӯ мекашад,
Гар ба райҳони хаташ навбат расад, бӯ мекашад.
Аз барои бурдани дил донаву дому каманд
Ҳол як сӯ, чашм як сӯ, зулф як сӯ мекашад.
Гирди он даври камар гардам, ки бо он нозукӣ
Ин ҳама бори латофатро ба як мӯ мекашад.
Бо парешонихтилотон ошноӣ мушкил аст,
Шона чаври арраро аз баҳри гесӯ мекашад.
Нозиму Носиралӣ, Соиб надоранд ин намак,
Шавкати нозуксухан мӯ аз дили мӯ мекашад.

Дар тазкираи «Хизонаи омира» навишта шудааст, ки падари Шавкат сарроф буда, Шавкат низ дар авоиلى ҳол ба саррофӣ машғулӣ дошта. Рӯзе ду савори узбак дар пеши дукони ӯ бо ҳам гуфтугӯ доштанд, асбони эшон бисоти ду-контро помол карданд. Шавкат шӯрида, ҳарфи нохуше зад. Сипоҳиёни узбак ба ҳам баромада, уро ба дашному тозиёна азият расониданд. Шавкат ҳамон соат дил аз ёру диёр бар-дошта, роҳи Хуросон пеш гирифт. Ин воқеа дар аҳди ҳукумати Абдулазизхон ибни Надирмуҳаммадхон воқеа шудааст, зеро дар «Хизонаи омира» аз Волаи Доғистонӣ манқул аст, ки Шавкат ба соли 1088 ба Ҳирот ба хидмати Сафиқулихони Шомлу, ки бегларбегии он ҷо буд, расида. Ин таърих мутобиқи аҳди Абдулазизхон аст. Баъд аз он Шавкат аз Хуросон ба Исфохон рафтаву то охири умр дар хориҷи шаҳр дар мазори Шайх Алӣ ибни Сухайл истиқомат кардааст. Шайх Муҳаммадали Ҳазин дар тазкираи худ вафоти Шавкатро як ҳазору саду ҳафт ва соҳиби «Миръотус-сафо» як ҳазору саду ёздаҳ навиштааст.

– 69 –

САЙЙИДРОҚИМ, МИРСАЙЙИДШАРИФ РОҚИМИ САМАРҚАНДӢ

Асари машҳури мумоилайҳ таърихчаест, ки ба «Саййидроқим» машҳур аст. Дар ин китоб аз аҳди Амир Темури Курагон то ҷулуси Абдулазизхон ибни Надирмуҳаммадхон, ки дар соли 1055 ё ки 57 воқеа аст, таърихи вафоташ ба ҳисоби ҷумал (абҷад) сабт ёфтааст. Муаллиф воқеотро тафсил намедихад, магар дар баъзе

чоҳо, танҳо дар забти солу моҳ, вай ҳам дар зайли шеъре, ки аксаре аз дигарон нақл кардааст, иктифо менамояд.

Таърихи қатли Абдулмуъминхон ибни Абдуллоҳхон.

Аз «Таърихи Саййидроқим».

Таърихи тамомияти таълиф 1113.

Салтанатпаноҳ, ҳашматдастгоҳ... Абдулмуъминхон то нахл дар риёзи салтанат ва дар ҳақоики иёлат сар боло кашида, чуз барги шӯру шағаб борвар нагардида, ғунчаи хотири додхоҳеро аз насими тараххум чуз сарсари самуми ғазаб навазида. Вилояти Ҳисору Балх ва Бадахшону Машҳади муқаддас ва Нишопур ва ғайри он дар тахти тасарруфи хони таҳаввурнишон буда, аммо бағоят нозуктабиату ғаюр буда ва аз касрати ғайрат ва аз ҳамсухбатии аҳли ғафлат инҳироф ба волиди худ Абдуллоҳ-баҳодурхон пайдо карда.

Рӯзе аз тадбироти нофарҷом ва ҳаёлотии хом ин ҳавас дар деги савдо пухт, ки ба падари худ ёғӣ гардад. Аз вилояти Балх бо таваччуҳи ҳар чӣ тамомтар равон гардид, ки волиди худро ба поймардии ғайрат дастгир гардонад. Дар он замон Абдуллоҳхон дар водии Насаф (Қарши) бо иззу шараф ба шикор мерафт. Шох Муҳаммад Алҷабон, ки аз умарои муътабари Абдулмуъминхон буд, аризае ба пояи сарири аъло ирсол дошт, ки ҳол бад-ин минвол аст, асокири нусратмаосир ҳозир хоҳанд буд. Чун мазмуни аризаи маҳобатасар макрун ба истимоъ анҷомид, дарҳол хони соҳибқирон Абдуллоҳхон аз рӯи изтирор фирорро қарор дода, ба ҷониби вилояти Бухоро муовадат намуд.

Чун хони таҳаввурнишон аз рафтани волиди бузургвор вокиф гашт, бетаваққуф инони азимат ба савби вилояти Балх маътуф дошт. Азбаски ин ҳаёли фосид дар ботини ӯ мутамаккин буд, баъд аз гузаштани андак рӯз лашкари шучоатасар ҷамъ намуда, ба сари вилояти Тирмиз омада, бо волиди худ дар муқовимату муҳосимат шуда. Чун ин ҳабари муҳолифатасар ба пояи сарири майманаттахмир расид, дар соат ӯ низ ҷунуди номаъдуд ҷамъ намуда, дар муқобил истод.

Инчунин чанд навбат хони мазкур бо волиди худ ёғӣ гардида, лашкарҳои бекарон ба майдон меоварданд. Охируламр баъд аз чанд гоҳ хони олиҷоҳ Абдуллоҳхон аз мулку мамлакати ориятӣ даст кашида, ба ҷавори раҳмати эзодӣ

пайваст. Хони пуртахаввур Абдулмуъмин ба Мовароуннахр омада, вилоёт, хазоин ва дафоини хонро мутасарриф шуд.

Иёлатиёб, шавкатинтисоб мамлакатмадорӣ, фазилатшиорӣ Қулбобо Қўкалтош, ки ҳамзоди соҳибқирон Абдуллоҳхон аст ва мансаби девонбегию сарқору зимомӣ ҳаллу ақл ва қабзу басти муҳиммоти он шахрёр ба дасти ӯ муфавваз буд, баъд аз фатҳи вилояти Хуросон ҳукумату иёлати вилояти Ҳирот бад-ӯ мусаллам шуда буд, чунончи собиқан мазкур гардида ва мушорунилайҳ муҳибби фузало ва мураббии фуқаро буд, арбоби фазл аз инояти ӯ машқур ва асҳоби ҳунар аз илтифоти ӯ масрур, баъд аз фавти Абдуллоҳхон мушорунилайҳро Абдулмуъминхон банд фармуда, ба гардани ӯ душоха карда, ба вилояти Тошканд бурд.

Яке аз муосирон дар он авон аз аҳволи ӯ – Қулбобо Қўкалтош пурсид. Филҳол ин байтро иншод кард:

Кадам долу душоха ломалиф лат бар сари ҳолам,
Далолат мекунад бар ман, ки бояд рафт аз олам.

Дар таърихи як ҳазору шаш (1006) ба қатл расонид.¹

Дигар Дўстумсултонро, ки амми ӯ буд, бо ҳамроҳии авлодаш мисли Фўлодсултон (Узбаксултон) ва дигар фарзандони ӯ ба дараҷаи шаҳодат расонид. Аз он ҷо инони азимат ба савби вилояти Андигон (Андичон) ва Аҳсикат маътуф дошт. Наввоби Узбаксултон, ки амзодии волиди ӯ буд, аз таваҳҳум дар қалъаи Аҳсикат мутахассин гардид. Баъд аз чанд рӯз Узбакхон аз он ҷо рӯй ба мулки охираш овард. Он вилоятро низ мутасарриф гашта, озими Самарқанд гардид. Дар аснои роҳ ҳаёли фосиде дар сари ӯ афтода, қасди умарои волиди худ кард, ки тамоми эшонро ба қатл расонид.

Байт:

Бадӣ макун, ки дар ин киштзори зудзавол
Ба доси давр ҳамон бидравӣ, ки меқорӣ.

Чун ин хабари маҳобатасар ба самъи ҷамъи умарои неқсияр, балки ба тамоми лашқар расид, Абдулвосиёбӣ ва ҷамоате аз сардорон иттифоқ намуданд, ки пеш аз он ки ӯ

1. Асари хайрияи Қулбобо Қўкалтош, ки бузургтарини мадрасаҳои Бухоро, ҳоло мавҷуд аст. Таъриху тавсифи ин мадраса дар боло сабт ёфт.

бар сари ин муҳим омада, ба ҳалоки ин ҷамоат дастбурд намоёд, ўро аз пой мебояд андохт. Шабе ки аз вилояти Зомин кўч карда буданд, амири мушорунилайҳ Абдулвосиъбӣ қадами чуръат пеш ниҳода, Абдулмуъминхонро ҳадафи новаки қазо кард. Сойири лашкари вай ба як бор худро ба хони таҳаввурнишон расонида, дар он нимашиб бадри шаҳлари иззатро ба хоки мазаллат нишониданд.

Байт:

Ҳар кӣ баде кард, ба бад ёр шуд,
Ҳам ба бади хеш гирифтор шуд.

Дигар:

Он хусрави окили хирадманд
Афтод дар он ҷаҳе, ки худ канд.

Баъд аз гузаштани шаш моҳ аз ғавти волиди худ дар ҳамон таърихи як ҳазору шаш (1006) ба қатл расид. Фузалои аҳд ҳар як таърихҳо навиштаанд.

Таърих

Куштанд шаҳе, ки мум мекард оҳан,
Бурданд хизонаҳош доман-доман.
Шоҳе, ки ғуломаш ҳама махмалпӯшанд,
Чархи фалакаш на гӯр доду на кафан.
Дирӯз ба гӯши ман нидо дар медод,
Таърихи вафоташ, ки «ба тири душман» (1006).

Дигаре гуфта:

Шаҳи золимтабиат Абдумуъмин,
Ки аз зулмаш халоиқ орамиданд.
Раъият дар замони ӯ риоят
Ба ҷуз зулму ситам дигар надиданд.
Чу кард ӯ нияти қатли бузургон,
Қазоро ин сухан гурдон¹ шуниданд.
Аз он рӯ гашт таърихи вафоташ
«Сари бадбахтро мирон буриданд».

Махфӣ мабод, ки «бадбахт» ба ҳисоби ҷумал 1008 аст. Чун сари бадбахт, ки ҳарфи «б» аст ва ба ҳисоби ҷумал ду

1. Гурд – дар фурси қадим ба маънои паҳлавон ва мубориз аст.

аст, бурида шавад, ҳазору шаш, ки матлуб аст, боқӣ мемо-
над.

Таърихи вафоти Мирсаййидроқим маълум нашуд. Лекин аз шеъре, ки дар бораи таърихи тамомияти асари худ гуфтааст, таърихи ҳаёташ маълум мешавад. Аз нусхае, ки ба номи «Таърихи касира» дар ҳошияи «Тухфатулаҳбоб»-и Возих дар соли 1332 ҳичрӣ дар Тошканд чоп шудааст.

Ҳазору сад гузашта, сездар ҳам
Зи соли ҳичрати султони олам.
Ба нӯки хомаш Роқим рақам кард
Таврихи чунин марғуби муҳкам (1113).

– 70 –
МУҲАММАДИЮСУФИ МУНШӢ

«Таърихи муқимхонӣ» таълифи Муҳаммадиюсуфи Муншӣ ибни Хоҷабакост. Таърихи таълиф 1116. Мумоилайҳ Муншӣ Муқимхон ибни Искандархон ибни Субҳонқулихон волии Бухорост. Муқимхон дар аҳди Субҳонқулихон аз ҷониби ӯ ба вилояти Балх дар санаи як ҳазору яксаду нӯҳ ҳоким шуда, баъд аз вафоти Субҳонқулихон дар соли 1114 дар Балх даъвои истиқлол карда. Муаллиф дар ин китоб аз хуруҷи Чингизхон то айёми давлати Аштархониён билиҷмол ва давраи Аштархониёнро то соли 1116 ҳичрӣ, ки айёми давлати Убайдуллоҳ ибни Субҳонқулихон дар Бухоро ва Муқимхони мазкур дар Балх аст, биттафсил зикр менамояд. (Ин китоб лозимуттабъ аст). Муҳаммадиюсуфи Муншӣ мазкур шоир ҳам буда. Дар тавсифи шаҳри Балх мегӯяд:

Аз «Таърихи Муқимхонӣ» (Ба тариқи интиҳоб):

Нуктарабояндаи аҳли рақам,
Муншӣ хушнотика, яъне қалам.
Шоҳиди мавзунӣ суҳанро изор,
Пардакушӣ кунад аз рӯи қор.
Бо ду забон аз раҳи лутфи баён
Воқифа ин сон бинамояд аён.
Балх ки шаҳре бувад уммулбилод,
Роҳи тазалзул ба асосаш мабод.

Дар сифати қалъаи ин бемисол
Қўтаҳй оварда каманди ҳаёл.
Гашта забон кунгура дар шаҳрбанд,
То ки занад таъна ба чархи баланд.
Сайри фалак сӯи фарозаш агар
Рост кунад қомати худ дар назар.
Гоҳи тамошо ба яқин, к-аз шитоб
Аз сараш афтад кулаҳи офтоб.
Сабза лаби хандаки ӯ руста бин
Баҳри чаро қардани гови замин.
Дастӣ фалак аз маҳи навтозааш
Ҳалқа фикандаст ба дарвозааш.
Меҳи нучумаш паи таъмири ӯст,
Қоҳқашон турраи занҷири ӯст.
Омада аз қошии ӯ зарравор
Дар назар ин торами нилиҳисор.
Обу ҳавояш ба гулистону кишт
Оби ҳаёт асту ҳавои биҳишт.
Дар назар аз неъматӣ бисёри ӯ
Ҳар тараф ораста бозори ӯ.

Муҳаммадҷусуф дар қасида, ки ба ҷулуси Муқимхон
иншо кардааст, дар моддаи таърих мегӯяд:

Фалак тоҷи Фаридун дар сараш бинҳодаву гуфто
Ба таърихи ҷулуси ӯ: «Муборак бод ҳоқонӣ».

Махфӣ мабод, ки тоҷи Фаридун «ф» ҳаштод аст. Ҳар гоҳ
ба «муборак бод ҳоқонӣ», ки як ҳазору сию ду аст, ниҳода
шавад, ҳосил як ҳазору яксаду дувоздаҳ (1112) мешавад. Ва
ҳол он ки муаллифи мазкур таърихи вафоти
Субҳонқулихонро 12 рабиъуссонии 1114 навиштааст ва низ
марсияе аз Ҳайит Чехрабӯшӣ, ки мусоҳиби Субҳонқулихон
буда, нақл кардааст, ки моддаи таърихаш бо замми сари дуо
«Сайидсубҳонқулихони замон ку» аст. Ин ҳам ба ҳисоб
1114 мешавад. Ҷулуси Муқимхонро дар ҳамон сол баъд аз
айёми сугворӣ ва азодорӣ навиштааст. Дар ин сурат яқинан
таърихи ҷулуси Муқимхон 1114 мешавад. Лекин сабаб
чист, ки моддаи манзумаи фавқ 1112 афтадааст? Маълум
мешавад, ки шуаро дар моддаҳои манзума хеле мусоҳила
мекардаанд.

МАШРАБИ НАМАНГОНӢ

Исмаш Бобораҳим аст.

Дар соли 1123 ҳичрӣ дар Қундуз ба фатвои уламо ва ҳукми Маҳмудбии Қатаған шаҳид карда шуд. Аз умарои муътабари Субҳонқулихон ва Муқимхон аст.

Аз маҷмӯаи Абдулмуталлибхочаи Фаҳмӣ, ки дар соли 1177 таълиф шудааст:

Баландиҳо зи хоки фақр шуд қошонаи моро,
Фалак қолин зи реги дашт баста хонаи моро.
Ғули хуршед пиндорад сахарҳо зоҳид аз мастӣ,
Қафи сайёри афлоки ҳуми майхонаи моро.
Ғумон созад ҳарам чун шуълаи имони худ, Машраб,
Ғубори хоки роҳи роҳиби бутхонаи моро.

Девони туркии Машраб мавҷуд аст. Уламову зуҳҳоро сахт танқид мекунад. Ҳамоно сабаби қатлаш ҳам ҳамин сулук будааст.

СӢФӢ АЛЛОҲӢРИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Вафоташ дар кӯҳи Раҳшвор, ки дар музофоти Деҳнави Ҳисор воқеъ аст, дар соли як ҳазору яксаду сию шаш (1136) иттифок афтада.

Аз «Маслакулмуттақин», ки таълифкардаи ӯст:

Сомиё, бармапеч пой суҳан,
Яъне тасҳеҳ кун хатои суҳан.
Зибасорат наям, зи умёнам,
Ноқисҳои хеш медонам.
Чунки ман з-аҳли истифода наям,
Ҳоҷаву миру шайхзода наям,
Аввалиҳои ман агар пурсӣ,
Зуд аз ман ғурезию тарсӣ.
Хидмати шоҳи аср мекардам,
Нони заққуму заҳр меҳ(в)ардам.
Яъне ноне, ки аз тамаъ пайдост,
Ғӯям аз ин зиёда низ равост.

Дар нишастан таассуб оин буд,
Ғами болову фикри поин буд.
Вақти хурдан таом мешуд захр,
Яъне ӯ фавки мост дар ин шаҳр.
Ба рухи ҳар яке шуда хандон,
Гуфта мешуд хушомаде чандон.
Ногаҳон аз инояти борӣ
Дод султони бахти ман ёрӣ,
То ки гаштам муҳибби дарвешон,
Ёфтам суҳбати хуши эшон.

Дар мачмӯаи Абдулмуталлибхочаи Фаҳмӣ мазкур аст, ки Сӯфӣ Аллоҳёр писари Омадқулай ва бародари Фарҳодбии атолик аст. Дар овони ҳукумати Абулфайзхон дар Каттақурғону Самарқанд ба мартабаи аморату ҳукумат расидааст, бар ваҷҳе, ки дар шеърӣ собиқ ишора шудааст. Баъд аз он аз хидмати ҳукумату сипоҳигарӣ истиъфо карда, роҳи илму дарвеширо ихтиёр намудааст. Дар авоҳири умр ба Дехнави Ҳисор ҳичрат карда, дар он ҷо мадфун аст. Альон дар шаҳри Каттақурғон гузаре ва китъае ба номи Сӯфӣ Аллоҳёр мавсум аст.

– 73 –
ИМЛО

Вафот 1162, Балхист. Дар Бухоро нашвунамо ёфтааст.

Арши мачиди аъзам парвонаи дили мо,
Хурони поксират фарроши манзили мо.
Ҷабрил вақти тайрон дар бўстони дилҳо
Фарсудапои ланг аст, афтода дар гили мо.
Ақли дусад Фалотун кӯшад ба фикр сад сол,
Як нукта ҳал насозад аз шарҳи мушкили мо.
Аз файзи хоксорӣ, Имло, ба ҷӯши ваҳдат
Як шабнамest дарё дар зарфи соҳили мо.

– 74 –
ФИТРАТИ ЗАРДЌЗИ САМАРҚАНДИ

Таърихи ҳаёташ маълум нашуд. Аз маснавии «Толибу Матлуб»-аш, ки дар соли 1917 дар Тошканд чоп шудааст:

Сафобахшандаи ин хилъати роз
 Чунин рахти суханро кард пардоз,
 Ки золи дерумре дар чаҳон буд,
 Ба пири даҳр гӯё тавъамон буд.
 Саре аз раъша ҳамчун барги беде,
 Хазоне аз баҳори ноумедӣ.
 Забонаш дар даҳан бе заҳри гуфтор,
 Чу мори мурда дар сӯрохи девор.
 Ду абрӯ чун ду теғи зангбаста,
 Ду чашмаш чун ду бодоми шикаста.
 Хамидан карда бар қаддаш чунон зӯр,
 Ки гашта ҳалқаи дарвозаи гӯр.
 Зи пирӣ хурда аз бас дар гулӯ мушт,
 Занах дар бинияш рафта чу ангушт.
 Зи дасташ аз ҳучуми раъша сад бор
 Шуда чоми тавоноӣ нигунсор.
 Сар аз мӯи сафеде қуллаи кӯх,
 Ки боридаст бар вай барфи андӯх.
 Ду пояш монда аз пирӣ зи рафтор,
 Ба як чо маҳв чун тасвири девор.
 Қалам чун пирияш таҳрир карда,
 Сиёҳӣ дар давоташ шир карда.
 Диле аз чомашӯӣ дошт хушнуд,
 Ба ранги абр кораш шустишӯ буд.
 Зи дунё гарчи буд он субҳ навмед,
 Талофӣ дошт фарзанде чу хуршед.
 Ба кори модараш он гуна устод,
 Ки рӯи шамъ шустӣ бо дами бод.
 Зи саҳбои талаб пур буд чомаш,
 Қазо з-ин нашъа Толиб кард номаш.
 Лаби обе, ки ўро буд маскан,
 Дамидӣ чон чу оби Хизр бар тан.
 Зи тардастӣ ба тарфи баҳри найранг
 Ҳазорон рахти дил мекӯфт бар санг.
 Зи рӯи даҳр он хуршедқавқаб
 Ба оби нур шустӣ зулмати шаб.
 Кафи собун ба зарфаш буд маҳтоб,
 Бувад худ ин сухан равшантар аз об.
 Қумошери ки ў пардоз мекард,
 Ба рахти ҳусни Юсуф ноз мекард.
 Аз ў аҳли ҳавас чун мавҷ бетоб,
 Кулӯхи хоктабён монда дар об.

Ба тарфи чӯй он машшотаи ноз
Чунон кардӣ кумоши ҳусн пардоз,
Ки об аз шавқи ӯ девонамонанд,
Каф овардӣ ба лаб ҷои шакарханд.
Зи якрангӣ ба боғ он сеҳрпиро
Дурангӣ шустӣ аз гулҳои раъно.
Ба ранге дар сухан ширинсаноӣ,
Ки шустӣ талҳии барг аз табоӣ.
Ба оби шуълаи сарпанҷаи нур
Фурӯ шустӣ гудоз аз шамъи кофур.
Зи тардастӣ ба мижгон вақти пардоз
Қудо кардӣ зи дебои нигаҳ ноз.
Ҳунарманде, ки Иброҳимосо
Зи табъи шуъла шустӣ сӯхтанро,
Ба ранге шустааш будӣ мусаффо,
Ки лағзидӣ нигаҳ вақти тамошо.
Аз ин рӯ шустааш фирдавси хубист,
Ки ҷӯби тахтааш аз нахли тӯбист.
Гар оҳанҷомаро мешуст аз гард,
Сафояш ҷазби миғнотис мекард.
Ба шустан аз кафан мерехт нуре,
Ки мешуд сангпардозаш булуре.
Вале дар сина дил будаш мушавваш
Чу мумин байзае дар тоқи оташ,
Ки созад синаро равшан ба доғе,
Ба базми ишқ афрӯзад чароғе.
Шудӣ мурғи дилаш ҳар лаҳза нолон,
Ки гардад сайди доми хушнигоҳон.
Талаб пайдову аз матлуб асар не,
Ҳарифон масту аз соқӣ хабар не.
Чунун хушдору ақл аз хуш рафта,
Хирадро сабр аз оғӯш рафта.
Сараш бар болиши андешаи дур,
Дилаш бар бистари сад захми носур.
Намуда дар сухан доғи ниҳонаш,
Чу барги лола аз рӯи забонаш.
Чу булбул ҳар замон кардӣ ғиғоне,
Ки аз гулчеҳрае ёбад нишоне.
Зи сар то пой майдони алам буд,
Чигар то дил зиёратгоҳи ғам буд.

Чунон аз шуълаи ғам буд бетоб,
Ки мешуд ҳамчу шамъаш устухон об.
Ба чайбаш чоки ҳасрат то ба доман,
Ба сар мағзи чунунаш то ба гардан.
Рухаш аз ҳусн чун хуршеди тобон,
Валекин дар ҳисоби ишқ пинҳон.
Биё, соқӣ, ба махмурон назар кун,
Димоғи хушки мо аз бода тар кун.
Шавад то гулшани андеша мартуб,
Ҳадисе сар кунад Фитрат зи Матлуб.

– 75 –

САЙЙИДОИ НАСАФӢ (ҚАРШӢ)

Таърихаш маълум нашуд.

Аз баёзи дастнавис

Муҳаммас

1

Навхатеро дидаму гуфтам, ки сомонат чӣ шуд?
Новакафкан ғамзаҳои ҷашми фаттонат чӣ шуд?
Орази юсуфсифат, чоҳи занахдонат чӣ шуд?
Майпарастихои он лабҳои хандонат чӣ шуд?
Талхгӯиҳои лаъли шаккарафшонат чӣ шуд?

2

Риштаи ҷонҳо ба тори кокулат пайваста буд,
Чини ҳесӯят ба ҳар ҳам сад диле бишкаста буд.
Турраи мардафканат дар роҳи дил биншаста буд,
Сад камонандозро зулфат ба як мӯ баста буд,
Тездастӣ кардани зулфи парешонат чӣ шуд?

3

Тирборони мижа аз сина паррон мегузашт,
Ғамзаат, эй сангдил, бе парри пайкон мегузашт.
Ҳам камони абруят аз ҷавшани ҷон мегузашт,
Новакат бо як нигоҳ аз ҳафт сандон мегузашт,
Қуввати бозую дилдӯзии мижгонат чӣ шуд?

4

Рафт ҳусну ишқҳо ҳам лаҳзае вопас намонд,
Булбулу гул рафт, ин ҷо ғайри хору хас намонд.
Чун хиромии умр рафту пой худро пас намонд,
Аз асирони ту ғайр аз Саййидо як кас намонд,
Дар ҳақи он қавм чандин лутфу эҳсонат чӣ шуд?

Мухаммаси Саййидо бар ғазали Соиб

1

Обутоби дӯстӣ дар сунбули мӯи ту нест,
Рангу бӯи ошноӣ дар гули рӯи ту нест.
Шеваи аҳду вафо дар чашми ҷодуи ту нест,
«Як сари мӯ ростӣ дар токи абрӯи ту нест,
Раҳм бар сарҳои мижғони балочӯи ту нест».

2

Аз висоли хеш бо ман ҳар замон дам мезанӣ,
Дам ба дам бар оташам обе чу шабнам мезанӣ.
Чашм мепӯшию оламро ба олам мезанӣ,
«Медиҳӣ сад ваъдаву филҳол барҳам мезанӣ,
Ин адоҳо лоики лаъли сухангӯи ту нест».

3

Бар сарам меоию афканда дар хун меравӣ,
Ҳамраҳи агёр бо рухсори гулгун меравӣ.
Ҳар тараф монанди шоҳи беда мачнун меравӣ,
«Бесабаб аз шоҳроҳи ваъда берун меравӣ,
Ин равиш зебандаи болои дилчӯи ту нест».

4

Меравӣ бо ғайру месӯзӣ мани девонаро,
Мекунӣ бар ошно тарҷеҳ ҳар бегонаро.
Маст меоию оташ мезанӣ майхонаро,
«Аз канори шамъ берун мекунӣ парвонаро,
Шуълаи оташ ҳарифи тундии ҳӯи ту нест».

5

То ба кай бошӣ ту, эй паймоншикан, ноошно?
Остонат кардаам умрест бар худ такаго.
Эй маҳи ман, гӯш кун имрӯз ҳарфи Саййидо,
«Офтоби ман, азизаш дор то рӯзи чазо,
Ғайри Соиб хоксоре дар сари кӯи ту нест».

Мухаммаси Саййидо бар ғазали Соиб

1

Эй маҳи ман, хонае 3-ин чилвагоҳи худ макун,
Сурмаро ҳам маҳрами чашми сиёҳи худ макун.
Оламеро рӯзи маҳшар додхоҳи худ макун,
«Оташи ғайрат ба ҷони некхоҳи худ макун,
То тавонӣ, ошноӣ бо нигоҳи худ макун».

2

Сарв бо он сарфарозӣ комататро чокар аст,
 Боғ бо он рангу бӯ хусни туро иншоғар аст.
 Гарчи гул дар нозуки машхур дар бахру бар аст,
 «Хотири шарму ҳаё аз барги гул нозуктар аст,
 Шохи гулро зинати тарфи кулоҳи худ макун».

3

То ба кай бо мо зи истиғно намесозӣ нигоҳ,
 Поймоли мӯр гардад охир он рӯи чу моҳ.
 То ту як дам чашм бар ҳам мезанӣ, чун дуди оҳ
 «Лашкари ғоратгари хат мерасад аз гарди роҳ,
 Тақя бар чамъияти зулфи сиёҳи худ макун».

4

То шудам чун Саййидо дар ҳалкаи зулфат асир,
 Чуз дуои ҷони ту чизе надорам дар замир.
 Дар миёни дилбарон хоҳӣ, ки бошӣ беназир,
 «Панди Соибро дури гӯши ғурури хусн гир,
 Беш аз ин озори ҷони бегуноҳи худ макун».

Аз «Радоифулашъор»

Ғазал

Дар гулшане, ки мақдами он гул расидааст,
 Аз рӯи боғ ранг чу шабнам паридааст.
 Наққош дасту бозуи худ бӯса мезанад,
 Гуё камони абруи ўро кашидааст.
 Нанҳода по ба хонаи оина аз ҳичоб,
 Он содарӯй сурати худро надидааст.
 Гулро гирифта бар дари боғ истодааст,
 Боди баҳор омаданаширо шунидааст.
 Ҳар кас ниҳода по ба дари аҳли рӯзгор,
 Бисёр ҳамчу обила дар хун тапидааст.
 Дар боғи орзу, ки ниҳоле нишондаем,
 Умре гузашту меваи мо норасидааст.
 Меояд аз чаман мағар он шӯҳ, Саййидо?
 Монанди ғунча мурғи дилам орамидааст.

Ғазал

Эй фарши бӯи сунбули зулфат димоғҳо,
 Помоли шабнами гули рӯи ту боғҳо.
 Имшаб биё ба қулбаам, эй рашки бӯстон,
 К-аз равғани гул аст лаболаб чароғҳо.

З-он ёри хонагӣ хабаре ҳеч кас нагуфт,
Лабрез шуд зи обила пои суроғҳо.
Дар офтоб сӯхта гаштанд кумриён,
Бар сояҳои сарв ништастанд зоғҳо.
Дар ҳеч дил намонд ғами ишқ, Саййидо,
Шуд пир дар ҳаёли ҷавонон димоғҳо.

* * *

Холи лабат нишонда дар оташ Халилро,
Зулфи ту баста болу пари Ҷабраилро.
Арбоби ҳирс аҳли тамаъро хурад ба хашм,
Бошад ҳалол хуни гадоён бахилро.
Селоби гиря кӯҳи гунаҳро барад зи ҷой,
Фиръавн садди раҳ нашавад рӯди Нилро.
Аз сурати бузург мурувват тамаъ мадор,
Танг офаридааст қазо чашми филро.
Тадбири ақл роҳ наёбад ба кӯи ишқ,
Созанд манъ бе санад ин ҷо далелро.
Аз васли ёр ком гирифтем, Саййидо,
Бурдем 3-ин муҳит дури беадилро.

Саййидо аз ақсоми шеър дар мухаммасгӯй хуш дорад,
байтҳои дигаронро семисроӣ зам намуда, ба тариқи му-
хаммас тазмин менамояд. Бисёртари мухаммасоташ бар
ғазали Соиб аст.

Таърихи ҳаёту вафоти Саййидо маълум нашуд. Фақат
Неъматуллоҳи Муҳтарами Бухороӣ Саййидоро Насафӣ на-
виштааст. Аз он ҷо ки дар мачмӯаҳое, ки то солҳои 1150
хичрӣ таълиф ёфтааст, зикри ашъори Саййидо дида нашуда
ва ҳам дар тазкираҳое, ки дар овони давлати манғитияи Бу-
хоро навишта шудааст, бо вучуди ашъораш бисёр ва
машҳур будан номи Саййидо ёд карда нашудааст. Гумон
меравад, ки таърихи ҳаёти Саййидо мусодифи аҳди салта-
нати Абулфайзхон бошад, ки овони фатрат аст.

Дар бораи Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ низ ҳамин ранг
фикр давондан мумкин аст. (Албатта баъд аз тафтишот рӯзе
маълум хоҳад шуд).

ЛОҲИҚА ДАР НАҚЛИ НАМУНАИ АДАБИЯИ ЗАНОНИ ЗУКОАТНИШОН

Ба нақли намунаи адабияи заноне, ки аз Мовароуннахру Туркистон баромадаанд, ё ки ба ин сарзамин муносибате пайдо кардаанд, зинат додани қисми аввал аз «Намунаи адабиёти тоҷик» муносиб дида шуд.

– 1 – МУТРИБАИ КОШҒАРӢ

Асри шашуми ҳичрӢ.
Дар ҳарами Туғоншоҳ будаву дар марсияи ӯ гуфта:

Аз «Оташқада»

Дар мотамат, эй шох, сияҳ шуд рӯзам,
Бе рӯи ту дидағони худ бардӯзам.
Теғи ту кучост, эй дарего, то ман
Хун рехтан аз дида ба ӯ омӯзам.

– 2 – МЕҲРӢ

Надимаи Гавҳаршодбегим, завҷаи Шохрухмирзо ибни Темур аст ва шавҳараш Хоҷа Абдулазиз табиби хосси Шохрух аст.

Аз «Оташқада»

Ҳалли ҳар нукта, ки бар пири хирад мушқил буд,
Озмудем, ба як чуръаи май ҳосил буд.
Гуфтам аз мадраса пурсам сабаби ҳурмати май,
Дари ҳар кас, ки задам, беҳуду лояъкил буд.

Рубоӣ

Дар хонаи ту ончи маро шояд, нест,
Банде зи дили рамида бикшояд, нест.
Гӯй, ҳама чиз дорам аз молу манол,
Оре, ҳама ҳаст, ончи мебояд, нест.¹

1 Ишорат ба пирии шавҳараш аст.

Мехрї бағоят зарифаву ҳозирчавоб буда, чунончи дар тазкираи «Оташкада» манқул аст, ки рӯзе Мехрї дар хидмати Гавҳаршодбегим машғули суҳбат буд, ки шавҳараш Ҳоча Абдулазиз аз дур намоён шуд. Бегим чандеро маъмур кард, ки Ҳочаро зудтар ворида маҷлис намоянд. Маъмуриин ҳарчанд исрор мекарданд, Ҳоча ки зотан пири заиф буд, илова бар ин барои хушии хотири Бегим зиёдатар дар роҳ рафтаи изғори заъфу нотавонӣ мекард. Бегим ба Мехрї гуфта, ки то омадани Ҳоча шеърро мушғир бар заъфи ӯ гӯяд. Мехрї дар бадеҳа ин шеърро гуфта:

Маро бо ту сари ёрї намондаст,
Дили меҳру вафодорї намондаст.
Туро аз заъфи пири қуввату зӯр,
Чунон ки пой бардорї, намондаст.¹

Боре Мехриро ба иттиҳомӣ гуноҳе ҳабс карда, дар пояш кунда заданд. Дар он маврид гуфта:

Рубоӣ

Шаҳ кунда ниҳода сарви симинтанро,
З-ин воқиға шеван аст марду занро.
Афсӯс, ки дар кунда бихоҳад фарсуд,
Пое ки душоҳа буд сад гарданро.

– 3 – ИСМАТӢ

Соҳиби «Оташкада» ва «Қомусулаълом» духтари қозии Самарқанд буданаширо қайд кардаанд. Аммо таърихи ҳаёташ маълум нашуд.

Аз «Оташкада»

Магар расвои ишқ аз мардуми олам ғаме дорад,
Ки ошиқ гаштану расво шудан ҳам оламе дорад.

1 Алҳақ бағоят хуб гуфта.

– 4 –
ОИША

Назар ба ривояти соҳиби «Оташкада» аз аҳли Самарқанд аст, лекин таърихаш маълум нашуд.

Рубой

Ашке ки зи чашми ман ба рӯ ғалтидаст,
Дар гӯш кашидай, ки марворид аст.
Аз гӯш бурун ор, ки бадномии туст,
К-онро ба рухам тамоми олам дидаст.

Бо ман чу шаби васли ту бикшояд роз,
Ногоҳ ҳам аз шом кунад субҳ оғоз.
Бо ин ҳама гар иваз кунандам, надиҳам
Кӯтоҳшабе аз он ба сад умри дароз.

– 5 –
НОДИРА

Андичонист ва завҷаи амир Умархон – волии Хӯқанд аст. Вафоти Умархон 1237 ҳичрист. Аз рӯи шунид Нодира-ро дар форсию туркӣ девоне мукамал аст. Ҳайфо, ки бинобар матбӯъ набуданаш диданаш муяссар нашуд. Дар маҷмӯаи «Билим уҷоғи», ки дар Тошканд дар соли 1923, 15 май, шумораи 2-3 нашр шудааст, тарҷумаи ҳол ва ашъори туркияш нақл шуда бошад ҳам, ашъори форсияш зикр на-шудааст. Танҳо аз «Таворихи ҳамсаи шарқӣ» суолу ҷавоби форсии зер ба номи ӯ аз рӯи гумон нақл карда шудааст.

Суолу ҷавоб

Суоли Умархон:

Зери домони ту пинҳон чист, эй гулпираҳан?

Ҷавоби Нодира:

Нақши сумми оҳуи Чин аст дар барги суман.

Умархон:

Боз ташбеҳи дигар кун, то бигардам аз сарат.

Нодира:

Ғунҷаи серобро монад, ки нашкуфта даҳан.

Тамом шуд қисми аввал.

**ҚИСМИ
ДУВУМ**

1200-1343 ҳичрӣ

ЯК-ДУ СУХАН

Қисми аввали «Намунаи адабиёти тоҷик» чунончи хонда гузаштем, ба тартиби таърихи ҳаёту вафоти соҳибони осор навишта шуд. Дар баъзе ҷойҳо, ки таърих муайян маълум нагардид, тахминан асри ҳаёташон вазъ карда шуд. Аммо дар бораи қисми дувум риояти ин тартиб хеле душворӣ мекунад, зеро таъкираниависони аҳди охир дар таърихи соҳибони тарҷума он қадар аҳамият надодаанд. Гоҳо аҳди амиреро ном бурдаанд, вайро ҳам на ба сароҳати исм, балки ба лақабе мисли «чаннатмакон», «марҳум», «фирдавсошён» ва амсолаш иктифо кардаанд. Бинобар ин таърихи муайяни як қисми шуарои мутааххирин, ки имрӯз вафот кардаанд, маълум нест. Лихозо дар ин қисм риоя кардани тартиби ҳуруфи ҳичо муносиб дида нашуд. Лекин дар ҳар боб дар тақдиму таъхири соҳибони асар таърихи мамоташон ва агар зинда бошанд, хурдию бузургии синнашон ба қадри имкон риоя карда шуд. Аз шуарои ин қисм, ки ба адабиёти ҷадид иштиғол кардаанд, намунаи ашъори миллӣ ё ки инқилобишон дар қисми севум боқӣ гузошта шуд. Авохири аҳди Астархониён ва авоили Манғитиён давраи фатрат ба шумор меравад ва адибоне, ки дар ин давра гузаштаанд, осорашон камёб ва зикрашон дар пардаи ҳичоб аст. Бинобар ин дар ин қисм аз аҳди Умархон-волии Хўқанд ва амир Ҳайдари бухорӣ шурӯъ карда мешавад.

С.А.
17 май соли 1925,
Самарқанд.

– 1 –
АМИР УМАРХОН

Волии Фарғона, вафот 1237 ҳичрӣ.

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Ғазал

Бувад дар ишқ ғаҳ бо мусҳафи рухсор савгандам,
Ғаҳ бо ҳалқаи гесӯи анбарбор савгандам.
Чӣ сон дил аз ҳами зулфи гираҳгири ту баргирам,
Чу шавқат дод бо он мусҳафи рухсор савгандам.
Чунон эъзоз дорам мӯ ба мӯ дини мухаббатро,
Ки бошад аз сари зулфи ту бар ҳар тор савгандам.
Ғаҳ бо зулфу ғаҳ бо оразу ғаҳ бо хати мушкин
Бувад дар даъвии ишқи бутон бисёр савгандам.
Ба дорулмулки лутфат маҳзари ишқи ту овардам,¹
Надорам шоҳиде ин ҷо, бидеҳ ночор савгандам.
Амир, омад баҳору ҷуз шикастан нест имконе,
Дихад гар муҳтасиб бар тарки май сад бор савгандам.

*Аз «Радоифулашъор»-и Мухтарами Бухорой
(ғайриматбӯъ аст)*

Ғазал

Ба шавқи он ки расонам ба зулфи ёр ангушт,
Чу шона медамад аз дасти ман ҳазор ангушт.
Расост нохуни андеша бар ҳароши чигар,
Вале чӣ суд, намеоядам ба кор ангушт.
Илоҷи кулфату захми дил ар фатила² нашуд,
Нагашт мониъи хамёзаи ҳумор ангушт.
Гираҳ зи зулфи сиёҳат кушудан осон нест,
Касе чӣ гуна расонад ба чашми мор ангушт?
Нигаҳ ба рӯи ту кардам, гудохтам чун шамъ
Сазои он ки ба оташ кунад дучор ангушт.
Ишорати мижаҳои ту рост мешумарам,
Агар ғалат бувад, аз дасти ман барор ангушт.

-
1. Агар ба ҷои «дорулмулк» «дорулҳукм» мебуд, муносибтар меафтод. Айни.
 2. Дар Туркистон ба ҷои фатила пилита, пилта ба кор мебаранд.

Хаёли зулфи парешони ёр кард Амир,
Ба ин суҳан марасон, шона, зинҳор ангушт.

Амир Умархон илова бар ин ки мураббии шуарову фузало буд, аз шуарои намоёни давраи охир ба шумор мерафт. Бисёр истеъдодҳои адабӣ дар маҳди тарбияти ин модари адаб ба камол расида.

Радиғӯй, ки аз замони пешин дар байни шуарои Шарқ маъмул буд, дар аҳди ин амири фозил ривоч гирифт, чунончи ғазалеро, ки дар радифи «ангушт» дар боло сабт ёфт, аксари шоирони муосиру муокибаш таклид кардаанд.

Дар ҳақиқат радиғӯй, хусусан дар як равиъи зиёда душвор аст, зеро аввалин касе ки дар ин радиф шеър иншод мекунад, мазмунҳои саҳлуттасаввуро мебандад. Дар пасмондагон ҳама маъниҳои муғлақ мемунад. Маазолика бисёр мукаллимдон ҳастанд, ки аз касоне ки радифро эҷод кардаанд, ба дараҷот содаву дорои мазмунҳои бикри омулфаҳм бастаанд, ин аст камали иқтидор. (Қориён радиғӯро бадиққат мулоҳиза фармоянд!)

Амир Умархон дар сиёпанҷсолагӣ вафот кард. Дар ин умри кӯтоҳ бо вучуди қасрати ашғоли ҳукуматдорӣ дар олами адаб бисёр кор кард. Шеърҳои туркӣ, ки баъд аз амир Алишер дар Туркистон ривоче надошт, дар аҳди ин амир дувумбора курсибандӣ дид. Дар форсӣ низ қудратнамоӣ кард. Девони туркию форсияш мавҷуд аст.

– 2 – АДО

Вафот 1252, моддаи таъриҳаш «Афсӯс мурд Султонхон».

Султонхоча Шайхулисломи Аҳрорӣ Самарқандист. Мумоилаҳ дар Бухоро ба аҳди амир Ҳайдар, дар Хӯканд ба аҳди Умархон, боз дар Бухоро ба аҳди амир Насруллоҳ ба мартабаҳои олӣ расидаву суҳансароӣ карда. Дар форсӣ туркӣ девонаш тамоми аст.

Қорӣ Раҳматуллоҳ дар «Тухфатулаҳбоб» вафоташро 1250 қайд карда. Аммо дар як маҷмӯаи дастнависи дигар моддаи «Афсӯс мурд Султонхон» нишон дода шудааст, ки 1252 мешавад. Вафоташ дар Бухоро, қабраш дар Самарқанд ба мазори Ҳоча Аҳрор аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кучо ба ранги ҳино мениҳад нигор ангушт,
Зи хуни бегунаҳон мекунад нигор ангушт¹.
Ба қадри дастгаҳи туст табъи мавзунат,
Зи мавҷ дар кафи дарёст сад ҳазор ангушт.
Ба шонаи сари зулфи ту дидаму гуфтам:
Фусунгарест, ки зад дар даҳони мор ангушт.
Ба ҳар касе ки дар ин боғ чавҳари зотист,
Ба аҳз ҳам накунад чун кафи чинор ангушт.
Ба ёди шуълаи хўят зи гарм рафтани оҳ
Гирифт дар даҳанаш оташ аз шарор ангушт.
Зи абруят мутааччиб шудааст ҳар сари мох,
Ки аз ҳилол газидаст рӯзгор ангушт.
Ҳанӯз лахлахабез аст дар димоғ имсол,
Расида буд ба гесӯи ёр пор ангушт.
Адо, ба ҳарфи ту хоҳӣ, ки нохуне нарасад,
Ба ҳарфи кас нарасонӣ ту зинҳор ангушт.

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Ғазал

Диламро ҳамчу гул захмест, мумкин нест беҳбудаш,
Зи бӯи ғунчае субҳидаме кардам намаксудаш.
Зи мастихои чашми хубрӯён вом мегирад,
Шабе судам нигоҳе то ба лабҳои майолудаш.
Нафас шояд, ки орад бӯи зулфаш бар машоми ман,
Аз он аз сина берун мекашам чун охи худ дудаш,
Чу бе ӯ маҳфилороям ба тӯфони гудози дил,
Зи мавҷи об мебандад муғаннӣ тор бар рудаш.
Адо, зулфи талаб кӯтоҳ кардан айбҳо дорад,
Аёзеро ғулومӣ кун, ки султон аст Маҳмудаш.

*Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»-и
Қорӣ Раҳматуллоҳи Бухорӣ*

Аз шикасти тавба дорад зулф исёнам ҳанӯз,
Бастаи занҷири табъи нопушаймонам ҳанӯз.
Умрҳо шуд, Хизри хат он чашмаи ҳайвон гирифт,
Дар ҳаёли зулмати зулфи парешонам ҳанӯз.

1. Нигор дар мисроъи аввал маҳбуб, дар сонӣ ба маънои рангу нақш аст.

Матлаи хуршед хуснат дар азал гардида буд,
Субҳҳо механдад аз чоки гиребонам ханӯз.
Ин чӣ асрор аст, зулфатро сабо ошуфта кард?
Умрҳо барбод рафту ман намедонам ханӯз.
Дида будам орази бегонахӯят дар азал,
Ошно мижгон намегардад ба мижгонам ханӯз.
Укдаи зулфат шумурдан субҳаро зуннор кард,
Кас намефаҳмад забони куфру имонам ханӯз.
Гашт хатташ зулфу зулфаш ришу ришаш шуд сафед,
Эй Адо, ман бастаи он аҳду паймонам ханӯз.

Фард

Бо мискаби алмоси нигаҳ охир аз ибром
Кандам ба ақиқи лаби ӯ номи табассум.

* * *

Бар сари турбати ман оию шарманда шавам,
Чон надорам, ки нисори қадамат мекардам.

* * *

Дар либоси шона аз найранги ҳусни дилкашаш
Мукашон орад ба пой сарви худ шамшодро.

* * *

Шунидам, тундии май бар гулӯят шаб асар карда,
Магар ин духтари раз фитназой боз сар карда?
Ду рӯзе шуд, к-аз он овози нозат барнамеояд,
Магар шаҳди сухан нои гулӯят найшакар карда?

Адо дар вақти мурданааш ба касоне, ки аз ӯ васият талаб
карданд, бадеҳатан гуфта:

Аз як маҷмӯаи дастнавис нақл шуд:

Хуш он ринде, ки баъд аз мурданааш меросгири ӯ
Ба ғайр аз пой тобуту асо чизе намегирад.

– 3 –

ГУЛМУҲАММАДБИИ АФҶОН

(Асри 13 ҳиҷрӣ)

Дар аҳди Амир Насруллоҳ ҳокими Нурато буда, баъд аз он
аз амалдорӣ истиъфо карда. Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»-и
Возиҳ дар соли 1332 ҳиҷрӣ ба Тошканд табъ ёфта:

Ғазал

Баски ёде зи хами турраи чонон кардем,
То дами субҳ бaсе фикри парешон кардем.
Баски дар ёди лаби лаъли ту хун шуд дили мо,
Ашк ҳар ҷо ки фишондем, Бадахшон кардем.
Ними чоне, ки аз ӯ низ намондаст нишон,
Ба камонхонаи абрӯи ту қурбон кардем.
Шуъла имшаб зи дили мо ба фалак мепечад,
Тоза барқи дигаре назри найистон кардем.
Пайрави нолаи кумрӣ ки расидем ба боғ,
Ҳамъинонӣ ба ту, эй сарви хиромон, кардем.
Дами субҳе, ки гузаштем аз ин гулшани яъс,
Доғи рухсори ту чун нола ба домон кардем.
Ғӯта зад булбули фирдавс чу товус ба доғ,
Ба сари кӯи ту ҳарчанд ки афгон кардем.

Аз як баёзи дастнавис

Шаб ки табъи нозукат масти майи бедод буд,
Мӯ ба мӯям дар тазаллум нашъаи фарёд буд.
Аз ғазаб майли табассум лаъли хандонат надошт,
Як қалам аҷзои маҳфил хотири ношод буд.
Бе кудумат кулбаам гар рафт дар торочи ранг,
Аз нигоҳат, эй парӣ, вайронаам обод буд.
Баски афгон дар ғами мижгонсиёхе доштам,
Ҳамчу мили сурма имшаб бар лабам фарёд буд.

– 4 – АКМАЛ

Номаш Шермуҳаммад аст, аз шуарои дарбори Умархон.

Аз як баёзи дастнавис

Мухаммас бар ғазали Бедил

1

Эй ба шӯҳи сарвари ваҳшиғизолони Хито,
Аз хиромат сарвро занчири ҳайронӣ ба по.
Нотавонони қадатро кист бардорад зи ҷо,
«Эй ҳаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Бар руҳат наззораҳоро лағзиш аз ҷӯши сафо».

2

Дар тамошогоҳат, эй ваҳшиғизоли мушкбӯ,
 Ҳар тараф чун зарраву хуршед гирам чустучӯ.
 Дидаи қурбониён саф бастаанд аз чор сӯ,
 «Ҳамчу оина ҳазорон чашми ҳайрон рӯ ба рӯ.
 Ҳамчу кокул як қаҳон чамъи парешон аз қафо».

3

Қавси абрӯят камон аз дасти Баҳман мекашад,
 Тири дилдӯзат чигар аз чашми чавшан мекашад.
 Ғамзаат солори ноз аз чоҳи Бежан мекашад,
 «Теғи мижгонат ба оби ноз доман мекашад,
 Чашми махмурат ба хуни ток мебандад ҳино».

4

Баски чун мижгон фитода сайдҳо болои ҳам,
 Мардуми чашми ту аз ошиқшикорӣ карда рам.
 Исии лаълат ба чон аз фикри беморони ғам,
 «Абруи мушкинат аз бори тағофул гашта ҳам,
 Монда зулфи саркашат 3-андешаи дилҳо дуто».

5

Шамъсон дар маҳфили нози ту бо сӯзу гудоз
 Куштаи шамъи нигоҳат гашта сад гарданфароз.
 Рафта дар гарди хиромат қосиди аҳли ниёз,
 «Баста бар боли асират номаи парвози ноз,
 Хуфта дар хуни шаҳидат чӯши гулзори бақо».

6

Гул зи ёди оразат ҳар субҳ меҳонад сабақ,
 Меҳурад сад лахти хун, то ғунча гардонат сабақ.
 То шавад аз шабнами хуршеди рухсорат насак,¹
 «Аз сафои соидат чон мечакад гоҳи арақ
 В-аз шикасти турраат дил медамад чои садо».

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Эй мавҷи гуҳар, аз тапиши ранг бурун о,
 Бишкан чу ҳубоб афсару авранг, бурун о.
 Дар доми ҳавас қайди алоиқ зи хирад нест,
 Эй тоири нав, аз қафаси танг бурун о.
 То сина зи доғ оинаи субҳи таҷаллист,
 Шоме зи сувайдои дил аз ранг бурун о.

1. Ин ҷо насак бояд ба маънои равшанӣ бошад.

То обилаи пой шавад афсари заррин,
 Чун шамъ зи узри қадами ланг бурун о.
 Оинаи раъночаманӣ чанд чу товус
 Эӣ маҳви ҳавас, 3-ин ҳама найранг бурун о,
 Сози нафасоҳанги асар кардав видоъат,
 Эӣ нола, парафшон зи раҳи чанг бурун о.
 Аз саҳтии даврон чӣ кашӣ нанги фусурдан?
 Чун ашки шарар аз чигари санг бурун о.
 Тасхири чаҳон дар гарави хотами халқ аст,
 Акмал, ҳама тан сулҳ шав, аз чанг бурун о.

– 5 – ИРСИИ ҲИСОРӢ

Аз шуарои асри сездрахуми ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Хатти мушкин бар руҳи гулбарги тар карда никоб,
 Ҳусни муъҷиз бин, ки зери соя дорад офтоб.
 Котиби қудрат ба «сод»-и ҷашми мастат кардааст¹
 Мисраи мавзунӣ қадди дилкашатро интиҳоб.
 Нест таскини дили ушшоқ аз базми висол,
 Кай барад аз табъи шабнам суҳбати гул изтироб.
 3-оташи ишқи ту ҳуни дил маро аз дида рехт,
 Оре, аз оташ сиришки лолагун резад кабоб.
 Дар мақоми туст, аз зулмаш мадеҳ бар боди ғам,
 Гарчи бошад, беҳ ки гардад хонаи золим хароб.
 Мениҳад по дар рикобу ман зи ғам хун меҳурам,
 Кош мешуд дидаи ман ҳалқаи ҷашми рикоб.
 3-ин ғазал дардест, Ирсӣ, дар дили аҳли камол,
 К-аш зи Ҳозик ҳам нахоҳад ёфт дармони ҷавоб.

Аз як маҷмӯа

Ман ба ҷои ҷой қабл аз субҳ шабнам меҳурам,²
 Чун ки ҳангоми ғизои шом шуд, ғам меҳурам.²

-
1. Котибони адаб ҳар гоҳ ба мисроъ ё байте хуб вохӯранд, дар болои он «с» (сод) мегуздоранд, ки киноя аз саҳеҳ аст. Шоир ҳамон қондари иқтибос кардааст.
 2. Мисроъи дувум ба аввал далел шуда наметавонад.

Дар хаёлам ногаҳон деги палав омад ба чӯш,
 Мекунам ҳифзи нафас, як соате дам меҳурам.
 Ҳасрати оби наботу пашмаки бозори шаб,
 Мекунад лоҳаз, агарчанде ки ман кам меҳурам.
 Толиъи баргаштаам бингар, ки 3-абноӣ замон
 Ҳар кучо рӯ оварам, як мушти муҳкам меҳурам.
 Ончунон маҳруми неъматҳои давронам, ки ман
 Нони қоқи монда аз Ҳаввоу Одам меҳурам.
 Ҳар чӣ ҳаст аз хурданӣ, Ирсӣ, насибе бурданист,
 Гар дигар чизе наёбам, чун камон ҳам меҳурам.

– 6 –

АНСАБ, МАНСУРХОҶАИ БУХОРОЙ

Аз шуарои асри 13 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

На маро чоми Чаму мулки Сикандар даркор,
 Шоҳиди маънию шеърӣ хушу дилбар даркор.
 Дурри маънӣ ба каф оварданат осон набувад,
 Табӣи мавзунӣ хушу фикри муаттар даркор.
 Чӣ гуҳарҳо, ки нашуд ҳосилам аз баҳри хаёл
 На маро орзуи лаълу на гавҳар даркор.
 Ҳар кӣ дар дил ҳаваси Кавсару тӯбӣ дорад,
 Нест моро ба чуз он сарви суманвар даркор.
 Чанд бошам ба тамошои гулу мушки Хито,
 Орази содаву гесӯи муанбар даркор.
 Пучмағзони ҷаҳонро зи руҳи хуб чӣ суд?
 Зоҳидонро ҳаваси субҳаву минбар даркор.
 Нест моро ҳаваси ҳулду таманноӣ қусур,
 Лаби исонафасе, хатти муанбар даркор.
 Ансаб, аз баҳри тамошои арӯси маънӣ
 Дили покиза чу мирёти Сикандар даркор.

– 7 –

АКБАР, АКОБИРХОҶА БУХОРОИСТ

Аз шуарои асри 13 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Боз омад ба чаман сарви хиромони дигар,
Ки шукуфт аз қадамаш тоза гулистони дигар.
Дар ҳавои сари зулфат зи камингоҳи чунун
Ҳар нафас мерасадам силсилачунбони дигар.
Мекунад дар ҳами зулфи ту дили гумшудаам
Аз шикан то ба шикан сайри гулистони дигар.
Буд селоби ғам аз дида чу найсон чорӣ,
Сар зад аз оташи дил офати тӯфони дигар.
Сӯзам аз оташи ишқи ту саропо чун шамъ,
Боз чун субҳ кашам сар зи гиребони дигар.
Интиҳон мекунию хуни маро мерезӣ,
Кош мебуд маро дар раҳи ту чони дигар.
Хуб андеша кун, Акбар, намаки лаъли лабаш,
Марав аз роҳи вафо дар талаби хони дигар.

Рубони бенукта

Магарам дил ҳаваси лолаи ҳамро дорад,
Ки сарам васвасаи олами воло дорад.
Домгоҳи ҳавасам, дуди дилам, оҳи сахар,
Масдари дарди сарам васл мудово дорад.

– 8 –

ОТАШӢ, МИРБАҚОХОҶА БУХОРОИСТ

Аз шуарои авохири аксри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Нихад муҳри ҳамӯшӣ фитрати нозукхаёлиро¹,
Чу мӯ пайдо шавад, набвад садо минои холиро.
Далели хомкорихо лаби гӯёст, эй ғофил,
Ту худ гар пухтай, сарфи адам кун хушмақолиро.
Саҳар афғон шудам, шомӣ ғарибон нола ҷӯшидам,
Надонистам зи яъси ҳаҷр айёму лаёлиро.
Ба ранги абри найсон з-ашки худ сомони гавҳар кун,
Садаф чун хандад, аз каф медиҳад нақди лаолиро.

1. Маънии матлаъ равшан нест. Магар ки асли нусха ба ҷои «нихад муҳри ҳамӯшӣ» «бувад муҳри ҳамӯшӣ» бошад. Лекин дар ду нусха, ки дида шуд, «нихад муҳри ҳамӯшӣ...» аст.

Намесозад ба табъи хоксорон лаззати дунё,
Зи чоми Чам надидам лаззати чоми сафолиро.
Ба оби Оташй зан мушти хок аз гарди наълайнат,
Риоят менамо як кӯчароҳи лоуболиро.

* * *

Саропо ғайрати носурам аз фарти чакиданҳо
Лаболаб рашки сад табҳолам аз чӯши дамиданҳо.
Ҳама тан дида гаштам, маҳви рухсори киам, ё раб?
Ки рашки дидаи оинаам аз шавқи диданҳо.
Ба сеҳри хомаи Беҳзодтарҳам саҳт ҳайронам
Ба ранги булбули тасвир аз яъси париданҳо.
Мапеч, эй захмий мижгон, ба каф домони фитроке,
Ки ин ҷо хунбаҳо дорад камон аз ҳар хамиданҳо.
Ба заҳрошомию хомӯшй он микдор хӯ кардам,
Чу савсан даҳзабонам соҳт охир лабгазиданҳо.
Зи ҳастй Оташй чандин арақҳо бурд, Бедил гуфт:
«Ки сар то пой ман майхона шуд аз шишачиданҳо».

– 9 –

ОЯТ, ДОМУЛЛО АБДУШШАКУР

Қозикалони Бухоро. Вафот 1306.

Аз «Тазкираи манзума»-и фарзанди соҳиби тарҷума–
Садри Зиё. Ғайриматбӯъ аст:

Ба таклиди чунун 3-он душмани номусу фарҳангам,
Ки шояд он парирӯ аз сари шӯхй занад сангам.
Мусаффо манзаре кардам, сафед аз баҳри ташрифат
Биё, биншин ба чашмам, гар малулй аз дили тангам.
Забон дар кеши мо худ маҳрами асрори дил набвад,
Магар аҳволи дил гӯяд ба гӯшат зардии рангам.
Зи бас бематлабй 3-ин гуна афгон чун чарас умре
Нашуд равшан, чй мегӯям, надонам, дар чй оҳангам.
Ғамат шуд мӯниси чони ҳазин шабҳои маҳчурй,
Чй ғам, гардун рабуд ар домани поки ту аз чангам.
Надонам, бедимоғиро чй тасхир аст дар будам,
Нафур аз далку тасбеҳам, малул аз барбату чангам.
Зи чурми нокасиҳо вораҳам, шояд кунад гардун
Ба мизони хирад қадри маро бо зарра посангам.
Сурурамро саботе на, ҳумумамро қароре на,
Ба вазъам эътиборе на, магар кайфияти бангам.

АСИРИИ ХУЧАНДӢ, ИСМАШ ТОШХОҶА

Вафот 1334.

Аз дафтари маҷмӯаи Асирӣ

Гар чунин чӯшад бурун тӯфони об аз чашми ман,
Метавон гуфтан фалакро як хубоб аз чашми ман.
Ду ҷаҳон қаҳру ғазаб гарми итоб аз чашми ту,
Сад чаман шабнам гулоби изтироб аз чашми ман.
Нестисармоягон ҳам маҳви доғи ҳастиянд,
Дорад анқои ниғаҳ боли ғуроб аз чашми ман.
Осмон пирояи зулм аз шафақ оростаст,
Дастӣ бедоди фалак дорад хизоб аз чашми ман.
Аз нигоҳи ӯ, Асирӣ, дар тамошогоҳи шавк
Тоза гардад дарду доғи шайху шоб аз чашми ман.

Асирӣ дар назм баъзан ва дар наср тамоман муқаллиди
Бедил аст. Барои намуна порчаҳои зер муносиб намуд:

Аз дафтари Асирӣ

Аммо баъд зовиянишини гӯшаи ҳирмон, яъне Асирии
ҳечмадон чунин менигорад, ки: Рӯзе дар фасли хариф
мутобиқи санаи 1327 дар сероҳаи аввали бозори
Панҷшанбе¹ ҳамчун қоимаи воҳида бар зовияи сулс бар
садри ҷаҳорпояи самоворе нишаста будам, шаш ҷиҳат дар
умеди омадшудӣ аҳбоб бар рӯи аҳволи худ барбаста, фазои
андеша на чандон тангӣ пазируфта буд, ки ба ҳаёли фозиле
оғӯши вусъат кушояд ва сафои оинаи хотир ба зангоре на-
хуфта, ки сайқали мулоқоти дидори комиле возудояд. Та-
мом.

Сози аҳволи ман он ҷо беҳудиоҳанг буд,
Шаш ҷиҳат чун чашми мумсик дар ҳаёлам танг буд.
Қас намегардид ғайр аз нола перомуни ман,
Чун хари танбӯр пой эътиборам ланг буд.
Як ҷаҳон сахтӣ ба гирдам дошт машки инҳисор,
Ман шарори мутлақо олам саропо санг буд.

1. Дар Хучанд ду китба аст, ки якеро Ҷаҳоршанбе, дигареро Панҷшанбе
мегӯянд. Мухаррир дар ин сатр тавофуқи аълодро риоят кардааст: 3-5-
1-4-6.

Ор мекард аз тавофи домани кадрам ғубор,
Зарраро аз эътибори қимати ман нанг буд.
Маънии мавҳуми моро нусха меорост ғакр,
Ин китоби нестимазмун фанооханг буд.
Ман чаҳаннампарвару халқе бихишторои ваҳм,
Нашъаи саҳбои мо гӯё хумори банг буд.
Қас нашуд расмошнои имтиёзи ҳастиям,
Ҳамчу дуди дил, Асирӣ, нақши ман беранг буд.

Дар хилоли ин ҳол дидбони дида ба ҳар тараф дурбини назора меандоخت ва қаровули назар ба тилисқубандозии интизор мепардоخت. Ногоҳ аз уфуқи пажӯҳиши ҳол се адад кавкаби зузанаб намоёни соҳаи зухур гардид ва се нафар шахси аммомадор чилвафурӯши бозори ҳузур. Ба ҳукми собиқаи маърифат ду нафари онро мешинохтам; яке Мулло Мирамини мударрис ва дигаре Хоча Мирзоёдгор ва пештар бо он ду нарди муохоту ошноӣ мебохтам. Аммо дер боз дида муштоқи шахси солис, ки нишони машҳурияти унвонаш рофиъи ҳичоби ношиносӣ намегашт ва номи мазҳулиятиқтиҳомаш ҳеч гоҳ ба феҳристи маҷмӯаи хотир намегузашт, тавофуқан шарафи талоқӣ баҳшид ва домани дида аз бӯстони ҷамолаш гули наззора чид.

Алҳосил маволиди салос бо ман аносири арбаа гашт, яъне маросими интизор ҳичоби ғайрат аз рӯи шоҳиди суҳбат фурӯҳишт.

Ёди он маҷлис, ки он ҷо чор шахси иттифок
З-ихтилофоти ҷаҳони расм гуфтугӯ кунанд.
Гоҳ дар арзи суҳан бо ҳамдигар чашмак зананд,
Гоҳ дар байни баён ҳамёзаи абрӯ кунанд.
Муҳр бардоранд ҷун аз таблаи мушки баён,
Аз ҷаман то анҷуман як нофаи оху кунанд.
Дар миён оранд тимори сеголишҳои ҷарх,
Яъне аз носозии иқбол ҷустуҷӯ кунанд...

Асирӣ дар ин порча баъд аз тавсифи шахси солис, ки Абдулқодири Мударриси Кошғарӣ будааст, диданаш ба дасти ӯ девони Таҷаллии Ҳиндустониро ҳикоя мекунад. Дар зайли ҳикоя як қасидаи Таҷаллиро ҷавоб мегӯяд. Он қасида ин аст (ба тариқи интиҳоб):

Одамият чист? Худро дур аз шар доштан,
 Хайрхоҳи халқ будан, нафъи безар доштан.
 Аз сафо оина бастан хонаи дилро мудом,
 Аз чароғи сидқ хотирро мунаввар доштан.
 Аз нитоки ҳусни ҳиммат¹ бар миён бастан камар,
 Бар сар аз тарки ҳавочис¹ зеби афсар доштан.
 Хешро дар шохроҳи фақр афкандан ба хок,
 Дар тариқи фока худ аз хор камтар доштан.
 Қомати ҳастӣ ба дебои камол оростан,
 Ҷомаи фазлу хунар пирояи бар доштан.
 Бе гумони ину он дар чорсӯи коинот
 Халқро аз хулқи некӯ уди мичмар доштан.
 Аз шамими атри зулфи шоҳиди ҳусни баён
 Шомаи асҳоби маъниро муаттар доштан.
 Дар мизочи бадрағони даҳр аз нӯки забон
 Баҳри ислоҳи руунат неши ништар доштан,
 Аждаҳои нафси саркашро ба таълими сидод
 Аз каноат қут додан, халъи хайбар доштан.
 Зикрро қардан бихиштиншои зикри васли ёр,
 Фикрро ҳулдошнои ёди дилбар доштан.
 Хушқлаб мурдан ба фикри лаъли кавсарпарвараш,
 Дидаро бо ёди нози наргисаш тар доштан.
 Гоҳи таҳрири хиромаш аз ҳучуми шӯри оҳ
 Сафҳаро саҳни қиёматхези маҳшар доштан.
 Дар суфуфи корзори хайли асҳоби инод
 Синаро зӯрозмои захми ханҷар доштан.
 Сафҳаи дебочаи ҳусни руҳи аъмолро
 Аз сироти мустақими адл мистар доштан.
 Аҳдро пироя бахшидан зи тамҳиди вафо,
 Бар вафо аз ҳуляи ихлос зевар доштан.
 Чавҳари нури нигаҳро мавҷ додан аз ҳаё,
 Бар ҳаё аз чавҳари одоб гавҳар доштан.
 Аз саҳо додан тароват гулшани хайротро,
 В-аз қарам навбобаи эҳсон мусаммар доштан.
 Диръи тоқат дар бар афкандан ба ҳангоми масоф,
 В-аз шикебой ба торак ҳӯду миғфар доштан.
 Домани вақфинтимои ҷуду зайли имтинон
 Бар сари афтодағони хок чодар доштан.

1. Ҳавочис – он чизҳое, ки дар хотир ҳутур кунад ва васваса андозад.

Равзаи ризвони миллатро ба оби иҷтиҳод
 Ҳамчу боғи хулд доим тозаву тар доштан.
 Давр гардидан ба гирди муддао паргорвор,
 Бар муҳити маркази омол меҳвар доштан.
 Соя густардан чу тӯбо бар сари аҳли ниёз,
 Хешро дар боғи дилчӯй санавбар доштан.
 Хубу зишти халкро хӯғарм будан ҳамчу меҳр,
 Оташ ин ҷо баҳри Иброҳиму Озар доштан.
 Суръати саъйе фаро бурдан паи сайди мурод,
 Аз шитоби барқ ҷавлони таковар доштан.
 Ғарқи дарёи арақ гаштан ба кас безътибор,
 Дар муҳити обрӯ худро шиновар доштан.
 Чашми нобино гузаштан бар сари айби касон,
 Ғӯшро аз ҳарфи таъни ҳарзагон кар доштан.
 Чун Асир ин ҷо барӣ будан зи қозуроти ризқ
 Яъне аз лавси рибо худро мутаҳҳар доштан...

Асирӣ дар ин қасида баъд аз он ки дар бораи шарияту
 китобу суннат менависад, суҳанро дар бораи уламову ма-
 шоих оварда, мегӯяд:

Оҳ аз ин ҷинси начосаттинатони зуҳдкеш,
 Чуз ба оби тег натвоншон мутаҳҳар доштан.
 Анкабутонанд, ҳангоме ки гиранд эътиқоф,
 Сайди мазлуме ғараз дар зери чодар доштан.
 Суфпӯшонанд, аммо дар ғами дебои Рум,
 Аз кулоҳ ин ҷо ҳавои тоҷи қайсар доштан.
 Ҷумла тарророни роҳи дину имони туанд
 Чашм бар ҳамёни симу кисаи зар доштан.
 Аз сари кори намозу рӯзаи эшон мапурс,
 Хешро дар зери бори охират хар доштан.
 Ҷумла чун чархи мушаъбад дар тилисми рӯзгор
 Муҳра дар тоси ҳиял аз вазъи ахтар доштан.

Ин қасида 76 байт буд, аммо ба нақли ҳамин қадар ик-
 тифо афтод.

Асирӣ марди каландармизочу озодтабъ буд,
 хушомадгӯю мудохинаро намедонист. Аз риёву нифок
 мутанаффир ва аз тамаъ барӣ буд. Бо вучуди соҳиби илму
 камол будан, мансабҳои илмиро қабул накард, ба
 сангиосиётарошӣ таъмини маишат менамуд. Ба адабиёти

чадида моил ва ба хубихои усули чадида коил буд. Дар бораи макотиби чадида ба илтимоси фақир шеъре навишта буд, ки дар қисми севуми ин маҷмӯа ба қатори адабиёти чадида нақл хоҳад шуд.

Дар бораи таърихи вафоти Асирӣ Зуфархон Чавҳарии Истаравшанӣ, ки намунаи адабияш дар боби «ҷим»-и ин қисм нақл хоҳад шуд, навишта:

Қитъа

Асирии Хучандӣ Тошхоча,
Ки шамъи чамъи аҳли илму фан буд.
Чу он ҷӯши баҳори фазл бигзашт,
Хазоне шуд, гулистони сухан буд.
Барои ҳалли таърихи вафоташ
Қалам ин нукта чун дурри Адан суд:
Зи сӯзи ҳаҷри он симои фитрат
Баромад аз «ҷароғи анҷуман» «дуд».

Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ аз «ҷароғи анҷуман», ки 1348 аст, «дуд», ки 14 аст, барояд, боқӣ мемонад 1334, ки санаи матлуба аст.

– 11 –

АФЗАЛ-МАХДУМИ ПИРМАСТИИ БУХОРОӢ

Вафот 1334 ҳичрӣ.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиёи Бухороӣ

Ало ба дида чилвагар зи чилваат баҳорҳо,
Зи доғи ту кашида сар зи сина лолазорҳо.
Фироқи лаъли чун мулат чаконда хун зи дидаҳо,
Ҳавои рӯи чун гулат ба дил халонда хорҳо.
Биё, ки бе рухат равон сиришкҳои ошиқон,
Шуда зи чашм хун фишон ба сони чашмасорҳо.
Ситон ба сайри гулситон зи лолаҳо пиёлаҳо,
Фишон ба чашми хунфишон зи хоки по ғуборҳо.
Чу ман ба тибат, эй ки афзали ба фанни дилбарӣ,
Мадори дасту дил барӣ зи Афзали фиғорҳо.

* * *

Рухаш бо мавчи худ хушбӯ гул аст он, хуш гулоб аст ин,
Хаташ бо холи дилчӯ сунбул аст он, мушки ноб аст ин.
Сари мижгонашу чон, ин нишон, он тири чонфарсо,
Руҳи рахшонашу дил, синасӯз аст он, кабоб аст ин.
Лаби нӯшину чашмонаш, диҳад ин дарду он дармон,
Нигоҳу рашҳаи лаълаш, хумор аст он, шароб аст ин.
Ба зери мӯи ӯ рӯ, офтоб аст ину абр аст он,
Хаташ бо рӯи некӯ, ҳола аст он, моҳтоб аст ин.
Буноғӯши хушаш бо зулф, ин морест, он ганче,
Гиромитар зи чон аст ону бар чонҳо таноб аст ин.
Ҷамоли ёру чашмам, ин ҳама об асту он оташ,
Ба барқи чонгудоз аст он, ба ашки беҳисоб аст ин.
Бувад симояшу дил, Афзал, ин симобу он шуъла,
Басе дар илтиҳоб аст ону бо сад изтироб аст ин.

Аз як баёзи дастнавис

На бар ин аст дили ман, на бар он аст дили ман,
Ҳар чӣ марзои ту бошад, ба ҳамон аст дили ман.
Чӣ бигӯям ба ту аз ҳоли дили зори ҳазинам,
Ки чунин аст дилам, ё ки чунон аст дили ман.
Бинавозам ба қарам ё ба ба адо, ё ба нигоҳе,
Ки зи дарду аламати нолакашон аст дили ман.
Чун набошад дилам ошуфтаву пурпечу парешон?
Ки ба он турраи печон нигарон аст дили ман.
Бути ман, гулруҳи ман, дилбари ман, лабшакари ман,
Зи ғами лаъли ҳамӯшат ба фиғон аст дили ман.
Дили ман донаду ман, ончи гузашт аз ғами ҳаҷрат,
Ту чӣ донӣ, ки зи ҳаҷри ту чӣ сон аст дили ман?
Зи нигоҳи бути таннози ситампешаам, Афзал,
Шуда хуну зи раҳи дида чакон аст дили ман.

Афзал коидадонтарини шуарои аҳди охирин аст. Дар майдони хулёи даъвои бедилӣ намебарояд, назму насрро бағоят равону сода месарояд. Ба фармоиши амир Абдулахад тазкиратушшуарое муштамил ба тарочими ҳоли муосирин навишта (аз 1303 то 1322), ҳарчанд бинобар хо-тири амир дар ин китоб шуароро сарехан танқид накарда, сараву сақатро дар як қатор ҷилва додааст, маазолика ба удабои муосирин ба сабаби эҳёи номашон миннати бузурге ниҳодааст.

Намуна аз тазкираи Афзал. Дар мавриди зикри Асирии Хучандӣ менигорад:

«Асирӣ, номи номияш Тошхоҷа аст ва мавлидаш вилояти Хучанди хулдмонанд. Падари олигуҳараш аз хочагони ҳазрати мирии дорулфоҳира (яъне Бухоро) буда, ки тарки ватани маълуф намуда ва раҳти азимат ба вилояти мазкур кашида, дар он ҷо мутаваттин ва мутааххил гардида. Мумоилайҳ мумтози рӯзгор аст ва умдаи афозили он диёр. Назмаш муҳтавӣ бар бадоиъ ва насраш мунтавӣ бар саноиъ. Дар ғазал бебадил ва дар қасида беадил аст. Ба ҳар се забон, аз арабию тоҷикию туркӣ шеърҳо гуфтаву ба мисқаби фикри расо басе дурҳо суфта...»

Афзал дар соли 1334, рӯзи душанбе, 12 зилҳиҷча дар касбаи Качдумак дар хонаи худ аз тумони Пирмасти Бухоро вафот карда, дар он ҷо мадфун шуд.

Фақирро дар марсия ва дар таърихи вафоти ӯ чанд порча шеър аст, ки яке аз онҳоро бар сабили намуна нақл менамоем:

Қитъа

Афзал, он шамъи шабистони сухан,
Ки аз ӯ буд маҳофил пурнур,
Буд аз ӯ базми адаб боравнак,
Буд аз ӯ анҷумани фан басурур.
Буд аз ӯ мамлакати фазл обод,
Буд аз ӯ кишвари дониш маъмур.
Дар фазоил ба қабоил маъруф,
Дар камолот ба олам машхур.
Сарф кард аз паи таҳсили камол
Қўшишу ҳиммату ҷаҳди мавфур.
Кард ақсоми ҳунарро ҳосил,
Дод анвоъи фунунро ба зухур.
Охир аз хоҳиши тақдири азал
Рафту бигзошт ҷаҳонро маҳчур.
З-ин мусибат ҳама дилҳо пурдоғ,
З-ин алам зумраи ҷонҳо пуршўр.
Чора сабр аст, агарчи набувад
Тоқату сабр ба ин ғам мақдур.
Баҳри таърихи вафоташ Айни
Гуфт: «Девони ғазал» рафт ба «гўр».

Махфй мабод, ки ҳар гоҳ шумори «девони ғазал», ки 1108 аст, ба «гӯр», ки 226 аст, равад, яъне чамъ шавад, ҳосил мегардад 1334, ки матлуб аст.

– 12 –

МУЛЛО МУҲАММАДАМИН ҲАКИМИ БУХОРОЙ

Ҳоло дар қайди ҳаёт аст. Ба пешаи табобат машғули до-
рад. Забони лотинию русиро маънавиштани онҳо ме-
над.

Аз тазкираи Афзал

Оламе, эй маҳ, гирифтори ту гӯй нест, ҳаст,
Як ҷаҳон мафтунӣ дидори ту гӯй нест, ҳаст.
Меҳрубонӣ бо рақибон, қатъи меҳр аз дӯстон,
Ин равиш нохуш дар атвори ту гӯй нест, ҳаст.
Хондаи аз бас зи хатти ёр шарҳи ҳошия,
Эй Амин, ин дарси такрори ту гӯй нест, ҳаст.

Мумоилайҳ номи баъзе давои бемориҳоро аз забони
лотинӣ ба форсӣ тарҷума кардааст. Бад-ин восита ба ада-
биёти тиббии тоҷикӣ хидматаш сабақат намудааст.

– 13 –

ҲАБИБУЛЛОҲ-МАҲДУМ АВҲАДИИ БУХОРОЙ

Дар унфувони ҷавонист.

Авҳадӣ тахминан 17-сола буд, ки дар соли 1334 шеър
ба радифи «офтоб» навишта, ба фақир ёдгорӣ дода буд.
Ҳамонро дар ин ҷо сабт менамоям:

Ғазал

Гардад ҷӣ сон ба моҳи руҳат ҳамсар офтоб,
З-он рӯ ки нест ҳамчу руҳат дилбар офтоб.
Аз шарми моҳи рӯи ту ҳар шом мекунад
Аз ҷомаи сиёҳ ба сар чодар офтоб.
З-он дам, ки дида моҳи изори ту, з-инфиол
Доим ҳамезанад ба ҷигар ханҷар офтоб.
Умрест баҳри дидани моҳи изори ту
Созад гузар ба ҳар сари кӯю дар офтоб.

Бе моҳи орази ту сиришкам равон шавад,
Ҳар гаҳ назар кунам паи дидан бар офтоб.
Парвонавор гирди сарат гашт рӯзу шаб,
3-он рӯ гирифт рӯи ҷаҳон яксар офтоб.
Макшо зи рӯ ниқоб ба рӯз, он ки доим аст
Аз баҳри дидани ту ба пушти дар офтоб.
Гардид бандаи руҳи ӯ Авҳадӣ ба даҳр,
Бошад агар ба мулки фалак довар офтоб.

Баъзе шуарои мутааххирин васфи сар то пои маҳбуб
гуфтаанд, ба ин тариқа, ки аз сар то по ҳар узви маҳбубро
ба фарде ё рубоие тавсиф кардаанд. Авҳадӣ сар то пои
маҳбуби маъюбро ба таъвири уюб ба хубӣ дар рубоие чанд
иншод кардааст, ки дар ин ҷо эрод меёбад:

Дар васфи маҳбуби кал

Эй шӯх, руҳат зи лола марғубтар аст,
Сар то қадами ту ҷумла маҳбубтар аст.
Гар косаи сар надорадат мӯй, маранҷ,
Ҳар коса, ки бемӯй бувад, хубтар аст.

Кӯтоҳқад

Ҳангоме ки қадат хиромон бошад,
Кӯтоҳии қоматат чӣ нуқсон бошад?
Ин баҳри дили мост, ки то бар ушшоқ
Бӯсидани пешоният осон бошад.

Якчашма

Шӯхе ки ба ҳоли зортар мебинад,
Якчашм бувад, гарчи зарар мебинад.
Чун мо ҳама ӯст якзабону якдил,
3-он рӯ ҳамаро ба як назар мебинад.

Ба чашми гулафтода

Шӯхе ки ба фанни дилбарӣ устод аст,
Ҳуснаш зи уюби зоҳирӣ озод аст.
Дар чашмаш агар фитод гул, айб макун,
Акси гули чехрааш ба чашм афтодаст.

Кӯр

Аз ғам магар офарида шуд пайкари ман,
Во бар ману бахту толиёу ахтари ман.

Пӯшида қазо гузошт ҳар ду чашмам,
То ҳеч гаҳаш назар наҷфтад бари ман.

Алкан

Он маҳ, ки шакар аз суханаш меборад,
Лакнат¹ ба забони ӯ кучо чо дорад.
Ширин бувадаш сухан, зи бас чун ҳалво
Хоидаву маккида бурун меорад.

Гунг

Гуфтан агар он санам сухан натвонад,
3-ин вачҳ касе таъна задан натвонад.
Аз ғояти тангие, ки дорад даҳанаш,
3-ӯ ҳеч сухан баромадан натвонад.

Кар

Гар гӯши гарон дорад он зебоқад,
Ҳуснест, барои дили мо мебошад,
То баҳри шунидани сухан он дилбар
Пеш ояду бўсаҳо зи гӯшаш бидиҳад.

Доғдор

Аз доғи рухат, ки моҳ музтар гардад,
3-ин доғ чӣ хотират муқаддар гардад?
Бар маҳ будани ту доғдорист далел,
То моҳияти рухат муқаррар гардад.

Доғикунчидақдор

Он шӯх, ки ҳаст гулруху зебоқад,
Он нест нишони кунчидақ бар он хад.
Он донаи тухм аст, ки пошида қазо
Бар чехраи ӯ, то хати райҳон бидамад.

Кӯтоҳгардан

Шӯхе, ки миёни гулрухон шахдлаб аст,
Шӯри Ачам асту фитнаҷӯи Араб аст.
Кӯтоҳии он баёзи гардан ҳусн аст,
Яъне ки баёзи мӯчазу мунтахаб аст.

1. Лакнати забонро фақир бад-ин услуб баста будам:
Равад ҳарф аз лабаш гоҳи сухан истода-истода,
Бале, 3-он лаб чудой кори душворест, натвон гуфт.

Кӯтоҳзулф

Он зебокад ҷомиъи авсофи накӯст,
Рӯяш некӯву сарви қаддаш дилчӯст.
Кӯтоҳ бувад зулфаш агар чун писарон,
Боке набувад, чу кӯтахӣ як сари мӯст.

Аз Авҳадӣ адабиёти нави тоҷикро умедвориҳост. Як
ғазали инқилобӣ дар радифи «сурх» дар пайравии бародар
Лоҳутӣ иншод кардааст, ки дар қисми севуми ин маҷмӯа
дарҷ хоҳад шуд.

– 14 – БЕҲҶАТ

Аз шуарои даври Умархон аст.

Аз «Радоифулашъор»

Мазан ба ранги ҳино, эй суманъизор, ангушт,
Макун зи хуни дилам чун мижа нигор ангушт.
Бари шаҳодати мавзунии қадаш аз сарв
Бурун дамонд ба сахни чаман баҳор ангушт.
Ту, эй ҳилол, агар рӯи моҳи ман дидӣ,
Қучост, баҳри ишорат зи худ барор ангушт.
Дубора нохуни дахли касе ба ӯ нарасад,
Ба сафҳае, ки расонад китобдор ангушт.
Маризи ишқ бувад Беҳҷат, эй масеҳнафас,
Бинех ба набзи дили мустаменти зор ангушт.

Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»

Ҳар кучо меҳри ту аз субҳи ниқоб ояд бурун,
Аз дили ҳар зарра чандин офтоб ояд бурун.
Он қадар масти лаби лаъли шароболудаам,
Баъди мурдан хоҳад аз хокам шароб ояд бурун.
Гиря месозам зи бас дар ёди он симинзақан,
Ҷои ашк аз дидаи ман дурри ноб ояд бурун.
Мешавад ҳайронӣ он гаҳ мекунад қолаб тӣҳӣ,
Гар нигорин пояш аз ҷашми рикоб ояд бурун.
Пардаи ҷон чок-чок аз тоби рухсори ту шуд,
Пора мегардад катон, чун моҳтоб ояд бурун.

Гар чакидӣ гоҳи хуфтан аз гули рӯяш арак,
То қиёмат хоҳад аз он чо гулоб ояд бурун.
Шарҳи ҳоли худ навиштам, Бехчат, аз хуни чигар,
Қиссаи Мачнун бибин, з-ин фаслу боб ояд бурун.

– 15 –

МУЛЛОБУРҲОН БИСМИЛИ КҶҶҶҶ

Ҳоло дар қайди ҳаёт аст. Дар Бухоро истикомат дорад.
Дар авои ҳол «Муштоқӣ» таҳаллус мекард. Чун
Муллоназруллоҳи Лутфӣ «Муштоқӣ»-ро ба тасарруф
«Муштоқӣ» гуфта, мумоилайхро таъриз менамуд, аз ин
захми забон бисмил шуда, таҳаллуси худро «Бисмил»
қарор дод.

Аз тазкираи Афзал

Ба дил ҳар чо ҳаёли чилвааш ранги асар резад,
Зи хори ҳар мижа гул бишқуфад, сад барги тар резад.
Тасаввур гар шавад оинаи барқи нигоҳи ӯ,
Нафас восӯзаду дил хун шавад, лаҳти чигар резад.
Қабини офтоб аз тоби ҳуснат гарм мебинам,
Ба ёди сачдаи шавқи ту симои қамар резад.
Таби шавқат ба гирдоби бало додаст дарёро.
Зи печидан ба худ тӯфони сад маҳшар ба сар резад.
Самоҳатпеша ҳосил мекунад нӯш аз қачандешӣ,
Зи хори неши ақраб, гар бувад мумкин, шакар резад.
Тапиданҳои Бисмил нест бе саъйи зи худ рафтани,
Зи ҷаҳди хеш офат дар бинои худ шарар резад.

Аз тазкираи Муҳтарам

Рубой

Саргаштаи оламам, ба бӯи ту қасам,
Баргаштаи оламам, ба ҳӯи ту қасам.
Чашмам ба раҳат сафеду баҳтам сияҳ аст,
Бо рӯи ту савганду ба мӯи ту қасам.

Бисмил дар ғазал бо адами муваффақият Бедилро тақлид
мекунад.

Боби «Бо»-и форсӣ

– 16 –

МУЛЛОРАҶАБ ПАРИИ ҲИСОРӢ

Таърихи вафоташ маълум нашуд. Аммо аз таъриххое, ки барои иморатҳо иншод кардааст, то соли 1270 ҳичрӯй дар ҳаёт буданаш маълум мешавад.

Аз маҷмӯаи дастнавис

Бурида бод зи дастам сари чаҳор ангушт,
Ки даст мекашад аз домани нигор ангушт.
Ишорат оинадори ҳилоли абруи кист?
Ба чашми ман мижа гардид як қатор ангушт.
Задам ба ҳалқаи зулфи ту даст, бодо бод,
Касе набурда чу ман дар даҳони мор ангушт.
Ба ранҷ омада ангуштарӣ зи ангуштам,
Ба чашми ҳирс надорад касе зи хор ангушт.
Дигар чӣ даст диҳад бо висол густохӣ,
Парӣ, чу шона расондам ба зулфи ёр ангушт.

Дар санъати тарду акси аввалу охири ҳар мисроъ:

Боварам н-ояд, ки имшаб ёр ояд дар барам,
Дар барам ояд, бибинам, то биёяд боварам.
Соғарам аз акси рӯи ёр дорад мавчи май,
Мавчи май чӯши тачаллӣ мезанад дар соғарам.
Пайкарам аз захми шамшери ту дорад обрӯ,
Обрӯ то субҳи маҳшар кам мабод аз пайкарам.
Дилбарам ҳаргиз намеояд ба хобам дар бағал,
Дар бағал ояд ба бедорӣ зи мастӣ дилбарам.
Гавҳарам олист аз гарди ятимӣ дар назар,
Дар назар оинаи ҳусни маонӣ гавҳарам.
Чавҳарам арзи камоли хеш дорад дар шикаст,
Дар шикаст оинаи сад обрӯ шуд чавҳарам.
Парварам танҳо зи ишқи лоларӯён то абад,
То абад ин пунба дар тӯфони оташ парварам.
Камтарам донанд, Парӣ, аз зарра ҳуснаш, месазад,
Месазад гӯям, ки ман аз камтари ӯ камтарам.

* * *

Танҳо на нигоҳи ту кунад машки рамидан,
Чашми ту кашад сурмаи ушшоқ надидан.
Бар чарх расонида ҳилол аз раҳи таслим
Аз абруи мушкини ту меъроҷи хамидан.
Шаб оинаи чилваи хуршед нагардад,
Аз ман чӣ ҳаёл аст ба васли ту расидан.
Суд аст дар оини вафо аҳли вафоро,
Чон додану аз лаъли лабат бўса харидан.
Дар хок нишонад агарат, чой ба чашм аст,
Бар рӯи касон беҳуда чун ашк давидан.
Дар ишқ наёмӯхтай, аз Парӣ омӯз
Девонагию чайби шикебой даридан.

Мақтаъ хеле вайрон менамояд. Мумкин аст, ки дар мисроъи аввал ба ҷои «наёмӯхта» «навомӯхта» бошад ва ба таҳрифи нависандагон хато шуда бошад. Аммо дар мисроъи сонӣ ӣои дувуми калимаи «шикебой» аз тақтеъ зиёд аст. Парӣ ҳарчанд салису сода месарояд, дар баъзе ҷойҳо аз ин қабил хатоҳо эмин наменонад. Дар баъзе шеърҳои дигараш ҳам, ки аз мутолиа гузашт, аз ин қисм хато мавҷуд буд. Чунончи дар як ғазалаш ин байт ҳаст:

Зоҳид, аз ишқи бутон панду насихат аз ту,
Домани чайб ба расвой даридан аз ман.

Дар байти мазкур низ ӣои дувуми калимаи «расвой» зиёд аст. Дар аксари шоиртарошони аҳди Абдулаҳад ин ҳол дида мешавад.

Аз тазкираи «Тухфатулаҳоб»

Се чиз карда муҳайё ба қатлам он бадҳӯ:
Карашма теғу мижа новаку камон абрӯ.
Туро ки ҳаст се чиз аз се чиз нозуктар¹
Даҳон зи ғунча, лаб аз барги гул, миён аз мӯ.
Дилам ба вақти баҳорон се чиз меҳоҳад:
Канори обу майи нобу соқии гулрӯ.
Ба чашму оразу гесӯ рабудаи ту се чиз:
Сиёҳӣ аз шабу нур аз маху рам аз оху.

1. Дар ин мисроъ «ки»-и тавсифӣ бечавоб мондааст.

Муҳаббати ту ба дил аз се чиз наздик аст:
Ба май зи нашъа, ба чашм аз нигах, ба гул аз бў.
Се чиз дар чаман ошуфта кардай зи се чиз:
Бунафша аз хату сунбул зи зулфу гул аз рӯ.
Парӣ ду чашми туро бо се чиз меҳонад:
Яке макору дувум соҳиру севум чоду.

Гӯянд, ки Парӣ кареҳулбашара буд. Фузалои Бухоро, ки аз хусни гуфтор, тарзи ашъораш толиби дидори ӯ шуда буданд, боре ба Бухоро хондандаш. Парӣ дар ҷавоб ин байтро навишта фиристонд:

Парӣ чун рағани поки Бухорост,
Шунидан дораду дидан надорад.

– 17 – **ОТАҶОН ПАЙРАВ СУЛАЙМОНИИ БУХОРОӢ**

Таваллуд 15 опрели 1899 милодӣ дар Бухоро. Зиндагонияш низ дар Бухорост. Аз дастхатти худӣ Пайрав, ки ба илтимоси фақир навишта фиристода буд:

Ғазал

Ғар ту дар пайванд бошӣ, аз ҷаҳонам бок нест,
Зарра бо хуршед пайвандад, ғаме аз хок нест.
Аз гирифторони фитрокат сару сомон маҷӯй,
Хомаи аҳли ҷунунро нуктаи идрок нест.
Нест як ҷоме, ки бо ёди туаш лабрес нест,
Нест пирохан, ки аз ишки туаш сад чок нест¹.
Хастагонатро илоҷе нест ҷуз уммеди сабр,
Оҷизонро нури биниш аз раҳат ҷуз хок нест.
Нест ошиқ ҳар ҳаваскоре, ки лофи ишқ зад,
Бар тани ҳар кас қабои ошиқӣ ҷолок нест.
Хомтабъонро бигӯ, оби Хизир ҷустан хатост,
Дар ҷаҳон оби ҳаёте ҷуз шароби пок нест.
Сар ба сар пуч аст, зоҳид, маслаки деринаат,
Чашм во кун, он ки меҷӯй ту, дар афлок нест.

1. Ба ҷои ин мисроъ агар «Нест як чайбе, ки аз ишки туаш сад чок нест» мебуд, ҳароина ба иборати «сад» ҳам ба мисроъи аввал муносибтар меафтод.

Мунъимо, то чанд аз маъшуку май манъам кунӣ?
Пайрави пири муғонам, кор бо тарёк нест.

Чӣ шуд, ки...?

Чӣ шуд, ки боз фалак мекашад ба кунҷу канорам,
Чӣ бахти шум, ки пайваста гаштааст дучорам.
Нигар ба сурати дар мавҷи баҳри яъс ғарикам,
Назар ба ҳолатам, аз ҳаҷри дӯст зору низорам¹.
Чӣ гуфтаам, ки замон амр медихад ба сукутам,
Чӣ кардаам, ки чу Мансур мекашанд ба дорам?
Магар ки гӯши фалак кар шуд аз ғиреву фиғонам,
Магар ки шонаи моҳӣ шикаста шуд зи фишорам.
Начида донаи уммед, рондай зи бихиштам,
Нахурда луқмаи ҷовид, мекашӣ ба мазорам.
Барӣ ба садри бихиштам, занӣ ба нори ҷаҳимам,
Чӣ муддаост аз ин рангҳои нақшу нигорам?
Ғае ба сурати инсон, даме ба қолаби ҳайвон,
Чу мум бозии ангушти тифл шуд сару қорам.
Чӣ таънаҳо ки зи даврони ноначиб шунидам,
Чӣ захмҳо ба дил аз сайри рӯзгор надорам.
Тарахҳуме бинамо, эй асоси нахли умедам,
Шикаст шоҳаи сабрам, гусехт решаву борам.
Фиғон зи сӯзу гудозам, ки сӯхт болу пари ман,
Амон. ки панҷаи бозуи иқтидор надорам.
Мудом дар тақупӯям, қарини даштаму кӯям,
Ба беқарории хичрон намудаанд қарорам.
Сарам ниҳода ба каф баҳри дӯст, Пайрави ишқам,
Шиору маслакам ин аст, ошики руҳи ёрам.

Ин порча ба воситаи бародар Мунзим ба даст даромад:

Шаби хичрон бо ҳаёли ҷонон

Чандест, ки ишқи он санамро
Бар сафҳаи сина парваридам.
Умре ба умеди ҷоми васлаш
Паймонаи заҳр мечашидам.
Шабҳои дароз дар ҳаёлаш
Чун моргазида метапидам.

1. Агар ба ҷои «назар ба ҳолатам» «бибин ба ҳолати аз ҳаҷри дӯст...» мебуд, маънии байт аз маънии ҳозирааш ҷазилтар меафтод. Айни.

Ҳар дам ба фазои авчи уммед
 Ҳамранги шаҳоб мепаридам.
 Гоҳе ба замин ҳамефитодам,
 Гоҳе ба само ҳамерасидам.
 Чун боди самум мевазидам,
 Чун барқи ситез мечаҳидам.
 Чун абри баҳор мегиристам,
 Чун бонги ҳазор месурудам.
 Дар дашти чунун зи беқарорӣ
 Худ бесару по ҳамедавидам.
 Сар дода, суроғ мегирифтам,
 Чон дода, навид мехаридам.
 Охир ба ҳазор гуна хорӣ
 Бар кӯи мурод мерасидам.
 Чун сачда ба хок мефитодам,
 Чун ашк ба роҳ мечакидам.
 Гаҳ бўса ба пош менамудам,
 Гоҳе зи лабон-ш мемакидам.
 Чун нек назар ҳаменамудам,
 Медидам, ончи менадидам,
 К-ин лаззати бемазоки ман буд,
 Дастони шаби фироки ман буд.

Пайрав ошиқ аст, шеърҳои ошиқонаро аз мағзи ҷон ме-
 сарояд, билхосса порчаи охири бағоят пурсӯзу гудоз аст.
 Пайрав ашъори инқилобӣ низ иншод кардааст. Намунааш
 дар қисми севум хоҳад омад. Румоне ба номи «Ишқи дух-
 тари Чингиз» дар дасти таҳрираш аст. Пайрав соҳиби ис-
 теъдоди комил аст. Бӯстони нави адабиёти тоҷик аз оби ра-
 вони табии ин ҷавон бисёр сарсабзӣҳо умед дорад.

Боби «То»

– 18 –

МИРЗОМУҲАММАДТАҚИИ ТЕҲРОНИ

Дар авоили аҳли Амир Музаффар дар Бухоро ба асирию
 бандагӣ афтада. Чанде дар аҳди вазорати Муҳаммадшоҳ-
 қушбегӣ омили зақоти абрешим шуда, баъд аз он озод шу-
 да, ба ватани худ рафтааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Омад баҳору ғунчаи уммед во нашуд,
Яъне кушода тугмаи банди қабо нашуд.
Он кас ки бо муҳаббати ҷонон гирифт хўй,
Дигар ба айшу роҳати даҳр ошно нашуд.
Аз килу қоли мадраса афзуд мушкилам,
Афсӯси дил, ки маҳрами дарси фано нашуд.
Маҳрам шудан ба зулфи диловези он нигор
Ҳаргиз касе ба рутбаи боди сабо нашуд.
Шуд банд-бандам аз ғами ишқат чудо, вале
Ҳоки дарат зи лавҳи чабинам чудо нашуд.
Меҳост ҷон нисори сагонат кунад Тақӣ,
Лекин замона бар насақи муддао нашуд.

Рубой

Рафтию дилам зи ғусса хун созӣ, кун,
Ҷоми айшам зи ғам нигун созӣ, кун.
Хурсандиям аз фироқ кам хоҳӣ, хоҳ,
Маҳрумиям аз васл фузун созӣ, кун.

– 19 –

БУРҲОНҲОҶА

Мулаққаб ба Наберахоҷа Тавфиқи Бухорой.
Вафот 1310.

Аз тазкираи Афзал

Ғазал

Маҳак ташхис созад аз зари холис муҳаллалро,
Кунад дард имтиёз аз ошики содиқ муаллалро.
Ба сандалсоии дарди сари доғам чӣ мекӯшӣ,
Ки месӯзад мулоқоти сарам зонуи сандалро.
Ба уммеде, ки сояд дида бар ҳоки кафи поят,
Набошад ғайр аз ин таъбири дигар хоби маҳмалро.
Касе рамзошноӣ диққати он хат нашуд, оре,
Кӣ месозад муфассал маънии оёти мучмалро?
Зи худбинӣ ба касрат монда зоҳид, ғофил аз ваҳдат,
Бувад якро ду дидан васфи зотӣ чашми аҳвалро.
Ба зери бори ғафлат гашта мустаҳкам дили обид,
Кушоде ҷуз шикастан нест ин боби мукаффалро.

Барорад ростонро сарви қаддат аз раҳи тавфиқ,
Ки ин ҷадвал муавваҷ мекунад хатти муаддалро.

– 20 –

АВЛОДҲУСАЙНХОН

Таҷаллии Дехлавӣ мутаваттин ба Ёрканд. Мумоилайх дар хурдсолӣ ҳамроҳи падари худ дар аҳди Яъқуббаччаи ҳокими Кошғар аз ватани аслияш – Дехлӣ ба Кошғар хичрат карда, баъд аз он сафари Ҳичоз ва адои ҳаҷ намуда, ба Кошғар бозгашта. Дар он ҷо дар мавзиҳои Хоҷаариғ аз музофоти Ёрканд мутаваттин шуда. То авоили Инқилоб, ки соли 1917 милодист, бо дӯстони туркистонияш мукотиба дошт. Ҳоло аз ҳолаташ чизе маълум нест.

Дар ин вақт бояд синнаш аз ҳафтод мутаҷовиз бошад.

Таҷаллӣ соҳибдевон аст, аммо девонаш мутолиа нашуд. Дар таърихи вафоти Миёнфазли Қуддус ном аҳли тасаввуф менигорад:

Миёнифазли Қуддус, к-аз фазли қудс
Дилашро фуюзи қудус буд ҳосил,
Чу шуд восили олами қудс, гуфтам
Ба солаш «Миёнфазли Қуддус восил» (1308).

Ва низ дар ҳамин воқиъа марсияе, ки ҳар мисроъаш таърих аст, иншод карда:

Боз ҷаҳон шуд зи нав маҳшари ранҷу алам,
Қард аҷаб ранги ҷавр пири сипеҳри диҷам.
Оинаи даҳрро занг гирифта ҳама,
Баски дар офоқ зад сел духони алам.
Мояи айшу нишот шуд ба азизон ҳаме,
Ҷолиби оху ҳазан косиби андӯху ғам.
Лашкари олом зад баски саросар ниҳеб,
Қард зи ҷонҳо тамом мавҷаи ором рам.
Ҷеҳраи аҳли ҷаҳон бар сифати қаҳрабо,
Чашм зи дарди равон чашмаи оби бақам.
Сурати бим аз куруб омада андар вучуд,
Рафта ҷамоли фараҳ сӯи савори адам.

Ин марсия 25 байт аст, ки ҳар мисроъаш соли 1308 мебарояд. Бад-ин ҳисоб 50 таърих мешавад. Фақат мисроъи

дувуми байти дувум 1310 аст. Мумкин аст, ки ин хато аз котиб шуда бошад. Дар ин таърих чое, ки ба назари танкид нигоҳ карда мешавад, он аст, ки дар мисроъи аввали байти аввал «вов»-и отифа ба шумор дохил карда нашудааст. Аммо дар соири байтҳо ба ҳисоб дохил карда шудааст. Ҳамчунон ҳарфи мадро як ҳисоб карда шудааст ва ҳол ин ки бояд ду ҳисоб ёбад.

Тачаллӣ дар ҳамин воқиъа ба 13 байт таърихе навиштааст, ки аз рӯи даъвои ҳудаш 1326 таърих мебарояд. Лекин баъзе мисраъҳо ба таҳрифи котибон ғалат шудаанд, вагарна аз рӯи ҳисоби фақир 1282 таърих мебарояд. Ин таърихро худ ба қитъаи дигар шарҳ низ кардааст. Аз он ҷо ки ин гуна санъатҳо аз мавзӯи адабиёт берун аст, нақлаш муносиб дида нашуд.

Аз «Радоифулашъор»

Боди Наврӯз бин, чӣ сон омад,
Ки Масеҳош бодхон омад.
Бо дами исавӣ насими баҳор
Ҳамнафас, балки тавъамон омад.
Балки бар дӯши худ фиканд Масеҳ
Ҳуллаи Хизру дар миён омад.

– 21 –

КОЗӢ АБДУЛЛОҲХОҶА ТАҲСИНИ БУҲОРОӢ

Синнаш тақрибан аз шаст мутачовиз аст, холо дар қайди ҳаёт аст.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

Агар шавад маҳи ман беҳичоб дар таҳи об,
Хурад ҳамон зи ҳаё печутоб дар таҳи об.
Ба ғайри акси ту афтад дар обгоҳи назар,
Кӣ дидааст дигар офтоб дар таҳи об?
Сафои тан бибарад сахтии дили ту агар,
Раво бувад, ки шавад санг об дар таҳи об.
Ба даври рӯи ту кандам умед аз дилу дин,
Ба аҳди хатти ту кардам кабоб дар таҳи об.
Зи тарфи ҷӯй дамад ҷойи сабза сунбули тар,
Агар зи зулф кушой ту тоб дар таҳи об.

Ба ғайри чоҳи занаҳдону себи ғабғаби ту
Надидаем, ки бошад ҳичоб дар таҳи об.
Зи оби дида шудастам хароб хонаи дил,
Бале, ки хона бигардад хароб дар таҳи об.
Зи ғиря дида пур аз об доимо, Таҳсин
Ки гаштааст дили ман кабоб дар таҳи об.

* * *

Туй, ки роҳи саломат ба шайху шоб зада,
Ҳазор теғи чафо бар мани хароб зада.
Туй, ки рӯи ту ҳангоми арзи ҳусн ба ноз
Ҳазор ханда ба рухсори офтоб зада.
Равост, гар шавад аз шарм чун гулоб гул об,
Чу шуд рухат зи арақ чун гули гулобзада.
Қасам ба хидмати донои қадри ӯ, ки мапӯш
Рухат зи дида, ки умре ба роҳат об зада.
Ба обу ранг рухат обрӯи гул бурда,
Ба рангу бўй хатат хат ба мушки ноб зада.
Зи бадғумонии худ мекунам ҳазор гумон,
Зи ҳар касе, ки расад аз раҳе шитобзада.
Хуш аст ин, ки расад ёр бар сари Таҳсин
Ба чашм сурма, ба зулфи батоб тоб зада.

Фақир сӣ сол аст, ки мумоилайхро шиносой ва рафтуой
дорам. Бо вучуди фазлу камол олимашрабу лоубол аст.
Сухбаташ сабуку пурфоида аст. Дарачаи чомибияту
шеършиносияш аз шоирияш болотар аст.

– 22 –

ҚОҶИ МАСЕҲО ТАМҲИДИ САМАРҚАНДИ

Ибни Муҳаммадсолиҳ ибни Муҳаммадзиё Ҳайрат ибни
Муҳаммадзамон ибни Муҳаммадзиёи Фалғарии Похутист.
Таваллуд 1310 ҳичрӣ, падару аҷдоди Тамҳид ҳама шоиру
аҳли адаб, фалғариюласл ва тоҷики сирфанд.

Аз дастхатти соҳиби асар:

Ғазал

Саводи номаи шавқам, баёзи дафтари ишқам,
Ғубори домани дардам, бухори мичмари ишқам.

Агарчанде ки ҳамчун шуъла хокистарнишин гаштам,¹
Валекин аз гудози оташи ғам ахгари ишқам,
Ба зери боли меҳнат 3-он чу абруъаш дуто гаштам,
Камони Баҳмани ғам, зулфиқори Ҳайдари ишқам.
Миси қалбам агарчи пурғаш аз рӯзи азал бошад,
Барояд холис аз санги маҳак охир зари ишқам.
Қарорам изтироби мӯи оташдидаро монад,
Табу тоби ҷунунам, қисвати хокистари ишқам.
Набошад иштиёқе ғайри андӯхаш зи омолам,
Кунун азбаски дар афъоли кулфат масдари ишқам.²
Мадеҳ чун нашъа аз дастат гиребони суроҳиро,
Хатиби ҷом қулкул мезанад бар минбари ишқам.
Аз он парвози товуси хаёлам авҷи яъс омад,
Ба мурғи ғуссаи ранҷу алам болу пари ишқам.
Чӣ сон тарки шароби орзуи ӯ тавон кардан,
Бувад лабрез аз саҳбои шавқаш соғари ишқам.
Ба бозори қумоши фитна ин гармӣ зи ман бошад,
Магар, Тамҳид, шӯри чорсӯи маҳшари ишқам.

* * *

То ба акси хеш кардӣ ҷойгоҳ оинаро,
Аз зиё фарқе намебошад зи моҳ оинаро.
Аз сафо хуршедро таъни сияхрӯй занад,
Гар намоӣ аз қарам боре нигоҳ оинаро.
То ки дар зонуи ӯ оина шуд маснаднишин,
Мезанам аз рашк андар хоки роҳ оинаро.
Дастгоҳи сад гулистони Ирам дорад ба бар,
Бошад аз акси рухат ин дастгоҳ оинаро.³
Содагонро айши олам ройгон аз содагист,
Шуд сари зонуи хубон тақягоҳ оинаро.
Софтабъонро набошад тоқати занги алам,
Тира месозад ғубори мадди оҳ оинаро.
Ҳаст азбас боиси тазйини ҳусни гулруҳон,
3-он сабаб, Тамҳид, гашта хайрхоҳ оинаро.

1. Бояд шуъла хокистарнишин набошад.

2. Ба қавоиди сарфи арабӣ талмех аст.

3. Ин мазмунро Қозӣ Абдулвоҳид Садрӣ Сарир некӯ бастааст:
Акси рӯят карда гулшандастгоҳ оинаро,
Ҳам бар ин даъво барам пешат гувоҳ оинаро.

То боз намудем чу гулгунча даҳанро,
Мизроби баён гашт забон сози суханро.
Ин гулгулаи табли сухан буд, ки имрӯз
Дар зилзила андохт заминрову заманро.
3-ин даври такомул чу тарақкист муродат,
Ёд ор ба ибрат ҳама дам аҳди куҳанро.
Оҳанги тараб шеваи мо гашт чу булбул,
То сабз бишуд нахли амал шохи ватанро.
Ноил ба таманнои дили худ шавад, он к-ӯ
Айюбсифат сабр кунад ранчу миҳанро.
Ҳар сабза, ки болид зи борони сиришкам,
Ороиши дигар бидиҳад боғу чаманро.
Мо мурдадилонем, вале зинда ба сурат,
Фарқе набувад пирахани мову кафанро.
Ҳар кас ки фитад дар чаҳи андешаи маънӣ,
Нозад ба ҳаёлаш ҳаваси чоҳи зақанро.
Лаззат надихад шарбати Кавсар ба лабонаш,
Нушид зи пистони адаб ҳар кӣ лабанро.
Хуш он ки бувад дар паи тамҳиди фасоҳат,
Равшан кунад аз тарзи баён шамъи фитанро.

Мақтаъ ба рӯзнама нашр нашуда буд, аммо соҳиби асар
илова намуд:

Тамҳид агар лаб ба тағаззул бидушояд,
Равнак барад аз дурри дарӣ дурри Аданро.

Истиъдоди адабии Тамҳид аз наводир аст. Ҳоло тамоми
қобилияти худро изҳор накарда, дар дохили чорчӯбаи
тақлиди Бедил ба муҳосира мондааст. Агар ин истиъдоди
фавқулода аз ин муҳосира халосӣ ёбад, аз наводири рӯзгор
шуданаш муқаррар аст.

Чунончи аз тарзи баён маълум аст, ду ғазали нахустин
ба тарзи хеле куҳна ва танҳо ба нияти тақлиду пайравии
Бедил иншод шудааст. Аммо ғазали охири назар ба дарёфту
завқи фақир хеле баланд аст.

Тамҳидро дар заминаҳои нав низ сухансароӣҳост, ки дар
қисми севуми ин маҷмӯа гӯши ҷони бошандагони маҳфили
адабиёти навро овеза хоҳем кард.

Боби «Со»

– 23 –

МУЛЛО ИСОМУДДИН СОҚИБИ БУХОРОЙ

Дар соли 1328 ҳичрӣ тақрибан 25-сола буд. Ҳоло аз ҳаёту мамоташ хабаре нест.

Аз тазкираи Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам

Рухат хуршеди маҳдаростин аст,
Қадат шамшоди гулзеринигин аст.
Ҳадиси пиставу лаълу шакарро
Лабат мансух гуфт, алҳақ чунин аст.
Маро аз ғусса хун андар рағу пӯст
Гирех зад, то туро чин бар чабин аст.
Туро сад ранчу ишрат пеши роҳ аст,
Маро сад ранчу усрат дар камин аст.
Чамиле чун ту дар чинси башар нест,
Магар навъат парӣ ё хури ин аст.
Адову ғамзаву нозу тағофул
Мусаллам бар ту, эй нозофарин, аст.
Ниҳад сармоя, Соқиб, қути ҷонро,
Аз ин хирман касе к-ӯ хӯшачин аст.

Боби «Чим»

– 24 –

МУЛЛО ТУРСУНБОҚӢ-МАХДУМ ҶАЛОЛИИ БУХОРОЙ

Аз шуарои авосити асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»-и Возиҳ

Хок гаштам, мекашад ишқи ту домонам ҳанӯз,
Мезанад сар шӯру шавқат аз гиребонам ҳанӯз.
Аз ғубори ман шарори нола ҷавлон мекунад,
Меҳурушад оташи дард аз найистонам ҳанӯз.
Доманам чун гул пур аз барги тараб, аммо ҷӣ суд,
Тангдил чун ғунча з-он лабҳои хандонам ҳанӯз.

Бармадех дарди сари таклифи чоҳам, эй ҳавас,
Ман к-аз ин сармояи ҳасрат пушаймонам ҳанӯз.
Рехт хунам аз ғазаб бар хоку рангин кард теғ,
Ман чу гул соғаркаши он лаъли хандонам ҳанӯз.
Аз табассум шӯрҳо дар захми дил афканду рафт,
Субҳи маҳшар чӯшад аз гарди намакдонам ҳанӯз.
Дар таманнои хати сабзат Чалолӣ хок шуд,
Медиҳад 3-ин хок яъне бӯи райҳонам ҳанӯз.¹

– 25 –

ҚОЗИЧОН ҚУРЪАТИ БУХОРОӢ

Аз шуарои охирҳои аҳди саздахуми ҳичрист.

Ғаҳе бо ашк меҷӯшам, ғаҳе бо оҳ мепахам,
Суроғи матлабе дорам, ба чандин роҳ мепахам.
Ба завқи сандали осудагӣ дарди саре дорам,
Ба худ то субҳдам чун мор ҳар бегоҳ мепахам.
Ғарибам, нотаваонам, дигар аз ҳолам чӣ меурсӣ?
Зи дасти бекасӣ дар пои гил чун коҳ мепахам.
Надонам, ҷавҳари оинаам ё мавҷ дар гавҳар,
Ба ҳар ранге ки бошад, дар дили огоҳ мепахам.
Хаёли он камар то аз амалҳо фориғам дорад,
Сарангушти ҳавас 3-ин риштаи дилҳоҳ мепахам.
Шудам хоку гирифтаи нақши сумми тавсанаши дар бар,
Зи файзи нестӣ чун ҳола гирди моҳ мепахам.
Ба ранги мӯи оташдида дар ибратғаҳи имкон
Гудозе дар назар дорам, ба фикри чоҳ мепахам.
Ба рӯям фатҳи боби давлатӣ, эй шаҳрёрӣ ман,
Ки чун занҷир умре шуд дар ин даргоҳ мепахам.
Хаёли оразу зулфи суманбӯе ба дил дорам,
Ки чун гул гоҳ ҳайронам, чу сунбул гоҳ мепахам.
Ба қайди мову ман афсурдаам, эй Қуръат, имдоде,
Ба тору пуди ҳастӣ чанд чун чулоҳ мепахам?

Фард

Ба гӯши ибратам аз ҷӯшиши об ин нидо омад,
Ки то таъби равон дорӣ, нахоҳӣ орамид ин чо.

¹ Дар ин байт «яъне» пур бемаънист.

ЧАМОЛИДДИН-МАХДУМ ЧАМОЛИИ ТОШҚУРҒОНӢ

Дар Бухоро нашвунамо ёфта, дар муҳорибаи Русияву Бухоро дар болои Чизах ҳамроҳи бародари худ Қавомиддин дар соли 1866 милодӣ дар овони ҷавонӣ шаҳид шуда.

Қасида аз «Тазкираи манзума»-и Садри Зиё (ба тариқи интиҳоб):

Дар мавриди муҳорибаи амир Музаффар дар Хатлон иншод кардааст

Гар чунин зулфи ту бар гул сунбулафшонӣ кунад,
Мушкро дар таблаи аттор зиндонӣ кунад.
Кофари чашми сияҳмастат агар пурфитна нест,
Аз ҷӣ дар меҳроб тақлиди мусулмонӣ кунад?
Ҳиндуи холи ту по дар мусхафи ҳубӣ ниҳод,
Сабзаи хатти ту насхи хатти райҳонӣ кунад.
Ман ки дар фикри даҳони ӯ муаммой шудам,
Зулфи ӯ тарсам, ки рӯзамро шабистонӣ¹ кунад.
Зулфи пурчинаш ба гулзоре, ки пур чин бастааст,
Холи мушкинаш бар он гулзор дарбонӣ кунад.
Дида бе дидори ӯ холи зи мардум кардаанд,
То магар он гул ба чашмам майли меҳмонӣ кунад.
Абруи ӯ мекунад бо дӯстон аз як адо,
Он чи бар душман шаҳ аз шамшери эронӣ кунад.
Фатҳу нусрат бод доим дар инони ӯ давон,
Ҳар кучо по дар рикоби хинги хатлонӣ кунад.
Кай бувад, к-он хусрави хуршедбахт аз рӯи лутф
Як назар сӯи Ҷамоли Тошқурғонӣ кунад?

Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Он ҷо, ки нолаи дили ошиқ савора аст,
Барбат ҷӣ ном дораду булбул чикора аст?
Гар рафтаниш намунаи умри гузашта буд,
Боз омадан нишони ҳаёти дубора аст.

1. «Шабистон» номи китобест форсӣ, ки бинои тартибаш ба тасарруфоти лафзист.

Дур аз ту нолаам ба асар ҳамъинон нашуд,
Эй гулбадан, дили ту магар санги хора аст?

Ин рубоиро аз Кармина ба Бухоро ба бародари худ
Қавом навиштаву фиристода:

Рубой

Дар фуркати ту ин дили ҳасратанҷом
Қониъ нашавад ба номаву пайку паём.
Кай бошаду кай, ки боз бо ҳам чӯшем,
То шарбати иттиҳод ояд ба қавом?

Ба қофияву радифи қасидаи Чамолиддини Тошқурғонӣ
ғазале аз фақир иншод ёфта буд. Чанд байти он ғазалро ба-
роӣ ёдгории аҳбоб дар ин ҷо менигорам:

Ҳар кучо он қомати зебо хиромонӣ кунад,
Оташи ғайрат ба ҷони сарви бустонӣ кунад.
Дил зи дарди талхии дашноми ӯ омад ба ҷон,
Он лаби ширин магар аз бӯса дармоне кунад.
Меравад ҳукмаш равон бар хубрӯёни ҷаҳон,
Тахти хубиро сазад имрӯз султонӣ кунад.
Тоқати дил мебарад гар, турратарроре барад,
Ғорати ҷон мекунад гар, чашми фаттоне кунад.
Ҷавру зулму кинаву бедод бар аҳли салоҳ
То кай ин бебоку маст аз номусулмонӣ кунад?
Рози мо, Айнӣ, ба олам фош гашт, аммо ҳанӯз
Пеши он шӯҳи тағофулпеша пинҳонӣ кунад.

– 27 –

САЙЙИДЗУФАРХОН ҶАВҲАРИИ ИСТАРАВШАНӢ

Уротеппағӣ, ибни Саййидмахмудхони Назмӣ. Таваллуди
Ҷавҳарӣ 1289.

Аз дастхатти Ҷавҳарӣ

Ғазал

Субҳ чокест зи чайби дили савдоии мо,
Шом гарде зи таки бодияпаймоии мо.
Хоби ором бурунтоз шуд аз дидаи дил,
Пушти по зад чу муҳаббат ба таносоии мо.

Бар тани иффати мо сӯхт катони номус,
 Номаи ишқи ту зад шуъла ба расвоии мо.
 Аз хамули шуда овозаи мо оламгир,
 Нестӣ қофнишон гашт ба анқоии мо.
 Юсуфистони ғаму дарди ту шуд козаи тан,
 Анҷуман кард гул аз гӯшаи танҳои мо.
 Ҳоли ҳайратзадагони ту чӣ ҳайраторост,
 Хонаи ойина шуд чашми тамошоии мо.
 Доғи ту марҳами ороми дили сӯхтагон,
 Шаби андӯҳи ту рӯзи тарабории мо.
 Рӯй бар хоки дарат мегузарад меҳри фалак,
 Ҳасратолуди сучуде зи чабинсоии мо.
 Нафас аз субҳ баровард ба аҷзи тоқат,
 Чарх чун хост шаб аз шавқи ту ҳампойии мо.
 Чилва оинабаҳор омаду лекин чӣ тавон,
 Дида накшуд як оғӯш ба биноии мо.
 Ишқ он ҷо ки зи мо вазъи чунун хоҳад, бод
 Беҳудӣ барқи фусуни адабиншоии мо.
 Хома ангушти надомат шуду андеша гузид,
 Гашт то машқи сухан сархати раъноии мо.
 Назаре сарфи тааммул нашуд аз мо, ки бувад
 Иллоти ғой дар ин нашъа ба пайдоии мо.
 Чавҳарӣ, арзи ҳунар он суи таҳқиқ фаност,
 Мояи ҷаҳл бувад ҳосили доноии мо.

Ғазал

Ранге шикан аз чехра ба савдояшу зар гир,
 Ашке бифишон дар ғамаш аз чашму гуҳар гир.
 Охе ки кашӣ, турраи шомӣ тараб ангор,
 Гарде ки кунад гул зи нафас, ғайзи саҳар гир.
 Дар сина диле доғ куну лоласитон гӯй,
 Дар соғари ғам бода зи ҳуноби чигар гир.
 Он зулф, ки барҳамзани ҷамъияти мо шуд,
 Домест, ки мурғаш ҳамагӣ аҳли назар гир.
 Холаш ки бувад нуктаи девони таҳайюр,
 3-он доираи ақлу хирад зеру забар гир.
 Шуд фитнаи олам руҳаш аз ҳалқаи гесӯ,
 Ошӯби дили халқ аз он даври камар гир.

То чанд бувад ақл иқоли¹ ту дар ин роҳ?
 Гу, барки чунун сафҳаи дониш ба шарар гир.
 Хуршедсифат гарми талаб бош ту аз шавк,
 Яъне қадам аз сар куну доман ба камар гир.
 Эй ғарраи ҳастӣ, ба фароғат чӣ нишинӣ?
 Фурсат гузарон аст, сару барги сафар гир.
 Афсонаи ин базми фусун чанд кунӣ гуш?
 Паймонаи суҳбат шикану катъи самар гир.
 Лабрез шавад аз ту ҷаҳон, чун ту набошӣ,
 Ҳамхонаи анқо шаву олам таҳи тар гир.
 Бе сафвати дил мазҳари асмо натавон шуд,
 Бар фитрати аслӣ зану мероси падар гир.
 Гар зулмату гар нур, ту ҳайрони асар бош,
 Аз шакку яқин бигзару ойина ба бар гир.
 Дил мунфаъил аз ҳубию зишти касон чанд,
 Ин оина фориғ зи ғами айбу ҳунар гир.
 Ҳар нақш ки бинӣ, ту аз он ҷилва нишон ҷӯй,
 Ҳар парда ки ёбӣ, ту аз он созу асар гир.
 Рашхе ки ҷакад аз қалами Ҷавҳарии мо,
 Шаҳвораи гуши худ аз он луълӯи тар гир.

Аз шеърҳои Ҷавҳарӣ сарсарӣ гузаштан дуруст нест.
 Мумоилайҳ шеърро бағоят устодона менигорад. Зотан
 Ҷавҳарӣ ба тарзи қадим аз устодони адаби ин давра аст.
 Ҷавҳарӣ муқаллиди Бедил аст, аммо дар тақлид он қадар
 сохтакориро тақаллуф ба кор набурдааст. Бинобарин аз ин
 тақлид ба фасоҳати табиӣ забон зарари кулӣ рӯй навода-
 аст.

Ҷавҳарӣ дар насри форсӣ низ муқтадир аст, лекин на-
 срашро бағоят душворфаҳм менависад. Ба хоҳиши фақир
 барои тарҷумаи ҳоли худ чизе навишта фиристода буд, ки
 нисбат ба соири мансуроташ хеле сода аст. Ба тариқи наму-
 да нақл мешавад:

Намунаи насри Ҷавҳарӣ аз дастхатти ҳудаш

«Ин тарозандаи саҳоифи хато ва нигорандаи девони
 нуқсон Ҷавҳарии оқизисармояи ҳечмадон минҷумла аҳволи
 асафомоли худро чунин рақамзадаи килки баён менамояд,

1. Иқол – ресмонест, ки ба ӯ пой шутирон ва сойири сутурон мебандад.

ки дар таърихи як ҳазору дусаду ҳаштоду нухуми ҳичрӣ дар балдаи Истаравшан дар маҳаллаи Намозгоҳ хангоми фасли рабеъ ба арсаи вучуд қадам ниҳодаам ва ба олами зуҳуру шуҳуд оғӯши назар кушода.

Чунончи қитъаи таърихе, ки ҳазрати волиди мочид иншод фармудаанд, имои ин маънӣ менамояд. (Ин қитъа дар зайли намунаи ашъори Назмӣ дар боби «нун» навишта хоҳад шуд.)

Баъд аз айёми сабо чун аз тахтаҳои мактаби ҳичо ва варақгардонии дабистони савод фароғате дастам дод, аз синни дувоздаҳ то ба ҳадди биступанҷсолагӣ шабҳо дуди чароғ меҳурдам ва рӯзҳо дар мадорис чузвқашӣ менамудам, то аз улуми арабия он чи лобудду аҳам буд, омӯхтам ва аз фунуни адабия баҳра андӯхтам. Чун аз таҳсили дуруси маълума ва хатми кутуби маъруфа пардохтам, ба хидмати талабаи улум чун ҷавзо камар баста, рӯзгоре ба сар бурдам ва кӯчаи қилу колро пай сипардам.

Он гоҳ дар ибтидои давлати ҳурият (яъне Инқилоби Уктабр ва ташкили Ҳукумати Шӯроӣ) маҷбуран тақаллуди қазо намудам, то муддати се сол ба ин амри хатир иштиғолпазир будам. Баъд аз он қилодаи ин тасаддиро аз зиммаи уҳда барӣ сохта, акнун чанд гоҳ аст, ки бисоти ҳавову ҳавасро дарнавардидаам ва аз қору бори айём доман чидаам, дар гӯшаи нестию ҳамулӣ ҳазидаам. Аммо аз аҳди шабоб то ба имрӯз, ки санаи 1343 ҳичрия аст, бинобар салиқаи аслия аз он ҷо ки истеъдоди ман фитрист ва гуфтори ман тақаллуфию фикрӣ, чунончи дар шеъре ки гуфта, дурри ин маъниро суфтаам:

Қитъа

Сухан дар гавҳарам мавҷест, васфи лозими зотӣ,
Ки Назмизодаам, маънинаждам, фитратэҷодам,
Ба тақлиду тақаллуф кай тавон шуд ҳамзабони ман?
Ки шамъи маҳфили таҳқиқаи нур аст иншодам.

Агарчи салосати баён ва саломати табъ ирсӣ нест, лекин абан ан ҷаддин аз ин варосат ҳам ҳаззи вофир дорам. Шоире меғӯяд:

Мо ҳама дар асл шоирзодаем,
Дил ба ин меҳнат на аз худ додаем.

Ба гуфтани шеър бештар моилам. Чи форсию чи туркӣ ва чи тозӣ, дар ҳар қадам аз ғазалиёту қасоид ва маснавиёту таъмия расоилу макотиб манзуман ва мансуран дафтарҳо ба тасвир расондаам, лекин ба узри камбизоатии ҳавсала ҳеч як аз ин нуқудро ба сиккаи табъ нанишондаам. Ин ҷо ба ҳукми он ки муште буд намунаи хирворе, ду-се ғазал дар қайди таҳрир медарояд...»

Ҷавҳарӣ ба адабиёти ҷадид иштиғол наварзидааст. Қасида иншод карда дар мадҳи Тоҷикистон ба услуби қадим, ки дар қисми севум дар зайли адабиёти ҷадида дарҷ хоҳад шуд.

Боби «Ҳо»

– 28 –

МИРЗООЛИМҶОН ҲАСРАТИ ҲИСОРӢ

Аз шуарои авоили асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Баландӣ ёфт кӯҳ аз пой дар доман кашиданҳо,
Сари селоб бар санг омад аз бечо давиданҳо.
Ман аз беқадрии хори сари девор дониستم,
Ки нокас кас намегардад аз ин боло давиданҳо.
Матоъи ҳусни ўро бар сари бозори Миср оранд,
Зулайҳо мешавад шарманда аз Юсуф хариданҳо.
Ману маъшук агар хоҳӣ, ба як макҷлис тамошо кун
Аз ў гул-гул шукуфтанхову ранг аз ман париданҳо.
Маро охир ба хоки тира яксон кард ин Ҳасрат:
Зи дунболаш давиданҳо, ба гардаш норасиданҳо.

– 29 –

ҶУНАЙДУЛЛОҲ-МАҲДУМ ҲОЗИҚИ ҲИРОТӢ

Дар аҳди амир Ҳайдар баъд аз соли 1216 ҳичрӣ ба Бухоро омад, баъд аз чанд гоҳ ба Ҳуқанд ба хидмати Умархон шитофта, дар муноқишаҳои Бухорову Ҳуқанд аз забони Умархон ба амир Ҳайдар ин байтро навишта:

Фард

Сазад, ки шоҳи Бухоро мутеъи ман гардад,
Умар ба тахти хилофат муқаддам аз Ҳайдар.

Баъд аз ғавти Умархон дар аҳди амир Насруллоҳ ба Бухоро бозгашта омад, дар сайри Самарқанд дар рикоби амир Насруллоҳ шеър мушғир бар золимии ӯ хонда. Чун ин шеър ба воситаи ҷосусон ба ӯши амир расида, илова бар кинаи деринашуда оташи ғзаби амирро шуълавар гардонид. Чун Ҳозик ба воситаи дӯстони ҳудаш аз мочаро хабар ёфта, аз ҷони худ дар андеша афтода, ба Шаҳрисабз ки он гоҳ истиқлол дошт, фирор намуда.

Бо ин ҳама сари худро ба саломат бурда натавониста; амир Насруллоҳ дудеро ба Шаҳрисабз фиристода, ки дар хобгоҳаш ба қатлаш расондааст. Таърихи вафоташ маълум нашуд. Гумон меравад, ки дар байни 1246-1250 бошад.

Гӯянд, ки аз иттифоқоти аҷиба шеър шаби мақтул шуданаш иншод кардааст, ки ин ғазал он шеър аст:

Ғазал

Чӣ сайдам ман, ки на бисмил шудам, на зеби фитроке,
На аз хунам замин олуда шуд, на домани поке.
Нигоҳамро тамошои гулу шабнам намебояд,
Ману дар кунчи узлат ёди рухсори арақноке.
Дидам аз бетамизиҳои абнои замон хун шуд,
Набудӣ кош лавҳи хотирамро нақши идроке.
Фалак гар сифларо иззат диҳад, хораш кунад охир,
Ҳаво зад бар замин, бардошт боло чун кафи хоке.
Маро шӯри ҷунун аз панди носих кам намегардад,
Чӣ имкон аст, роҳи шуъла бандад мушти хошоке.
Набошад ҳеч доғ аз доғи ҳаҷри ёр сӯзонтар,
Ба васли шамъ кай парвонаро 3-оташ бувад боке.
Надидам дар баҳори зиндагӣ, Ҳозик, дар ин саҳро
Ба ранги лола ҷуз доғи дилею синаи чоке.

Аз «Радоифулашъор»

Нигори ман зи ҳино қард то нигор ангушт,
Гирифт гул ба даҳан дар ҷаман зи хор ангушт.
Манеҳ ба шеъри қачи сифла зинҳор ангушт,
Ки мисраъи ғалаташ мегазад ҷу мор ангушт.

Зи шасти абруи ёру хаданги мижгонаш
Камон газид зи новак ҳазор бор ангушт.
Зи субҳ кам надамидӣ, агар заре дорӣ,
Ту ҳам ба арзи карам з-остин барор ангушт.
Ба сайри дашт барою чу лола соғари май
Бинех ба каф, ки дамидаст сабза чор ангушт.
Ба сурати дили пайкони ёр хоҳад буд,
Чу лола сар кашад аз хоки ман чаҳор ангушт.
Ба боғи даҳр самар гул намекунад, Ҳозиқ,
Чу сарв чанд барорӣ ба арзи ёр ангушт?

Аз «Тухфатулаҳбоб»

На маро сояи тубию на Кавсар даркор,
Қадди чун сарви саҳио лаби шаккар даркор.
Шеърӣ мо ҳуччати қатъист дар исботи камол,
Теғро ҷавҳар агар ҳаст, ҷӣ дигар даркор?
Дар суҳанҳо раҳи тақлид наменпеймоем,
Килки моро набувад сарҳату мистар даркор.
Фитрати рост асои дили равшанхирад аст,
Хизрро дар шаби торик ҷӣ раҳбар даркор?
Шеърӣ мо чун хуми май худ ба худ аз ҷӯши дил аст,
Нест бо мастии мо шишаи соғар даркор.
Мо зи як нуқтаи дил нақши ду олам хондем,
Илми моро на кутубхона, на дафтар даркор.
Ҳозик, осон набувад гавҳари гуфтор ба назм,
Дили ҳолӣ зи ғаму кисаи пурзар даркор.

Ҳозир мустазоди мукаррар иншод карда, ки матлаъаш ин аст:

Аз ноз ачаб рост ба бар карда қаборо
 бо рӯи чу моҳе,
 кач карда кулоҳе,
 Ҳар рӯз нишон карда дили аҳли вафоро
 бо тири нигоҳе
 аз ҳар сари роҳе.

– 30 –

ХОЧИХОН ИБНИ БАЙРАМАЛИХОН

Ҳокими Марв аст. Баъд аз кушта шудани падараш ба дасти амир Шохмурод ба Бухоро афтода, дар аҳди амир

Хусайн халосй ёфта, ба Эрон рафта, дар Начаф фавтидааст.
Ин шеърро дар ҳасби ҳоли худ ба амир Ҳайдар навишта:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ғайри нола маро нест ғамзудои дигар,
Дар ин ситамкада ку ёру ошнои дигар?
Ҳанӯз ношуда захме накӯ ба синаи ман,
Расад зи шасти фалак новаки чафои дигар.
Зи хони қисмати вожун ба ғайри хуни чигар
Ба ранги ғунча набошад маро ғизои дигар.
Ба ғурбат аз ватан овораам валои ту қард,
Қарини ман зи валои ту шуд балои дигар.
Маро шиканҷаи мулки мусофират бошад
Нишонаи алами дашти Қарбалои дигар.
Зи хуни дил ба сарангушти панҷаи мижгон
Ба рағми бечигарон бастаам ҳинои дигар.
Ба ҷуз ту гар сари хидмат ба кас фуруд орам,
Ҳамон бувад, ки шавам бандаи худои дигар.

Дар ғалабаи кайку пашша гуфта:

3-аввали шаб то саҳар базмест дар мулки бадан;
Кайк раққосею пашша ноино ман чангзан.

– 31 –

МУҲАММАДСИДДИҚ ҲАЙРАТИ БУХОРОЙ

Вафот 15 рабиъуссонӣ, шаби душанбе, соли 1320 хичрӣ,
дар синни 27-солагӣ.

Аз дастхатти худи Ҳайрат

Ғазал ба тариқи мунозира

Эй сарв, беибо ба чаман сар кашидай,
Моно, ки сарви қомати ўро надидай.
Ороми сарви ман бувад аз ҷўйбори чашм,
Эй сарв, агар ту бар лаби ҷў орамидай.
Ў сарви дилбар асту равон аст дар хиром,
Ту сарви бебарии ба кунче хазидай.
Ў реша дар дил асту зи дил об меҳурад,
Ту реша дар гил астию аз гил дамидай.

Ў нозпарвар асту бувад шох-шоҳ лутф,
Ту боғпарвар аз ду-се шоҳи буридаи.
Ҳайрат, зиёда муътақиди сарви нози ў
Гаштӣ, магар мунозираи мо шунидаи.

Мусаддас

1

Чӣ музтарам, ки зи ғам лаҳзае фароғ надорам,
Набошадам ба дил аз ғӯшае, ки доғ надорам.
Ба роҳи матлаби айшу хушӣ суроғ надорам,
Ба каф зи даври шароби тараб аёғ надорам.
Чунон фусурдадимоғам, ки майли боғ надорам,
Ба ҳадди он ки гуле бў кунам, димоғ надорам.

2

Ба даҳр он қадар аз вазъи рӯзгор ғаминам,
Ки тири дарду ситамро зи ҳар канор каминам.
Фурӯ гирифта хучуми алам ясору яминам,
Изори шохиди мақсад ба ҳеч ёр набинам.
Агар ба рӯзи парешониям, низору ҳазинам,
Агар ғами шаби ҳичрониям, чароғ надорам.

3

Маро, ки соғари айш аз кафи мурод нигун шуд,
Вале ба маҳфили минои дил ба гардиши хун шуд.
Зи ғусса рӯз ба рӯзам чу барфузуд, фузун шуд,
Набуд агарчи дили зор хун, тамом кунун шуд.
Ҳавову шавқи сару дил ба хок рафту бурун шуд,
Кунун сарею ҳавое, дилею доғ надорам.

4

Чӣ мекунӣ ба ҳавас ҷустуҷӯи пурсиши ҳолам,
Чӣ меравӣ раҳи дарди сари ҷавобу суолам.
Чунон гудохтаҳол аз фалак ба наҳсу ваболам,
Тане зи ғусса низорам, қаде зи дард ҳилолам.
Димоғ сӯхт ба ҳаҷрам, дил об шуд зи малолам,
Аз он ба саъйи нишоте дилу димоғ надорам.

5

Ба зулфи чархи ҷафочӯ, зи ҷаври даври ситамгар
Ба ранчу дард чу Ҳайрат шикастаболаму музтар.
Дилам зи ҳодиса дар қайди кулфат аст мукаддар,
Ғамам чу қофия дар банди меҳнат аст мукаррар.
Зи баҳти тира чу мурғи шикастаболаму бепар,
Ки ошёнӣ талаб ҷуз ба парри зоғ надорам.

Ғазал

Ҳайронӣ аз он қомати боло кӣ надорад,
Беморӣ аз он наргиси шаҳло кӣ надорад?
Гар чилвагар ой, ба нисорат зи дури ашк
Чашме ба сари роҳи тамошо кӣ надорад?
Юсуф туй, дар маърази савдои висолат
Чон нақди сари дасту таманно кӣ надорад?
Муштоки ту, эй сарфи раҳат чон, кӣ набошад,
Савдои ту, эй ғорати чонҳо, кӣ надорад?
Чоне ба нисори қадамат хостам аз бахт,
Дар роҳи ту ин хоста, чоно, кӣ надорад?
Аз ношуданиҳост фидои ту, вагарна
Як дил зи паи ин сару савдо кӣ надорад?
Нозам ба чунин назм, агар назм чунин аст,
Афрохта, Ҳайрат, сари даъво кӣ надорад?

Аз дастхатти Ҳайрат

Масъум ба хорӣ, бухоринигоро,
Задам аз бухори ғамат сар ба хоро.
Нигор аст дастат зи чисми фиғорам,
Чӣ чобук нигоро, чӣ чисми фиғоро.
На кор аст сабрам дар айёми ҳаҷрат,
Зи ҳарфи висолам забонро чӣ ёро.
На рое, ки пинҳон кунам доғи ишқат,
На рӯе, ки ин сир кунам ошкоро.
Чӣ сирр аст пинҳон, ки аз ишқ доғам
Шунав ҳарфам, эй доғи холи ту соро.
Тағофул сипоҳат, чафо хайлгоҳат,
Ду чашми сиёҳат ду турки сафоро.
Ба ёдат ба майхона гар пири дайрам,
Ба мулки малоҳат туй пури Доро.
Гузoram ба зорӣ пас аз марг, азеро-к
Гузори қадам бар мазорам ту зоро.
Мадор аз фиғон даст, эй дил, ки набвад
Мадоре ба чону ба чонон мудоро.
Чафопеша бош, эй ки будию бошад
Ба коми раҳӣ захри ҳаҷрат гуворо.
Агар дар баводию гар дар саҳорӣ,
Ба ёдат бинои фиғон додам оро.

Ба забони авом

Яб-якка дӯш дур аз он нозанинписар
Дар типпа-тори кулбаи ғам доштам мақар.
Як лаҳза таб-таъин ғам агар мекашид тӯл,
Мегашт тип-тикин ҷон аз бадан бадар.
Заҳрам ба чом буд, вале танг-танги шом
Аз тунги айш рехт фалак дар маям шакар.
Суб-сурх бода дар даст гул-гул шукуфта маст,
Яъне даромад он маҳи тобони ман зи дар.
Лавҳи чабин-ш содахати чавр таппа-тахт,
Лаъли лабон-ш бодакаши шавқ таппа-тар.
Бар каф гирифта соғару хандида қоҳ-қоҳ,
Дар сар ҳавои бодаву нолида фарра-фар.
В-он лутфи гармпурсияш аз дина бисёр,
В-он ҳусни рӯзафзунаш аз дӯш хубтар,
Рӯе чӣ, дам-дамогири хуршед дар зиё,
Қадде чӣ, бад-баробари шамшод дар назар.
Аз саппа-соф рӯяш хуршеду алғиёс,
Аз рабба-рост қаддаш шамшоду алҳазар.
Гум-гурсуфтодаи тарзи хиром-ш сарв,
Шиб-шилтиказҳаёшудаи рӯи моҳ-ш ҳ(в)ар.
Он мӯи сип-сиёҳаш бо рӯи сап-сафед
Гуфти хусуфи хуршед ё дар қалаф қамар.
Аз рӯи ўст лола дил лахта-лахта хун,
Аз лаъли ўст ғунча хун таҳ ба таҳ чигар.
Аз ҳайрати лабаш даҳани ғунча яб-яла,
Аз хичлати руҳаш варақи лола таппа-тар.
Биншасту алғараз май оварда ҳаддаҳа
Овард дар кашидани соғар дурӯя сар.
Соғар ки то ба рехтани бода лаб ба лаб,
Навбат, ки мерасид,асар дар паи асар.
Он гуна маст гардид, он гуна маст кард,
Он шиша пок-покиза гардид мухтасар.
Гуфто: Намонд чоми маро чуръае, дарег,
Гуфто: Бувад вусоки туро шишае мағар?
Гуфтам, ки таппа-гайёр. Гуфто, ки дав, биёр.
Меҳурду боз меғуфт: Як шишаи дигар!
Алқисса, ман ҳалоки ваю чоми май ҳалок,
Ин ҳол буд з-аввали шаб то дами саҳар.
Саргарм ў ба пур шудани чом тез-тез,
Ман шиша дар қафу ба сари хум тапар-тапар.

Ў дар тамом кардан бисёр зүфунун,
Ман дар расондани май бисёр пурхунар.
То фурсате ки ёфта, хурд аз май он ҳама,
То ҳолате ки дошта, шуд маст он қадар.
Ман ҳолате; назар ҳама ҷо монда сим-сих,
Ў ҳайате, ки аз ҳама сӯ гашта беҳабар.
Ў мепарид аз асари бода қад ба қад,
Ман мегусехт риштаи ҳушам шатар-шатар.

Қитъа

Он ки аз хони висолаш нарасиду нарасанд
На пайи аҷз фақирон, на паси ҷанг шаҳон,
Ҷойи тан сохта дар пайқари худ сим сатир,
Ҷойи дил дошта дар синаи худ санг ниҳон.
Ору нангест ба ҷуз ишқу муҳаббат, ки ба даҳр
Ҳам бад-он ори кихон рафту бад-ин нанги миҳон.
Фикри Ҳайрат зи ҳамӯшит раҳе масдуд аст,
Боз бикшой бад-ин қофияи танг даҳон.

Банде аз таркиббанди Ҳайрат

Рухсораву зулфат, эй шакарлаб,
Моҳест хучаста дар дили шаб.
Сунбул з-он мӯ фитода дар тоб,
Насрин з-он рӯ расида дар таб.
Эй сарвқади баландахтар,
Эй мохрухи саъидкавқаб.
Лаъли шакарин ба ханда бикшой,
Эй шахрошӯби шаккаринлаб.
Тартиби ҷафот шуд муваффақ,
Асбоби тағофулат мураттаб.
Ҷоно, дорам зи фуркати ту
Ҳар шаб то рӯзу рӯз то шаб
Аз ҳаҷри ту то ба шом фарёд,
Аз дарди ту то ба рӯз ё раб.
Вақт аст, ки аз тариқи ёрӣ
Дар кулбаи ман қадам гузорӣ.

Раҷази мусаддаси солим. Ду мисроъ ба шаш мустафъи-
лун тамом мешавад

Соқӣ, баҳор омад, манеҳ соғар зи каф,
Мутриб, шуда оварданӣ хангоми даф.
Андеша то чанд аз сипеҳр, эй дӯстон,
Бояд расондан то фалак шӯру шағаф.
Гар шаҳна бо май бинадат, аз чо марав,
Гар муҳтасиб бо шоҳид ояд, ло таҳаф!
Қадри шароби арғавон лозим шумар,
Сад ҳайф аз умре, ки бе май шуд талаф.
То баҳри сайди халқ берун тохтӣ,
Аввал дили мо шуд ба пайконат ҳадаф.
Хадду қадат сарву суман кардам сифат,
Ҳайрат, мушавваш гаштам аз ин нашру лаф.

* * *

Не майл суи сунбулу хотир на ба шамшод,
З-он қад ба ҳаёлам хушу з-он зулф ба шам шод.
Носих, чӣ шавӣ мониҳам аз рафтани кӯяш,
Дерест дар ин роҳаму худ з-ин равишам шод.
Ҳарчанд ғизои дили маҳзун ғаму дард аст,
Хӯ карда ба ҳаҷрам, ба чунин парваришам шод.
Тегест паи куштанам аз ноз ба дастат,
Қардӣ ту ба ҷон розиям, ар дар тапишам шод.

* * *

Ҳарчанд, ки мумкин набувад рӯи ту дидан,
Дорам ба суроғи ту ба ҳар кӯча давидан.
Хондим фусуне, гираҳе то ба чабин зад,
Шарт аст лабу лаҳча ба сирка талабидан.
Қосид, кафи афсӯсу фиғонат чӣ ҳикоят?
Барғу, ки расидаст дили ман ба кафидан.
Инак сару бисмилла, ки мо низ умеде
Дорем чу бисмил таҳи пой ту тапидан.
Шамшоди ману нозу хиромидани бустон,
Сарви чаману раъшаву ҳар сӯ калавидан.

Рубоии рабъия

Эй толиҳам аз талъати рӯят фирӯз,
Ҳар рӯзи ман аз баҳори васлат Наврӯз.
Бо ёди ту овони ман овони шабоб,
Бе рӯи ту айёми ман айёми ачуз.

Рубой дар санъати чинос:

Эй он ки ба дарди дили ман дармонӣ,
Васлат ҳамаро расидаву дар мо не.
Дар базми рақиб агар қадам дармонӣ,
Гар ман биравам, бурун аз дар монӣ.

Рубой дар пайравии Хоча Муставфӣ

Бемехрии дилбар аст ё гардиши гар –
Дуни фалак аст ё маро толиъи бар –
Гардида чӣ чора созам ин лаҳза ки сар –
Гардон шудам, эй рафиқ, ҳолам бинигар.

Фардиёт

1

Худ нашуд теги рақиб аз ту маро манъи сучуд,
Магар имрӯз ба пешонии ман чизе буд?

2

Рақибӣ қачназар гуфто, ки қаддаш сарвро монад,
Шумо эй ростон, гӯед, мемонад, наемонад?

3

Дилро нигоҳи шӯҳи ту қ-аз роҳи дида бурд,
Дуздест, хонаро зи раҳи тобдон занад.

4

Зи ишваҳои нигоҳешу чилваҳои қадеш
Бирафт чону дил, эй чӯраҷон, ба гӯри дадеш.

5

Ёрро ваъдаи васл аст ба шаб, баҳри Худо,
Чонам омад ба лаб, эй ҳамнафасон, соат чанд?

6

Чашмаш аз гуна-гуна ғамзаву ноз
Орифи рангуборро монад.

Дар тазмини лаҳҷаи атфол

Равад аз барам ба дур,
Дихад ин тарона шӯр:
Ба лабони шаккарин
Мана гиру қанд хур.¹

1 Вазнаш ҳар мисроъ мутафоъилун фаъул.

Ҳайрат аз шарикдарсони фақир аст. Аммо аз камоли истеъдоду ишқи адабиёт дар хурдсолӣ ба мартабаи устодӣ расида буд. Фақир низ қавоиди арӯз ва баъзе нозукиҳои санъати адабияро аз ӯ омӯхта будам. Ҳайфо, ки ин истеъдоди мучассам дар айёми ҷавонӣ (дар бистухафтсолагӣ) ҷаҳони фониро падруд намуд, вагарна аз ин қудрати ғавқулода хориқаҳо дар олами адаб ба вуҷуд меомад. Азбаски ба табъ ёфтани авроқи парешонаш ба ин зудӣ дар назар наменамуд, аз осораш нисбат ба дигарон бештар интиҳоб карда шуд.

– 32 –
**ҲОМИДБЕК ЭШИКОҚОБОШИИ
ТОШҚУРҒОНӢ**

Дар хурдсолӣ ба Бухоро ҳичрат кардаву дар ин ҷо на-
швунамо ёфта. Вафот 1328 ҳичрӣ.

Дар бораи фишори аҳли дарбор гуфта:

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Имрӯз ба одамӣ харӣ мебояд, не фазлу ҳунар,
Ё харкусию кунихарӣ мебояд, не донишу фар.
Дайнос шавӣ, ҳокими Даббус¹ шавӣ, ё мир ба Мир²,
Занқаҳбагию бадахтарӣ мебояд, не аслу гуҳар.

– 33 –
**МУҲАММАДСИДДИҚҲОНИ ҲАШМАТ
ВАЛАДИ АМИР МУЗАФФАР**

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

То кушодӣ аз камони абрувон пайкони ноз,
Эътимодам ёфт лағзиш беҳад аз паймони ноз.
Ҳуш худ дорӣ, мадор аз ман тамаъ, зеро ки дил
Изгиробе дошт бо худ, шуд кунун ҳайрони ноз.
Оразат моҳест равшан дар шаби торики зулф,
Қоматат нахлест хуррам дар баҳористони ноз.

1. Даббус – калъаи Даббус аст дар Миёнқоли Бухоро, ки ҳозир Зиёуддин меноманд.

2. Мир – номи мавзие аз тавобиъи Зиёуддин аст.

Хандаат айшест зоҳир гашта аз мулки адам,
Абруят тоқест боло рафта дар айвони ноз.¹
Турраат мушкест хушбӯ карда сахни боғи ишқ,
Қабҳаат лавҳест барпо гашта дар унвони ноз.
Чун фалоҳан шуд насибам доимо саргаштагӣ,
Абруят чун аз тағофул қард саргардони ноз.
Ҳашмат аз таннозият то чанд, эй гул, ғам хурад,
Лутф ҳам бошад басте марғуб дар овони ноз.

* * *

Диламро бо ҳама кори ҷаҳон қор аст, пиндорӣ,
Аз ин савдо димоғам гармбозор аст, пиндорӣ.
Маро меърочи Мансур аз аналҳақ мешавад равшан,
Ту ўро 3-ин гунаҳ шоистаи дор аст, пиндорӣ.
Чу дар коло қасод афтод, Ҳашмат, мекунӣ тоқат,
Ки ҷинси норавро ҳақ харидор аст, пиндорӣ.

Ба тариқи интиҳоби намуна. Дар тавсифи харбуза гуфта:

Мидоди хешро кун анбарогин,
Зи васфи харбуза лаб соз ширин.
Дар авсофаш табарзад² бар даҳан неҳ,
Ки тамъи ў зи туффоҳи³ зақан беҳ.
Қалам зан аввал аз сархайли эшон,
Рабо ин гӯи маъниро ба ҷавгон.
Ба назм овар сифоти бекзодӣ,
Ба гардун бар садои кӯси шодӣ,
Ки ў сардафтари ин бўстон аст,
Зи иқлими палак гетиситон аст.
Ба гулшан садроро подшоҳест,
Миёни хайли худ соҳибкулоҳест.
Зи ранги ў ки чун рӯз аст равшан,
Чу гардад бар гулистон партавафкан,
Салои хони эҳсонро навозад,
Дили ҳалқе асири ҳеш созад.

1. Ин мазмунро Бедил бисёр неқӯ баста:
Чашми шӯҳат айни ноз, абруи мушкин нози маҳз,
Ин ҷӣ туфон аст, ё раб, ноз бар болои ноз.

2. Табарзад – як навъ аз ҳалво.

3. Туффоҳ – себ.

Ҳашмат дар аҳди ҳукмронии бародараш амир Абдулаҳад ва бародарзодааш мир Олим 35 сол (1303-1338) маҳбус буд. Дар ин айём ба ҷамъу татаббуи кутуб соҳибкамоли рӯзгор шуд. Дар Бухоро ҳеч кутубхонае мисли кутубхонаи хусусии Ҳашмат мукамал набуд.

Ҳашмат дар забони форсию туркию арабӣ шеър иншод ва наср иншо мекард. Илова бар ин дар улуми ҷузъиёти мухталифа рисола навиштаву таҳрирот карда. Аз ин ҷумла тазкиратушшуарое ба номи «Номаи хусравон» таълиф карда, дар он китоб подшоҳу подшоҳзодагони адибро зикр намуда.

Ҳашмат баъд аз 35-сола маҳбусӣ баъд аз Инкилоби Бухоро дар соли 1339 ҳиҷрӣ озод шуда, ба хидмати кутубхонадории Ҳукумати Ҷумҳурияи Шӯроии Бухоро машғул гардид. Лекин дар соли 1341 ҳиҷрӣ ба сӯйҳаракати баъзе бародару бародарзодагонаш эътимоди Ҳукумати Шӯроиро аз даст дода, дар зайли хонаводаи амири махлуъ ба Афғонистон фиристода шуд ва альён аз ҳаёту мамоташ хабаре нест.

– 34 –

АҲМАДҶОН-МАХДУМ ҲАМДИИ БУХОРОЙ

Таваллуд дар соли 1292 ҳиҷрӣ. Альён дар қайди ҳаёт аст.

Ғазал

Эй меҳрлиқои моҳпайкар,
Эй сарви саҳиқади суманбар.
Эй ғайрати маҳвашони Фарҳор,
Эй рашки паривашони Қашқар.
Чашмони ту ҳаст кони бодом,
Дандони ту ҳаст кони гавҳар.
Гавҳар бошад, вале дурахшон,
Бодом бувад, вале муқашшар.
Соф аст танат зи оби Масчо,
Сахт аст дилат зи кӯҳи Фалғар.
Тафсири руҳат фазои Санъо,
Таъбири лабат шароби Хуллар.
Ҳамшираи моҳи осмонӣ,
Ё меҳри фалак турост хоҳар.

Рӯят ба мари́зи ишк духтур,
Му́ят ба арӯси мушк духтар.
Ҳам лашкари нозро ту сардор,
Ҳам аскари хусро афитсар.
Рамзе зи лаби ту як вагон қанд,
Ҳарфе зи ту як сарой шаккар.
Чашмони ту искалоди вино,
Зулфони ту фабрикони анбар.
Ҳафтод карат гарат гарав бурд,
Аз докаи шастучори ламбар.
Бо қомаи туст сарв камқад,
Аз мӯй миёни туст камбар.
Абрӯ ба ҳилол нури чашме,
Чашме ба ғизоли Чин бародар.
Ҳамдӣ, дилу қони худ салав кун
Бо ёри ба қону дил баробар.

Рӯзе Фақир ба суроғи Ҳамдӣ ба хонааш рафтам, ки ба дарди миён гирифтор шуда, дар хонаи дарун дар бистари беморӣ афтода будааст. Чун ба мулоқотам баромада натавонист, ин қитъаро мушъир бар чигунагии ҳолаш бадеҳатан иншод карда фиристод.

Қитъа

Нест дармонаму дармонаму дармонам аз ин,
Дард якбора ки моро ба миён афтодаст.
Ку маро қуввату дармон, ки бароям берун?
Дилам аз заъф ба дарди хафакон афтодаст.
Чист дармон, ки кунад чораи дардам имрӯз,
Аз чунин дард, ки якбора ба қон афтодаст.
Ман ки дере шуда, дармондаи дарде будам,
Тоза ин дард, рафиқо, ба миён афтодаст.

Аҳмадҷон-махдуми Ҳамдӣ аз куҳансолони инқилобчиёни Бухоро ва аз ҷумлаи раҳбарони эшон аст. Шеърҳои инқилобӣ низ иншод карда, ки дар қисми сеवуми ин маҷмӯа дарҷ хоҳад шуд.

Боби «Хо»

– 35 – ХОТИФИ ХУЧАНДӢ

Аз шуарои дарбори Умархон. Вафот 1258 ҳичрӣ.

Аз «Радоифулашъор»

Шабе зи шавк расондам ба зулфи ёр ангушт,
Чу нофа гашт зи ҳар уқда мушкбор ангушт.
Зи нақши ибрати ворафтагон чу лавҳи мазор
Нишаста гарди фано бар сарам чаҳор ангушт.
Ба табъи рост ҳисоби замонаро ҳалал аст,
Ки сар фароз намояд дами шумор ангушт.
Зухури нафъ зи асбоби сифлагон маталаб,
Ки ҳамчу даст наёяд зи по ба кор ангушт.
Зи дасти зоҳиди худбин кушоди кор маҷӯй,
Бувад зи панча ба сад уқдааш дучор ангушт.
Зи баҳрҷӯшии ашкам ба ёди қомати ӯ
Ба боғ мегазад аз сарв ҷӯйбор ангушт.
Чу шона дар ҳами зулфат ба сад забони фусун
Расонд Хотифи мо бар даҳони мор ангушт.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Гашта то аз машрики ҳуснат намоён офтоб,
К-инчунин гардида дар олам гулафшон офтоб.
Аз таҷаллии ҷамолат ғолибан аксе гирифт,
Мешавад дар Бохтар¹ ҳар шом пинҳон офтоб.
Рӯзи ҳичрон сели ашкам оламе барбод дод,
Аз рухат бинмо ба бахти тирарӯзон офтоб.²
То ба кай аз дур лофад бо ту андар дилбарӣ,
Гӯ, биё аз ҳуччати даъво ба майдон офтоб.

Фард

Хирачашмӣ то ба кай, берун шав аз кӯяш, рақиб,
Шуълаи оҳам намедонӣ, ки барқи хотиф аст.

1. Бохтар – ба маънои Машрик аст, гоҳ ба маънои Мағриб ҳам ба кор мебаранд.

2. Ин мазмунро фақир бад-ин ранг бастаам:
Тангам аз борони ашки худ, Худоро, як замон,
Офтоби ман, намоён кун изори ҳешро.

ХИЧЛАТ, ҚОЗӢ РАМАТИИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 13.

Аз «Радоифулашъор»

Макун зи нахли хино ранг чун баҳор ангушт,
Бирез хуни маро, то шавад нигор ангушт.
Биё, ки бе рухат, эй маҳви ноз, гарди малол
Нишастааст ба рухсораам чаҳор ангушт.
Ҳамениҳад ба лаби хеш сурмадон аз мил
Ба арзи ҳайрати он чашми пурхумор ангушт.
Гираҳ чӣ ғунча зи кори дилам бисозад боз
Наёрад ар ҳама нохун ба рӯи кор ангушт?
Чунон ба ишқ алам гаштаам, ки медонад
Замонаам ба кафи дасти рӯзгор ангушт.
Зи лутфи ёр чу наргис дар ин чаман Хичлат
Ҳамебарад ба суи чоми зарнигор ангушт.

* * *

Ҳар ғунча ки сар кард ба он тангдаҳон баҳс,
Пур карда ба хун бод даҳонаш ба ҳамон баҳс.
Савсан зи паси сар бадар афканд забонро,
То кард ба озодии он сарви равон баҳс.
Хичлат, накашӣ кулфати илзоми ҳарифон,
Он беҳ, ки наёри зи ҳамӯшӣ ба забон баҳс.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Он ки мебинад зи аҷноси зиёнфарсуд суд,
Чӯби бедаш мешавад аз толиъи масъуд уд.
Хат зи курби моҳи рухсораш ба ранги дигар аст,
Менамояд з-оташи ҳуснаш баҳорандуд дуд.
Бе рухат танҳо насозад охи гардунгард гард,
Меравад умрест, аз чашми ниғаҳпадруд руд.
Ончи аз ҷинси нишоту айш мебояст, нест,
Ончи аз асбоб номанзури хотир буд, буд.
Чуз алам з-абнои олам чашми осоиш мадор,
Дар бисоти ин азизон кам шавад мавҷуд чуд.
Дар тариқи сачдаи он остон чун нақши по
Қабҳаи уммед Хичлат ҳар қадар фарсуд, суд.

Фард

Мо сияҳбахтон сазои ин қадар сахтӣ наем,
Донаи ашкему моро гардиши чашм осӣёт.

– 37 –

ХОИФ, ИБРОҲИМ-МАҲДУМИ ИСТАРАВШАНӢ

Уротеппагист. Аз шуарои авохири асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Бозам андар сар ҳавои шоҳиду паймона аст,
Орзуи хидмати хоки дари майхона аст.
Ҳури ҷаннат гар чу ҷонон гуфтаам, айбам макун,
Мастам аз ҷоми муҳаббат, ин сухан мастона аст.
Шӯри мачнунӣ дуболо мешавад дар навбаҳор,
Лочарам 3-он хатти мушкин дил зи ман девона аст.
Ишқ агар яғмои ҷону дил кунад, манъаш макун,
Ихтиёри ҷузву кул бо ўст, соҳибхона аст.
Як сари мӯ маҳрами он зулфи ҳам дар ҳам нашуд,
Гарчи умре чок-чокам дил ба ранги шона аст.
Шайхи шахрӣ гар ба таъни майпарастон лаб кушод,
Як-ду ҷомаш дех, ки мискин аз хирад бегона аст.
Дигар аз фирдавсу ҳураш чист матлаб дар ҷаҳон,
Ҳар киро дар хона маъшуке чу ту ҷонона аст.
Хоиф, аз бисёрии исён набояд ноумед,
Шоҳиди раҳмат ба шахси маъсият ҳамхона аст.

Хоиф соҳибдевон аст, аммо девонашро мутолиа муяссар нашуд. Мир Насруллоҳ (Ботурхон) баъд аз таҳриби Уротеппа Хоифро бо аҳлу аёлаш ба Бухоро кӯчонида, дар охирҳои умраш ба иллати фалаҷ гирифта шуда, ҳар ду ҷояш аз рафтагон бозмонда, дар ғарибию эҳтиёҷ ба Бухоро вафот кардааст. Аммо таърихи вафоташ маълум нашуд.

ХАЗОНИИ ҚАРОТЕГИНИЙ

Аз шуарои асри 13 ҳичрист.

Аз «Туҳфатулаҳбоб»

Рубой

1

Тифлӣ зи ғами даҳр фаромӯшам кард,
Афюни шабоб низ мадҳушам кард.
То сабзаи хат дамиду гул кард хазон,
Пирӣ нафаси субҳ дар оғӯшам кард.

2

Як бор нахондӣ, эй бути тарсоям,
То бӯса бар он лаъли лаби тар соям.
Зуннори сари зулфи ту бастам ба миён,
Охир, ба кадом ранг бетарс оям?!

3

Омад барам он сарвқади мушкинхол,
Зулфаш шаби қадр, чеҳра бадр, абру хилол.
Дил чавҳари чон кард нисори қадамаш,
Ман мота ало ҳуббиҳи, яҳё би висол.

МУЛЛОУСМОН ХАМӢШИИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 14 ҳичрист.

Аз тазкираи Афзал

Зи бас дар кулбаам шамъи чамолат равшан аст имшаб,
Канори хонаам гулрезтар аз гулшан аст имшаб.
Намедонам, ҳадиси хатти райҳони кӣ меғӯям,
Ки бар рӯи забонам дуди дил чун савсан аст имшаб.
Нигаҳ нуре надорад бе фурӯғи орази моҳат,
Саводи дидаам монанди чашми сӯзан аст имшаб.
Зи чӯши новаки мижғони он шӯхи камонабрӯ
Фазои синаам ҳамранги чашми чавшан аст имшаб.
Ҳавои гул намехоҳам, Ҳамӯш, аз гулшани ҷаннат,
Ба ёди он баҳори ноз гул дар доман аст имшаб.

Боби «Дол»

– 40 –

МУЛЛОҲУСАЙН-МАХДУМ ДОНИШИ БУХОРОЙ

Аз шуарои миёнаҳои асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Доғ аст найшакар, ки найи бӯрӣ нашуд,
Шаккар макиду қобили он нақши мо нашуд.
Мардон ба рӯзи ҳодиса муҳтоҷи нокасанд,
Растан зи мавҷ бе мадади нохудо нашуд.
Давлат ба вақт хуб, вағарна баробар аст,
Шав мард, бону ҳомила гардид ё нашуд.

Қитъа

Баски фитратҳо ба гарди норасой хок шуд,
Як ҷаҳон анҷом хичлатпарвари оғоз монд.
Нағмаҳо бисёр буд, аммо зи ҷаҳли мустамӣ
Ҳар қадар бепарда шуд, дар пардаҳои соз монд.

Фардиёт

1

Эй басо маънӣ, ки ғайзи як шарар гул карданаш
Барки хирмансӯзи инқори ҷаҳоне мешавад.

2

Ба арзи беҳабарон ҷавҳари калом мабар,
Ба сангу хишт дами теғи обдор марез.

3

Назокатфаҳмии асрор ҳар ҷо парда бардорад,
Зи сатри решае чандин гулистон метавон хондан.

Маснавӣ

Чӣ лофӣ ба ҳарфи касон хомавор?
Сарире зи таҳқиқи худ ҳам барор.
Мараб ҳамчу гуш аз пайи ҳарфи кас,
Ба дил ғута зан соате чун нафас.

Рубой

Ҳарчанд тавон зи чарху анҷум гуфтан,
Сад нусха тааххуру тақаддум гуфтан,
Чун бар сари инсоф равӣ, душвор аст
Як ҳарф ба қадри фаҳми мардум гуфтан.

– 41 –

МУЛЛОРАЦАББОЙ ДОНИШИ БУХОРОЙ

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Мо на танҳо синачоки холи мушкин гаштаем,
Шона ҳам умрест, дорад чоки домон дар бағал.
То паризоди чамолат аз кучо толиъ шавад,
Дорад аз ҳар тори мӯ чандин шабистон дар бағал.
Осмони дилбарӣ нозам, ки андар рӯзгор
Карда зоҳир аз руҳат хуршеди тобон дар бағал.

* * *

Як шаб агар ба кулбаам ой, чӣ мешавад,
Банди кабо зи ноз кушой, чӣ мешавад?
З-он лаб, ки кути ҷони ҳама хастагон аз ўст,
Бўсе диҳиyo ҷон бирабой, чӣ мешавад?

– 42 –

МИРЗОШАМСИДДИН ДОЌИИ БУХОРОЙ

Аз шуарои аҳди амир Музаффар ва муншии дарбори писари ӯ Нуриддинхони Ҳаё – ҳокими Чорҷўст. Чун ба тазкираи Афзал зикр наёфтааст, маълум мешавад, ки пеш аз 1303 хичрӣ вафот кардааст.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

Эй аз хатат бунафша хичил, мушки ноб ҳам,
В-эй мунфаъил зи рӯи ту гул, офтоб ҳам.
Аз тундии мизочи ту метарсам, алҳазар
З-он чашми масти фитнагари нимҳоб ҳам.
Хунобанӯши ҳасрати лаъли лабат ақиқ,
Хичлаткаши сафои руҳат моҳтоб ҳам.
Побанди ҳалқаи сари зулфи ту ҷону дил,
Мафтунӣ наргиси сияҳат шайху шоб ҳам.
Номехрубони ман, назаре кун, ки бе ту дил

Хун гашт лахта-лахтаву гардид об ҳам.
Гӯям ҳадиси ишки ту, кӯтах намешавад
Ин мочаро ба явма якумулҳисоб ҳам.
Марғулае зи зулф кушой, шавад касод
Бозори мушку анбару атру гулоб ҳам.
Соқӣ, матоб рух, караме кун, ки қониъам,
Гар софи бода нест, ба лойи шароб ҳам.
Доъӣ, ки дургарди ҳарими иноят хаст,
Дураш макун зи лаззати қахру итоб ҳам.

* * *

Ба сеҳри ғамза чашмат карда бо Ҳорут устодӣ,
Зи мижғони ту мегирад ачал таълими чаллодӣ.
Никоб аз лух фикандӣ, тоза кардам расми маҷнунӣ,
Лаби ширин намо, барпо кунам оини фарҳодӣ.
Ба даври оразат то гашт хатти анбарин пайдо,
Маро доми бало шуд, дигаронро хатти озодӣ.
Наёсудӣ зи чаври чархи вожун лаҳзае, эй дил,
Ба доми турраи пурпечутобаш то бияфтодӣ.
Бурун ор ахтарамро аз ҳазизи наҳси ғам, ё раб,
Ба авҷи саъди васлаш, қ-он бувад сармояи шодӣ.
Кучо ёбам мани саргашта раҳ бар манзили мақсуд,
Нагардад то шуъоӣ кавкаби фазли туам ҳодӣ.
Дило, бар оташи ғам аз майи гулранг зан обе,
Бирав, хоки дари майхона шав, охир чу барбодӣ.
Гар аз чаври ғурури ҳусну истиғноӣ маъшуқӣ
Накардӣ ҳеч ёдам, кай бурун як лаҳза аз ёдӣ.
Ба ҳубӣ бурдаӣ гӯӣ аз парирӯёни симинтан,
Чи ҳиндию чи кашмирӣ, чи румию чи бағдодӣ.
Табассумҳои пинҳони лабат чон медиҳад ҳар дам,
Агар дорад тағофулҳои чашмат қасди бедодӣ.
Макаш сар аз хаташ, Доъӣ, агар садпораат созад,
Надорӣ тоқати теги чафояш, дил чаро додӣ?

* * *

Бӯстонафрӯзи ман сайри гулистон мекунад,
Лоларо хуниндилу гулро парешон мекунад.
Шарбати унноби ёкути лаби ҷонпарвараш
Кори анфоси Масеҳу оби ҳайвон мекунад.
Шона беҳад мезанад бар зулфи ӯ, имшаб магар
Базро машшота яксар сунбулистон мекунад.

Бохабар бош, эй дили ғамдида, он турки Чигил
Масту бебокона қасди кишвари чон мекунад.
Бандаи банди қабо во кардани он маҳ шавам,
К-офтобе равшан аз чоки гиребон мекунад.
Нозам он чашми сиёҳи масти кофаркешро,
Кори сад соҳир ба як таҳрики мижгон мекунад.
Мавчи ашки дидаи Доёитро наззора кун,
То ба ҳангоми ҳучуми хат чӣ тӯфон мекунад.

– 43 –
АҲМАД-МАХДУМ

Мухандиси муначчим Дониш, машҳур ба «Аҳмади Калла», таваллуд 1242 ҳичрӣ, вафот 1314.

Ҳарчанд тафсири тарҷумаи ҳоли адибон дар ин мачмӯа мақсад нест, дар бораи аҳволи баъзе ашхос аз бархе тафсилот гузир ҳам нест. Чунончи Аҳмад – махдуми Дониш мулаққаб ба «Аҳмади Калла» шахсест, ки агар мо дар бораи адибон ҳеч гуна маълумот доданро илтизом намекардем ҳам, дар хусуси ин шахс пургӯй карданро лозим медонистем. Бинобарин дар ин хусус бар хилофи дастури илтизомкардашуда сатре чанд нигошта шавад, хонандагони муҳтарам маъзур шуморанд.

Аҳмади Калла, чунончи осораш далолат мекунад, дар муҳити Бухоро ба инқилоби илмӣ, адабӣ, иҷтимоию сиёсӣ раҳбар ба шумор меравад. Аҳмад-махдум, чунончи дар як дафтар дар зайли гузориши ҳолоти худ навишта, дар хурдсолӣ ва овони мактабхонӣ аз ғайри шуур ва бинобар ҳис карданаш машаққати тоқатгудозро ба усули таълими мактаби кухна эълони исён кардааст ва мегӯяд, ки «ман ба истеъдоди фавқулодае, ки доштам, аз ғайри давомат карданам ба мактаб соҳиби хатту савод шудам. Агар саводбарорӣ мавқуфи таҳаммули он ҳама машаққат мебуд, ҳароина бесавод мемондам». Ибораташ айнан аз хотир фаромӯш шудааст. Маолаш нақл ёфт.

Аҳмад-махдуми муҳандис бар хилофи ҷадвали дарси пурғироми мадрасаҳои Бухоро илми ҳандаса, ҳайат, нучум, мусиқа, нақшу тасвир, тибб ва амсолашро биззот саъй карда омӯхтааст. Аҳмад-махдум баъд аз хатми кутуб ба тартиби мадрасаҳои Бухоро дарс гуфтан, мударрисӣ карданро илтизом накардааст. Аҳволи устодони асрашро ба як

ҳолати хандаовар ба қалам тасвир карда, танкид намудааст. Аҳмад-махдумро дар бораи усули ҳукуматдории амирони Бухоро танқидоти сахту эътирозоти бечавоб аст.

Аҳмад-махдумро дар бораи касбҳо, пешаҳо, муносибати мардум бо якдигар, аҳволи хонадорӣ, муносибати келину домод, муноқишаҳои келину модаршӯй ва амсолаш назарияҳои махсус ва муҳокимаҳои мудаққиқона аст.

Аҳмад-махдум дар соли 1242 ҳичрӣ дар Бухоро таваллуд ёфтаву дар соли 1314 вафот намуда. Аммо осори муҳаққиқонаашро бештар то соли 1300 навиштааст.

Маълум аст, ки дар он омон дар Бухоро аз фикрҳои наву адабиёти ҷадид асаре набуд. Пас, маълум мешавад, ки ин дохили модарзод ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касею китобе маҳз аз тадаббуру тафаккури худ маишату дунёро ҳосил кардааст.

Дар аҳдҳои охирӣ, баъд аз 1200 ҳичрӣ дар Бухоро ва Мовароуннаҳр дар назм, наср тақлиди Бедил шухрат гирифта, ҳар аҳли ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татиммаи камолу худ мешуморид. Аҳмади Қалла бо вучуди камолу ихлосу камолу ақидааш дар бораи Бедил дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон карда, худ осори манзумаи мансураашро дар камолу содагии равоӣ навиштанро илтизом кард. Мусоҳибони худро низ аз тақлиди Бедил манъ мефармуд. Услуби Бедилро махсуси истеъдоду маслаки бедилӣ медонист. Ба амсоли Қозӣ Абдулвоҳид Садри Сарир, Домулло Абулфазли Сират ва Исомаҳдуми Муфти, ки муосиру мусоҳибони Аҳмад-махдум буданд, ин талқинот беасар намонд. Эшон баъд аз он ки дар авоили ҳол дар назму наср Бедилро тақлид карда буданд, дар овони охирӣ соданависиро машқ менамуданд. Аҳмад-махдум агарчи ба ҳар муносибат ба тариқи рубой, ғазал, китъаву қасида хеле шеър иншод карда бошад ҳам, бинобар аҳаммият надода наш нусхаояшро ҷамъ накардааст. Ба ҳамин сабаб маҷмӯаи осори манзумааш дар миён нест ва ҷӣ миқдор буданаш маълум нест. Ба ҳар ҳол кам будани осори манзумааш нисбат ба мансурааш муҳаққак аст.

Аз Аҳмад-махдум дар пуштҳои китоб, дар маҷмӯаҳои мутафарриқа, дар дафтарҳо ва дар коғазпораҳо хеле осори мансура мондааст. Аммо номдортарин осори мансурааш «Наводирӯлвақоӣ» ном китоби мудавван аст, ки тахминан

дорои 750 сафҳа аст. Мундариҷоти ин китоб воқиъаҳои мутафарриқа ва саргузаштҳои парешон ва баъзе масоили илмӣ буда, забонаш форсии сода, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои ҳаёли хеле ибратбахшост.

Аҳмад-маҳдум ба сабаби таълифаш ин китобро ҳарчанд аз уламои аҳдаш мукофоти тақфиру ташнеъ ёфтааст, аммо дар назари аҳли таҳқиқ ва соҳибони афкори солима кадраш баланд гаштааст. Чунончи Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин, ки дар шеър аз ҷумлаи наводири аҳди худ буд, ба муносибати таълифи ин китоб Аҳмад-маҳдумро ба қасидае мадҳ кардаву Мулло Абдулмаҷиди Музтариб, ки муосиронаш аз калами ҳичонависи ӯ ба ҷон омада буданд, ин қасидаро дар мадҳи мумоилайҳ муҳаммас кардааст. Чун ин муҳаммас аз ҷумлаи осори нафиса аст, ба дарҷаш дар ин ҷо хонандагони киродро зиёфат менамоем:

Аз ҳар банд ду мисроъи охирӣ аз Шоҳин ва се мисроъи нахустин аз Музтариб аст.

Муҳаммаси Музтариб бар Шоҳин дар мадҳи Аҳмад-маҳдум

1

Бе занну ваҳму бе ламу бе лову райбу шак
Бошад туро вукуф зи омадшуди малак.
Таъби ту анғубини карометро чалак,
Эй як варақ зи дафтари фазли ту нух фалак.
Сити камоли ту зи само рафта то самак.

2

Бошад савоб, он чи туро дар ҳаёл рафт,
Рафтӣ ба манзиле, ки дар ӯ Дониёл рафт¹.
Дар сидки ин мақол басте қилу қол рафт,
Ҳар даъвие, ки аз ту ба фазлу қамол рафт,
Бирчис² мӯҳр карду Аторуд навишт сак³.

3

Зоти ту ҳаст муҳбири асрори нух сипеҳр,
Пай бурдаи зи илм ба асрори нух сипеҳр.
Донистай маротиби адвори нух сипеҳр,
Авзоъи ҳафт ахтару атвори нух сипеҳр
Бар дониши баланди ту пайдост як ба як.

1. Ишора аст ба таҳассуси Аҳмад-маҳдум ба илми рамл.

2. Бирчис – ситорайи Муштари, ӯро қозии фалак гӯянд.

3. Сак – васикаву қибла аст, муарраби «ҷақ».

4

Эй дафтари румузи ҳикамро намуда тай,
Дар шоҳроҳи олами асрор бурда пай,
Овозаи камоли ту бигрифт Руму Рай.
Эй фитратат ба сина чу дар обгина май,
В-эй нуктаат ба хома чу дар бобзан газак.

5

Ҳар кас ки ҳаст мункири фазли ту, нокас аст,
Дар чашми эътибор вучодаш кам аз хас аст,
Ҳон, суратат ба гавҳари маънӣ мучаннас аст.
Нисбат туро ба Аҳмади мурсал ҳамин бас аст,
К-ин номи нек байни туву ўст муштарак.

6

Азбаски покдинию қалбат мутаҳҳар аст,
Номи хушат ба манзили мақсуд раҳбар аст.
Некии ном фазли Худованди акбар аст,
Чун иттиҳоди исму мусаммо муқаррар аст,
Гар хонамат паямбари охирзамон, чӣ шак.

7

Аз нудрати саноиъи ту ақл гашта лол,
Ҳар як зи ҳам ачиб бувад, кимиёмисол,
Дода Худой зоти туро ин ҳама камол,
Дидам «Навоидир»¹-и туву аз сафҳаи ҳаёл
Кардам вақоиъи ҳукамои гузашта ҳақ².

8

Аз руқъаҳои васфи ту офоқ пурнавид,
Созад Худой ҳикмати ту дам ба дам мазид.
Аз туст роҳи ҳикмати юнониён падид,
Бар ганҷи сеҳр фикри гуҳарсанҷи ту калид,
Бар нақди фикр таъби суҳандони ту маҳақ.

9

Он к-ӯ набуд ба мартаба наъли туро широк³,
Ту дар фазои чархию вай дар нишеби хок.
Нисбат дар ин миён зи само буд то самок,
Гар лофи афзали⁴ ба ту зад аблаҳе, чӣ бок?
Танбӯри эътибори туро к-ӯ бувад ҳарак¹.

1. Ишора ба «Наводирулвақоий» аст.

2. Ҳақ – тарошидан.

3. Широк – банд ва ё бандинаи рӯи наълайн ё кафш.

4. Ишорат ба Афзал-махдум, соҳиби тазкира аст, ки мумоилайҳ бо вучуди шогирди Аҳмад-махдумро ба рубой ҳаҷв карда буд ва худ лофи тафаввуқ мезад.

10

Н-орад ба рӯи кор чу ту чархи чанбарӣ,
 Чоми Чамию лавҳи сафои сикандарӣ.
 Хатм аст бар ту фазлу ба ҳазрат паямбарӣ,
 Арбоби фазл бо ту наёранд ҳамсарӣ.
 К-он чо уқоб ҳамла барад, чун кунад чапак?

11

Арбоби фазлро зи канори ту сина реш,
 Бинҳода борҳо маҳаки имтиҳон ба пеш,
 Гардида мунфаил зи ҳичолат ба фикри хеш,
 Шеърӣ малеҳ гар кашамат сад ҷамоза² беш,
 Саҳл аст бо ту чун ба қароқулиён намак.

12

Бо ҳирзи шеър аз тани хуршед таб рабуд,
 Баҳромро тапонча ба рух зад, салаб рабуд.
 Аз ҷанги Зухра олати лахву тараб намуд
 Шоҳин, ки хомааш зи Аторуд қасаб рабуд,³
 Чархаш занад ба азми мадеҳи ту ҳайта лак³.

13

Мадҳи ту нест дархури ҳар марди булфузул,
 Анко кучо ба доми кабӯтар кунад ҳулул,
 Аз ҷанбари ҳаёл бипечад сари нузул,
 Мадҳи ту чун кабӯтари ёбой аз катак.

14

Эй афзалулафозилу раъсулмуҳандисин,
 Фазли Худо ҳамеша ба зотат бувад қарин.
 Ояд бари ту тухфа зи ҳуққоми Руму Чин,
 Ё раб, фуруғи зоти ту монод бар замин,
 Ҷовид чун талиъаи хуршед бар фалак.

15

Дар олами фано нахурад аз ҳаёт бар,
 Якборагӣ зи дафтари ҳастӣ шавад назар.⁴
 Рӯҳи ҳабиси ӯ ба ҷаҳаннам кунад мақар,
 Ҳар хирасар, ки бо ту шарирӣ кунад чу ҳар,
 Ҳар тирадил, ки бо ту бахилӣ кунад чу сағ.

1. Чӯбест, ки тори танбӯрро ба он бардоранд.

2. Ҷамоза – шутур.

3. Ҳайта лак – ҷумла аст, ки арабон дар вақти дур пиндоштани коре аз қасе ба ҳамин хитоб мекунанд.

4. Назар – ба истилоҳи дафтардорони Бухоро ғоибро гӯянд. Чунончи дар даҳяки омма ё ки куруки лашкар ҳар кас ки ғоиб бошад, ба зерӣ номаш «назар» менависанд.

Дар солу моху ҳафта набинад рухи палав,
 Умраш шавад тамом ба таҳсили нони ҷав.
 Доим бисоти хонаи ӯ бод дар гарав,
 Аз табъи сарди хеш шавад ҳамчу хар катав,
 В-аз ҳӯи гарми хеш кунад ҳамчу саг тулак.

Аҳмад-махдум ба амир Музаффар қасида иншо карда,
 дар мавриди ифтихор ва шумори фазоили худ ин абётро
 навиштааст:

Аз тазкираи Садри Зиё (ба тариқи интиҳоб)

Шунидаам зи ҳакиме, ки подшоҳонро
 Ба чанд тоифа бояд кушуд роҳи висол.
 Ҳама хунарвару донишпажӯху динпарвар,
 Ҳама суханвари санҷидаи малеҳмақол.
 Нахуст олими доно ба илми дин зи усул
 Фуруъро бишиносад ба ҷумлаи аҳвол.
 Дигар табиби масеҳодаме, ки гоҳи касал
 Барод зи тинати гул сардии насими шамол.
 Дигар муначҷими моҳир, ки розҳои сипеҳр
 Баён кунад зи суъуду нухусу авҷу вабол.
 Дигар муғаннии хушлаҳҷаи тарабангез,
 Ки бистурад зи тибоеи калил занги малол.
 Дигар дабири ҳумоюнхате, ки гоҳи рақам
 Ниҳад зи хушқадамӣ бар руҳи Аторуд хол.
 Дигар суханвари шоир, адиби болиғфан,
 Ки васфи шоҳ кунад дар ҷамиъи ҳолу муҳол.
 Дигар мусаввири беҳзоддасти моникилк,
 Ки нақшаи фалаку арзро кашад тимсол.
 Вучуди ҳар як аз ин қавм, зеби мамлакат аст,¹
 Ҳузури ҳар як аз ин фирқа мулкост ҷамол.
 Бувад ба зиммаи арбоби салтанат лозим,
 Ки парваранд мар ин ҷумларо ба молу манол.
 Бувад вазифаи ҳар як миҳе зи сим ҳазор,
 На, балки аз зари сурхаш диҳанд сад мисқол.
 Касе, ки ҷамъ кунад ин фунун зи бахти баланд,
 Ба чанд ротиба лоиқ бувад бад-ин минвол.

1. Дар ин мисроъ ба ҷои «аз ин қавм» «аз ин зумра» мебуд, хубтар меафтод. Аммо дар се нусха, ки мутолиа шуд, «аз ин қавм» аст.

Камина аҳқари худдом Дониши маҳзун,
Ки умри хеш намудааст сарфи истикмол,
Зи ҳар камол, ки мардум тақаррубаш талабанд,
Гирифтааст таматтуъ ба қадри қуввати ҳол.
Чаро зи меҳнати офоқ гашта фарбиҳу зуфт,
Чаро зи роҳати айём мондааст ҳазол?
Чарост рӯзсиёҳу чарост дегсафед,
Чарост кисатиҳию чарост косасафол?
Вазифа аз карамат сад ҳазор меҳоҳам,
Зи баски дар бари ман ҳаст сад ҳазор камол.
Манам, ки дар сафи аҳли ҳунар ҳижабри дамон,
Манам, ки дар чамани илму фан чамида ғизол.
Манам, ки даври фалак дар ҳазор сол чу ман
Наёварад ба замин мазҳари ҳазорафзол,
Ҳунар кадом, ки бо ман нагашт рӯй ба рӯй,
Кадам илм, ки бо ман накард истикбол?
Натиҷаи ман агар ин бувад, аҷаб набувад,
Манам ба боғи наволи ту саркашида ниҳол...

Аз китоби «Наводирулвақоиъ»-и Аҳмад-маҳдум

**Дар бораи касбҳои пешаҳо ба муносибате дар баёни
ҳоли худ навишта:**

Ман аз илми русум ба қадри вукуф ба арабият ва
истихроҷи масоили зарурия ва иститлоъи маънии ояту
ҳадис иктифову иктисор кардам ва дарсу тадаррус ва гир-
доварии шогирдонро билмарра корих будам ва табъам му-
танаффир аз ғавғову хангома буд ва ба ҳоли устодоне, ки
пеши онҳо таламмуз мекардам, тараххум меовардам, ки
инҳоро чӣ доъия бар ин ташвишу ғавғо розӣ дошта?

Манофиъи дунявӣ ва ухравии эшонро аз кутуб
мечустам, ҳамаро дар хусрону зиён медидам ва бар сулуки
уламои тобиъин ва мутақаддимин номувофик ва дар таш-
хиси маонӣ ваъдаҳое, ки дар фазилати илму аҳли он омада,
мутараддид мешудам, ки алилму иззуддунё ва шарафуло-
ҳира, мурод аз ин илм кадом илм бошад?

Ҷамъ омадани муҳмале чанд нодон ва беадабонаву
нафаҳмида ғавғо бардоштан ва ҳар сари чанд гоҳе чанд
табақ мавизу ҳалво ва ҷомаву танга, ки ба зулму ғасб аз то-
либилми фақир биситонанд ва ба устод диҳанд ва вай ба
шодию фараҳ дар киса кунад ва устод аз бисёрии сухан

кардан ва харф задан дилмурда бошад ва қуввати ҳозимаву дандонҳо сушт шуда, ба дандон шикастан натавонад ва ба хурдан ҳазм кардан. Шаб ба ҷои хоб китоб бинад ва рӯз аз пагоҳ то бегоҳ ғавғо орад ва гулгула бишнавад. Ва сайри беруни дарун натавонад ва ба таом хурдану ҳаракат кардан фурсат наёбад ва дар даруни гунбазе фарох дар гармову сармо масчун¹ бошад. Дар ин ҳолат ғолибан намозҳои фариза аз вақт бигзарад ва ҷамоат ғавғо шавад. Ва чун азми хона кунад, ду муҳмал рикобаш бигиранд ва ҳамёинонаш бираванд, то устод аз асп наҷфтаду гарданаши нашиканад. Дар ин сурат ва моҷибиҳои ончи иззат таҳайюл тавон кард, ки бисе аз авонони мулк мисли асасу эшиқоқобошӣ дар давонидани аблаҳон дар рикоб бо ин иззати ҳазрати домолло шарикӯ саҳиманд, балки зиёдатар шавкат оранд. Агар дар маънии иззат ғалабаву нудрат малҳуз бувад, бояд ки дар ин иззат каси дигар шарикӯ набошад ва махсусу мумтоз бошад, ваттоли ботил...

Дар бораи дӯстию ихтилот

Дар як маҷмӯа ба номи Аҳмад-махдум дида шуд.

Саломат дар роҳи ихтилот он бувад, ки дар аввал мулоқот агар дил ба ҳоли худ бошад, ба он шахс ихтилот кунад ва гар дил инкор ораду вазъи он шахсро нарасандад, ҳамоно рӯз роҳи ихтилотро баста дорад, то ташвиш накунад ва дурушти набинад. Ин шеваро мувофиқ кунад, пушаймонӣ набарад, зеро ки рӯҳҳо ҳоли ҳамдигарро алалфавр ташхис кунанд ва агар номустаид аст, раҳ хуранд ва агар аҳлият дорад, сокин бошанд ва агар рӯҳ худро муставлӣ бинад бар он шахс, он кас мусаххари ӯ бошанду мутеъ ва агар маҳиб намояд, худ тобиъи вай бувад, аммо инкор далел кунад ба хусумату адоват миёни ҳарду...

Дар бораи амр ба маъруф ва наҳйи мункар

Ба низ дар ҳамоно маҷмӯа дида шуд.

Ҳукамо гуфтаанд: Ҳар киро гардиши гетӣ омӯзгорӣ накунад, панди ҳеҷ омӯзгораш суд набахшад, яъне ба навоиби рӯзгор ва масоибӣ лайлу наҳор ба ифода наёяд ва роҳи

1. Масчун – зиндонӣ.

салоҳу сидод напойд ва насихати ҳеч носих дар ӯ асар накунад ва аз бадие ки дорад, мутақоид нашавад. Бас гардиши чарху инкилоби даҳр неқӯ муаддибу муҳаззиб бошад ашхоси одамиро.

Гӯй носихро, то беҳуда худрову ғайрро дарди сар надихад, илло ин микдор, ки тақозои таваддуду таовун ва робитаи ҷамъияту тамаддун ифодаи изҳори салоҳи ҳоли абнои ҷинс мекунад, як бор ё ду бор, ё се бор. Агар ин тақдор суд набахшад, ҳарифро ба ҷанбари чарх воғузорад, ки карёи шиканҷаи фалак гардани Фиръавнро ҷун мӯ бориқ мекунад.

Дар дарбори амирони Бухоро расме буд, ки як қисм аз маъзулин (аз амал афтодагон)-ро ба номи истиқоматчӣ ба дари амир роҳ меоданд. Эшон то бозрасидан ба амале дар ҳазару сафар мулозими рикоб мебуданд. Боре амир Музаффар ба азми сафари Қаршӣ аз Бухоро баромада, дар Читариғ, ки дар домани дашт аст, манзил гузид ва дар ин ҷо қариб ба ҳафтод рӯз монд. Ҳоли як қисми истиқоматчиён, ки Аҳмад-махдум ҳам яке аз онҳо буд, зиёда танг шуд. Истиқоматчиён ба машварат як аризаи талаби рухсат навиштанд. Ҷун Аҳмад-махдум он аризаро мутолиа кард, гуфт, ба ин илтимосу илтиҷоҳо ин хонаҳароб (яъне амир) моро рухсат нахоҳад дод. Ва дар ин ариза аз номи худ ин байтро иншод карда, илова намуд:

Туро чӣ ғусса зи ғавғои истиқоматиён,
Ҳучуми пашша чӣ орад халал ба ҳояи фил?

Табий, ба хондани ин ариза амир ҳамаро аз рикоб пеш кард, ки асли мақсад ҳам ҳамин буд.

Аз осори Аҳмад-махдуми Дониш ба намунанигорӣ дил ташнашкан намешавад. Орзу буд, ки осори ин дохили мо дарзод, ки вақти истибдоди амирон аз анзори омма матруку маҳҷур монда буд, баъд аз Инқилоб дар соли 1339 ҳиҷрӣ ба муносибати 25-солаи вафоташ, ё дар соли 1342 ба муносибати садум соли таваллудаш таъбу нашр ёбад. Лекин бинобар бисёрии масъалаҳои сиёсӣ ва тангии аҳволи иқтисодӣ

1. Карё – тахтаохани шиқофдорест, ки заргарон ба он симкашӣ карда, симу зарро бориқ месозанд.

то ба ҳол ин орзу вучуд наёфт. Умед аст, ки дар соли 1344 хичрӣ ба муносибати соли сиюми вафоташ осораи бо тарҷумаи ҳолаи табъ ёбад.

– 44 –

ҚОҶИ МУЛЛОҚАРОМАТ ТАНБҶҶРИИ ДИЛҚАШ

Вафот 1320 хичрӣ.

Аз тазқирази Афзал:

Ғазале

Хуррам дили он қас, ки ниқораш ба бар ояд,
Осудагии қон, ки шаби ҳаҷр сарояд.
Аз ишқи ту ҳарғиз нашавад як сари мӯ қам,
Ғар филмасал он зулфи¹ сияҳ то қамар ояд.
Ашқам шаби ҳичрони ту мерехт зи дида,
З-он гуна ки аз абри баҳорон матар ояд.
Аз баҳри суроғаш қӣ дави қӯча ба қӯча?
Як дам бинишин, ёр дар ин раҳгузар ояд.
Аз тарси падар меқунадам ваъдаилофӣ,
Ё раб, қу Масеҳо қӣ шавад, бепадар ояд?
Соғанд ҳарифон ба сарам дасти навозиш,
Аз табъи равонам ҳамағӣ шеърӣ тар ояд.
Ғарқанд ҳазарфежа бувад шеърӣ ту, Дилқаш,
Дар дидаи аҳқоб қу дурру гуҳар ояд.

Дилқаш дар шеърӯ мусиқӣ шогирди Аҳмад-маҳдуми Дониш аст. Дар аҳди Аҳмад-маҳдум ва баъд аз он ба ҳурмат зиндагонӣ мекард. Марди озодалибос, нозукмизоч ва ҳуртабиат буд. Мардуми Бухоро бинобар қамоли тавафқуқаш дар мусиқӣ нози ўро ба қойи ниёз қабул қарда, ба хурсандии хотираш меқӯшиданд. Амир Абдулаҳдро ба тарзи ҳаёти Дилқаш рашқ омада, вайро мулозими риқоб қарда, аз зиндагонии озодонааш маҳрум сохт. Бечора Дилқаш соле ба хорию зорӣ дар дарбори амир ба зўри муқовимат намуда, оқибат ба бемории сил гирифта шуда, вафот ёфт. Тазқиранависони муосир, мисли Афзалу Муҳтарам мумоилайҳро бинобар ҳудписандияш «аз умр

1. Ин қо мурад аз зулф риш аст, вағарна пур бемағӣ мешавад.

бархурдор нашуда мурд» – гуфта кайд кардаанд, барои хушонади амир.

Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дар таърихи вафоташ навишта:

Рубой

Фарёд, ки бигзид тарики дурӣ
Аз даҳр он шахси фозили машҳуре.
Соли таърихи фавташ ин номи нақӯст:
«Қорӣ Муллокаромати Танбурий»(1320).

– 45 –

МИРЗООСТОНАҚУЛ ДАБИРИИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Дар Бухоро таваттун ихтиёр карда, дар он ҷо нашвунамо ёфтааст. Мумоилайҳ аз ҷумлаи муҳоҷирини инқилобиёни Бухоро ва ҳоло дар қайди ҳаёт аст.

Мурғи дил то ба ҳамаи зулфи ту маъво дорад,
Ҳаваси сунбули соро накунад, ҷо дорад.
Баҳри ташрифи ту, эй сарвақи лолаъизор,
Ҷон ба каф ошики дилхаста муҳайё дорад.
Зуд биштоб ба болини ман, эй сарви равон,
Ҷони ман орзуи бўси кафи по дорад.
Ҷойи он аст, Дабирӣ, ки ба назми ту фалак
Сарф созад ҳама, гар иқди Сурайё дорад.

Боби «Зол»

– 46 –

ЗАБЕҲОИ ЯҲУДИИ САМАРҚАНДӢ

Аз шуарои авоҳири асри 12 хичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ин ҷӣ ганҷест, ки дунё ҳама вайронаи ўст,
В-ин ҷӣ шамъест, ки дилҳо ҳама парвонаи ўст?
Дару девори ҷаҳон ҷумла зи ҷомаш мастанд,
Аллаҳ, Аллаҳ, ҷӣ май аст, ин ки ба паймонаи ўст.
Соқие ҳаст дар ин базм қадахбахш калим,
Ҳамаро чашм ба дасти ваю паймонаи ўст.

Оламе ошику ин турфа, ки ӯ бо ҳама ёр,
Ҳар яке дар ғалат афтода, ки чононаи ўст.
Тарҳи шеъре, ки барангехт Забеҳо, имшаб
Аҳли олам ҳамаро гӯш бар афсонаи ўст.

– 47 –

ЗОКИРХОҶАИ НАМАНГОНӢ

Вафот 1243 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазали зуқофиятайн

Эй барои хоки поят зор дар бозор зар,
Зад ғизол аз шарми чашмони ту дар куҳсор сар.
Эй дил, аз дурӣ мадеҳ аз даст домони талаб,
Бар рухат хоҳад кушудан окибат дилдор дар.
Аз ҳучуми маъсият рӯи умеди худ матоб,
Зиллати исён зи Одам шуд ба истиғфор фар.
Кори даврон ҷумла маъкус аст, аз даврон маранҷ,
Хун хурад доно дар ин маҳфил, гули беҳор хар.
Ошкоро кард рози мо ба ноаҳлон ракиб,
Бод гӯши фитначӯи он саги маккор кар!
Гарчи, Зокир, хушк шуд аз барқи исён кишти мо,
Ҳаст гулҳои умеди ваъдаи саттор тар.

Хотифи Хучандӣ дар таърихи вафоти Зокир гуфта:

Шаб буд дар андешаи таърихи вафоташ,
Фармуд хирад «кад ҷаъалалчанната масвоҳ»(1243).

– 48 –

ҚОРӢ АБДУЛМАҶД ЗУФУНУНИ БУХОРОӢ

Вафот 1321.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Дур дор аз сар ғуруру пок аз дил кинаро,
Чилвагоҳи ҳештан кун дидаи ойинаро.
Зуфунун, Фарҳод ҳам меканду ман ҳам меканам;
Ӯ ба теша Бесутунро, ман ба нохун синаро.

Зуфунун аз шогирдони рашиди Ахмади Калла аст. Мувофики лакабаш ҳақиқатан зуфунун буд. Хусусан дар илми тиб ҳазоқати фавқулода дошт, чун атвори абнои рӯзгорро наменписандид, хусусан аз аҳли дарбори амир бисёр танаффури дошт. Ин нафрати худро биттабъ изҳор ҳам мекард. Лочарам саломатро дар девонагӣ ёфта буд. Бинобарин ҳамаи ақлу закову фазлу камоли худро сохта (сунъӣ) девона ба қалам меод, то ки аз ҳар гуна бозхост эмин бошад.

Зуфунуро дар туркии усмонӣ, арабӣ ва форсӣ шеър бисёр буд. Аз он ҷо ки дар шеър эҳтимом надошт ва ба касе ҳам намедод, осоре аз он боқӣ намонд.

– 49 –

ҚОЗӢ МИРИНОЯТУЛЛОҲ РАШИДИ БУХОРОӢ

Вафот 1228.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Чун сипанд оташ занад дар хирмани ҷон нолаам,
Медамад чун шамъ аз ҳар мӯи мижгон нолаам.
Барқи офат мешавад дар хирмани боди баҳор,
Гар даронад ҳамчу бӯи гул гиребон нолаам.
Он адабпарвардаи шавқам, ғуборам тӯтиёст,
Сурма меҷӯшад ба ёди хушнигоҳон нолаам.
Рехтам, бар бод рафтам, гаҳ чу шабнам, гаҳ чу шамъ
Субҳ ҷӯши гирям, шомӣ ғарибон нолаам.
Сурмасон афшурдани чашмам ҳамӯшам кардааст,
Ё раб, аз ҳаҷраш нагардонӣ парешон нолаам.
Бадтар аст аз шомӣ ғурбат доғам аз ҷӯши нишот,
Равнак афзояд чу булбул дар гулистон нолаам.
Нестам чун булбулу кумрӣ гирифтори баҳор,
Нухае дорад магар 3-он хатти райҳон нолаам.
Ҳамчу най гаштам тихӣ аз шаҳди ҳастихо, Рашид,
Дар адабгоҳи муҳаббат нест осон нолаам.

* * *

Ҷӣ кунам, сангдилон назри шарорам карданд,
Ҳамчу гул нухаи дилҳои фиғорам карданд.
Сайрам аз базмгоҳи аҳли дуо берун нест,
Ҳамчу таъсир зи бас нолашаворам карданд.

Кош ойинаи ман фарши ғуборе мешуд,
Сахт доғам, ки ба ҳар чилва дучорам карданд.
Араколуди хичолат ба чаҳон омадаам,
Тифли ашкам, ки муҳите зи канорам карданд.
Шодам аз бахти сиёҳи табаҳи хеш, ки боз
Сурма дар чашм зи гарди раҳи ёрам карданд.

– 50 –

РАМЗИИ ХҶҶАНДИ

Аз шуарои аҳди Умархон – волии ХҶҶанд аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ба гулгашти чаман он гулғизор омад бурун,
Наргис аз шабнам ба чашми ашқбор омад бурун.
Чун шунидам муждаи васлаш, ба истиқболи ӯ
Қони ғамгини ман аз ҷисми низор омад бурун.
Аз ҷароҳатзори доғи дил ғубори нолаам,
Гирдобде гӯиё аз лолазор омад бурун.
То ба гулшан рафт он сарви назокатчилваам,
Мушти зар бар каф гул аз баҳри нисор омад бурун.
Ҳоки ҳасрат рехт бар сар аз надомат, доғ шуд
Ҳамчу шамъ, он кас ки сиҳибъятибор омад бурун.
Месазад райҳон фитад, Рамзӣ, зи чашми эътибор,
То хати мушкин ба даври лаъли ёр омад бурун.

– 51 –

РИНДИИ НАМАНҶОН

Аз шуарои давраи Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Шаб, ки оҳам дар хаёли лаъли ёр омад бурун,
Қўши ашқ аз дидаам гавҳарнисор омад бурун.
Сўхтам аз бас ба ёди оташинрӯе чу шамъ,
Оҳи ман чун дуд, ашқам чун шарор омад бурун.
Бар умеди он ки гоҳе кокулафшон бигзарӣ,
Сунбул аз баҳри тамошо дар баҳор омад бурун.
Обуранги оғаҳӣ аз мардуми дунё маҳох,
Сабзаи ин боғ ғафлатобёр омад бурун.

Дар инонаш меравад ашкам гулистон дар рикоб,
Сарви гулрухсори ман ҳар гаҳ савор омад бурун.
Аз арақпаймоии хатти рухаш ғофил мабош,
Сабза берун гашт, шабнам дар баҳор омад бурун.
Шаб ба маҳфил чашми масти ӯ қадаҳпаймо расид,
Риндии саргаштаи мо аз хумор омад бурун.

– 52 –

ҚОЗӢ МУЛЛОАБДУЛАЗИЗ РОҶИМИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 13 ҳичрист.
Ба муносибати фатҳи Шаҳрисабз дар мадҳи амир
Насруллоҳ (Ботурхон) қасида иншод карда, моддаи таърих-
ро некӯ рақам задааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб» (ба тариқи интиҳоб)

Аз пайи тасхири Кеш афрохт роят ҳимматаш,
Ёвараш таъйиду насри ҳазрати халлоқ шуд.
Фатҳ шуд он шаҳр, бидъат бартараф, зоҳир салоҳ,
То зи айни адли ӯ як ламъаи ишроқ шуд.
«Фатҳи шаҳру қасри бидъат, насби адлу рафъи зулм»
Баҳри таърихаш аён дар кишвари офоқ шуд.

Махфӣ мабод, ки фатҳи шаҳр (ш), қасри бидъат (б), на-
сби адл (ъ), рафъи зулм (з) аст. Ин ҳуруфи чоргона ба
ҳисоби ҷумал (абҷад) 1272 аст, ки санаи матлуба аст.

– 53 –

МИРЗОРАҶИМ РАҶИМИИ ДЕВОНАӢ САМАРҚАНДӢ

Аз ҷумлаи шуарои асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Ҳасратнажоди яъсаму тӯфони нолаам,
Афканда оташе ба найистони нолаам.
Мадхуш кард халқи ҷаҳонро хуруши ман,
Саҳбои ғамзудои хумистони нолаам.

Лаззатпарастӣ нағмаи булбул машав ба боғ,
Сатре бихон зи нусхаи девони нолаам.
Аз сели ашк оби руҳи маҳфили ғамам,
В-аз барқи оҳ сози чароғони нолаам.
Аз килки ман маҳоҳ, Раҳимӣ, зи ҷӯши дард
Чизе ба ғайри як қаламафшони нолаам.

Матлаъ:

То нагардад дил мусаффо, маърифатро бор нест,
Менамояд акс, дар миръот агар зангор нест.

Раҳимӣ ба фармудаи Муъминхочаи Шайхулислом дар
пайравии Бедилу Навоӣ хеле ашъори форсию туркӣ эҷод
кардааст.

– 54 –

ҚОЗӢ ИДРИСХОҶА РОҶИИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1298 – вафот 1338 ҳиҷрӣ.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

Суолу ҷавоб

Қадат ба ноз чӣ? Сарве. Чӣ сарв? Сарви чаман.
Лабат ба лутф чӣ? Лаъле. Чӣ лаъл? Лаъли Яман.
Аз он чӣ? Сарв хичил. Баҳри чӣ? Зи баҳри хиром.
В-аз ин чӣ? Лаъл малул. Аз барои чӣ? Зи сухан.
Рухат ба нур чӣ? Моҳе. Чӣ моҳ? Моҳи сипехр.
Хатат ба бўӣ чӣ? Мушке. Чӣ мушк? Мушки Хутан.
Яке гирифта. Чӣ? Сабқат. Ба чӣ? Ба орази меҳр.
Дигар рабуда. Чӣ? Накҳат. Зи чӣ? Зи барги суман.
Ду абруи ту чӣ? Қавсе. Чӣ қавс? Қавси қузах.
Ду наргиси ту чӣ? Масте. Чӣ маст? Масти фитан.
Авал кашида чӣ? Тире. Чӣ тир? Тири ҷафо.
Дувум кашида чӣ? Сеҳре. Чӣ сеҳр? Сеҳри алан.
Рабуда дил. Кӣ? Хами зулфат. Аз кӣ? Аз Роҷӣ.
Чӣ карда? Карда ниҳон. Дар кучо? Ба зери шикан.

Аз тазкираи Афзал:

На моҳи Нахшабу не шоҳиди Кашмир меҳоҳам,
Суроғ аз хусни он хуршеди оламгир меҳоҳам.

Ба ҷаҳд аз нуктаи лаъли лабаш ҳосил нашуд рамзе,
Зи хат ин нуктаи сарбастаро тафсир меҳоҳам.
Ба тадбири нигоҳи оҳуе нозам, ки аз ваҳшат
Нагардад роми улфат, ҳар қадар тадбир меҳоҳам.
Наёмад аз кафи тифлони домангир кори ман
Ба расвой кунун шӯҳе гиребонгир меҳоҳам.
Гудози ишқ то кибрити аҳмар қард ачзоям,
Зи бўси ҳалқаи лаъли лабе иксир меҳоҳам.
Зи васли навҳате шавқи ҳаёти ҷовидон дорам,
Зи лутфат, эй аҷал, гар андаке таъхир меҳоҳам.
Зи ҳавли хеш, Рочӣ, мешуморам мояи қурбат,
Дареғо, хобҳои хуфтаро таъбир меҳоҳам.

Аз тазкираи Муҳтарам

То нафас бокист, гарми барқи ҷавлони туам,
Хок гардам ҳам, ғубори гарди домони туам.
Шонасон гар устухоне аз танам бошад ҳанӯз,
Синачоки ҳасрати зулфи парешони туам.
Чанд майли хонаи ойина? Гоҳе метавон
Рӯй сӯи хонаи ман ҳам, ки меҳмони туам.
Тирабаҳтӣ ваҳшатандӯзи бисоти қурб нест,
Соҷам гар, соҷи сарви хиромони туам.
Мири даҳрам, то мутеъи холи ҳиндуи туам,
Пири дайрам, то муриди чашми фаттони туам.
Гарчи хондам аз муҳаббат фасл-фаслу боб-боб,
Ҳолиё тифли навомӯзи дабистони туам.
Шуҳра гардидам ба олам, з-он ки, Рочӣ, ҳамчу меҳр,
Меҳрубоно, резачини хони эҳсони туам.

Рубонёт

Аз хоҳарзодаи Рочӣ-Авҳадӣ гирифта шуд

Дар тазмин

1

Имсол бунафша аз изораи пайдост,
Яъне хати сабзи мушқбораи пайдост.
Зуд аст, ки нархи бўса арзон гардад,
«Соле ки нақӯст, аз баҳораи пайдост».

2

Печид зи васфи лаб ба шаккар коғаз,
В-аз мидҳати хол шуд муанбар коғаз.

Васфи рухи ту сафо ба рӯи ту навишт,
К-ин хат натавон навишт бар ҳар коғаз.

3

Хуруфаш муҳмала

Ҳар к-ӯ ҳаваси висол дар сар дорад,
Дил дар тамаъи доми муаттар дорад.
Ҳам сар дар сар ҳаво.....
Ҳам дилро дар алам муқаддар дорад.

4

Дар мууроотунназир¹

Лаълат, ки парер аз суман об бизод,
Дӣ 3-ӯ чу ақиқ лола дар хок афтод.
Имрӯз ба гул занӣ зи ёкут оташ,
Фардо диҳадат ғунча зумуррад бар бод.

5

Ин рубой мадху замро муҳтавил аст

Эй аз қадами ту баҳри Ому шуда рег,
Хун гардад мушку равшан ояд торик.
Ҳар ҷо ки расонад асаре тарбиятат,
Аз хосияти дами ту бад гардад нек.

6

Дар таҷниси қофия

Эй дилбари шӯхи дилкаши дидадаро,
Кардам зи барот ҷой дар дида, даро.
Бар пот ғуборе нарасад, дида даро,
Берун кунадат сиришк, гардида даро.

Қитъа:

Бишунидам, ки як-ду-се рӯзе
Баҳри озори чашм ранчидӣ.
Ранҷҳои шаби фироқи маро
Шукри лиллах, ба чашми худ дидӣ.

Рочӣ аз муқтадиртарин муосирони худ ва дӯсти наздики
Неъматуллоҳ-махдуми Мухтарам буд. Рочиро қасидаҳои
ҳар мисроъ таърих ва қасидаи бенуқта низ буд. Аммо ба
ҳамин қадар иқтифо рафт.

1. Мууроотунназир сифатест, ки шоир дар ҳар мисроӣ як рубой як замон, як гул, як маъдан ва яке аз чор унсуро чамъ мекунад, ба ранге ки дар маънии офокии шеър ҳалал наёяд. Дар чор мисроӣ рубой чор замон, чор гул, чор маъдан ва чор унсур, ки иборат аз об, оташ, хок ва бод аст, зикр меёбад. Айний.

Мухтарам дар таърихи вафоти Рочӣ навишта:

Марсия

Афсӯс, ниҳоли гули боғи фузало рафт,
Чун боди ҳаво аз асари боди ҳаво рафт¹.
Дар манзили ваҳшаткадаи аҳли фано буд,
Дар маҷлиси хилваткадаи аҳли бақо рафт.
Аз кашмакаши сурати ҳастӣ дили худ чид,
Ойна барандохту худ маҳви лиқо рафт.
Дар давраи имкон, ки ризо ӯ ба қазо буд,
Дар равзаи ризвон шуда розӣ ба қазо рафт.
Дар маъбади таҳқиқи ниёзи абадӣ сохт,
Як сачда адо кард, ки то рӯзи чазо рафт.
Бар рӯи замин латмаи асҳоби сухан монд,
Бар гӯши фалак нойиҳаи² аҳли азо рафт.
Аз сафҳаи девони сухан маънии мавзун
Охиста, нафаҳмонда, чу бӯе зи сабо рафт.
Ё раб, чӣ хабар қосиди ғайбе ба вай овард,
К-андар кафи худ чони гиромӣ ба фидо рафт.
Моем гирифтортар аз сайд дар ин дом,
Ӯ рӯхи мучаррад шуда, аз қайд раҳо рафт.
Хун баски фишурдем зи дил баҳри вафоташ,
Аз панҷаи миҷгонасараш мисли ҳино рафт.
Тоъун, ки дар ӯ ҳукми шаҳодат шуда чорӣ,
Дар ҳини вабо ӯ ба идоди шуҳадо рафт.
Таърихи варо Мухтарами хаста чунин бофт:
«Рочӣ ба суи мабдаи боқӣ ба ричо рафт» (1338).

Боби «Зо»

– 55 –

МИРЗОРАҲИМ МУНШИИ ЗАКИИ БУХОРОЙ

Вафот 1280 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Дар ҷавоби Сипандии Самарқандӣ гуфта:

Чу шамъам то ба базми зиндагӣ як дам нишондандам,

1. Ишорат бар он аст, ки Рочӣ дар вабо вафот ёфта.

2. Нойиҳа – навҳагарӣ.

Саропо сӯхтандам, ҳамчу хуни дил чакондандам.
На дар гаҳвора, аввал дар шиканчи ранҷ бастандам,
На шири модар, аввал заҳри нокомӣ чашондандам.
Накардам нутқ, аз абнои олам чашм пӯшидам,
Агар оқил гумон карданд в-ар девона хондандам.
Кашондандам зи шаҳри нестӣ то манзили ҳастӣ,
Чӣ суд охир, ки бо сад дард аз ин ҷо низ рондандам.
Дил андар мичмари тан сӯхт, то байте Сипандӣ гуфт:
Ба поён орамидам, ҳар қадар боло давондандам.

Дар таърихи вафоти Мирзоҳочии Зарринқалами Самарқандӣ гуфта:

Афсӯс, дар ин аср зи мобайни афозил
Равшанрақаме, фозили зарринқаламе рафт.
Бар сафҳаи гетӣ хати таърихи вафоташ
Бинмуд рақам хома, ки «мушкинқаламе рафт» (1280).

– 56 – ЗУЛФИ ЭРОНӢ

Аз чаман беш аст дар домаш парафшонӣ маро,
Ин парафшонӣ ба домаш бод арзонӣ маро.
Ту ба теғам ронию ман бо дуо меҳоҳамат,
Бо чӣ меҳонам турову бо чӣ меронӣ маро?!

Зулф аз хоки Эрон буд. Дар соли 1321 воридаи Бухоро шуд. Ба воситаи яке аз аҳбоб ба камина шиносой пайдо карда, ду байти болоро ба худ нисбат дода хонд ва такмили ғазалро аз ман хоҳиш кард. Чун дар хаёлаш фақирро имтиҳон карданӣ буд, ман ҳам байтҳои зерро дар зайл навишта додам:

Хотири чамъе чи хуш пеш аз асирӣ доштам,
Кори Зулф аст, ин ки дорад дар парешонӣ маро.
Сар нагардонам зи теғат, гар кушӣ, миннат кашам,
Эй сарат гардам, чаро мамнун нагардонӣ маро?
Гар ба ҷоне мешавад, муфт аст меҳмони ту,
Нақди ҷон бистону кун ташрифи арзонӣ маро.
Ишқу ҳусн омад қарини якдигар, 3-он додаанд
Ойинарӯй турову чашмҳайронӣ маро.
Аз дили саҳти бутон, ё раб, чиҳо хоҳам кашид
Ман, ки вазъи шишагӣ мекард сандонӣ маро.

Чашми шӯхи кофираш дил бурд, метарсам барад
Таквию имону дин аз номусулмонӣ маро.
Фитратам, Айнӣ, чу тӯтӣ учмат аст, аммо расид
3-ойинатинат муҳиббонам суҳандонӣ маро.

Боби «Син»

– 57 –

АБДУЛҚОДИРХОҶА САВДО (БЕПУЛ)-И БУХОРОЙ

Вафот 1290 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Ғазал

Эй дил, аз мазраи уммед баре дидӣ? Не.
В-аз ниҳоли амали худ самаре дидӣ? Не.
Умрҳо дар талаби ёр давидӣ, охир
Ғайри ӯ ҳеч ба олам дигаре дидӣ? Не.
Дигар аз ман макун уммеди салоҳ, эй носих,
Бар ман охир зи насихат асаре дидӣ? Не.
Кош пурсанд ҳарифон зи ману ман гӯям,
Дар ҷаҳон ғайри муҳаббат ҳунаре дидӣ? Не.
Зоҳид афсӯс, ки девона чаро бошам ман,
Ману андӯх, ки 3-ин бад батаре дидӣ? Не.
Шаҳна аст, он ки ҳаробот ҳаробод кунад,
Дар ҳарӣ хубтар аз шаҳна ҳаре дидӣ? Не.
Ҷуз ҳарими дари арбоби муҳаббат, Савдо,
Асари файзу қаромат зи даре дидӣ? Не.

Дигар дар ҳамин радиф, ба дигар равӣ:

Эй сабо, хобғаҳи ёри маро дидӣ? Не.
Сунбули турраи дилдори маро дидӣ? Не.
Носихо, ҳолу хати ёри маро дидӣ? Не.
Чилваи қомати дилдори маро дидӣ? Не.
Аз ту инсоф талаб мекунам, аз баҳри Худо,
Шеваи он бути айёри маро дидӣ? Не.
Ман маломатзадаам, лек дар ойини вафо
Равишу қоидаи кори маро дидӣ? Не.
Зоҳид, аз маъракаи ишқ қарон гир, қарон,
Оҳи сарду дили афғори маро дидӣ? Не.

Беҳабар лоф мазан пеши ҳарифону мағӯ
Файзи ришу фашу дастори маро дидӣ? Не.
Рӯзу шаб дар талабаш нолақунон, наъразанон
Чехраи зарду тани зори маро дидӣ? Не.
Пайкарам сӯхт, нашуд кам зи сарам савдоям,
Марҳабо, гармии бозори маро дидӣ? Не.
Ҳар кас аз ёри худ эҳсони вафо мечӯяд,
Ёри бадхӯи чафокори маро дидӣ? Не.
Ҳаваси турраи хубон макун, ошуфта мабош,
Рӯзи бадтар зи шаби тори маро дидӣ? Не.
Чанд пинҳон кунам асрори муҳаббат, Савдо?
Матлаъи шеъри гуҳарбори маро дидӣ? Не.

Дар тазмин:

Гуфтам, ки адам гашт вучудам зи ғами ту,
Гуфто, ки киро ғам зи вучуду адами ту?
То бар дари майхона сараш хок нагардад,
Зохид набарад раҳ ба ҳарими ҳарамии ту.
Эй мутриби ҷонбахш, даме лаб ба лабам неҳ
Чун най, ки даме зинда бимонам ба дами ту.
Ҳаққо, ки маро мояи сад умри дароз аст
Андешаи зулфи сияҳи ҳамбаҳами ту.
Гар чинси ҳаёт аст вагар ҷавҳари рӯҳ аст,
Уммед, ки созем нисори қадами ту.
Ҳар кас зи ту андархури худ ёфт бароте,
Ҳаргиз наравад нақши хато бар қалами ту.
Ҳарчанд ки сар то ба қадам ғарқи гуноҳам,
Шукр аст, ки навмед наям аз қарами ту.
Ҳар кас, ки ба дарду ғами хичрони ту хӯ кард,
Бар роҳати ҷовид расид аз алами ту.
Лаззат диҳадаш шукру қаромат диҳадаш факр,
Нафсе, ки наво ёфта аз бешу қами ту.
Тазмини яке мисраъат афтода баҳона,
Савдо, ду-се мисраъ, ки ҷакид аз қалами ту.
Ин буд, ки дар матлаъи ин қитъа навиштам:
«Гуфтам, ки адам гашт вучудам зи ғами ту».

Савдо услубҳои аҷиб ва дар форсӣ тасарруфоти ғариб
дорад. Ин ғазал аз он ҷумла аст:

Ҳусни ту, ки дорад зи ҷафо зинату зайно,
Бар зиммаи мо ишқи туро сохта дайно.

Аз чинси матоъи ду ҷаҳон ҷону диле буд,
 Дидем ҷамоли туву гуфтем: Фадаино.
 Хоҳӣ биитобӣ ту ба мо, хоҳ билутфӣ,
 Додем ризо, ҳар чӣ лано, ҳар чӣ алайно.
 То кай ба ҷафои ту бисабрему нараҳмӣ?
 Акнун сари худ гираму роҳи ҳарамаино.
 Дар маҳфили ушшок туй қуввати рӯҳо,
 Дар дидаи аҳбоб туй қуррати айно.
 Хур хира шуд аз софии он соъиду симо,
 Маҳ тира шуд аз партави он соқ, лаҷайно.
 Ҳарчанд бишқанд туро мардуми олам,
 Дар кӯи ту ушшоки туро наҳну ҳадаино.
 Гуфтам, ки бидон дарди маро! Гуфт: Алимно.
 Гуфтам, ки бибин ҳоли маро! Гуфт: Раайно.
 Гуфтам, ки ба пеши кӣ равам, то биилоҷад
 Дарди мани дилсӯхтаро? Гуфт: Ладаино.
 Сад ҳилаву тадбир бихарҷидаму Савдо,
 Охир нашунидам суҳане 3-он шафатаино.

Ин ғазал ҳам дар услуби болост.
 Аз як маҷмӯаи дастнавис:

Дар мамлакати ҳусни ту ишқам началидо,
 Пойи хирадам дар раҳи шавқат качалидо.
 Решид дилам, дар ҷигарам реша давонид,
 Ҳар хор, ки дар пойи сағони ту халидо.
 Гулзор шуд аз захми ҷафои ту дил, аммо
 Пайкони ту шуд бар дари ин боғ калидо.
 Оташ набувад, он ки бинангад зи тару хушк,
 Дарё на, ки орид зи ҳар поку палидо.
 Дар хоб ҷамоли ту ба ошиқ бинамуданд,
 Аз шавқи руҳат раксунон меялалидо.
 Дар ишқи ту Савдо ба баду неки ҷаҳон сохт,
 Охир ба муроди дили ҳешат бағалидо.

Ва низ дар ҳамин услуб:

Ба ишқи мо агар он шӯхи саркаш эътирофидӣ,
 Баровардӣ зи хотир кинарову сина софидӣ.
 Маломат мекунад ушшоқро зоҳид, бинех узраш,
 Агар дидӣ ҷамолаш як назар, моро муъофидӣ.

Рақиб андар балои ҳаҷр агар як шаб бисубҳидӣ,
 Бишармидӣ, дигар аз ишқи маҳруён налофидӣ.
 Чиҳо печидаам дар уқдаи дил, мешудӣ зоҳир,
 Ба шамшери ҷафо гар синаамро вошикофидӣ.
 Мани мискин тааҷҷубсодаам, таҳсинтамаъхомам,
 Ки меуммедам аз аҳди ту, гар сад раҳ хилофидӣ.
 Ба хайли ошиқон теғ охтӣ, шамшер шофидӣ,
 Чу ман уммед кардам, ханчари худро ғилофидӣ.
 На моро як ниғаҳ з-он наргиси шахло писандидӣ,
 На моро як табассум з-он лаби ширин кафофидӣ.
 Чаро бо мо дар аввал аз сари сидқ ихтилофидӣ,
 Чаро бо мо дар охир аз раҳи кин инҳирофидӣ?
 Мани Савдо ба ғамҳои ту ҳарчанд иттифоқидам,
 Ту аз рӯи ғурури хусн бо ман ихтилофидӣ.

Савдо дар авоиلى умр Бедилро пайравӣ карда. Ин ғазал аз он ҷумла аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар ҳарими дил ҷафои кист раҳбар теғро,
 Гарчи набвад роҳ дар садди Сикандар теғро.
 Мавҷи май то оби шамшери ситам фарқе надошт,
 Шавқ пиндорад ба дасти ёр соғар теғро.
 Донишат гар ҳаст, асбоби тааллуқ гӯ, мабош.
 Нест лозим зеваре, гар ҳаст чавҳар теғро.
 Дар кафи хубон зи шохи арғавон натвон шинохт,
 Хуни ошиқ карда рангин пой то сар теғро.
 Аз фусуни тарбиятҳои замон эмин мабош,
 Рӯй бар санг аст аз дасти фасонгар теғро.
 Мекашад ҳамёна чун махмур аз шавқи шароб,
 Ҳасрати хун аст дар рағҳои чавҳар теғро.
 Ҳар қадар тарки тааллуқ қард, аз ҳастӣ нараст,
 Ҳам шуд аз бори гарони қабза пайкар теғро.
 Аз мувосоҳои софитинатон эмин мабош,
 Фитнаҳо дар таби ҳамвор аст музмар теғро.
 Фитнаҷӯёни ҷаҳонро тарбият қардан хатост,
 Чарх аз моҳи нав охир хурд бар сар теғро.
 Тарки Савдо пур зи истиҳсони дунон тира аст,
 Санги нохуш аз фасон созад муқаддар теғро.

* * *

Маъние дар ҳалқаи он зулфу кокул бастаам,
 Ҳуҷҷате дар сурати давру тасалсул бастаам.

Метавон аз пайкарам мӯйи хаме тасвир кард,
 Баски дар нақши миёни ӯ тааммул бастаам.
 Сехри килкамро тамошо кун, ки дар нақши садо
 Аз шикасти ранги худ сад ҳашр гулгул бастаам.
 Аз тақозоҳои дил пӯшидаам чашми ҳавас,
 То аз ин дарё саломат бигзарам, пул бастаам.
 Ғофил аз рангинадоиҳои ҳуснаш нестам,
 Гаҳ назар бар чилва, гоҳе бар тағофул бастаам.
 Дил нашуд, Савдо, ҳарифи поси номуси шикеб,
 Бори ин тухмат ба чони бетаҳаммул бастаам.

Савдо дар аъйима шеърҳои балаззат дорад. Аз он ҷумла аст:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба нимрӯзӣ агар гардад бисоторо палав хонро,
 Фуруғи лангарӣ ҳайрон кунад хуршеди тобонро.
 Зи бози тезчанги иштиҳои қозгири мо
 Халосӣ нест дар саҳрои лаълӣ мурғи бирёнро.
 Зи гирдобӣ фано берун кунӣ чун мо сарангуште,
 Саҳар дар ҷойи қаймоқӣ шиновар гар кунӣ нонро.
 Зи хичлат бо дили садпора шуд ғарқи арақ манту,
 Зи ғавғои мағас мантипазон бастанд дуконро.
 Дили пурдарди бодинҷон ба тори гесуи угро
 Чунон барбаст кадбону, ки ҳайрон кард меҳмонро.
 Танӯри чарх рӯзу шаб зи меҳру маҳ ду нон дорад,
 Ба ду нон солҳо сомони ишрат дода дунонро.
 Шуд андар гардани қошук ридои лаҳҷа аз мастӣ,
 Адо карданд гӯё сӯфиён ҳаққи намакдонро.
 Садафосо зи дарёи табак тушбера берун шуд,
 Ки чанголи ҳарифон бурд гавҳарҳои ғалтонро.
 Ба пеши шӯрбо натвон зи ҷӯши иштиҳо дам зад,
 Ба ин даъво ба мили шуъла равшан кард бурҳонро.
 Зи ҷӯши ҷойҷӯшам ин нидо дар гӯш меояд,
 Ки ҷойи талх равшан мекунад табъи сухандонро.
 Ба ҳар ноқобиле сад қобилӣ бахшанд ҳар рӯзе,
 Ба софиҳои дил бояд дуоҳо кард султонро.

Ва низ дар аъйима:

Қадам то аз адам дар арсаи эҷод бинҳодам,
 Ба уммеди тамошоӣ руҳи нон чашм бикшодам.

Нагардад аз мазоқам лаззати кукупалав берун,
 Аз он рӯзе, ки пири матбахӣ додаст иршодам.
 Палав бо чойи қаймоқӣ маро рӯзе ду бас бошад,
 Ҳарисонро бигӯ: Мошобачонро бо шумо додам.
 Маро аз шаш чиҳат роҳест пеши дида аз угро,
 Ба таслим орамидам, то чӣ хоҳад қард сайёдам.
 Кашокашҳои лахчак бо палавмастон намесозад,
 Чунун доништа аз қайди тааллуқ қард озодам.
 Чалав беҳуда месӯзад димоғи иштиҳоямро,
 Палавхори қадимам, қобилипарвардэҷодам.
 Ба фикри қачқулоҳҳои манту рафтаам аз худ,
 Руҳи санбӯса қай берун равад з-оинаи ёдам?
 Ба вақти иштиҳо таъхири қадбону намезебад,
 Магар тушбераро қар гашт гӯш аз чӯши фарёдам?
 Зи лаззоти ҷаҳон ҷуз хурданиҳоям намеояд,
 Қаландармашрабам, бобои риндон аст устодам.
 Нишалло Лайлии соҳибҷамолу банда Маҷнунам,
 Мураббо дилбари Ширинхисолу банда Фарҳодам.
 Ғуломи ҳиммати онам, ки бо хурдан бино дорад,
 Дар ин маънӣ, бале, ман саҳт олиҳиммат афтадам.
 Маро ҳам ҳаст майли рӯзаву зуҳду вараъ, аммо
 Чӣ созам, қобилии чоштро умрест муътодам.
 Ба ёди калла шаб хобам парид аз дида, то, Савдо,
 Саҳар пайғоми гипо сӯи муштоқон фиристодам.

Савдо гоҳо шеърҳои хандаовари муфлисона месарояд ва дар ин қисм абёти худ «Бепул» таҳаллус менамояд. Дар ин маънӣ ғазали аввали девони Бедилро тазмину иктибос қарда, доди суҳанварино додааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба авҷи бепулӣ к-аз паҳлуи харҷ аст роҳ он ҷо,
 Сари мӯ харҷ афзунтар кунӣ, бишкан қулоҳ он ҷо.
 Адабгоҳи ҳасосат харҷи бечо барнамедорад,
 Чу ҳамён сар ба муҳри танга меболад нигоҳ он ҷо.
 Зи тарзи машраби имсоқ сайри бенавой кун,
 Ки бебокона натвон харҷ қардан парри қоҳ он ҷо.
 Кунам қарзе ба афсуни дили бемуддаё, Бепул,
 Аз он мумсик, ки гар мункир шавам, набвад гуноҳ он ҷо.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Он ки ранге дораду бўи хуше дорад, гул аст,
В-он ки ӯ аз шавқи гул дар боғ нолад, булбул аст.
Пораи ноне ба пеши қониён курси маҳ аст,
Косаи обе ба чашми ташнагон чоми мул аст.
Он чи ранге дорад аз чашми ғазолон, наргис аст,
В-он чи бўе медихад аз зулфи хубон, сунбул аст.
Хоҳ қониъ бош дар дунёи дун, хоҳӣ ҳарис,
Нафсро то вақти рехлат бар сари хон ғулғул аст.
Бонги чуғд андар сарои мо навои барбат аст,
Қар-қари лаклак ба боми мо садои булбул аст.
Он ки дорад молу зар, асбобу сомоне ба даст,
Гарчи нодон аст, назди мардумон ақли кул аст.
Гарчи пулдорист дар олам маноти эътибор,
Ғам махур аз бепулӣ, Бепул, ки дарё бепул аст.

Дар лаҳҷаи авом ва истилоҳоти қиморбозон

Гуфта будӣ, ки мекунам чора ғами фироқро,
Чун нақунӣ, чико кунам ваъдаи хушку қоқро?
Туғрӣ агар кашӣ бучул, гум нашавад ҳисоби пул,
Камбағалона қор кун, покиза гӯӣ ҳоқро.
Баҳри фиреби аҳли дил чанд кунӣ пичир-пичир?
Нест бинои муҳкаме қоидаи нифоқро.
Гӯлаҳиёни ишқи ту беҳабаранду беҳирад,
Ҳеч ба умр дидаӣ ин сару ин сиёқро?
Гарчи тамаъ буридаам, ошиқи ранҷдидаам,
Муфт чӣ гуна бигзарам даъвии нони қоқро?
Он ки намениносад ӯ чаккаву паккаи бучул,
Асбу хари насибааш рост гирифта чоқро.
Камбағалему камбағал, лек наем бурмаҷал,
Ёр агар вафо кунад, нася диҳад қучоқро.
Бахт, ки нест ёварат, ҳар чӣ занӣ, ало занӣ,
Ранҷа мадор аз гала ҳайати ҷуфту тоқро.
Рафт, чи қуҳнаву чи нав, пок бибозу банда шав,
Чун дигарон манеҳ гарав халтаҷаи қуроқро.
Вазъи қиморпешагон пур аҷаб асту ин аҷаб,
Навқари муҳтасиб барад куртаи садымоқро.
Мояи ин қиморҳо аз ҷави асби муҳтасиб
Нест зиёда, пеша кун худ сафари Ироқро.
Бепул, агар мадад кунад толиғи намкашидаат,
Кай ба назар дароварад кавкабат ихтироқро.

Абдулқодирхочаи Савдо аз чумлаи наводири рӯзгор буд. Илова бар фазлу камоли расмӣ мисли наққошӣ, лаввоҳӣ, рассомӣ, заргарӣ хунаrxоро монанди як мутахассис медонист. Дар мусиқӣ маҳорат дошт. Адвори Шашмақомро маъа шуъаботаш забту қайд карда буд. Дар рамлу нучуму найранҷот низ хавз дошт. Маҳфилоро, ҳозирҷавоб, базлагӯй ва хушмуховара буд. Бо хурду бузург яксон, аз кибру ғурур харосон буд.

Дар назм (чунончи дидем) соҳиби эҷоди хориқанамо ва дар наср низ соданависи беҳамтост. Дар наср хеле ҳикояву мутоибаҳо дорад. Аммо аз бими татвил накл наёфт.

Дар тазкираи Садри Зиё дар панҷохсолагӣ дар Балҷувон ба об ғарқ шуда, вафот карданааш мазкур аст.

– 57 –

МУЛЛОМАҲМУД СИМОИ БУХОРОӢ

Аз шуарои охиrxои асри 13.

Аз «Тӯҳфатулаҳбоб»

Боз дил орзуи дидани ҷонон дорад,
Ҳаваси фитнаи он наргиси фаттон дорад.
Қадри осудагию роҳи саломат нашинохт,
Фикри афтодани он ҷоҳи занахдон дорад.
Шавад аз ҳоли дили зори ман огоҳ қасе,
Ки дил андар кафи тифле ҷу ту нодон дорад.

Фард

Баромад аз ҳарам он ёри тундхӯи ту, Симо,
Намози хеш қазо кун, ки офтоб баромад.

* * *

Осмон бо ростон ҳаргиз надорад дӯстӣ,
Тирро доим камон аз хеш андозад ба дур.

Симо аз соҳибкамолони Бухоро буд. Чунончи дар байти охирияш ишорат аст, бо ҳукумати амир Музаффар мувосо карда натавониста, аз Бухоро ба фирор маҷбур шуд. Гӯянд, ки шаҳр ба шаҳру диёр ба диёр қарини нақбату меҳнати бешумор мегардид. Аз ҷой ва таърихи вафоташ маълумот ба даст надаромад.

– 59 –
**ДОМУЛЛО АБУЛФАЗЛИ
СИРАТ-АЪЛАМИ БУХОРО**

Вафот 1316 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дошт шамъи хусни хубон гардани даъво баланд,
То даме субҳи буноғӯши ту зад, хомӯш шуд.
Чун сабо овард пайғоми ту, гулҳо аз чаман
Бишнавад то ҳарфе аз васфат, саросар гӯш шуд.
Доғи найранги қаландарвазъии ойнаам,
К-ин намадпӯш охир аз рухсори ӯ гулпӯш шуд.
Қоматам ҳам кард, Сират, риштаи тӯли амал,
То зи сар во кардам ин дастор, бори дӯш шуд.

Аз тазкираи Садри Зиё (ба тариқи интиҳоб)

Бигзоштам ба рӯи ту ин дидаи пуроб,
Бояд матоъи таршуда бурдан бар офтоб.
Нанг аз қади ҳамидаи пирон ҷӣ лозим аст?
Дарё накарда ор зи бўсидани ҳубоб.
Сират ба васл сарфаи айш аз кучо барад,
Мӯй асту оташ аст, катон асту моҳтоб.

* * *

Нафас зи ҳарзадавиҳо чу ранчи роҳ кашад,
Ба сояи қарамат маҳмили гуноҳ кашад.
Ҳамон ба сӯи туам раҳнамоист шавқи талаб,
Агар ба дайр барад ё ба хонақоҳ кашад.
Хати ҷаримаи мо шуста сабт мебояд,
Муҳит кай рақами мавҷро сиёҳ кашад?
Ба саъйи кас натавон ёфтан туро, Сират
Ба худ фуру раваду Юсуфе зи чоҳ кашад.

* * *

Тугма аз банди қабо дармакушою бикушоӣ,
Як дам аз пирахани худ бибарою ба бар ой.
Шишаро пур куну соқӣ, қадаҳ аз каф мағузор,
Шаби васл аст, муғанний, ба сар ою бисарой.
Хонаи дил, ки ман аз ғайри ту пардохтаам,
Ба фусунҳои рақибон мадарою бадар ой.

Ҳайрати дидаам аз ойна кам нест маро,
Лутф кун чехра, тағофул манамою бинамой.
Сират аз қомати ҳам ҳалқа ба он дар задааст,
Як дам аз хона, қарам кун, бадар ою ба дар ой.

Аз тазкираи Ҳоҷӣ Азими Шаръии Бухорой

Чун соя агар бахт намояд мадади мо,
Хуршед ниҳад по зи қарам бар намади мо.
Лутф аст ба ошиқ, чи нигоҳу чи тағофул,
Дар маҳкамаи ишқ қабул аст ради мо.
Ё раб, чӣ фусун дошт рами чашми ғазолон,
Тасхирии ин ҳалқаи дом аст дади мо.
Сокӣ, зи ҳаму печи ҳавас сахт гаронем,
Бардор ба чоме зи сари мо сабади мо.
Моро чу қарас шукру фиғон вирди забон аст,
Чуз нола ба кӯи ту набошад балади мо.
Мо беҳуда дар ранҷи талоши каму бешем,
Аз ҷӯшиши сарчашма бувад ҷазру мади мо.
Сират, кафи аҳли қарам иксири хатоҳост,
Нек аст, агар бозситонанд бади мо.

Рубоиёт

1

Дар муроётунназир

Аз хок парер гунча зар,
Овард гул аз ҳаво гуҳар дӣ бар сар.
Савсан дод об теғи алмос имрӯз,
Дар рӯҳи акики лола фардост шарар.

2

Дар таҷниси қофия

Дӣ соғари май бахт зи дастат додам,
Фарёд, ки имрӯз зи дастат додам.
Сабру хираду хуш зи дастат додам,
Дар гӯши ту кай расад зи дастат додам?

3

Дар тазмини «қач дору марез»

Эй қачқулаҳ, аз ту гила дорам ба ду чиз,
Дер омадию зуд гузаштӣ ба ситез.
Ашқам, ки ба гӯшаи қулоҳат ҷо ёфт,
Аз баҳри Худо, қулоҳ қач дору марез.

Фардиёт

Бо чунин рухсори оташранг, к-ин дам мар турост,
Мебарад ҳар кас туро, оташ фитад дар хонааш.

* * *

Кайфияти таҳқиқ зи тақлид мачӯед,
Ҳаргиз гули қоғаз ба димоғе надиҳад бў.

Нақл аст, ки рӯзе қозӣ Қурбонхони Фитрат дар мачлиси
фузало аз ашъори худ ин матлаъро хонд:

Матлаъи Қурбонхони Фитрат:

Дорам диле, ки шуълафурӯшист кори ӯ,
Доман мазан, мабод, ки афтад шарори ӯ.

Сират, ки дар он мачлис ҳозир буд, дар бадеҳа ин фард-
ро илова намуд:

Ман шамъи мачлисам, ки ба ман ҳар кӣ дам занад,
Хомуш нишаста, тира кунам рӯзгори ӯ.

Сират аслаш аз Балх буд, Дар Бухоро таҳсили камолу
нашвунамо ёфт. Шеърӯ адабиёт аз камтарин фазоиلى ӯ ба
шумор меравад. Илми қолро бо ҳол чамъ намуда, фазлу ка-
молро бо камоли ҳусни хулқ имтизоҷ дода буд. Аз ҳафтад
сол зиёда умр ёфт. То охири ҳол аз тадриси талабаи улум ва
аз мусоҳибаи толибони камол даст накашид.

Муҳаммадсиддики Ҳайрат дар таърихи вафоти ӯ 22 байт
иншод карда, ба маҳолиси шуаро, номи улуму кутуб ишора
намудааст, ки шоёни мутолиа аст. Дар он абёт дар моддаи
таърих навишта:

Гарчи ӯ худ зодаи уммулбилоди Балх буд,
Дар Бухоро фазлу донишро падар шуд бегумон.
Беҳилоф ин нукта равшан буд бар аҳли камол,
Муттафиқ буданд балхӣ бо бухорӣ дар фиғон.
Нолаву фарёд агарчи аз бухорӣ сар кашид,
«Дод» берун шуд зи «балхӣ» ҳам пайи таърихи он.

Махфӣ мабод, ки аз адади «балхӣ, бухорӣ», ки 1455 аст,
ҳар гоҳ сари «нолаву фарёд», ки 130 аст, сар кашад ва
«дод», ки 9 аст, барояд, боқӣ 1316 мемонад, ки матлуб аст.

МИРЗОАЗИМИ СОМИИ БЎСТОНӢ

Аз тумони Бухоро, вафот 1325 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Афзал

Дам ғанимат дон, зи чархи бемадор андеша кун,
Магзарон имрӯз, аз анчоми кор андеша кун.
Дидаҳои дом орад бар замин мурғ аз ҳаво,
Чашми худ бикшо, зи чашми интизор андеша кун.
Ҳеч медонӣ, ки сомони ту ранги рафта аст?
Эътиборе гир, эй безътибор, андеша кун.
Чун шукуфтӣ, баргрехиҳои гулшан ёд ор,
Аз дами боди хазон андар баҳор андеша кун.
Чун ҳаёлу хоб ҳаҷру васл яксар бигзарад,
Ин ҳама ҳеч аст, эй ғафлатшиор, андеша кун.
То ба кай нозӣ ба сомони гурур, эй бевафо?
Оқибат бингар, зи ҷаври рӯзгор андеша кун.
Мебарӣ аз дил қарору мекуни аз ман канор,
Мешавӣ рӯзе чу Сомӣ беқарор, андеша кун.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Дар шикоят аз абнои замони худ навишта:

То бинои токи ин фирӯза манзар кардаанд,
Аҳли донишро ғизо аз хун муқаррар кардаанд.
Кухнаполоне намеебад саманди тезтак,
Атласу махмал барои пӯшиши ҳар кардаанд.
Аҳли маъниро ба ғайр аз хуни дил набвад ғизо,
Қути бемағзон ҳама аз қанду шаккар кардаанд.
Тирабахтӣ лозими фазлу камол афтодааст,
Аблахонро комрони мулку кишвар кардаанд.
Турфа вазъи нобакоре карда пайдо рӯзгор,
Нокасонро бар умури мулк сарвар кардаанд.
Ҳар кӣ об аз пас хурад чун парраҳои осӣё,
Оби ўро бузрукон равшан чу гавҳар кардаанд¹.
Эътибори дину миллат рафта, ҳоло ҷоҳилон
Ошқоро фаҳшу саб болои минбар кардаанд.

1. Дар замони амирони Бухоро ағлаби аҳли дарбор аз касоне мерасиданд, ки дар вақти содарӯй ба амиру муқаррабонаш амрадӣ мекарданд. Сомӣ дар ҳамин байт ба ҳамон разила ишора кардааст.

По манех бар ҳалкаи тазвиру макри сӯфиён,
Рӯз зикри арраву¹ шаб фикри дигар кардаанд.
Олимон аз вусъати машраб шуда тобиъ ба раъй,
Сихҳати фатвои дин бо зар муқаррар кардаанд.
Рафта ғайрат аз сипоҳу чубн карда ошкор,
Чойи чавшан чун занон ороиши зар кардаанд.
Аҳли савдогар дукони худфурӯшӣ карда боз,
Аз такаббур ҳар замон бин, сад кару фар кардаанд.
Аҳли ҳирфат ҳар кӣ бошад, дар пайи макру фиреб,
Кизбро бар худ ҳалол аз шири модар кардаанд.
Кӯдаконро шарм, пиронро ҳаё аз бас намонд,
Ҳар яке худро ба якдигар баробар кардаанд.

Қитъа:

Аз тазкираи Афзал

Муддате шуд, ки ҷаҳон вазъи муҳолиф дорад,
Нағмаи рост аз ин парда парида ба фалак.
Тоқати дидани авзои ҷаҳон нест маро,
Чигарам хун шуда, эй пайки ачал, зудтарак!

Фардиёт:

Нест танҳо ростӣ ин ҷо далели эътибор,
Қимати сӯзан зи суроҳ аст, не аз ростӣ².

Гармии ҳангомаи дунё ба дунон бастаанд,
З-он ки ин ҳаммомро ҷуз хас намеояд ба кор.

Мирзоазими Сомӣ яке аз пурдонони аҳди худ буд. Дар вақти амир Музаффар ва авоили аҳди Абдулаҳад дар дарбор ба иншонависӣ машғул буд, аммо аз он ҷо ки (чунончи дар ашъораш ишора рафт) вазъияти дарбори амир ва муомилаи сипоҳиёни ӯ ўро бо раъият ҳеч наменписандид, биттабъ аҳли дарбор ҳам ўро наменписандиданд. Ҳар қадар ки фасоди амир ва аҳли дарбор бештар мешуд, забони танқиду шикоятӣ Сомӣ ҳам дарозтар мегардид.

1. Зикри арра – як навъ зикри ҷаҳристон.

2. Сомӣ дар ин байт низ ишора мекунад, ки аҳли дарбори амир ва амалдорони аҳд ҳама разилониянд, ки амради ро пешаи худ кардаанд. Агар фаразан аз ин ҷумла росткорӣ ҳам бошад, сабаби ривочаш на аз росткорист, балки чун сӯзан аз сӯроҳи... аст.

Рафта-рафта аз дарбор мардуд ва вачҳи маошаш мактуъ шуд, ба ҳадде, ки дар ҳоли ҳафтодсолағӣ бисёр хориҳо дид. Афроди хонаводааш панҷ-шаш нафар буданд, аммо чизе надошт, ки фурӯхта, барои эшон нон тадорук кунад. Илова бар ин дар ҳолати пирию нотавонӣ аз нури биниш ҳам чудо шуд. Амиру вазир ба ҷойи он ки ҳукуки собиқаашро дар назар гирифта, ба ҳолаш тарахҳуме намоянд, «кӯрнамак охир кӯр шуд» гуфта, хурсандӣ мекарданд.

Таълифоти Сомӣ¹ ба қарори зайл аст:

1) Ба номи «Тухфаи шоҳӣ» – таърихи амирони манғит.

2) Такмили «Даҳмаи шоҳон»-и Мирзосодиқи Муншӣ, манзум ба вазни «Шоҳнома».

3) «Танзиҳулиншо» – дар руқъаву муросилот.

4) «Мирётулякин».

5) «Маноширулаълом» – дар ярлиғ ва маншурҳо.

6) «Мафотиҳулибар» – шарҳи «Масобихулфикар».

7) Тарҷумаи «Аълумуннос».

8) «Тазкиратулфузало» ва баъзе чизҳои парешон.

Абёти Сомӣ хонандаро ҳаяҷони бадеӣ намебахшад. Аммо қимати адабияи назму насри ӯ дар ин ҷост, ки бисёр сода менависад ва бебокона танқид мекунад. Дар замоне ки ҳамаи соҳибқаламони дарбор дар мадҳи амиру вазир қасидаҳо иншод мекарданд, Сомӣ қабоиҳи аҳли ҳукуматро ошкоро бар рӯяшон мезад. Ин аст ҷасорати адабия.

– 61 –

МУЛЛОАБДУЛКАРИМ СИПАНДИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1245 – вафот 1327 ҳичрӣ.

Аз девонаш:

Магар ки ёр кашид аз рухаш ниқоб имшаб,
Ки ҷойи моҳ бурун омад офтоб имшаб.
Чунон зи оташи ҳичрон гудохт ҷону дилам,
Ки хун фишонд ду чашмам ба ҷойи об имшаб.
Зи шарми шуълаи шамъи ҷамоли анвари ту
Ба ҷайби абр ниҳон гашт моҳтоб имшаб.

1. Асомии таълифоти Сомӣ аз тазкираи Муҳтарам нақл шуд.

Ба ёди наргиси бебода масти мафтунат
Асар накард ба дил нашъаи шароб имшаб.
Сипандӣ¹, ёр ба аҳдаш вафо накард, бирафт
Маро зи сина қарору зи дида хоб имшаб.

* * *

Абрӯи ту бисмиллаҳи девони назокат,
Мазмуни хатат маънии Қуръони назокат.
Ман нозукии лутфи кадом узви² ту гӯям,
Бошӣ ту ки сар то ба қадам кони назокат.
Хубони ҷаҳон ҷумла ғулумони ту ҳастанд,
Дар мамлакати ҳусн ту султони назокат.
Овехта машшотаи ҳуснат пайи зинат
Бар ҳар сари мӯят дури ғалтони назокат.
Он холи сияҳ дида гумон кард Сипандӣ,
Сар сафҳаи рухсори ту афшони назокат.

Мухаммас

1

Моҳро шаъшаъаи меҳри гули рӯи ту нест,
Мушкро накҳати гесӯи суманбӯи ту нест.
Сарвро ростии қомати дилҷӯи ту нест,
Ғунчаро хандаи лабҳои сухангӯи ту нест,
Боғро хуррамии хоки сари кӯи ту нест.

2

Ҳайф аз он новаки мижгон, ки танамро бишикофт,
Дилам аз неъматҳои хони карамаш баҳра наёфт.
Офтоби руҳи ту бар сари ҳар зарра, ки тофт,
Ҳалқаи бандагӣ аз тори сари зулфи ту ёфт,
Кист к-ӯ бастаи занчири ду гесӯи ту нест?

-
1. Ёи-и Сипандӣ аз вазни матлуба зиёд аст. Як қисми шуарои мутааххирин ба ин бало гирифтаанд. Аммо аз монанди Сипандӣ як шоири қухансол амсоли ин қор аҷиб аст. Девони Сипандӣ мутолиа шуд. Дар аксари абёташ ин қисм завоид ҳаст.
 2. Дар ин мисроъ таркиби «кадом узв»-ро ба шарте вазн мусоиди мекунад, ки ба ҷойи ҳарфи «айн»-и «узв» «алиф» бошад, зеро дар он сурат ба сабаби васли «мим»-и «кадом» бо «зод»-и «узв» васл ёфта, алиф, яъне ҳамза соқит мешавад. Аммо «айн» аз ҷумлаи ҳуруфи васлияву соқита нест. Ҳамоно қурби садои айн бо ҳамза шоирро ба ин хато андохтааст. Амсоли ин қор дар арӯз лозимулиҷтиноб аст.

3

Масту бебок бурун омада бо ишваву ноз,
Шуда ошӯби замон бо ниғаҳи фитнатароз.
Ҳамаро дида зи ҳайрат ба тамошои ту боз,
Ҷабҳа суданд ба хоки қадамат аҳли ниёз,
Кист, к-ӯ шефтаи наргиси ҷодуи ту нест.

4

Дил зи ман бурдию хуш дилбару дилдор шудӣ,
Ҳайф, бераҳму ситамкору дилозор шудӣ.
Ман чӣ гуфтам, ки зи ман гаштию безор шудӣ,
Ҳамдами булҳавасу мӯниси ағёр шудӣ?
Дар ҷаҳон ҳӯи касе тундтар аз ҳӯи ту нест.

5

Ҷон фидои ниғаҳи наргиси мафтунӣ ту бод,
Дили шӯрида нисори қадӣ мавзунӣ ту бод.
Тани афсурда ғубори суми гулгунӣ ту бод,
Сари савдозада дар кӯи ту маҷнунӣ ту бод,
Кист, к-ӯ захирии шамшери ду абрӯи ту нест?

6

Эй бути шӯҳи ситампешаи пурҷавру ҷафо,
Нест гарде ба сари кӯи ту аз хоки вафо.
Мо дилу ҷон ба раҳи ишқи ту кардем фидо,
Ту зи мо гаштаву омехтай бо рақобо,
Аз ту ин шева муносиб ба дуогӯи ту нест.

7

Нахли фикрам, ки дар ин назм шакарпайванд аст,
З-он ки аз номи ту ҳарфе ба сари ҳар банд аст.
Умарову фуқарое, ки ҷу Осим¹ чанд аст,
Ҷун Сипандӣ ҳама дар пеши ту сар афкандаст,
Кист, к-ӯ бандаи фармону ризочӯи ту нест?

* * *

Ҷу тифлам то ба дӯши модари гетӣ нишондандам,
Ба ҷойи шир сад ҳунобаи ҳасрат ҷашондандам.
Ҷу шамъам, аз ғусуни баҳти воҷунам чӣ мепурсӣ?

1. Дар девони Сипандӣ дар ин мисраъ ба ҷойи «ҷу Осим» «ба олам» аст. Лекин ин мувашшаҳро Сипандӣ ба фармудаи Ҳочиброҳим Осими Бухорой, ки аз шарикдарсонӣ фақир буд, иншод карда буд. Дар нусхае, ки ба Бухоро ба Осим фиристода буд, «ҷу Осим» буд. Ҷун асли нусхари дар хотир доштам, бар хилофи нусхаи девон ба вачҳи навиштам. Айни.

Ба поён рӯ ниҳодам, ҳар кадар боло давондандам.
Чу зинат ёфт аз машшотаи сунъи азал ҳуснаш,
Ба чашм аз ҳар мижа ангушти ҳайронӣ газондандам.
Фигон к-ин навхатони сангдил умрест дар ҳичрон
Ба ҷойи ашк ҳуноби дил аз мижгон чакондандам.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ранги дафтари тӯмор чандин печҳо хурдам,
Ба осонӣ ба базми он бути раъно нахондандам.

Сипандӣ аз кӯхнашоирон аст, аз ҳаштод сол мутаҷовиз
умр дида, аз хурдсолӣ ба шеърӯ адабиёт иштиғол кардаву
соҳибдевор аст. Девонаш то қасида, ғазал, рубой ва таъри-
хот тақрибан ду ҳазору панҷсад байтро дорост. Дар дево-
наш дар зайли таърихҳои масҷиду иморат таърихи масҷиди
дарвозаи арки Самарқанд ҳазору дусаду панҷоҳу нӯҳ қайд
шудааст. Маълум мешавад, ки дар синни 14-15-солагӣ
таърихи мазкурро иншод кардааст.

– 62 –

МИРЗОСИРОҶИ ҲАКИМ СИРОҶИИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1294 – вафот 1332.

Аз як баёзи дастнавис

Ба шаб зи рӯи худ он маҳчабин ниқоб гирифт,
Ҷаҳон зи партави ӯ яқсар офтоб гирифт.
Рақиб аз лаби лаълат шароб менӯшад,
Ба нуқл аз дили бирёни ман кабоб гирифт.
Ба рӯи ҳамчу гули сурх ҷониби гулзор
Бирафту аз гули гулзор обутоб гирифт.
Зи интизори қудумаш ҷунон гиристаам,
Зи ашки дидаи ман рӯи олам об гирифт.
Ба рӯи хеш ниқоб афканад агар он маҳ,
Гумон кунанд ҳалоиқ, ки моҳтоб гирифт.
Забон кушод Сироҷӣ ба васфи ӯ имрӯз,
Тамоми рӯи заминро дури ҳушоб гирифт.

Аз шумораи дувуми маҷаллаи «Ойина», соли 1331,
ғурраи зиҳичча, Самарқанд:

Ёд бод, эй дил, ки мо ҳам обрӯе доштем,
Дар гулистони тамаддун рангу бӯе доштем.
Солу моҳи саъду айёми накӯе доштем,
Дар тараққӣ чидду ҷаҳду ҷустуҷӯе доштем.
Доимо будем мо дар тавсани давлат савор,
Эмин аз кайди замону аз ҷафои рӯзгор.

Мирзосирочи Ҳаким (мулаққаб ба «Мирхон дуктур Собир») аз соҳибинтибоҳони Бухоро буд. Баъд аз такмили хатту савод ба таҳсили муқаддамоти улум Русия, Эрон, Афғонистон, Туркия ва шаҳрҳои машҳури Урупоро саёҳат карда, қурби як сол дар Афғонистон маҳбус шуда, дар аснои сайру сафар илми тибби ҷадидро омӯхт. Дар соли 1328 хичрӣ ба ватани худ Бухоро омада, истиқомат варзида, ба тарзи нав ба табобати мардум машғул шуда буд.

Воқеоти сафарро саёҳатномае навишта, дар соли 1330 хичрӣ дар Бухоро таъб кунонид.

Намуна аз «Сафарномаи Сирочӣ».

Дар муқаддима навишта:

«Аммо баъд чунин гӯяд ин бандаи аз ватан мутаворӣ, ин ҳоҷ Абдуррауф Сирочиддини Бухорой, чун муддатҳо аз ватани маълуф баромада, ба азми саёҳату ҷаҳонгардӣ солҳо дар билоди хориҷа мусофир будам ва ончи дар аснои сафар аз неку бад ба сарам омада, ба силки таҳрир дароварда, сафарнома тартиб додам. Лихозо лозим шуд маро, ки аз ибтидои сабоват низ ончи ҳаводисе, ки ба банда рух дода, онҳоро ба риштаи таҳрир дароварда, илҳоки сафарномаи худ созам...»

Сирочӣ ба рӯзномаи «Бухорони шариф», «Тӯрон» мақолаҳои иҷтимоию тиббӣ менавишт. Дар маҷаллаи «Ойина» шеърҳо дорад. Фақирро дар ғавти Мирзосирочи Ҳаким марсияву таърихест, ки дар ин ҷо нақлаш бемуносибат нахоҳад буд.

Марсияву таърих

Оҳ, сад оҳ, ки барбаст абадӣ роҳи сафар
Аз Бухоро суи фирдавс яке донишвар.
Ходими миллати ислом, сирочи дониш,
Ношири илм, ватанхоҳ, маорифпарвар.
Он ки аз мантиқи ӯ буд маҳфил пурнур,
Он ки аз хомаи ӯ дошт ҷароид зевар.

Рафту дар маҳфили аҳбоб аз ӯ нест нишон,
 Рафту дар сафҳаи айём аз ӯ нест хабар.
 Он ки такмили фунун кард дар айёми шабоб,
 Он ки таҳсили ҳикам кард дар аснои сафар.
 Сер нокарда зи дидори худ абнои ватан,
 Ба ҷавонӣ ба тағи хоки ватан кард макар.
 Он ки мекард ба танвири Бухоро хидмат,
 Рафт, мондем тамои аҳли Бухоро ба қадар.
 Яъне имрӯз супурдем Сирочиддинро
 Ногузирона ба аҳкоми қазо дасти қадар.
 Сар зад аз сина аз ин ғам ивази оҳ оташ,
 Рехт аз дида аз ин рӯ бадали ашк шарар.
 Оташ аз синаи ман дарзада дар пайкари ман,
 Об шав, ой зи ду ҷашми ман, эй хуни чигар!

Хитоб ба мутаваффо

Эй ки якбора намуда зи ҳама қатъи назар,
 Доғи андӯх задӣ бар дили бирёни падар.
 Сахтҷонем, ки дидему намурдем зи ғам
 Ба ҷавонии ту тобути туро дар тағи дар.
 Ба сари турбати ту нолақунон омадаем,
 Ба қучо меравӣ? Як бор ба аҳбоб нигар.
 Пайи таърихи хирад маънавию лафзӣ гуфт:
 «Ба ҳазору сесаду сию ду бо шаҳри сафар».

Махфӣ мабод, ки мисроъи охириро ҳар гоҳ ба ҳисоби
 ҷумал шумурда шавад, боз ҳазору сесаду сию ду мебарояд.
 Ин гуна таърихро лафзию маънавий меноманд.

Боби «Шин»

– 63 –

МУЛЛОМУҲАММАДШАРИФХОҶА ШЕВАНИ БУХОРОИ

Дар Бухоро ба аҳди амир Насруллоҳ қозикалон буда.
 Вафот 1261 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Аҷаб набвад, зи рӯят дидаҳо гар равшан аст имшаб,
 Ки дуди оҳи аҳли шавқ партавафкан аст имшаб.

Шаби ҳичрон ба чашмам хоби роҳат чун қарин гардад,
 Ки бе рӯи ту дар тан ҳар сари мӯ сӯзан аст имшаб?
 Зи бас дорад хаданги оҳи ман ҷӯши фалаксайре,
 Зи анҷум нуҳ фалакро ҳалқаҳои ҷавшан аст имшаб.
 Ҷӣ тасдиъ аст баҳри сайди гул сӯи ҷаман рафтан,
 Ки аз акси ҷамолаш кулбаи ман гулшан аст имшаб.
 Ҷаман ҳар субҳ дар ҳокистарам тарҳи ватан дорад,
 Ки гулшан бе баҳори тарзи нозаш гулхан аст имшаб.
 Шикастам чинии тақво аз он мӯи миён, соқӣ,
 Ту ҳам зулфи сияҳ бишкан, ки бишкан-бишкан аст имшаб.
 Машав аз зулмати исён асири ноумедихо,
 Саҳар чун офтоб аз чоки дил дар равзан аст имшаб.
 Ба маҳфил шамъ аҳли ҷохро хандида мегӯяд,
 Ки саъйи саркашӣ роҳи адам паймудан аст имшаб.
 Ҷазои он ки меҳандад ба тарзи шамъ дар маҳфил,
 Ба сад шеван сиришк аз сӯзи дил боридад аст имшаб.

Таърихи вафоти Шеванро яке аз фузалои аҳдаш чунин
 иншод карда:

Мавлавӣ, он ки дурри маъниро
 Дар ҳама боб аз ҳама беҳ суфт,
 Дар сипеҳри камол бадаре буд,
 Рух ҷу моҳ аз саҳоби марғ ниҳуфт.
 Мунқабиз гашт аз ин сарои ғуруб,
 Рафт, чун гул ба боғи ҳулд шукуфт.
 Солу моҳи қазош пири хирад
 «Шаҳри шавволу явми шанба» гуфт (1261).

Шеван соҳибдевон аст, аммо девонаш мутолиа нашуд.

– 64 –

ШАВҚИИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Вафот 1278.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Зукофиятайн

Дорад он маҳ баҳри қатлам новаки сӯфор фар,
 Карда ҷаъди худ ба оби нофаи тотор тар.
 Дар адам ҳам лағзиши пое ба каф афтода буд,
 Медихад нахли умедам сар ба сар идбор бар.

Шавки комил гул барорад, бетакаллуф мекашад
Маҳмили Лайли зи чайби куллаи куҳсор сар.
То мижа аз маҳфили имкон ба ҳам овардаам,
Кард гетӣ чоми таҳқиқи маро саршор шар.
Зоди роҳи курбаш аз навъи дигар ҳосил нашуд,
З-ин ҷаҳони яъс, Шавқӣ, дидаи хунбор бар.

– 65 –

АБДУШШАКУР ШАКУРИИ САМАРҚАНДӢ

Аз шуарои охирҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Тире зи ғамза сӯи ман он турк шаст дод,
Бар қалби садди тавбаи ман сад шикаст дод.
Чоме надод сокию аз даст шуд дилам,
Боз ин чӣ ҳол буд, ки имрӯз даст дод?

* * *

Шаб дар бағал нигору ба дастам шароб буд,
Бедор гаштам аз сари шодӣ, ки хоб буд.

– 66 –

ШАРИФ-МАХДУМИ ШИРИН (МУЪТАСИМИ БУХОРОӢ)

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Маҳе дорам, ки аз шӯҳӣ кунад сар лоуболиро,
Ғаҳ аз рӯи таҳаммул сар кунад соҳибкамолиро.
Ғаҳ аз ҷӯши тақаллум зинат афзояд фасохатро,
Ғаҳ аз мавҷи табассум ҷон диҳад софи зулолиро.
Ғаҳ аз ороиши худ бандад ойини зулайҳой,
Ғаҳ аз рухсори маҳ равшан кунад юсуфмисолиро.
Ғаҳе аз ханда бахшад шахд ҳалки талхкомонро,
Ғаҳе аз гиря афшонад ба рӯ иқди лаолиро.
Ғаҳ аз мафтунии чашми сияҳ созад аён сеҳрам,
Ғаҳ аз мавзунии сарви қадаш нозукниҳолиро.
Ғаҳ аз субҳи гиребон сафҳаи хуршед бикшояд,
Ғаҳе бо килки абру хуш кашад нақши ҳилолиро.
Ғаҳ аз сурхии ғабғаб лаъло дар санг бигдозад,
Ғаҳ аз рангинии лаб хун диҳад ёкути олиро.

Гаҳ аз теги тағофул хуни чандин качкулах резад,
 Гаҳ аз шамшери истиғно занад сайди ғизолиро.
 Гаҳе дар боғи маънӣ андалеби хушнаво гардад,
 Гаҳе тӯтӣ шавад ойинаи ширинмақолиро.
 Ба ин омошноӣ ёри Ширин то бувад, ё раб,
 Мабод ойинаи ӯ рӯ ба рӯ занги малолеро.

Шариф-махдум писари козӣ Муллоабдулраҳими Бал-хист. Дар Бухоро таваллуд ва касби камол ёфта. Дар авоили ҳол «Ширин» таҳаллус карда, оқибат ба «Муътасим» табдил дода. Баъд аз хатми кутуб дар аҳди амир Музаффар дар баъзе тумоноти Бухоро раису мухтасиб шуда, баъд аз он ба сабабе аз Бухоро фирор карда, дар Истанбул ба наشري кутуб ва тобиғӣ иштиғол намуда, аз он ҷо зан хоста. Ба ғавти занаш, ки девонавор дӯст медошт, ба забони туркии усмонӣ марсияҳои ҷонсӯз дорад.

Қасидаи «Абӯбакри Сиддиқ» ва қасидаи «Бурда»-ро дар форсӣ, туркӣ ва арабӣ мухаммас намуда. Дар авоҳири умр тичорати кутубро байни Бухорову Қазон нақл дода буд. Аз таърихи вафоташ маълумот ба даст надаромад.

– 67 – ШИРИНИ БУХОРОӢ

Аз шуарои охириҳои асри 13 ҳичрист.
 Ширин қиссаи Юсуфу Зулайхоро назм карда. Дар бораи вуруди Юсуф ба боғ гӯяд:

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Чаманпардозӣ гулҳои маъонӣ,
 Бисоториҳои боғи хушбаёнӣ
 Дабири ақл, яъне килки Бехзод
 Чунин ороиши тарзи сухан дод,
 Ки чун Юсуф, гули боғи нубувват
 Равон шуд дар чаман чун абри раҳмат,
 Хиромон чун қадаш аз ноз гардид,
 Ба пояш сабза пояндоз гардид.
 Зи шарми оразаш шуд дар арақ гул,
 Зи тори кокулаш ошуфта сунбул.
 Канизоне, ки дар атрофи вай буд,
 Банотуннаъш бар гирди Ҷадаӣ буд.

Ба ҳар сӯ чун хиромон гашт хуррам,
Замин то осмон зад хайри мақдам.
Ба таърифи қадаш қумрӣ зи ҳар сӯ
Бигуфтӣ, ҳамчу ин қад сарв ку, ку?

– 68 –

ШАМСИДДИН-МАХДУМ ШОҲИНИ БУХОРОЙ

Вафот 1311.

Аз як баёзи дастнавис:

Маро чу шона бибояд ба каф ҳазор ангушт,
Ки то барам ба хами турраи нигор ангушт.
Ҳанӯз як вачабам аз ту тоби дурӣ нест,
Агарчи риши ту шуд бар закан ҷаҳор ангушт.
Касе ки даст ба зулфи ту зад далерона,
Шигифт нест барад бар даҳони мор ангушт.
Агар ба гул нигарам бе рухи ту дар гулшан,
Занад ба чашми ман аз роҳи таъна хор ангушт.
Ғамат харош диҳад решаҳои ҷони маро,
Чунон ки мутриби ҳозик занад ба тор ангушт.
Фалак барои ҳаводис агар амин талабад,
Кунад ба сӯи ман албатта рӯзгор ангушт.
Туро ба ранги ҳино ҳочати такаллуф нест,
Биё, ба хуни дили ман намо нигор ангушт.
Магар ҳисоби ғаму дард мекунад маълум,
Қадам ки ҳам шуда чун аз пайи шумор ангушт.
Пас аз вафоти ту, Шохин, суҳанварон сӯзанд
Ба ҷои шамъ туро бар сари мазор ангушт.

* * *

Гар чунин ояд дамодам сели об аз чашми ман,
Хонаи мардум шавад охир ҳароб аз чашми ман.
Гар касе равшансаводи нусхаи сӯзи дил аст,
Мекунад мазмуни сад баҳр интиҳоб аз чашми ман.
Баски мегирам ба ёди наргиси махмури ӯ,
Чун гулӯи шиша меояд шароб аз чашми ман.
Бар муҳити ашк биншонад фалакро чун ҳубоб,
Гар тариқи гиря омӯзад саҳоб аз чашми ман.
Шаб ба ёди талъати ӯ гар ниҳам паҳлӯ ба хоб,
Мешавад равшан саҳарғаҳ офтоб аз чашми ман.

Иқтизои ҳусни саркаш як қалам бепардагист,
Ў ғалат бар чеҳра мепӯшад ниқоб аз чашми ман.
Чашми ман аз ашки хунин гашта чун зарфи ҳино,
То кунӣ бар дасти худ, эй маҳ, хизоб аз чашми ман.
Баски афтад бе туам паҳлӯи осоиш ба санг,
Умрҳо шуд рахтбаста рафт хоб аз чашми ман.
Гар касе пурсад зи ман кайфияти тӯфони Нӯҳ,
Медиҳад, Шохин, гудози дил ҷавоб аз чашми ман.

* * *

Эй маро ҳамчун суринат гашта чашми тар сафед,
Бе рухат, боз о, ки чун чашмам нагардад сар сафед.
Гарчи орам қиссаи ҳаҷри ту сад раҳ дар қалам,
Ҳамчунон аз оби чашми ман бувад дафтар сафед.
Нест нури субҳ, пиндорӣ, шаби ҳаҷри ту чарх
Карда бар сар чун аҷузи мотамӣ чодар сафед.
То ту ой ҳамчу наргис, з-интизори мақдамат
Дидаи навбовағони боғ шуд яксар сафед.
Нест осон ишқи юсуфталъатон, хушёр бош,
Карда доғи ин азизон чашми пайғамбар сафед.
Субҳ агар гул кард, гардун бе саводи шом нест,
Шир н-ояд доим аз пистони ин модар сафед.
Доғи нақбат мебарад ашк аз ҷабини толиғам,
Чун ҳумо гар зоғро гардад ба шустан пар сафед.
Фикри бикрам тарбият ҳаргиз надид аз рӯзгор,
Рафт чандин иду монд ангушти ин духтар сафед.
Нест пирӣ мӯчиби ҳурмат фақеҳи шаҳрро,
Ҳукми он дорад ки, Шохин, гашт ёли хар сафед.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё.

Ғазал дар шикоят ва таҳассур

Ёди он шабҳо ки аз гетӣ фароғат доштам,
Бо бутони тозарӯ то субҳ суҳбат доштам.
Дар тариқи лоуболи ғам ниҳон, ғам ошкор
Бо каландармашрабон тарҳи садоқат доштам.
Ҷойи миннат нест бо ман чархро, к-аз хони ӯ
Чун маҳи нав бо лаби ноне қаноат доштам.
Гоҳ таълими усулу гоҳ талқини фуруъ
Як ба як тамҳиди асбоби ҳидоят доштам.
Ваҳ, чӣ бадбахтам, ки худ мунтаҷ нашуд ғайри маҷоз,
Базли маҷҳуде, ки дар касби ҳақиқат доштам.

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,
В-арна бар даъвои худ чандин ривоят доштам.
Ҳосили илми мани бечора аз идбори бахт
Шарру офат шуд, агар чашми шарофат доштам.
Гар кунад чандин ситам бар чони ман гетӣ, равост,
То чаро 3-он кинахӯ чашми мурувват доштам.
Ёфтам аз остони шоҳ, Шоҳин, обрӯ,
Ман ки рӯи ачз бар хоки мазаллат доштам.

* * *

Эй лабат лаълу қадат сарву рухат лола барин,
Зада хат гирди рухат ҳалқа ба маҳ ҳола барин.
Шудай воқиғам аз камбағалӣ, в-арна чаро
Нест имсол ба ман лутфи ту ҳарсола барин.
Қадри деринагӣ андеша намо, гарчи бувад
Банда дар ишқи ту савдогари бекола барин.
Ба сафедӣ танат, эй он ки гарав бурда зи барф,
Бе ту хуни дилам аз дида чакад жола барин.
Доғ бар сина манеҳ ин қадарам, в-арна зи об
Мекашам гирди ту оташ хати ҷаввола барин.
Чӣ кунӣ каттагӣ аз пушти рақибон бо ман?
Чӣ парӣ аз сари меҳ ин ҳама гӯсола барин?
Чанд дар пойи ту чун обила сар монда рақиб?
Чанд бӯсида лаби лаъли ту табҳола барин¹?
Насазад даъвии Фитрат ба ту дар боби суҳан,
Лоақал шеърӣ ту, Шоҳин, набувад Вола барин².

* * *

Эй лабат мул, оразат гул, турраат сунбул барин,
Ғабғабат дар ҷарбу нармӣ тухми нимдунбул барин.
Оқибат коми дили худ 3-он қафал хоҳад гирифт,
Ҳар кӣ аз пушти ту афтад рӯзу шаб кокул барин.
Дар бисоти ман дирам панҷу даҳе мавҷуд нест,
3-он надорам қадру қимат пеши ту як пул барин.
Меравӣ аз суҳбати ман ҳамчу наргис саргарон,
Менишинӣ тозарӯ пеши рақибон гул барин.
То никоб аз чеҳра андозӣ, чу гул дар пойи ту
Мекунам фарёд ҳар шаб то сахар булбул барин.

1. Ин ду байти охири аз як маҷмӯа нақл шуд, ки дар ӯ аз дастхатти
Шоҳин нақл ёфта буд.

2. Фитрат Қозӣ Қурбонхони Бухороист, Вола Волаи Самарқандист.

Кай ба рағбат дил бар он чоҳи зақан гардад асир,
То наафтад турраат бар гардани он ғул барин.
Ту бухорибаччай, чоно, тавозуъпеша бош,
Ин қадар тундӣ чӣ лозим мардуми Кобул барин?
Дар пули як шиша май зоҳид намегирад гарав,
Далки моро нест қадре пеши ин хар чул барин.
Мисли ман нозуктананда тору пуди шеърро
Нест чун дар доқабофӣ аҳли Истанбул барин¹.
Рутбаи шоҳиниям ҳосил шуд аз имдоди шоҳ,
В-арна будам пеш аз ин калхоти бечангул барин.

Аз як баёзи дастнавис

Қасидаи маъзрат барои аз ғибоб бозмондан
Бо таъбири тавсиф аст.

Доштам тотуяке лоғари бадноми асав,
Пушт оғанда чу дасти ҷарабу рӯи маҳав.
Ҳаббазо, тотуи ҷорӯбдуми ҷангалёл,
Ки шуда пайкараш аз кӯбаи меҳнат чун қав.
Чашм чун фарҷи аҷузони куҳансол чуқур,
Гӯш чун олати пирони фалокатзада лав.
Шикам аз ғояти ковокию қоқӣ чу сабад,
Пой аз бобати бемағзию хушкӣ чу ғарав.
Арраи пушти ваю тумшуқи қоқуртии ӯ
Метавон гуфт, ки ин пармаву он оҳансав.
Оғил аз резиши пашми тани оғандаи ӯ
Ҳамчу дуккончаи наддоф шудӣ вақти қашав.
Ғашта аз сардии табъ он ҳама афсурдадимоғ,
Ки шудӣ то дами мурдан ба яке бод катав.
Ғар вазидӣ ба масал боди латиф аз тарафе,
Мутамоил шудӣ аз ҷой ба ҷо ҳамчу ялав.
Хурда будӣ ба ҳама умр зи анвои гиёҳ
Соли деҳқонии Одам алафи гандадарав.
Сумаш аз беқуватӣ зери арақ меларзид,
Ҳамчу хуршед, ки бар об фишонад партав.
Мезад аз баҳри алаф шиҳа бад-он булаҷабӣ,
Ки ғулومه кунад аз ёди ватан сози лалав.
Сад муаллақ задӣ аз заъф чу лӯлибачагон,

1. Дар собик чун докаи мисколии англисино ҳоҷиён аз Истанбул харида меоварданд, мардум гумон дошанд, ки аҳли Истанбул бофтаанд. Мазмуни ин байт аз ҳамон ғалати машҳур ғирифта шудааст.

Тифли думоҳа гар оҳиста бидодӣ силтав.
 Бо чунин асп задам рахти сафар васфкунон,
 Бо сайисбачча, ки ин аст фалон аспи бидав.
 Боҳабар шав зи лаҷомаш, ки агар суст нӣҳӣ,
 Натавон ёфт суроғи ту магар аз Маскав.
 Мезад ӯ камчию он тотуи ёбуталъат
 Пой мемонд чу нозуксанамон қад-қадӣ чав.
 Алғараз, то Карӣ¹ аз вақти саҳар то дами асп
 Чаҳд кардему расидем ба чандин кистав.
 Чун чунон дид сайисбачча, барошуфту бигуфт:
 Аз кучо ёфтӣ, эй мири ман, ин бори нақав?
 Агар ин аст туро палтари² давлат, боре
 Худ саворӣ куну ҳар ҷо ки дилат хост, бирав.
 Ман дар андеша фитодам, ки гар ӯ қаҳр кунад
 Нашавад бе сайисе кори ду аспам санҷав.
 Лочарам ёбуяке дар бадали он тоту
 Бигирифтам, ба иваз ҷомаи худ монда гарав.
 Сабаб ин буд, ки ман банда ба аснои тарик
 Ҳар қадар чаҳд намудам, нарасидам ба ҷилав.
 Чӣ кунам, нест маро аспаки роишчилаве,
 Ки намонад ба қафо вақти равораз зи ясав³.
 Эй шаҳаншоҳи ҷаҳонгир, ки ҳангоми шикор
 Охувонро ба як ангез кунад раҳши ту ав,
 Ҳар кӣ густох барад номи туро, печ занад
 Ба забон ҳарфи вай аз ғояти даҳшат чу сақав.
 Марҳабо, Юсуфи сонӣ, зи ҷавонмардии туст,
 Ки Зулайҳои ҷаҳон гашта ҷавон аз сари нав.
 Дорам уммед, ки бо ман бидиҳӣ аз сари лутф
 Аспаки юрғаи хушшаклтар аз мурғи титав.
 Ончунон тунд, ки гар сояи камчӣ афтад
 Ба суринаш, чу ғизоли хутанӣ гирад шав.
 Банда, Шохин ба чунин асп басте муштоқам,
 Бештар 3-он ки бувад мардуми саҳро ба палав.
 Гар ту ин асп салав бар мани бечора кунӣ,
 Эзидат тавсани давлат кунад аз ғайб салав.

1. Карӣ – мавзиест ба нимфарсаҳии шаҳри Бухоро.

2. Палтар – асбоби сафарист, ки ба аспӣ алоҳида бор мекунад ва он аспро сайис саворӣ мекунад.

3. Ясав – интизоми маҳсусест, ки мувофиқи он рикобиёни амиру хонон дар сафар ҳаракат мекунад, ясаул ниғаҳбони он аст.

Рубоиёти бенукта

1

Дарди дили моро кӣ даво кард? Висол.
Коми дили моро кӣ раво кард? Висол.
Овораи арсаи аламро алҳамд,
Масрури хусули муддаё кард висол.

2

Дар илтизومي аносири арбаъа

Атрофи чаҳон чу бод гаштем басе,
Ҳокисифат одамӣ надидем касе.
Чун об ҳама равон ба рӯи хошок,
Афрӯхта мисли оташ аз баҳри хасе¹.

3

Дар бораи Тош ном маҳбубе

Эй дарду ғаму ранчи ту бо ман ба талош,
Чун ҷамъи гурусна бар сари суфраи ош.
Ту ҷони манию ҷони ман аз санг аст,
Номи ту ниҳодаанд 3-он восита «Тош».

Падари Шоҳин Муллоамон ном кӯлобист. Мумоилайҳ аз ватани аслияш ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттун ва издивоч карда. Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст.

Назар ба ривояти Садри Зиё дар «Тазкираи манзума», ҳам тасреҳи ҳуди Шоҳин дар «Тухфаи дӯстон», мумоилайҳ дар вақти мактабхонӣ ба шеър шурӯъ намуда, соири камолотро низ нисбат ба шурақои худ бар вачҳи камол бисёр ба хурдсолӣ андӯхта, чунон ки дар овони дарсхонӣ ба дарсгӯӣ иштиғол намуда, ба наздаш талаба низ аз пеши устодони замонаш камтар ҷамъ нашудаанд.

Шоҳин баъд аз хатми кутуби расмия ба балои надимии амир Абдулахад гирифтор омада, дар ин пеша бисёр азиятҳо кашидаву ҷафоҳо дидааст. Усули ҳукуматдории амир, мизону насақи дарбори ӯ ба монанди Шоҳин-як шахбози марғзори фазлу камолу озодагӣ ҳич мувофиқ наафтадааст. Ҳар қадар ки Шоҳин изҳори малолу нафрат мекарда, озору изои амир мар ӯро зиёдтар мешудааст. Амир на танҳо изҳори малолу нафрати ӯро нарасонида, балки

1. Дар тазкираи Ҳочиазими Шаръӣ ин рубой ба номи Қорӣ Раҳматуллоҳ Возиҳи Бухорӣ дида шуд.

ҳар даъвои камол, изҳори санъати илмию адабӣ, ки аз ӯ сар бизанад, нисбат ба ҳудаш як гуноҳи кабира мешумурдааст.

Дар ашъори Шоҳин, агар диққат карда шавад, ҳар кучо ишорату сароҳат ба ин маъниҳо ҳаст: Чунончи (хонда гузаштем) дар ғазали «Шикоят ва таҳассур»-и худ баъд аз он ки авоили айёми худро ёд мекунад, мегӯяд:

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,
В-арна бар даъвии худ чандин ривоят доштам.

Амир ҳар вақт таъна мезада, ки «Шоҳин як муллобаччаи пойлӯч буд, ман ӯро ба мансаби олии надимӣ нишондам. Ба катори умарову ҳуққомаш ҷой додам. Чун пастмоия давлатнодида буд, бори давлатро бардошта натавонист, куфрон, ғуруру кӯрнамакӣ мекунад...»

Шоҳин дар ғазали мазкур ба ин иддаёи амир як ҷавоби адабии мускит медиҳад:

Ҷойи миннат нест бо ман чархро, к-аз хони ӯ
Чун маҳи нав бо лаби ноне қаноат доштам.

Шоҳин пеш аз он ки дар дарбор интисоб ёбад, аз амир хеле умедҳо ба дил парварда. Ба ин ҳама азияту ҷафо кашиданаҳ дар ҳақиқат он умедҳои бечову тифлона сабаб шуда, баъди аз кор рафтани ба ин нӯқта пай бурда, ба ғазали мазкур ба ҳамин маънӣ ишора мекунад:

Гар кунад чандин ситам бар ҷони ман гетӣ, равост,
То ҷаро 3-он кинаҳӯ ҷашми мурувват доштам.

Шоҳин намехост, ки аз ин қабил суҳанҳои нештардораш ба амир норасида монад. Бинобар ин дар мақтаи ин гуна ғазалҳо ба номи амир як байти муҳоҳинакоронаи истихзоомезе илова намуда, тақдим менамуд. Чунончи дар мақтаи ғазали мазкур навишта:

Ёфтам аз остони шоҳ, Шоҳин, обрӯй
Ман ки рӯи аҷз бар хоки мазаллат доштам.

Боре дар як сафари амир иштирок накарда. Амир аз ин ҳаракати ӯ саҳт коҳида, ҳатто ба нафю ҳабсаш қарор дода. Чун мочароро ба воситаи дӯстони худ Шоҳин пай бурда, касидаи маъзаратомезе дар тавсифи асп, ки дар боло сабт

ёфт, иншод карда, тақдим намуда, аз ин таҳлука халосӣ ёфтааст.

Шоҳин дар рикоби амир ба он қадар аламу ситамҳо тобоварда натавониста, оқибат сил шуд. Дар ин ҳол ҳам аз хидмати дарбор муоф нагардид. Боре дар соли 1307 бистарӣ шуда, ба сафар иштирок карда натавониста, аз заъфи мизоч қодир ба арзи аҳвол ҳам нашуда. Дар он вақт амир ба қозӣ Бадриддин дастхат карда, надими дигар ёфта доданаширо мефармояд ва дар илова мегӯяд, ки: (айнан) Шумо арз кунед, мо биёрем, мисли чавонмарги Шоҳин кунанд, хуб не. Бадбахти чавонмарг баромада, узод ҳам накард, ё ман бетоб гуфта арз ҳам накард. Асло мо аз кӯлобию хисорӣ толиъ надоштем... (ин дастхатти амир баъд аз Инқилоби Кабири Бухоро аз ҳонаи қозикалон ба даст афтод). Баъд аз он ки Шоҳин аз ин беморӣ қадре беҳтар мешавад, боз амир ба рикоб мегирад. Оқибат дар соли 1311 ҳичрӣ дар Шаҳрисабз ба рикоби амир аз пой мемонад. Дар он вақт амир аз Шаҳрисабз ба Қаршӣ нақли макон мекунад. Ба ҳамон ҳоли саҳт ба сафар маҷбур мешавад ва баъд аз вуруди Қаршӣ аз ин меҳнаткада абадӣ раҳой меёбад, яъне мемирад. Синнаш тақрибан 35-36 буд мегӯянд. Шоҳин чун дар ҳоли ҳаёти худ аз тақдиру таҳсини фазлу камолаш маънос мешавад, ба мукофоту истиҳсони бериёи баъд аз вафот дил мебандад. Дар ин бора дар як мақолаи ғазал менависад:

Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суҳанварон сӯзанд
Ба ҷойи шамъ туро бар сари мазор ангушт.

Дар воқеъ Шоҳин баъд аз вафот ангуштнамои арбоби дониш шуд. На танҳо ангуштнамо шуд, ҳар аҳли фазле, ки қабри Шоҳинро ба ангушт ишора мекунад, аз ҳарорати таҳсину офарин ангушташ чун шамъи сари мазор месӯзад. Дар ин маънӣ китъаи зайлро низ иншод кардааст:

Шеърӣ равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд: Ҳазор раҳмати ҳақ бар равони ӯ!
Шоҳин, ки сити шаҳпари маънӣ ба арш бурд,
Дар пештоқи сидра сазад ошёнӣ ӯ.

Бечора Шоҳин, ки дар тазкирахову таърихҳо воқеаи тарбияту риоят қардани подшоҳону амирон удабову шуа-

роро дида буд, аз амири замони худаш хеле умедвориҳо дошт. Чун маъюс шуд, ҳасрати аҳди амир Музаффарро ме-хурд ва гумон мекард, ки агар ӯ зинда мебуд, оини мулкдорӣ хубтару бозори фазлу камол гармтар мебуд. Ба ин ҳиссиёти худ фирефта шуда, «Тухфаи дӯстон» ном аса-ри худро ба номи амир Музаффари вафотёфта навишта, дар як ҷойи муқаддимаи он китоб мегӯяд:

Дареғо, ки он шоҳи шоҳон намонд,
Ҷаҳон монд чун ҷисм, аз ӯ ҷон намонд.
Аз ин бӯстон рахт барбаст гул,
В-аз ин шиша берун таровид мул.
Чу гавҳар зи дарё фаротар нишаст,
Ҳазафпора¹ дар ҷойи гавҳар нишаст.
Ҷаҳон навҷавон буд, шуд гандапир²,
Ба рух шоҳиди бахт андуд кир³.
Чу гетӣ зи Ҷамшед пардохт тахт,
Бар он тахт Заҳҳок⁴ андохт рахт.
Шукӯҳе дар оини давлат намонд,
Ба Тӯронзамин зебу зинат намонд.

Баъд аз он ки чанд байт бад-ин маънӣ менависад, мегӯяд, ки:

Чу ҳукми қазо бар Сулаймон расид,
Нигини ҳукумат ба девон расид.
Дар ин аҳд агарчанд он дурри пок
Чу ганҷ аст осуда дар кунчи хок,
Ман ин нома бар номи ӯ сохтам,
Ниҳоли тамаъ аз бун андохтам.

Ва дар поёнтари ин боб менависад:

Аз он мурда уммед кардан равост,
Ки дар зиндагӣ хайри мардум бихост.
Ҳар он мурдае, к-он ба неқӣ бимурд,
Беҳ аз зинда, к-ӯ номи неқӯ набурд.

Шоҳин албатта дар ин ҳиссиёти худ фиреб хурда, зеро мумкин аст, ки Музаффар нисбат ба Абдулаҳад дар баъзе

1, 2, 3, 4 – Дар ин мисроъҳо муродаш аз ҳазафпора, гандапир, кир, Заҳҳок амир Абдулаҳад аст.

хусус беҳтар бошад, аммо дар боби хунрезии саҳтдилӣ он назар ба ин ба дараҷот болотар буд.

Шоҳин дар асари мазкур тартият кардани амир Музаффар Аҳмад – маҳдуми Дониш ва амсолашро ба хубии ӯ шоҳид мекунад. Ва ҳол он ки осори Аҳмад-маҳдум ва Мирзоазими Сомӣ сар то сар аз шикоятӣ он аҳд пур аст.

Тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шоҳин зулм кардаанд. Бо он ки фазлу камолашро тақдир мекунанд, «мағруру худписанд буд, қадри тарбияти амирро надонист, бинобар ин ҷавонмарг шуд» мегӯянд (билмазмун).

Аммо Ҳоҷиазими Шаръӣ аз он ҷо ки тазкирааш пеш аз замони нақбати Шоҳин навишта шудааст, тақдирҳои беташнеъ карда. Аз тазкиранависони муосир танҳо Садри Зиё баъд аз таҳсину тақдири фазлу камолаш ба нақбату меҳнати ӯ бериёна таассуф хурдааст.

Шоҳин ғайр аз ғазал, қасида, китъа ва амсолаш, дигар осори муҳимма низ навиштааст. Аз он ҷумла яке «Тухфаи дӯстон» аст ба пайравии «Бӯстон»-и шайх Саъдӣ, лекин нотаом монда. Дигар «Лайлию Маҷнун»-ро ба таъсири вафоти завҷааш, ки маҳбубааш буда, ба назм оварда. Дигар «Бадоиъусаноиъ» ном рисолаи мансура дар танқиду таъризи абноӣ замони худ.

Намуна аз «Тухфаи дӯстон»

Дар муқаддима навишта:

Маро шиква поён надорад, гузор,
Ки худ шиква баҳре бувад беканор.
Касе ҳамчу ман уру муфлис мабод,
Нахустин тило в-он ғаҳе мис мабод.
Ба Кайвон агарчанд улфат марост,
Чу Кайвон руҳи нили нақбат марост.
Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳои ниҳонӣ кунанд.
Ба раҳмат ситояндам андам ҳузур,
Ки дар ҷашми дониш чу ӯ нест нур.
Вале мавриди кина чун душманам,
Бале, душмани марди нодон манам.
Чаро дил ниҳам бар сафеҳе ҷунон,
Ки доно ҳамон асту нодон ҳамон.
Надонад тафовут сафеҳ аз фаҳеҳ,

Кадом аст пунба, чӣ сон аст пих.
Агар шир бахшад, нишонад ба хун,
Вагар барфарозад, кунад вожгун.

Баъд аз эроди як тамсил давом мекунад:

Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр андароранд халке зи пой.
Чу фарзанд аз онат ҳамепарваранд,
Ки чун гурба фарзанди худ меҳ(в)аранд.
Аз ин қавм уммеди ёрӣ хатост,
Ки аз душман уммедворӣ хатост.
Аз ин фирқа доманкашон даргузар,
Чу биншастӣ, аз хирқа афтӣ бадар.
Маро бину барзан ба ибрат духул,
Чу ояндагонрост пешина пул.
Аз он рӯ зи гетӣ шикоят задам,
Зи гетӣ шикоят бағоят задам,
Ки дастур бошад ба ояндагон,
Ба абнои гетӣ ситояндагон,
Ки ин шева доме бувад сайдгир,
Ки гар шер афтад дар ӯ, гӯ: Бимир!
Дар ин дом оқил најафтад ба хост,
Чу афтад, маҷоли тапидан кучост?
Аз ин доми бедона дурӣ гузин,
Сари хештан ҷойи дона мабин.
Ман идбор дидам, ту фирӯз бош,
Зи аҳволи ман ибратомӯз бош.

Дар ин ашъор низ ҳадафи он тирҳои обдори тез амир Абдулаҳад аст. Амир Абдулаҳад ҳар зулму ҷафое, ки дар ҳаққи Шохин кард, ҳама ба либоси меҳрубонию тарбият буд. Дар ин ашъор ин нуктаҳоро ба ҳубӣ тасвир карда.

Баъзе ашҳос ҷоҳу дунёпараст ҳастанд, ки ба умеди ман-фиати дунёвӣ ба подшоҳон наздик мешаванд. Шохин соҳибони ин фикрро дар назар гирифта, меғӯяд, ки қурби ин подшоҳ неши бенӯш, меҳнати бераҳат ва нақбати бе-неъмат аст. Ба иборати кӯтоҳ ин дом бедона аст. Агар дар ин дом афтодӣ, сари худро ба ҷойи дона ҳоҳӣ дид. Хулоса мардуми ҷоҳудунёпарастро ҳам аз наздикии Абдулаҳад ме-тарсонад ва ин шикоятҳои худро фақат барои ибрати оян-дагон менависад.

Дар вокиъ саргузашти Шоҳин ба бисёр касони халафи ӯ ибрат шуд. Чунончи Ҳайрат то рӯзи вафот худро аз амиршиносӣ ҳифз кард. Фақирро низ амир ба доми рикоби худ кашидани шуд, Қозӣ Бадриддин ва писари ӯ Бурҳониддин дар миёна буданд, иҷбор карданд, худро ба девонагӣ задам. Оқибат аз ғайри мулозимати рикоб гоҳо ба фиристодани ғазалею қасидае сулҳ афтод ва ба ҳамин қадар халос шудам.

Намуна аз «Бадоеи-у-ссанои»

Дар зайли муқаддима навишта:

Рубой

Ин нусха, ки аз шоибаи нақс барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозию дарист.
Ҳар кас, ки аз он бихурд, чун шориби хамр
Бинмуд нахуст ханда, в-он гоҳ гирист.

Дар асли китоб навишта:

«Аз каловаи ачуз бар чехраи арӯс турра оростан маҳз ҳаёл аст, номумкин ва аз кунҷораи ҷувоз ба ғӯсфанди охури дунба пиростан сирф муҳол аст, ман зомин.

Нафаси саҳти гуворо дами исавӣ пиндоштан аз ҳарист ва оташкови нонворо асои Калим ангоштан ғояти беҳабарист. Хирси кӯҳро бо ҳатиби масҷиди калон муқоиса ҳатост ва бўзинаи даштро бо рудзани маҷлиси бузургон муносибат нораво. Ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарозии ғӯш ӯро гувоҳи ҳол аст ва ҳар қадар хуни мазлумро бо шароби инабӣ яке шуморанд, аммо рехтани он вабод.

Шалғами пухта бо нуқраи хом ҳамранг аст, тафовут ту медонӣ, обгина бо алмос ҳамсанг аст, агар метавонӣ. Нофи ачузаро тушбера гумон натавон кард, гирам, ки тавон кард, натавон хурд.

Сари кал чун косаи чинӣ шаффоф аст. Нохуне бояд зад, то аз он хун бинию аз ин мӯ. Чашми ятимро бо чашмаи ҷоҳ қавӣ алоқа аст, қовише бояд дод, то аз он нам гирию аз ин чӯ.

Пунба пих несту қалтабон факеҳ. Чӣ суд, ки нодон ақл надораду доно ёрои нақл...»

Мақсади асли аз таълифи «Бадоеи-у-ссанои» (чунончи дар боло ишора рафт) танқид, эътироз ва шикоят аст, аммо

муаллиф дар ин бора услуби ачиберо пеш гирифтааст, ки пай бурдани хонанда дар аввалназар ба мақсади асли хеле душвор аст, балки ба мутолиаи таъбироти одию фикраҳои хандаовар ба ханда меояд. Баъд аз муҳокимаву тааммул ба мақсади асли пай мебарад. Мақсад аз ин услуб, чунончи худ муаллиф дар муқаддима сарех кардааст, хонандаро дар аввалваҳла ба талқини шиқоятҳои ҳузновар дар андӯх наандохтан ва баъди иншироҳи хотиру фараҳи рӯх муддаои аслиро, ки хеле ғияовар аст, илқо кардан аст.

Дигар он ки дар даврае, ки Шохин зиндагӣ кардааст, ин гуна шиқоятҳои саҳтро ба сурати китоб сарохатан навишта-тан мумкин набуд. Қадом соҳибқаламе, ки ба амсоли инҳо ҳасорат намояд, пас аз ба сар омадани асар сари худро бар-бод меод. Қалами сеҳроқи Шохин ба эҷоди ин услуби ақиба аз он таҳлуқа эмин монда, дарди дили худро бояду шояд ҳолӣ кардааст. Ба як ҷойи дигари ин рисола навишта: «Агар аз барф масалан, бинои манора осон аст, пас, манора ҷаро маҳсуси масҷиди қалон?»

Бинед, ки ба ин фикраи кӯтоҳи одӣ арқони ҳукумати аъёни мамлақатро ҷӣ гуна саҳт задааст ва ба ин фикра гуф-тан меҳаҳад, ки яқро амир, дигареро вазири ва сеумиро қозӣ гуфта, лақабҳои оӣ додан аз қабилӣ аз барф манора соҳтан аст. Ба ин сифату фазилат, ки эшон доранд ва худро шоистаи ин алқобу маносиб мепиндоранд, ноҳақ аст ва ҳар қадоми оммаи нос низ ҳақ доранд, ки толиб аз ин қабил мансабҳо ва лақабҳо шавад, зеро ин мансабдорон аз ом-маи нос тафовуту бартарӣ надоранд.

Идрис-маҳдуми Роҷии Бухорой дар таърихи фавти Шохин ин китъаро иншод карда:

Аз тазкирани Мухтарам

Сипехри қамолот Шохин, ки буд
Зи боби хирад мисраъи интиҳоб,
Хаёлотӣ рангини ӯ ҳар кӣ дид,
Бигуфт: «Инна ҳозо лашайун уҷоб»¹.
Ба ҳар лафз-лафзаш мазомини бикр,
Чу зебо арӯсе ба зерӣ ниқоб.
Зи дорулфано раҳши ҳастӣ биронд
Суи равзаи ҳулд бо сад шитоб.

1. Тарҷумааш: Ба таҳқиқ ҳамин хаёлот ҷизе бисёр ақиб аст.

Ба торочи соли вафоташ намуд
Хирад «Хусрави мулки дониш» хитоб (1311).

– 69 –

ҲОЦИАЗИМ ШАРЪИИ БУХОРОЙ

Вафот 1313 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё:

Баҳор мужда медиҳад ба коми майгусорҳо,
Ки бишканед ин замон ба чомҳо хуморҳо.
Дихед нангу номҳо, ситед¹ хуш мудомҳо,
Кашед аз он ба чомҳо зи дасти гулғизорҳо.
Равед сӯи боғҳо, ба худ баред аёғҳо,
Хуред май, чаноғҳо ба рӯи сабззорҳо.
Кашед чоми заъфарӣ, кунед рух музаъфарӣ,
Чу кимиёи чаъфарӣ зи сар барад хуморҳо.
Чу сӯфиёни босафо маҳоҳ далқи бориё,
Ба ҳалқаи муғон даро, гузор гирудорҳо.

* * *

Вақти он омад, ки найсон гавҳарафшонӣ кунад,
Қатра уммонӣ намояд, абр тӯфонӣ кунад.
Чашмаҳо ояд зи кӯху лолаҳо рӯяд ба дашт,
Хорҳо тарангубинӣ, ҳулба² райҳонӣ кунад.
Найшакар сар баркашад чун сабза бар рӯи замин,
Тӯтии шаққаршикан фикри сухандонӣ кунад.
Чехраи гул аз никоби ғунча афрӯзад сабо,
Андалеб андар гулистон созиҳушгонӣ кунад.
Сарви бустон дилрабо гардад, санавбар тозарӯ,
Фохта чун кумрии нолон хушалгонӣ кунад.
Арғавон андар чаман бо сурхрӯиҳо расад,
Дар гулистонҳо шаққиқ айши нуъмонӣ³ кунад.
Ёсамину савсану сунбул ба сахро ҳар тараф
Тан бишӯяд, лаб кушояд, зулфҷунбонӣ кунад.

1. Ситед – муҳаффаф аз «ситонидан» аст.

2. Ҳулба – биззам ва ҳарфи севум бо-и муваҳҳида, тухмест зардранг, ки тараи онро меҳуранд («Ғиёсуллуғот»).

3. Нуъмон – номи подшоҳест аз Араб, ки барои Баҳроми Гӯр қасри Хаварнакро бино кунанда буд. Лолаи нуъмонӣ ва шаққиқи нуъмонӣ низ ба ӯ мансуб аст. Ба ин муносибат таъбири «айши нуъмонӣ»-ро эҷод кардааст.

Бигзарад боди сабо вақти саҳар сӯи чаман,
Бардамад сурӣ, бунафша кокулафшонӣ кунад.
Заъфарон аз хушдилий хандон шавад дар марғзор,
Ҳамчу чашми ёр наргис қасди фаттонӣ кунад.

Дар авоили ҳол Ҳочиазим «Сомӣ» таҳаллус мекард. Чун Мирзоазими Бӯстонӣ, ки дар аввал таҳаллуси «Ҳиммат» дошт, қасдан ё ки нодониста «Сомӣ»-ро ба худ таҳаллус қарор дод, Ҳочиазим «Шаръӣ»-ро гирифт. Бинобар ин қасидаи дувумӣ дар баъзе нусхаҳо ба таҳаллуси «Сомӣ» кайд ёфтааст.

Намуна аз «Тазкиратулфузало»-и Шаръӣ

Дар зикри Аҳмад-махдуми Дониш менависад:

«Мулло Мираҳмад – махдуми уроқи муҳандиси Дониш, хаттоти бухорӣ, феҳриси маҷмӯаи камолоти баёнаш нуқтаи интиҳоби фазлу дониш, дебочаи саҳифаи фунуни ҳикам унвони ҷаридаи илм билқалам нуктапардозӣ маънитарозӣ адофаҳми хушмуҳовара, хурдадони некӯмуҳозара, аз фузалои беназири рӯзгор ва нодираи адвор, дар ҷамиъи фунуни адабия мумтоз ва ба тамоми санооти қаламӣ беанбоз аст. Ба узубати баён ва ҳаловати тақрираш гӯи сабақат аз майдони мутақаддимину мутааххирин рабуда. Ба латофати тасвир ба ҳусни таҳрир рақами насх бар сафҳаи Беҳзод ва хатти Миръимод кашида. Дар ин диёр дар қуруни ҳолия чун ӯ соҳибкамоле ба олами аҷсон қадам наниҳода, модари даҳр чун ӯ фарзанди комиле назода, дар ҳандаса Уқлидуси замон аст ва дар ҳайат Ҷағминии даврон, дар нашри муҳозирот Вассофи сонӣ ва дар назми қасоид Камоли Исфҳонист...»

Дар бораи аҳволи хусусияи Аҳмад-махдум менигорад:

«Рағбате ба маротиби маносиб ва фароҳамоварии заҳориф ва амтиъаи қосидаи дунявӣ ва алоқаи таъйини адавати зиндагонӣ надорад. Вазъи қаландарона дорад ва мучаррадона умри азизро мегузаронад...»

Ҳочиазими Шаръӣ ба нияти таҳсили илм ба Ҳиндустон сафар карда, дар охири умр боз дар Бухоро омада, дар ин ҷо вафот ёфтааст. Илми таърих, луғат ва тарҷуми аҳволро хуб медонистааст.

Тарҷумаиҳолнигори муосир ривоят мекунам, ки Ҳочиазим мавзӯоти улуми машҳура, тарҷумаи аҳволи му-

аллифони кутуби маълумаро маъа таърихи таълиф ва сабаби тасниф аз бар медонад.

– 70 –
ШАЙХИ ЭРОНӢ

Дар солҳои 1313 ҳичрӣ воридаи Бухоро шуд. Панҷ-шаш сол дар ин ҷо ба касбу кор машғул, ба арбоби сухан ва шуарои Бухоро махшур буд.

Аз тазкираи Афзал

Лаби ёкутият кут аст, қувват медиҳад ҷонро,
Туро к-ин талъати моҳ аст, аз моҳ аст ё онро.
Ду гесӯи ту мушкин аст, мушк ин аст, донистам,
Биҳишти орадат дидам, биҳиштам¹ хулду ризвонро.
Наям шайх, эй санам, биллаҳ ҷавонам, Шайх шуд номам,
Вале аз доғи ҳичрон пир месозӣ ҷавононро.

– 71 –
ҚОРИҲОШИМ ШОИҚИ БУХОРОӢ

Тахминан 40 сол умр дорад, дар қайди ҳаёт аст.

Аз тазкираи Муҳтарам

Ғазал

(Ба равияи Оғоисмоил Мунири Кашмирӣ)

Шабнам набошад ин ҳама бо ҷашми тар, ки ман,
Гулшан кучост ин ҳама хунинчигар, ки ман.
Оинаам зи улфати ҷавҳар гирифт занг,
Ё раб, касе мабод чунин муътабар, ки ман.
Аз панҷаи тахайюли хуршедоразе
Кай чок гашта ин ҳама ҷайби сахар, ки ман.
Холаш зи зулф дасти татовул кушуда беш,
Нодида кас мутаввал аз ин мухтасар, ки ман.
То дидаам ҷабину рухаш аз таҳи ниқоб,
Дар шаб касе наёфта шамсу камар, ки ман.
Бар тӯтиёни Ҳинди сухан муждае расон,
К-аз моли табъ рехта Шоик шакар, ки ман.

1. Биҳиштам – тарк кардам.

* * *

Гунча дилтанг аст, то лаъли сухангӯи ту дид,
Хотири гул ҳам парешон гашт, то рӯи ту дид.
Зуд пинҳон шуд зи мардум, то нагардад шармсор,
Чун муқобил моҳи нав бо хеш абрӯи ту дид.
Бо ту гуфтам соф созад даъвии ҳайрониям,
Хонааш вайрон шавад, ойина ҳам рӯи ту дид.
Нолаву фарёди кумрӣ гашт боло, чони ман,
Дар лаби чӯ як назар то сарви дилчӯи ту дид.
Хостам чашмаш бурун орам ба ангушти ситам,
То ракиби кӯрботин як назар сӯи ту дид.
Чун сипанд аз чой часту хок бар сар карду мурд,
Шӯхи оташпораи ман, шуъла то ҳӯи ту дид.
Чаннату фирдавсро ҳаргиз намедонад кучост,
Шоиқи мо то ҳавои гулшани кӯи ту дид.

Боби «Сод»

– 72 –

МИРЗОСОДИҚИ МУНШИИ ҚОНДОРӢ (Тумони Бухоро)

Аз шуарои аввалҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Хондем чун сафеду сиёҳи китоби чашм,
Ҷуз нуктаи сиришк надидем боби чашм.
Ҳамчун ниғаҳ расад ба фалак сарви нолаам,
Ин нахл парваридаам азбас ба оби чашм.
Равшандилон зи ғафлати ҳамсоя тираанд,
Зад ғӯта мардумак ба сиёҳӣ зи хоби чашм.
Ғофил зи файзи гиря дар ин бӯстон мабош,
Нахли умед бор диҳад аз саҳоби чашм.
Ҳар дидае, ки нақди сиришке зи каф нарехт,
Содик, варо шумор макун дар ҳисоби чашм.

* * *

Аз он рӯ баски сармашқи тахайюл буд дар дастам,
Қалам нозуктар аз шоҳи рағи гул буд дар дастам.
Накардам ҳеч ғаҳ сар аз гиребони тамаъ берун,
Бихамдиллах, ки домони таваккул буд дар дастам.

Хуш он рӯзе, ки будам сокини майхонаи ҳасрат,
Ки ҳар як обила як соғари мул буд дар дастам.
Гиреҳ аз кори ман чун шона накшоёд парешонӣ,
Сари ошуфтагӣ гардам, ки кокул буд дар дастам.
Нагаштам ҳеч, Содик, муштарӣ чинси тараққиро,
Ба ранги ашк то нақди таназзул буд дар дастам.

Гӯянд, ки аҳолии Чондор вақте ба чиҳати қахтии об пеши Мирзосодиқ омада, илтимоси навиштани аризае карданд барои талаби об ба амири замон. Мирзои мазкур ариза навишт: «Умедгоҳо! Ва миналмои куллу шайъин хай, хусусан чондор».

Нақл аст, ки боре Мирзои мазкур бо амири аҳдаш чаҳорбоғеро, ки ба тозагӣ бино ёфта буд, сайр мекарданд. Мирзо себе аз он чаҳорбоғ канда, дар даст дошт. Амир таърихе барои чаҳорбоғи мазкур хоҳиш кард. Мирзо дар бадеҳа гуфт:

Таърихи чаҳорбоғи гулгун кардам,
«Себ»-е зи «чаҳорбоғ» берун кардам¹.

Махфӣ мабод, ки тамоми адади «чаҳорбоғ» 1212 аст. Ба ишорати «себ»-е берун кардам ба амали таъмия се «бе», яъне шаш берун шуда, боқӣ 1206 мемонад.

Мирзосодиқи Муншӣ соҳибдевор аст. «Дахмаи шоҳон» ном маснавӣ дорад ба вазни «Шоҳнома». Дар ин китоб подшоҳони охирии Бухороро аз қабр сухан мекунонад. Ҳар кадом тарҷумаи ҳоли худро худ ҳикоят мекунанд. Шоёни дидан аст.

Намуна аз «Дахмаи шоҳон»

(ба тариқи интиҳоб)

Абулфайзхон мегӯяд:

Манам шоҳ Абулфайзи мулки Бухор,
Падар то падар хусрави тоҷдор.

1. Возиҳ дар «Тухфатулаҳбоб» Мирзосодиқро муншии Амири Саъид, ки амир Ҳайдар аст, мешуморад. Таърихи чаҳорбоғи мазкурро низ нақл карда, ба тарзи боло ҳал менамояд ва ҳол он ки муддати ҳукумати Амири Саъид аз 1215 то 1242 аст. Бинобар ин ба ин ду ривоят таноқуз аст. Магар чаҳорбоғ пеш аз ҷулуси амир Ҳайдар бино ёфта, таърих ба аҳди ӯ иншод шуда бошад.

Маро модари даҳр рӯзе ки зод,
 Дару айшу ишрат ба рӯям кушод.
 Нишонданд дар маҳди ҳамчун сарир,
 Ба комам шакар рехта чойи шир.
 Дувумбора бар тахти шоҳӣ нишонд,
 Ба фарқам хазоини дунё фишонд.
 Нигини Сулаймон ба номам расид,
 Паризоди дунё ба комам расид.
 Замин сабза вақти саворам даманд,
 Фалак шишаҳо дар рикобам давонд.
 Муғанниканизони нозукниҳол,
 Ки ҳар як мусаффо чу оби зулол.
 Яке чанг дар чангу дигар рубоб,
 Ба каф дигареро дафи офтоб.
 Яке шӯҳи бадмаст бо кайфи май,
 Ба лаъли лаби шаккарин карда най.
 Яке дод танбӯрро гӯшмол,
 Ки аз дасти ман пеши шоҳам манол.
 Чунин гуфт танбӯр: Эй зулмгар,
 Чаро мезанӣ захмам андар чигар?
 Ба нохун дилам хунфишон мекуни,
 Маро боз манъ аз фиғон мекуни.

Дар ин ҷо шоир тамоми номҳои «Шашмақом» ва
 шуъбаҳои ўро маъа олоти мусиқӣ, ки дар Мовароуннаҳр
 маъмул аст, ёд мекунад:

Нишастанд хомӯш аҳли тараб,
 Наю чанг гаштанд бедасту лаб.
 Ба гулзори абкор кардам гузар,
 Шудам ҳамчу боди сахар пардадар.
 Зи тангии лаб гунҷаи он Ирам
 Задӣ таъни вусъат ба шакқи қалам.
 Кашидам дар оғӯши худ беҳичоб
 Майи шохидон бар руҳи офтоб.
 Чихил сол будам шаҳи мулки айш,
 Гузаштам аз он баҳр бо фулки айш.
 Кашидам майи айши дарёи умр,
 Тихӣ гашт ҷомам зи сахҳои умр.
 Аҷал ронд шабдизи хун бар сарам,
 Зи по рафт тахту зи сар афсарам.

Чу шоҳини иқболам аз даст част,
 Сияҳзоғи идборам омад ба даст.
 Сабоҳи зи хуршед анвартарам
 Сияҳшоми дайчур шуд бар сарам.
 Касоне ки иззат зи ман ёфтанд,
 Ба яқборагӣ рӯ зи ман тофтанд.
 Чуз ин н-ояд аз дасти аҳли ҳавас,
 Бале, шом ояд, намонад мағас.
 Чу ойина ҳайрон ба роҳ омадам,
 Парешонтар аз дуди оҳ омадам.
 Давидам ба ҳар кӯча аз тобу таб,
 Зи лабташнагӣ чонам омад ба лаб.
 Ачал «нӯш!» гуфт аз бари наҳри теғ,
 Дами об аз ту надорам дарег.
 Биё, то ба Мири Араб роҳ бар¹,
 Намо андар он ҷо лаби хеш тар.
 Хиромон шудам мулкро карда тарк
 Суи мадраса баҳри таҳсили марг².
 Қазо дафтари марг пешам кушуд,
 Ки бисмиллаҳаш теғи хунрез буд.
 Ба авроқи ӯ чун фикандам назар,
 Муаллим чунин гуфт: Эй беҳабар!
 Набошад дар он сатрҳо муддао,
 Ба чуз нусхаи саргузашти фано.
 Задам ғӯта дар хун ба сони шафақ,
 Гирифтам зи дарси шаҳодат сабақ.
 Танам шуд зи сар, сар шуд аз тоҷ дур,
 Гузаштам зи тахту зи мулку кусур.
 Чудо аз зану молу аз чон шудам.
 Дареғо, ки бо хок яксон шудам.
 Бибастам дили хеш бар золи пир,
 Бикуштам дусад то ба сесад амир.
 Сабоҳе гузаштам ба тарфи чаман,
 Чу гул лаб пур аз ханда бо анҷуман.
 Шунидам ман аз боғбони ҷаҳон,
 Ки мегуфт дар хидмати гулситон:
 Бибурранд гар бехчасти ниҳол,
 Физояд бар он наҳл бори камол.

1 ва 2. – Маълум аст, ки Абулфайзхон аз дасти Раҳимхони манғит дар мадрасаи Мири Араб кушта шудааст. Шоир аз забони Абулфайз ҳамин воқияро тасвир мекунад.

Чу бишнидам аз боғбон ин сухан,
 Ба сӯи ҳарам омадам аз чаман.
 Ниҳоле, ки аз решаам руста буд,
 Ба пеши қадаш сарв дилхаста буд.
 Ба теғи ғзаб кардам ўро ҳалок,
 Ба ҳокаш супурдам, задам рӯи хок¹.
 Чунин кор кардам ба уммеди он,
 Ки хоҳад маро монд ин хокдон.
 Сари саркашам шамъсон гашт паст
 Надонистам, имрӯз дар пеш хаст.
 Зи бас маст будам зи чоми ғурур,
 Мукофотро дидам аз хеш дур.
 Кунун ин мукофоти он корхост,
 Ҳамин ранчам озори озорхост.
 Маранҷон дили халқ аз баҳри ў,
 Ки бошад чаҳон душмани дӯстрӯ.

Маълум аст, ки Абулфайзхон хеле аз сарони сипоҳи худро сар бурида, ҳатто (чунончи шоир тасвир карда) рӯзе ба боғ рафта, боғбонро дида, ки бехчастҳои ниҳолро мебурад. Сабаб пурсида, боғбон гуфта, ки ҳар гоҳ бехчастҳо бурида шаванд, ниҳоли наҳл боровар хоҳад шуд, вагарна як қисми қувватро бехчастҳо гирифта, дар нашвунамои дарахт зарарҳои кулӣ хоҳад расидан. Абулфайзхон ҳамин назарияро бар хонадони худ татбиқ карда: Писари бузургаширо, ки нисбат ба ҳудаи бехчаст шумурда мешуд, ба умеди нашвунамои худ сар бурида. Шоир дар абёти охирӣ ҳамин воқиъаро ба забони хон мегӯёнад.

Мирзосодиқи Муншӣ чанд порча маснавиёти мутафарриқа дорад. «Даҳмаи шоҳон» ва соири осораш ҳеҷ кадом табъ наёфтааст.

– 73 –

СЎФИХОҶА-ҚОЗИКАЛОНИ БУХОРО

Вафот 1294 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар он маҳфил, ки натвонад шудан боди сабо маҳрам,
 Чӣ созад нолаи моро ба худ он бевафо маҳрам.

1 Рӯи хок задан – тоқро аз бех буридан аст.

Тане к-ӯро чу гул парвардаам аз гардиши даврон,
Маро дасти талаб номаҳраму банди қабо маҳрам.

Боре яке аз ҳуқком ба ӯ чомаи шоҳӣ фиристода навишт,
ки ба шумо чомаи сӯфиёна равона кардем. Сӯфӣ дар ҷавоб
ин фардро навишт:

Зи лутфи ӯ чӣ нависам бар аҳли фазлу камол,
Ба сӯфиён бирасонад либоси шоҳиро.

– 74 –

ҚОЗӢ АБДУЛВОҲИД САДРИ САРИР

Таваллуд 1224, вафот 1303.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

На ҳамин чарх маро сӯхта ё месӯзад,
Ҳар кӣ гардид расо, сӯхта ё месӯзад.
Гармии улфати оташкадаи нозу ниёз
Бетакаллуф ҳамаро сӯхта ё месӯзад.
Оташи ҳаҷр ҳамин аст, ки ман месӯзам,
Дил чудо, дида чудо сӯхта ё месӯзад.
То ту рафтӣ, зи дилам дуд бадар меояд,
Хонаи меҳру вафо сӯхта ё месӯзад.
Кори он тифли шарархӯй, ки оташбозист,
Кош донад, ки киро сӯхта ё месӯзад.
Хондам аз дуди хати нуктаи холи лаби ёр,
Хизр аз оби бако сӯхта ё месӯзад.
Шамъосо шавад ар шуълабаён килки Сарир,
Музтару Ҳозик, Адо сӯхта ё месӯзад.

* * *

Ашки рӯят карда гулшандастгоҳ ойинаро,
Ҳам ба ин даъво барам пешат гувоҳ ойинаро.
Ғайри истикболи нозат нест сомони ғурур,
Андаке дар чилва о, бишкан кулоҳ ойинаро.
Саъйи мо дар софии дил нест бе тамҳиди нафъ,
Ҳусн дорад илтифоте гоҳ-гоҳ ойинаро¹.

1. Дар тазкираи Садри Зиё ба ҷойи мисроъи аввали ин байт ин мисроъ аст: «Чилваманзур аст гармо, содалавҳ афтодаем».

Гар кунам бо чилваи токатгудозат рӯ ба рӯ,
Мешавад чавҳар забони узрхоҳ ойинаро.
Бар хусуфи маҳ сабаб чуз дурии хуршед нест,
Бе рухат афтод бас рӯзи сиёҳ ойинаро.
Як қалам мазмуни найранги хатат фаҳмиданист,
Карда ин чо чавҳар оби зери коҳ ойинаро.
Таъби ғаммозон ҳамон дар зери кулфат беҳтар аст.
Ранг шуд дар айбҷӯи садди роҳ ойинаро.
Нест чинси худписандӣ боби арбоби камол¹,
Юсуфе дорам, ки донад қаъри чоҳ ойинаро.
Чилвамуштоқ аст ҳусни ӯ, чӣ созад кас, Сарир²,
Варна мекардам сиёҳ аз дуди оҳ ойинаро.

* * *

Ба ин ваҳшатмизочихо, ки дорад турки шӯхи ман,
Гирифта ин қадар ором дар оғӯши зин таҳсин.
Мани рамзошно ҳайронам аз мӯи миёни ӯ,
Ки бо ин нотагонӣ мекашад бори сурин, таҳсин.
Сарири хомаам гоҳе, ки маъниофарин гардад,
Нахезад гар зи таъби аҳли маънӣ офарин, таҳсин!

Фардхо

1

Доғам, ки доғи ишқи ту зоҳир шавад ба халқ,
Аз лолае, ки бар сари хокам шукуфтанист.

2

Шаби ҳаҷрат ба ҳаққи рӯзи висол
Ҳамчу зулфат дарозу дилгир аст.

Дар тазмин

Зи сози сачда бар хоки дари дӯст
Ғараз нақшест, к-аз мо бозмонад.

Аз тазкираи Афзал:

Зи дида ашк барои ту беҳисоб чакид,
Ҳисоб нест, чаро хун нарафту об чакид?

1. Ба ҷойи «арбоби камол» «иқлими камол» аст.

2. Ба ҷойи ин мисроъ ин аст:

Чилвае дар кор дорад ҳусн, ҳайронам, Сарир.

* * *

Мағӯ, зи дидаи ман дар ғами ту об чакид,
Кабоб шуд дилу ашк аз рухи кабоб чакид.

Ватани маълуфи Сарир Балх аст. Барои тахсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо касби камол кардаву нашвунамо ёфтааст. Дар боби ҳалли масоили улуми расмӣ аз мумтозо-ни замони худ буда, дар фалсафа хавзи балиғ намуда, дар тасаввуф илман ва амалан кӯшида, риёзатҳои шоқа каши-дааст. Дар вараъу пархезгорӣ ба дарачае буда, ки дар зарфи панҷоҳсола козигӣ дар боби хидматҳои хусусии худ имдоду ёрмандии шахсеро ва хидматгореро қабул накардааст. Дар овони шавкату ҳашмат, ки аз дари хонааш доимӣ 20-25 на-фар нон меҳурданд, касе ривоят накардааст, ки оби таҳораташро аз хидматгоре омода кунонда бошад.

Дар назм, чунончи дидем, соҳибиктидор аст, дар наср низ балоғаташ ошкор аст. Мактуботу муншаоти Сарир би-сёр аст, аз он ҷумла як мактуберо, ки ба амлоқдоре (омили хироч) барои тахфифи ҳиссатулхирочи Муллоабдулсмад ном тасвид шудааст, намунагӯён нақл мекунем:

«Бӯстони вучуди зичуди саодатнамуди он макраматпаноҳи мурувватинтибоҳ аз қатароти матароти файзи субҳонӣ ва рашаҳоти фазли яздонӣ сарсабзу шодоб, баруманду комёб бод!

Баъд аз рафъи салом намуда меояд, ки киромиюлқадро, охунд Муллоабдулсмад аллазӣ лам якун лаху фӣ сурати ихлосиҳи куфуван аҳад, ба доъӣ иртиботи дерину ошноии пешин доранд. Дар содалавҳиҳо сабақ аз сафҳаи ойина бурдаанд ва дар сидку ростӣ бо субҳи содиқ аз як гиребон сар бароварда. Иловаи содалавҳиҳо он ки амсоли мо дуогӯён, ки дар мизони эътибор санге надорем, ба гумони эътибор дар тахфифи маъуноти девонию марҷуоти султонӣ шофиъу мушфиъ қарор дода, ба таҳаммули машшоқ худро ба ин ҷо расонидаанд.

Бизарура ноумедию маъюсияшро раво надошта, ҷӯби манъ пеши пойи суолаш наниҳода, хоибу хосираш бозна-гардонида, ба ибрази ду-се калима хотирпажӯҳию дилҷӯй намуда, тасдеъ бар табъи ҳамагон раво доштам.

Яъне мумоилайҳ ба умеди сурхрӯиҳо як замини рӯян¹

1. Рӯян – гиёҳест, ки кам аз се сол ба камол намерасад. Решааш ба ранги матоъ сарф меёбад. Аммо шоху баргаш ба чизе кор намеояд.

кишт карда буда, чун хангоми дарав расида, ба сони маз-
раъаи заъфарон зардрӯй бор оварда, ба мазмуни «аттансифу
айнулинсоф», ки муктазои шариати ғаррову миллати бай-
зои Абулқосим аст, алайҳи афзалус салот нисфе ҳам шавад,
равост ва ба фаҳвои «алъурфу каннас» ба чизе, ки маъруфу
машхур аст, иктифо намоянд, баҷо. Аммо мултамаси до-
мулло он ки аз баргу бору хасу хошок ончи бар рӯи замин
аст, доруғагон истифо намоянд ва ҳар чизе, ки зери хок
пинҳон аст, ба ҳукми «лотаҷассу» таҷассус нанамуда, ба
домулло воғуздоранд ва як қитъа заминро нокошта шумо-
ранд. Мурувват баҳонаҷӯст, қарам илтифотхӯ. Дигар чӣ
намоям?»

Сарир дар асноии қозигии Ғиждувон ба марази мавт ги-
рифтор шуда, аз ғайри маъзул шудан ба Бухоро кӯчида, дар
он ҷо 22 шавволи 1303 вафот ёфтааст. (79 сол умр дидааст).

Мирзоазими Сомии Бӯстонӣ дар марсия ва таърихи ӯ
навишта:

Таърих ва марсия:

Қозӣ Абдулвоҳиди Садр¹, он хирадманде ки буд
Аз сарири хомаш ҳосил адоҳои латиф²,
Аз шақарафшонии килки маъонипарвараш
Коми арбоби фазилат дида лаззоти назиф.
Тавсани фикри дақиқаш гармҷавлон гар шудӣ,
Форисони арсаи дониш кучо гаштӣ радиф?
Он қадар болоравиҳо дошт фикри соқибаш,
К-аш нагаштӣ ақли аввал воридоташро ҳариф.
Мавлидаш Балху Бухоро маскану машраб сафо,
Бо мизочи ҳар кӣ мечӯшид аз ҳӯи муниф.
Чун зарур афтод амри ногузираш аз казо,
Толиён биллоҳ шуд дар чаннатулмаъво вакиф.
Доғ шуд фазлу адаб хун гашту дониш хок шуд,
Гашт яксон дар назарҳо ҳар тариду³ ҳар тариф⁴.

-
1. Ҷо-и иборати «Қозӣ Абдулвоҳид»-ро вазни мақсуд намегунҷонад. Магар ҳарфи «айн» бинобар қурби садо ба ҳамза муштабеҳ навишта шудааст.
 2. Дар се нусхае, ки аз назар гузашт, аввали ин мисроъ бо кофи робит «к-аз» қайд шудааст. Аз он ҷо ки дар мисроъи аввал мавсуфи мункар ба «коф» рабт ёфтааст, дар «он хирадманде, ки...» дар мисроъи дувум зоида аст, бинобар ин бар ҳилофи нусха «аз» навишта шуд.
 3. Тарид – мардуд ё ки вайрону кӯҳна.
 4. Тариф – нодир ё ки тозаву навоз.

Аз фироқаш толибонро садмаи сахте расид,
Шӯри маҳшар шуд хувайдо аз адоҳои аниф.
Нест мумкин, даҳр баъд аз қарнҳо пайдо кунад
Мисли ӯ қозии шаръу ҳомии дини Ҳаниф.
Шуд пайи гул қардани соли висолу реҳлаташ
«Дод»-у «ох»-у «нола» берун аз «Бухорои шариф».

Махфӣ мабод, ки «Бухорои шариф» 1404 аст. Ҳар гоҳ
«дод»-у «ох»-у «нола», ки яксаду як аст, берун шавад,
бақия 1303 мемонад, ки матлуб аст.

– 75 –
**МУЛЛО УБАЙДУЛЛОҲ САҲБИИ
ПАНЧШАНБЕГИИ МИЁНКОЛИ**

Дар куҳансолӣ ба авоили асри 14 ҳичрӣ вафот карда.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Чу меҳр он ҳусни якто то ба доругир меояд,
Нигоҳ аз дида то мижгон ба сад шабгир меояд.
Тааллуқ кист, то гирад инони ваҳшати моро?
Садои фатҳи боб аз нолаи занчир меояд.
Зи гармоҳангии сози ҷунуни мо чӣ мепурсӣ?
Забони хомаи ушшоқ оташгир меояд.
Зиёратгоҳи пирон лозим омад подшоҳонро,
Ба тавфи субҳ аввал меҳри оламгир меояд.
Насими субҳ ҳалли уқдаи кори баҳор омад,
Зи файзи туст, гар дар фикри ман таъсир меояд.
Шабе дар хоб дидам; матлаъи хуршед гардидам,
Саропои ту дар оғӯши ман таъбир меояд.
Зи файзи огаҳӣ афсурдатабёнрост таъсире,
Агар шабнам ба кори ғунҷаи тасвир меояд.
Муқими чорсуи унсурам, судам бибин, Саҳбӣ,
Зиёнкорист, то азод дар таҳмир меояд.

Дар тазкираи Афзал мактаби ин ғазал ба ин ранг қайд
шудааст:

Ба ҷуз ранҷи ҳаводис чист дар маъмураи гардун?
Зи оғӯши камон, Саҳбӣ, ҳучуми тир меояд.

– 76 –
**МИРЗО ҲАЙИТ ТУКСОБА
САҲБОИ ВОБКАНДӢ**

Аз тумони Бухоро – шаҳид (1336 ҳ. – 1918м.)

Аз тазкираи Садрӣ Зиё:

Гуфтам: Ҳама побанди ту шуд. Гуфт: Шумо чӣ?
Гуфтам: Зи ғамат сӯхт дилам. Гуфт: Ба мо чӣ?
Гуфтам: Чӣ шавад ҳосили ман? Гуфт: Надонам.
Гуфтам: Ба сарам даст бинех. Гуфт, ки по чӣ?
Гуфтам: Кӣ бувад ошиқи ту? Гуфт, ки Саҳбо.
Гуфтам, ки чаро зулм кунӣ? Гуфт: Чаро чӣ?

* * *

Савдои сари зулфи ту то бар сарам афтод,
Сад дарду алам дар дили ғампарварам афтод.
Азбаски зи ҳичрони ту ман ғусса кашидам,
Хун шуд дили маҷрӯҳу зи чашми тарам афтод.
Аз оташи ҳаҷри ту зи бас сӯхт вучудам,
Сад шуълаи андӯҳ ба хокистарам афтод.
Бе рӯи ту ман хоби фароғат натавонам,
Хори алам аз ҳаҷри ту дар бистарам афтод.
Аз шиддати дарду ғаму андӯҳи фиروقат
Сад ларзаи ҷонкоҳ дар ин пайкарам афтод.
Аз ёди майи васли ту хун шуд дили Саҳбо,
Шӯробаи ҳасрат ҳама дар соғарам афтод.

* * *

Кай тавонад, ки кунад фитна муҳайё наргис,
З-ин сабаб нест ба чашмони ту ҳамто наргис.
Фитнаву мастию ноз аст ба чашми ту, вале
Сар ба сар ҳаст аз ин ҷумла мубарро наргис.
Гаштаам маст ман аз нашъаи чашми сияҳаш,
Нест огоҳ зи кайфияти Саҳбо наргис.

* * *

Гар барафтад акси рухсори нигори ман дар об,
Метавон кардан тамошои гулу гулшан дар об.
Бар лаби ҷӯ оразаш як шуъла партав афканад,
Мешавад шамъу чароғу меҳру маҳ равшан дар об.

Орази гулгун агар шӯяд ба дарё моҳи ман,
Сад ҷаҳон мавҷи латофат мекунад маскан дар об.
Баҳр гардад тарзабон аз мавҷ дар васфи хаташ,
Бишканад аз хори моҳи сад гулу савсан дар об.
Дар таманнои шароби васли ӯ, Саҳбо, мудом
Ғарқа бошам умрҳо аз ҷайб то доман дар об¹.

Саҳбо пири равшанзамири хонақоҳи инкилобу таҷаддуд аст. Мумоилайҳ ба сифати шоире дар вақте ки амир Абдулаҳад ҳокими Кармина буд, ба хидмат ҷалб шуда. Баъд аз он ки амири мазкур ба ҷои падар ҳукмрон гардид, Саҳбо ҳам ба хидмати дарбор монда. Саҳбо бинобар собиқаи хидматаш ҳарчанд ба мансабҳои бузург расид, аммо аз он ҷо ки ҳамеша ғасоди аҳли дарбор ва навоқиси ҳукумати амиро далерона танқид мекард, на аз амир, на аз вазир ва на аз соири аҳли дарбору уламо рӯи ғарме надид. Дар соли 1915 ба супориши сафоратхонаи Николай аз Қўшбегӣ танбех дид, 1917 моҳи апрел ба муносибати намоиши ҷавонбухориён дар арки Бухоро маҳбус ва пас аз таҳфифи ноираи ихтилол ҳамроҳи рафиқи дерина ва ҳаммаслаки пешинааш Ҳочидодхоҳ-ҳокими маъзули Яққабӯ ба Қубодиён нафӣ (бадрақа) гардиданд. Дар соли 1917 ба муносибати воқиаи Қолисӯф ба фармудаи амир Олим ба мубоширати Давронбек ном ҳокими золим ин ду пири равшанзамир ба як сурати ваҳшиёна шаҳид шуданд. Синни Саҳбо ва рафиқаш ба ҳафтод наздик буд.

Аз тазкиранависони муосир Садри Зиё Саҳборо бад-ин наҳҷ тасвир карда:

Дигар шоире ҳаст донишшиор
Зи тумони Комоти² мулки Бухор.
Ки Мирзоҳайитному Саҳболақаб,
Занад ҷўш табъаш ҷу май аз тараб.
Ҷазилатдисоре ғайуру далер,
Ба гуфтору кирдор ҷун наррашер.
Ба нерӯи бозуи он покдин

1. Дар ин байт ба мисроӣ аввал «мудом» ва дар сонӣ «умрҳо» дар як мазруф зарф шудаанд. Бинобар ин яке аз ин ду зоида аст.

2. Комот номи қадимии Вобканд аст.

Дар ин аср н-омад ба рӯи замин.
Ба изҳори ҳақ ошкору ниҳон,
Надорад ҳазар аз киҳону миҳон.
Ба ҳадде ки дар пеши шаҳ 3-ин насак
Кунад доимо нашру эълони ҳақ.

Ин абёт часорати адабияи Саҳборо, ки оқибат сарашро
ба боди зулм дод, ба хубӣ баён менамояд.

Садри Зиё баъд аз он ки маҷории ҳолати Саҳборо мена-
висад:

Гаҳи эҳтиёҷ аст баҳри саҳо,
Гаҳи имтизоҷ аст кони вафо.
Ба пой касе гар занад хор неш,
Равон оварад марҳам аз чони хеш.

Ин тавсифоти Зиё табиию бериёст, чунончи дар охир
мегӯяд:

Бад-ӯ кори ман ҳеч н-афтодааст,
Ба омадшуде роҳ нақшодааст.
Ҳар ончи шунидам ман аз дигарон,
Кашидам дар ин ҷо ба шарҳу баён.

Саҳбо соҳибдеворон аст. Номи ин пири қурбони роҳи
таҷаддуд, инқилоб ва ҳақгӯиро ба табъу нашр кардани де-
вонаш бо тарҷумаи ҳолаш зинда кардан аз ҷумлаи
вазифаҳои инқилобист.

Боби «Зод»

– 77 –

МУҲАММАДТОҲИРХОҶА ЗАРИРИ ҚҶЙБОРИИ БУҲОРОЙ МУЛАҚҚАБ БА УЗБАКХОҶА

Вафот 1307

Аз тазкираи Садри Зиё

Кай чашми дилам бо ту дучор афтаду гирияд,
Чашми ту ба рӯи мани зор афтаду гирияд.
Умрест, ки бар сар ба ҷуз инам ҳавасе нест,
К-андар қадамат як-ду-се бор афтаду гирияд.
Гоҳе ки фитад чашм бар он гесуву ораз,
Аз шавқ басо лайлу наҳор афтаду гирияд.

Хоҳам, ки кунам вом дусад дида зи наргис,
То дар паи он шоҳсавор афтаду гирияд.
Бинам саги он кӯю бигирям чу ғарибак,
Чашмаш ба рухи ёри диёр афтаду гирияд.
То ҳашр бирӯяд зи мазораш гули сероб,
Чашме ки бад-он тозаъизор афтаду гирияд.
Бифрист, Зарир, ин ғазали тар суи Омул,
То марқади Толиб ду-се-чор афтаду гирияд.

Фард

Аз он ба даст нагирам асо ба мавсими пирӣ,
Ки пеш-пеш равад як қадам ба сӯи ту аз ман.

Зарир кӯри модарзод буд, бинобар ин тахаллуси худро
«Зарир» қарор дод. Кӯрии худро бад-ин байт таъвил намуда:

Аз тазкираи «Тӯҳфатулаҳбоб»

Баски дилгир аст тарзи суҳбати аҳли чаҳон,
Аз азал доништа чашми хеш пӯшидам аз он.

Зарир Қуръонро бо таҷвид хифз намуда, бо вучуди
бечашмӣ улуми расмияро омӯхта, таъриху тарочими
аҳволро ёд дошта, аз абёти мутақаддимин тақрибан панҷоҳ
ҳазор байтро аз ёд карда, суҳбаторову ҳозирчавоб буда.
Аҳли фазлу камол ҳамеша ба хонааш гирд омада,
мушоираҳо мекардаанд. Аз он ҷумла Шамсиддин-махдуми
Шоҳинро ба фарзандӣ қабул карда, тарбиятҳо намудааст.

Шоҳин дар «Тӯҳфаи дӯстон» худӣ ўро мадеҳаҳо гуфта-
аст, аз он ҷумла:

Аз «Тӯҳфаи дӯстон»-и Шоҳин

Худоро, чӣ сеҳр аст тақрири ў,
Ки эъҷози ғайбист дар зери ў.
Агар мурдадил бишнавад нуктааш,
Хирад баркушояд раги сактааш.
Ниюшанда ёбад чунон завку ҳол,
Ки гӯй бинӯшида оби зулол.
Агар сеҳр хонам, на ҷодугар аст,
В-ар эъҷоз гӯям, на пайғамбар аст.
Ќуз ин ҳарду гар харки одат бувад,
Ҳамин шаққи солис қаромат бувад.

Тавон гуфтан он пири доно валист,
Ки фарзанди Заҳрову сибти Алист.
Вилоят далеле надорад чуз он,
Ки бе чашм бинад чаҳонро аён.
Гараш чашми сар нест, чашми сир аст,
Ки асрори олам бар ӯ зоҳир аст.
Тахаллус ба шеъраш аз он шуд Зарир,
Ки нодида мӯ мекашад аз хамир.
Гарат чашми ботин шавад раҳнамо,
Бувад тақя бар чашми зоҳир хато.
Маро дида андуда бехтар ба гил,
Чу асрори ғайбӣ бибинам ба дил.
Бувад чашми ботин гар аз айб пок,
Чӣ ғам, чашми зоҳир бувад айбнок?
Тавон чустан аз чашми зоҳир гузир,
Агар чашми ботин бувад дар замир.
Дар он хона гар шамъ равшан бувад,
Худоро, чӣ ҳоҷат ба равзан бувад.
Тавонӣ ба гил равзан андуда гир,
Дил аз заҳмати шаҳна осуда гир.
Нахоҳӣ гар аз мор дидан газанд,
Ба кошона сӯроҳ дидӣ, бибанд.

– 78 –

ҚОЗӢ МУҲАММАДШАРИФ САДРИ ЗИЁ

Таваллуд 1282.

Аз тазкираи Афзал

Қасида дар шикоят¹

Дар ин чаҳони кудуратнишони афсунгар,
Дар ин замони нухусатъаёни дунпарвар
Чӣ чаврҳо ки накардаст бо ман ин гардун,
Чӣ зулмҳо ки накардаст бо ман ин ахтар.
Намуда пайкари ман махзани ҳазор озор
Намуда синаи ман миҷмари ҳазор озар.
Дили фигори маро кард чун қафас садҷок,
Тани низори маро кард ҳамчу хас лоғар.
Ҳамеша дарду алам кард бо дилам мудғам,
Ҳамора ранчу миҳан кард бо танам музмар.

1. Ин қасида 45 байт буд, ба ҳамин қадар иктифо рафт.

Ба чорсӯи чаҳон дар чаҳор фасл сипеҳр
Кушод боби ғам аз шаш чихат, шудам шашдар.
На маҳраме, ки кунам ҳоли зори худ изҳор,
На ҳамдаме, ки сароям сухан, кунад бовар.
На мунисе, ки бипурсад зи сӯзи синаи ман
На мушфиқе, ки ниҳад дасти шафқатам бар сар.
Кадом хеш, ки андар танам назад сад неш,
Ку он табор, ки андар сарам назад ба табар?
Кадом хол ки холӣ бувад зи кинаи ман,
Кадом ам, ки бувад ғамзудои меҳровар?
Ба ҳеч гуна надидам ба ҷуз ҷафову ситам,
Аз он фарик, ки буданд ходиму чокар.
Ба ҳеч рӯй надидам ба ғайри ҳузну малол,
Аз он гурӯҳ, ки хонӣ мутеъу фармонбар.

Ғазал

Карда афъии ду зулфат зи ясору зи ямин
Баҳри қатли мани бечора зи ҳар гӯша камин.
Зулфи мушкини пур аз чини ту ишратғаи дил,
Чашми маҳмури пур аз нози ту ғоратгари дин.
Эй лабат лаълу рухат лолаву чашмат наргис,
Рашки зулфу мижаву холу хатат оҳуи Чин.
Вақти он аст ки хонӣ ба худам аз сари лутф,
Ки зи ҳаҷри ту Зиё гашта басте зору ҳазин.

Фардиёт

Дар назира

Шоҳи хусн омаду бирбуд дилам бо хату хол,
Ин чӣ шоҳи ачабе буду сипоҳи ачабе?!

* * *

Дӣ насими саҳарӣ нақҳате аз он сари зулф
Хост орад ба мани дилшуда, кокул заду бурд.

Дар тазмин

Ба ҳангоми хату холи сиёҳаш
Шаби мо рӯз дорад? Не, надорад!

Зиё писари домолло Абдушшакури Оят аст, ки аз мута-
фарридини устодҳои замони худ буда. Соҳиби тарҷума дар
сои маърифати воия падар касби камол намуда, баъд аз
вафоти падар беш аз пеш ба гирдоварарии ҳазоини ғазоил
кӯшидааст.

Зиё аз ҷумлаи уламои тараққипарвар ба шумор меравад. Бинобар ин амир Олим дар соли 1917 барои иҷрои фармони ислоҳот мумоилайхро дар Бухоро қозикалон кард. Чун амир аз фармони нашркардааш накул намуд, Зиёро низ маъзул карда, зоҳиран дар Қаршӣ қозӣ, ҳақиқатан аз Бухоро таъйид намуд.

Ба муносибати воқеаи Қолисӯф дар соли 1917 моҳи март мумоилайхро маъба бародараш дар Қаршӣ ҳабс ва бародарзодаашро қатл кард. Баъди ҳафтад рӯзи маҳбус шудан ба унвони назарбанде ба Шаҳрисабз қозӣ карда, дар зери назорати амми худ Акрамхон, ки дар он ҷо ҳоким буд, су-порид. Баъд аз Инқилоби Кабири Бухоро ба Бухоро омада, ба хидматҳои Ҳукумати Шӯроӣ машғул шуд. Зиё шеърро кам менависад, дар назм асари намоёнаш «Тазкиратушшуарои манзума» аст, ки дар он шуарои муосирро ба тариқи интиҳоб дарҷ намуда, аммо осори манзурааш бисёр аст. Аз он ҷумла:

1. Рӯзномаест, ки дар он сониҳоти умрию асрии худро навиштааст.

2. «Тазкиратулхаттотин». Дар ин китоб хаттотҳои машҳури мутақаддимин ва мутааххиринро бо тарҷумаи ҳолашон ёд кардааст.

3. Таърихе навиштааст, ки муштамил бар зикри подшоҳони Эрон, Афғонистон, Туркияву Русия ва авлоди Темур аст.

4. «Наводири зиёия». Ин маҷмӯа муҳтавист бар ҳикоёти ширину латоифи намакин, ки муҳаррир дидаву шунидаи худро ба ибороти содаи ҳазломез тасвир кардааст.

Афсӯс, ки «Рӯзнома» ва баъзе муншаоти муҳиммаи Зиё дар фалокати маҳбусии Қаршӣ талаф шуда.

Намуна аз «Тазкиратушшуаро»-и Садри Зиё

Дар бораи баёни ҳоли Муҳаммадсиддики Ҳайрат иншод карда:

Чавони хирадманди некӯниҳод,
Чу ӯ модари даҳр ҳаргиз назоd.
Ба кашфи румузу ба дарки умур
Надида назираш синину шухӯр.
Биной суҳанроcт рукни тамом,
Яке содиқулқавл, Сиддиқ ном.

Ба хайрат фурӯ рафта халке аз ӯ
 Варо Ҳайрат омад лақаб баҳри ӯ.
 Аз акрони ӯ кас нашуд дар ҷаҳон,
 Ки таслими ӯро набандад миён.
 Суханҳои ӯ баски шуд дилпазир,
 Ситоиш кунад ҳар касе ногузир.
 Варо сити шуҳрат чунон шуд тамои,
 Ки гардид макбул бо хосу ом.
 Каманди ҳаёлаш чунон буд расо,
 Ки сайди маонӣ намешуд раҳо.
 Ба фикри расову ба таъби баланд
 Ба назми Сурайё фикандӣ каманд.
 Ба тарзи наве нуктапардоз шуд,
 Чу булбул адосанчи ин роз шуд.
 Каломаш гули бӯстони сухан,
 Ҳаёлаш насими ҷинони сухан.
 Дури бебаҳо буду кони адаб
 Аз ӯ ҳайратовар Аҷам, ҳам Араб.
 Бад-он сон ки дар бадви рушду тамиз
 Намондаш зи фазлу ҳунар ҳеч чиз,
 Ки маншури идроки ӯ барнахонд,
 Надоништа як чиз аз ӯ намонд.
 Дар ин асру овон ба мулки Бухор
 Ба хурдӣ нашуд кас бад-ин иқтидор,
 Ки дар назму наср аст соҳибҳунар.
 Зи ақсоми дигар ҳунар бохабар.
 Варо он қадар буд дасти сухан,
 Ки зулфи суханрост ӯ шоназан.
 Назокат бувад зодаи таъби ӯ
 Гулистони фикраш ҳаловатнумӯ.
 Забардасти майдони донишварӣ,
 Вале буд аз уҷбу нихват барӣ.

Баъд аз чанд байти дигар менависад:

Дар он дам, ки мебуд таҳзибхон,
 Ба уқбо хиромид он навҷавон.
 Ҳамеша ба Айнию Мунзим ба ҳам
 Будандӣ ба шодию бо ғам ба ҳам.
 Ба дарсу ба шеър ба дигар ҳунар
 Шарику рафиканд бо ҳамдигар.

(Чанд байт аз охири зикр тарк шуд)

Садри Зиё хушнависи камҳамтост, ки настаълиқро бисёр зебо менигорад. Ҳама муаллафоти худро ба хатти худ дар камоли зебой таъйиз намуда, хеле асарҳои дигаронро низ аз мутақаддимин ва мутааххирин биззот дар қайди китобат кашидааст. Бо ин ҳама фазлу камол сабуксуҳбату лоубол аст, мусоҳибаташ тарабандӯз ва муқоринаташ маърифатомӯз аст.

Боби «То»

– 79 –

МУҲАММАДНАҚИБХОН ТУҒРАЛИ АҲРОРИИ ФАЛҒАРИ

Вафот 1337

Аз девонаш

Дил ба токи абруи ӯ майпарастӣ мекунад,
Чун кабӯтар дар равоқи Каъба мастӣ мекунад.
Аз баландӣ кай расам бар зурваи он остон,
Толиӯу иқболи сустам саҳт пастӣ мекунад.
Сурма дорад орзу чашм аз ғубори мақдамаш,
Ҳоки пояшро ҷабинам пешдастӣ мекунад.
Ҳеч кас дар ишқи Лайли нест ин ҷо устувор,
Кай чу Маҷнун дигаре даъвои ҳастӣ мекунад?
Аҷз бошад дар талаб шамъи далели муддаё,
Сад дуруст аз мумиё як дилшикастӣ мекунад.
Фикри мавзунам кунун, Туғрал, дар иқлими сухан
Ҳукми девони вазорат чун Маҳастӣ мекунад.

Дар татаббуъ ва тазмини Бедил

Зи ҷӯши ашк дар обам, гуҳарбор инчунин бояд,
Зи шомӣ ғам сияҳрӯзам, шаби тор инчунин бояд.
Намебошад ба ғайр аз яъс дигар дастгири ман,
Ба нақбатхонаи дунё мададгор инчунин бояд.
Надорад куфри зулфаш ҳеч ойини мусулмонӣ,
Ба кеши Аҳриман албатта зуннор инчунин бояд.
Зи дасти нокаси ҳамсанги пой мӯр гардидам,
Ба мизони муҳаббат вазну миқдор инчунин бояд.
Матоъи ҳарду олам нақди меҳнатро намеарзад,
Қумоши ҷинси ғамро нархи бозор инчунин бояд.
Адиби тифли ашқи ошиқон бошад сиришки ман,
Бале, дар силки чавҳар дурри шаҳвор инчунин бояд.

Пари парвона бошад равгани шамъи вафо имшаб,
Ба арзи муддао сомони изҳор инчунин бояд.
Арақ гул мекунад аз чавҳари акси рухаш ҳар дам,
Ба ҳайратхонаи ойина меъмор инчунин бояд.
Ҳазораш офарин, Туғрал, бар ин як мисраъи Бедил:
«Зи ҳар сӯ домбардӯшам, гирифтор инчунин бояд».

Дар пайравӣ ва тазмини як ғазали Бедил, ки матлаъаш
ин аст:

Бода надорам, ки ба соғар кунам,
Гирия кунам, то мижасе тар кунам.

навишта:

Нола ҳамон беҳ, ки зи дил сар кунам,
Гӯши фалакро зи фиғон кар кунам.
Тифли дабистони ҷунунам кунун,
Нусхаи девони ғам аз бар кунам.
Даҳр шавад сафҳа, найистон қалам,
То ғами ушшоқ ба дафтар кунам.
Дам ба дам аз шавқ ҷу минои май
Сачдаи таъзим ба соғар кунам.
Рашхаи абри карамаш ин бувад,
Ҷабҳаи худро зи арақ тар кунам.
Нест дигар бадрақасе ҷуз умед,
Дар раҳи ин бодия раҳбар кунам.
Мерасадам рутбаи авранги ғам,
Ҳоки кафи пойи ту афсар кунам.
Бар вараки шарҳи парешониям
Зулфи туро риштаи мистар кунам.
Беҳ, ки ба боғ аз қадӣ чун сарви ту
Тарки тамошоӣ санавбар кунам.
Бар руҳи набзӣ рағи гул ҳамчу меҳр
Соҷаи мижғони ту ништар кунам.
Қардӣ ту як ҷилва дар ин ҷашм боз,
Рақс зи шодӣ ҷу қабӯтар кунам¹.
Соҷасифат сӯи ту з-афтадагӣ
Пой надорам, қадам аз сар кунам.
Бод ба шамшерӣ ту ҳунам ҳалол,
Гар сарӣ мӯ ҳурмати ин сар кунам.

1. Ин байтро, ки ба ҷуз муқобил омадани лафзи «боз» ва «қабӯтар» дигар ҳусне надорад, дар мисроъи аввал йои «қардӣ ту як ҷилва...» аз вазни мақсуд зоида аст.

Аз хунари сайрафии нутки хеш
Ҳалқа ба гӯши сухан аз зар кунам.
Туғрали махмури майи Бедилам,
«Бода надорам, ки ба соғар кунам».

Фақирро низ дар ин замин ба тазмини мисроъи мазкури
Бедил чанд байтест, ки эродаш бемуносибат нахоҳад буд:

Шаб, ки ба ҳаҷри ту фиғон сар кунам,
Сомӣбаи аҳли ҷаҳон қар кунам.
Нола кунам, ғия кунам зор-зор,
Хотири ҳамсоя муқаддар кунам.
Соғари уммед ба хоро занам,
«Бода надорам, ки ба соғар кунам».
Чанд ба зону зи алам сар ниҳам,
Чанд таманноӣ ту бар сар кунам?
Чанд нишинам ба раҳат мунтазир,
Чанд ниғаҳ фарши таҳи дар кунам?
Чанд макон бо ғами ҳиҷрон дар ин
Қулбаи торики муҳаққар кунам?
Қай расад он рӯз, ки аз рӯи ту
Дидаи мушток мунаввар кунам?
Рӯй бар он пойи нигорин ниҳам,
Даст бар он кокули анбар кунам.
Дар сифати орази гулгуни ту
Номаи ашъор муаттар кунам.
Нотика иқрор қунад бар қусур,
Пайравии Бедил агар сар кунам.

Нақибхони Туғрал дар кӯҳистони Фалғар таваллуд ёфта,
дар Самарқанду Бухоро таҳсили камол намудааст. Дар
охирҳои ҳол обу ҳавои тозаӣ кӯҳистонро аз зиндагонии
шаъшаъадори пурташвиши шаҳрҳо тарҷеҳ қарда, дар он ҷо
ба деҳқонӣю чорводорӣ машғули гузида буд. Дар соли 1919
ба хидмати Ҳукумати Шӯроӣ даромада, ба ватани худ –
Фалғар қор мекард. Дар вақти ҳуҷуми босмачиёни Масҷох
ба Фалғар ҳамроҳи асокири сурх ба акси ҳуҷум иштирок
намуда буд. Дар он сафар ба сабабе қушта шуд.

Туғрал муқаллиди Бедил аст, лекин мисли бисёртарини
муқаллидони Бедил дар ин пайравӣ ҳеҷ муваффақ нашоуда-
аст. Истеъдоди Туғрал бисёр қомил ва ҳаёлаш мустаҳдиди

болодави буд. Агар табъи хадро дар асорати тақлиди Бедил намеандохт ва ҳам ба ҳаққи худ бисёр некбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққақ буд.

Туғрал Шоҳинро мусоҳиб шудаву худро аз шогирдони ӯ мешуморид. Лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шогирдияш ба Шоҳин танҳо ба ном аст, танқиду тасҳеҳи ӯро надидааст, зеро агар монанди Туғрал як комилистеъдод аз мисли Шоҳин як устои комил танқиду роҳбарӣ медид, ҳеҷ гоҳ ба ашъораш он қадар хомиҳо, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо намешуд.

Мухофизаи Туғрал бисёр қавӣ буд, қасидаҳои машҳури шуарои мутақаддиминро аз бар медонист, аз «Лайлию Мачнун»-и Шоҳин ҳам хеле абётро аз бар дошт.

Туғрал соҳибдевон аст. Аксари абёташ дар пайравии тазмини Бедил иншод шудааст. Девони Туғрал, ки дорои тахминан 4000 байт аст, 1334 ҳ.-1916 м. дар Бухоро ба матбааи Когон табъ ёфтааст.

Таърихи мақтул шудани Туғралро Ҳочиабдуллоҳ Файёзи Хучандӣ иншод кардааст, ки ин аст:

Дуболо шуд зи саҳбои шаҳодат
Ба базми ҷовидонӣ кайфи Туғрал.
Хирад фармуд бо Файёз, баргӯ
Ба таърихи вафоташ «Ҳайфи Туғрал» (1337).

Боби «30»

– 80 –

МИРЗОАБДУЛЛОҲ ЗУҲУРИИ ҲИРОТӢ

Дар Бухоро истиқомат карда, дар он ҷо ба оташ сӯхта, вафот ёфтааст. Зухурӣ муосир, мусоҳиб ва мухлиси Шоҳин буда.

Аз тазкираи Афзал

Эй низоминазму ҷомитабъу фирдавсикалом,
Дар бари шоҳини табъат Ваҳшӣ ҷуз усфур нест¹.
Анварӣ аз шухрати шеърӣ ту монда дар муҳок,
Аз хури табъат Шӯъоӣро шӯъоӣ нур нест.
Ҳамчу хуршеди дурахшонӣ ту маҳбулқулуб,
Ҳар киро меҳри ту дар дил нест, дар сар шӯр нест.

1. Дар ин мисроъ ёи «Ваҳшӣ» аз вазн зиёд аст.

То вучуди ту ба олам ҳаст, эй оличаноб,
 Шоиронро бар адои шеъри худ дастур нест.
 Пайкарат шамси дурахшон асту эшон шабпара,
 Ҳар кучо меҳр аст, ҳаффошон магар мастур нест.
 Мисли ту ҳар букъаро мардест, обод аст он,
 Чун ту дар ҳар шахр шахсе нест, он маъмур нест.
 Ҳар кас андар базми ту ворид шуд, аз ғам шуд ҳалос,
 Ҳар касе дур аз ту афтодаст, он масрур нест.
 Ин малоҳатҳо, ки дар шеъри ман аст, аз васфи туст,
 Ончи мегуфтам зи мадҳат, ушри он мазкур нест.
 Ҳар касе дур аст аз ту, аз ғавоид дуртар,
 Хуш ба ҳоли он касе, к-ӯ аз ҷанобат дур нест.
 Хатм кун дигар суҳанро, эй Зухурӣ, з-ин мақол,
 Мешиносад шамсро, ҳар кас ки ҷашмаш кӯр нест.

Миёнаи Шамсиддин-маҳдуми Шохин ва Қозӣ Бадриддин, ки бинобар тангии ҷашмаш душманонаш «кӯр» мегуфтанд, бад буд. Зухурӣ дар байти охири ба ҳамон ишора мекунад.

Аз тазкираи Муҳтарам

Рубой

Якчанд ба роҳи нозарурӣ гаштем,
 Якчанд ба дашти носабурӣ гаштем.
 Гумном шудем, гум накарда худро,
 Кардем зухурею Зухурӣ гаштем.

Гӯянд Зухурӣ ба пайравӣ ва татаббуӣ девони Хоча Ҳофизи Шерозӣ девоне тамои кардааст. Аммо ҷомӣро дидани он муяссар нашуд. Шеъри Зухурӣ ҷунончи дида шуд, одист. Бинобар ин гумон меравад, ки дар ин тақлид бояд муваффақ нашуда бошад.

Боби «Байн»

– 81 –

МУҲАММАДЯЌУБИ БУҲОРОИ ИБНИ АМИР ДОНИЁЛИ МАНҒИТ

Лақаби Муҳаммадьяқуб Кенҷаалӣ ва таҳаллусаш Алист.

Аз девонаш

Аз хомии тамаъ ҳама шаб чашм бар дар аст,
Фарёд аз ин умед, ки аз яъс бадтар аст.
Чун умр бевафост ҳама мардуми ҷаҳон,
З-он рӯ ҷафои халқ ба мурдан баробар аст.
Эй Хизри ташналаб, ту чӣ қардӣ дар ин бисот,
Оби ҳаёт аз кафи ҳоке фурӯтар аст.
Шодам дар ин чаман, ки гуле нест аз висол
Айшу нишоти софдилон ҳаҷри дилбар аст.
Гар тавба бишканад, раҳи мо гум намешавад,
Моро чӣ ғам, ки пири харобот раҳбар аст.
Эй дил, кудурати амал аз ҳастии ту буд,
Аз сози нестӣ тани мо рӯҳпарвар аст.
Умрест шуд, Алӣ, ки бурун н-омадӣ зи ғам¹,
Гӯ, ин шақиқа то каю то чанд бар сар аст?

Дар таърихи вафоти Мулло Турсунбоқӣ ном танбӯри гуфта:

Он пири мусиқӣ сар аз ин тангно гирифт,
Рахти худ аз қаламрави мулки фано гирифт.
Чун савти арғанун ба фалак рафт рӯҳи ӯ,
Аз тори ҷисм нағмаи марғаш наво гирифт.
Даъво накард зуҳду зи фисқ ичтиноб дошт,
Бе амну яъс то раҳи хавфу рачо гирифт.
Хафтоду ҳафт сол дар ин хокдон бизист,
Аз даври чархи шуъбада² умри бачо гирифт.
Аз баҳри маҳри хеш арӯси фалак ба зӯр
Нақди ҳаёт аз кафи шоҳу гадо гирифт.
Таърихи ғавти ӯ зи хирад ҷустам, ӯ бигуфт:
Ҷон аз миён бибурд муғаннӣ, фано гирифт.

Махфӣ мабод, ки адади «муғаннӣ», ки 1100 аст, ҳар гоҳ миёни «ҷон»-ро, ки «алиф» аст, бибарад ва «фано»-ро бигирад, як ҳазору дусаду сию ду мешавад, ки матлуб аст.

Алӣ писари кӯчаки амир Дониёл аст. Дар асри амир Ҳайдар ҳам зиндагонӣ карда, ба қорҳои ҳукумат тадохул накардааст. Ӯро «Ғулшанулмулк» ном таърихест, ки дар он муҷмали таърихи ислом ва аҳволи мулуки тавоифи Эрону Тӯронро навиштааст. Зикри ҳолати шайбонӣ ва баъд аз

1. Дар таъбири «умрест шуд» ду адоти ҳукм омадааст, ки яке зоида аст.

2. Чарх шуъбада нест, шуъбадабоз аст.

уро то аҳди мир Ҳайдар тафсил додааст. Девончае дорад,
ки тахминан дорои панҷсад-шашсад байт аст.

– 82 –

МУҲАММАДШАРИФИ ОРИФ

Аз шуарои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

На танҳо аз ҷафоят об шуд дил, доғ шуд тан ҳам,
Ту бо ман ончи қардӣ, қас намесозад ба душман ҳам.
Ба ҷои хор аз хоки мазорам лола мерӯяд,
Наям маҳрум аз доғи ҷафоят баъди мурдан ҳам.
Тааллуқ гар сари мӯест, мебояд ҳазар қардан,
Дар ин раҳ бо Масеҳо қард қори кӯҳ сӯзан ҳам.
Чунон дурри суҳан аз дурчи фикрат рехтӣ, Ориф,
Ки бар таъбат ҳарифон офарин гуфтанду аҳсан ҳам.

* * *

Гар аз руҳсори оламсӯзи ӯ як дам ниқоб афтад,
Ба ранги шамъ оташ дар ниҳоди шайху шоб афтад.
Маро девона созад шӯри савдои парирӯе,
Ки аз лаълаш намак дар ҷашми минои шароб афтад.
Тихидастӣ бувад сармояи таҳсили беқадри,
Ки ҳар ҷо сифр зоҳир гашт, он ҷо аз ҳисоб афтад¹.
Набошад ҷавҳари фазлу ҳунар гар ҳасми осоиш,
Зи оғӯши садаф берун ҷаро дурри хушоб афтад?
Чунон бигдохт барқи ҷонгудози ҳаҷр аъзоям,
Ки ҷои ашқ аз ҷашми тарам лаҳти қабоб афтад.
Чу гавҳар аз ватан овора дорад софтабӯнро,
Илоҳӣ, дар ғамободи ҳаводис инқилоб афтад!
Зи ашқи дилхароши ҷонгудозам шуъла мечӯшад,
Ба ранги қатраи ҳуне, ки аз ҷашми қабоб афтад.
Зи ҳар соҳибсуҳан гардад мусаллам дар ҷаҳон, Ориф,
Ки аз ҷандин ғазал як байт боби интиҳоб афтад.

Ориф «Точуттаворих» ном китобе таълиф қардааст, ки муштамил аст бар зикри ҳолату воқеоти аҳди амир Шохмурод ва амир Ҳайдар.

1. Дар ин мисроъ дар бисёртарини нусхаҳо ба ҷои «он ҷо» «аъдо» аст. Лекин «он ҷо» муносиб аст, зеро ба сабаби сифр аъдо аз ҳисоб намеафтад, балки ҷои сифр аз ҳисоб меафтад.

– 83 –
ИНОЯТИ БУХОРОЙ

Бародари Қорикаромати Дилкаш аст (вафот 1303).

Аз тазкираи Афзал

Туй, ки шаб майи ишрат даруни хона зада,
Манам, ки то ба саҳар сар бар остона зада.
Низоъи хеш, ҳарифо, бихил, ки чононро
Барад рақиб мабодо аз ин миёна зада.
Махур фиреб зи дасторҳои ораста,
Машав фирефта бо ришҳои шоназада.
Фиканд шӯр дигарбора бар сарам мутриб
Таронаҳо ба ғазалҳои ошиқона зада.
Чӣ гуна муддаии ман муқовимат созад,
Маро ки оташи шеър аз дарун забона зада.
Маро нигори камонабруе, Иноят, кушт
Ба тири ғамзаи чашмони ҷодувона зада.

Иноят ин ғазалро ба лаҳҷаи маҳаллӣ иншод кардааст:

Суроғи он даҳани бедарак набояд кард,
Ки ҳаст ҳеч, дар он ҳеч шак набояд кард.
Ба барги лола манех он кафи ҳиноиро,
Макун, макун, ки ба кафшат патак набояд кард.
Дуруза хусни ҷавонӣ ғанимат аст, эй моҳ,
Ки эътимод ба даври фалак набояд кард.
Ба аҳди хеш вафо созу аз Худо метарс,
Хилофи ваъда зи тарси амак набояд кард.
Ба базми ғайр майи оташин набояд хурд,
Дили дузахмаи ошиқ газак набояд кард.
Шаби висол ба ошиқ зи ғайр қисса махон,
Ба мушхона сухан аз пишак набояд кард.
Зи мурдатабъ чӣ хоҳи сухан, ки ширинӣ
Ҳавас зи харбузаи оқпалак набояд кард.
Ту худ ҳадис, Иноят, зи ғайри ӯ машунав,
Ки савти най талаб аз ушпалак¹ набояд кард.

1. Ушпалак – чизест, ки ба сурати як ҳайвон аз лой месозанд ва ба хум-
дони кулол мепазанд. Ёро дар айёми иди атфол гирифта, ба бозӣ ме-
навозанд, ки садои ҳуштак медиҳад.

Иноят дар чавонӣ бо ғубори ангишт вафот ёфтааст.
Шамсиддин-махдуми Шоҳин дар марсия ва таърихи ӯ ин
абётро иншод кардааст:

Чун маҳ ба даври чарх ҳар он кас камол ёфт,
Чуз костан аз ӯ натавон чун ҳилол ёфт.
Оҳанги ишрат он ки чу барбат намуд соз,
Аз дасти рӯзгор басте ғушмол ёфт.
Ҳар кас ки чун сафина дар ин баҳри беканор
Пойи сукун гирифт, сари интиқол ёфт.
Монанди он касе, ки чу симурғ пар кушуд,
Қофи ҳазор фазлу хунар зери бол ёфт.
Ташҳир¹ мекашид зи ҳусни мақоли ӯ,
Саҳбон агарчи шуҳра ба ҳусни мақол ёфт.
Гардунӣ пир аз сари ғайрат гирифт кин
З-он хурдадонӣ, ки бад-он хурдсол ёфт.
Доғе ба дил ниҳод, ки чун шамъ оташам
Аз дил забона доду ба сар иштиёол ёфт.
Дар мотаму мусибаташ аз мӯя шуд чу мӯй,
Аз нола ҳар кӣ пайкари ман ҳамчу нол ёфт.
Шоҳин кашид нолаву афзуд оху гуфт:
Афсӯс, нури дидаи биниш завол ёфт.

Махфӣ мабод, ки мисроъи охири тамом 1383 аст. Агар
аз ин маҷмӯъ «нола», ки 76 аст, кашид, «ох», ки 6 аст, фу-
зуда шавад, ҳосил мешавад 1303, ки матлуб аст.

– 84 –

ИСО-МАХДУМ МУФТИИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1242 – вафот 1305.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Боз аз паймона паймоне ба кулкул бастаам²,
Ранги айше дар ҳавои соғару мул бастаам.
Нокасиҳо бин, ки дар ҳангомаи арзи ниёз
Бар адам ҳам заҳмати бори таназзул бастаам.

1. Ташҳир – ба расвой шуҳрат додан.

2. Дар ин радиф ва радифи «теғро», ки дар поён меояд, ғазали Савдо низ
ҳаст, сафҳаи 323-324, (нашри аввал дар назар аст. М.А.) ҳар ду дӯсту
мусоҳиби якдигар буданд. Маълум нашуд, ки ӯ ба пайравии ин гуфта
бошад, ё ин ба пайравии ӯ.

Узв-узвaм 3-ин чaмaн гулчини чaндин нoлa аст,
 Тухмaти фaрёд бaр минқoри булбул бaстaам.
 Хoк ҳaм гaштaм, ҳaмoн гирди сaрaт гaрдaндaам,
 Яънe аз ин дaвр мaзмуни тaсaлсул бaстaам.
 Мaхрaми сoзи aдaб чуръaтфурӯши нoлa аст,
 Эй нaфaс, хун шaв, ки рaнгe дaр тaаммул бaстaам.
 Худфурӯшoн дaр либoси фaхр мeнoзaнду мaн
 Ин қaдaр дoнaм, ки бaр пушти хaрe чул бaстaам.
 Дaр ҳaрими ҳусн рaбти чoки дил имрӯз нeст,
 Aз aзaл ин шoнaрo бaр иқди кoкул бaстaам.
 Нeст, Исо, чилвaи aсбoб мaнзури дилaм
 Як қaлaм 3-ин рaнгҳo чaшми тaғoфул бaстaам.

Дaр мaвриди oзoри чaшми худ гуфтa:

Пaрвaрдaам бa ёди ту, эй гулситoни чaшм,
 Бaс нaхлҳoи oҳ зи oби рaвoни чaшм.
 Дил дaр ҳaвoи рӯи ту аз шaвқ ҳaр нaфaс
 Aзми нузул мeкунaд аз нaрдбoни чaшм.
 Бoз o, ки дaр ҳaвoи ту хoкaм бa бoд рaфт,
 Эй рӯхи чисму рoҳaти қoну рaвoни чaшм.
 Пур тирaам зи дaрд, ки хoлист, муддaъй,
 Aз сурмaи ғубoри дaрaт сурмaдoни чaшм.
 Aз сeли гиря хoнaи чaшмaм хaрoб шуд,
 Тaшриф oр бaр дилaм, эй мeҳмoни чaшм.
 Бo гaрди мaқдaми ту гaр аз сурмa дaм зaнaд,
 Ё рaб, сиёҳ бoд мaрo хoнумoни чaшм.
 Исо, мaкун шикoяти тaқдир бeш аз ин
 Пӯшидa дoр рoз зи мaрдум бa сoни чaшм.

Аз як мaҷмӯaи дaстнaвис

Тo бa дaври лaълaш аз хaт сoхт музмaр тeғрo,
 Вaқти он oмaд, ки бӯсaм чoйи сoғaр тeғрo.
 Нoкaсиҳo инфиъoли чуръaти қoтил мaбoд,
 Хушкii хуни шaҳидaм мeкунaд тaр тeғрo.
 Кaй тaвoн дaрёфт ғaйр аз ҳaсрaти лaъли лaбaш,
 Гaр бa дaрёи дилaм сoзй шинoвaр тeғрo.
 Бaдсириштoн ғoфилaнд аз мaшрaби қaтъи aмaл,
 Лaззaти зaвқи буридaн нeст aксaр тeғрo.
 Шукр, к-aз aфсуни чaзби хoтири нoшoди мaн
 Тo дaри дил мӯкaшoн oвaрд чaвҳaр тeғрo.

Оби Хизру чашмаи Кавсар шароби ҳиммат аст,
 Мезанад саъйи чунунам ҳалқа бар дар теғро.
 Аз ману мо нафс ранчи саркашиҳо мекашад,
 Бар кафи душман набинад ҳеч кофар теғро.
 Хондам аз маҷмӯаи таслим гоҳи интиҳоб
 Мисраи мавзуну ҳарфи номукаррар теғро.
 Чанд бояд зистан заҳматкаши тамҳиди зулм,
 Чой бошад дар дили ҳар қабза як сар теғро.
 Кисвати шамъам, димоғамро фурӯғи дигар аст,
 Бар сари худ мешуморам чойи афсар теғро.
 Чашми инсоф аз тариқи мардумӣ пӯшидааст,
 Он ки мегирад ба абрӯят баробар теғро.
 Куштагонатро дар ин водӣ бихишти дигар аст,
 Бар гулӯ донанд яксар оби Кавсар теғро.
 Дархури ҳар дил адое дошт чунбиш дар азал,
 Қард баҳри хотири ошиқ муқаррар теғро.
 Шавқ дар ҳар парда ҳасратпарвари дидори ўст,
 Кош бинам бар кафи ў бори дигар теғро.
 Офиат дорад паноҳи қуввати бозуи аҷз,
 Дар наём афканд зӯри сайди лоғар теғро.
 Аз лаби пурзахм чандин субҳ меҳандад чаман,
 Ранги зардам мекунад, Исо, музаъфар теғро.

Дар пушти як маҷмӯа ду ғазал дар радифи «теғро» ба
 номи Исо-маҳдум дида шуд. Азбаски нусха ғалат буд, яке
 аз онҳоро тамом гирифтани мумкин нашуд. Ночор дар таҳти
 як матлаъу мактаъ аз ду ғазал интиҳоб карда омад.

Баст то он шӯҳ бар даври камар шамшерро,
 Ранг мегардонадам бар гирди сар шамшерро.
 Файзи заҳми ишқ агар ин аст, бар сар баъд аз ин
 Мениҳад девонаам чойи сипар шамшерро.
 Улфати нозат диҳад ҳосияти сайри чаман,
 Қабза медонад ба чойи гул ба сар шамшерро.
 Ғамзааш аз ҳар ниғаҳ бар ноз паҳлӯ мезанад,
 Ҳеч кас дар қор дорад ин қадар шамшерро?
 Умр рафту дил зи фаҳми неку бад маъзур монд,
 Саъйҳо хун гашт дар ҳар хайру шар шамшерро.
 Меравад аз ҳештан ҳамдӯши қатҳи мосаво,
 Мо напиндорем, Исо, беназар шамшерро.

* * *

Ранги орзу бишкан, навбахор иншо кун,
Дахр чаннат аст, аммо дидае мухайё кун.
Кам зи обила натвон зиндагӣ ба сар бурдан,
Хайма то кунӣ барпо¹, азми сайри сахро кун.
Аз саводи чашми ӯ равшан аст ин мазмун,
Майпараст агар бошӣ, вазъи сурма пайдо кун.
Машраби тунукзарфӣ нест мояи ишрат,
Як ҳубобвор ин чо соғаре зи дарё кун.
Дил ба як адо шокир, чон ба сад чафо собир,
Эй ғурури ноз, охир, андаке мудоро кун.
Он баҳори ноз омад, дидаи тараб бикшо,
Барг-барги ин гулшан назри он кафи по кун.
Дар бисоти қуддусӣ мову ман намегунҷад,
Ё зи мосаво бигзар, ё зи ҳақ табарро кун.
Ҳар чӣ дар назар ояд, сурати адам дорад,
Ранги олами имкон нақши боли анқо кун.
То ба кай зи бекорӣ бо фусурдагӣ мурдан?
Нусхае ба каф дорӣ, чамъ созу иҷро кун.
Ринди софмашрабро нашъаи кудурат нест,
Дурди ин хумистонро мавчи рӯи саҳбо кун.
Базми ваҳдат аст ин чо, Исӣ, аз худӣ бигзар,
Арзи қулқули мастӣ дар шикасти мино кун.

Исо-махдум умри худро ҳамеша ба эҳтиёчу нодорӣ гузаронда, ба таъсири ин ҳол ин ғазалро иншод карда:

Манам махмури ҳубби чоҳу шавкат, масти кашшоқӣ,
Забуни хичлати нодорию сарпасти кашшоқӣ.
Зи умрам сӣ гузашту ман ҳамон дар кайди ифлосам,
Ба панҷоҳу чихил шояд раҳам аз шасти кашшоқӣ.
Зи арзи ҳол машқи пурфузулӣ нест вазъи ман,
Тавон фаҳмид рамзи қулфат аз фехрасти кашшоқӣ.
Вучуди факр ҳам бе ранги эъҷозе намебошад,
Ҳазорон нест шуд сарфи бинои ҳасти кашшоқӣ.
Зи бас файзи баҳори раҳматат мавқӣ намехоҳад,
Сазад, гирӣ агар аз дасти ин побастӣ кашшоқӣ.
Сабурӣ дар давоми факр, Исо, нест ҷуз номе,
Ба чандин доғ пайваستم аз пайвасти кашшоқӣ.

1. Дар баъзе нусха ба ҷойи «хайма то кунӣ барпо» «хайма то кунӣ пайдо» аст.

Ин ғазалро дар бораи факре, ки аҳли тасаввуф бад-он
фахр кунанд, иншод кард:

Осоиши ду кавн бувад дар чаҳони факр,
Дигар кучо равад касе аз остони факр?!
Бозори эҳтиёҷ карам гарм мекунад,
Дастӣ сахост зеби матоъи дукони факр.
Касби ғано бар аҳли басират фурутанист,
Ё раб, ба хоки тира мазан осмони факр.
Аз авҷи арш ҳам гузарад рутбааш яқин,
Онро, ки пояе расад аз нардбони факр.
Дар маҳфили қабул ҳар он кас ки бор ёфт,
Оҳанги фахр мешунавад аз забони факр.
Улфатпарастӣ лаззати ҷовид нестӣ,
Эй ночашида ҷошнии имтиҳони факр.
Исо, ҳавои ҳашмату ҷоҳ аст халқро,
Чуз Мустафо кучост касе қадрдони факр?!

Муҳаммаси Исо бар ғазали Бедил

1

Дил тапиду ман шудам мадхуш, донистам, туй,
Ҳарф шуд маҳви лаби хомӯш, донистам, туй.
Ранғо шуд дар назар гулпӯш, донистам, туй,
«Маҳв будам, ҳар чӣ дидам дӯш, донистам, туй,
Гар ҳама мижгон кушуд оғӯш, донистам, туй».

2

Кист, то фаҳмад дар ин ғафлатсарои ваҳму зан,
Нест чуз ваҳдат кадомин хилвату ку анҷуман?
Дур аз ойини матлаб то кучоҳо зистан,
«Ҳарфи ғайрам роҳ мезад аз ҳучуми мову ман,
Бар дари дил то ниҳодам гӯш, донистам, туй».

3

Нола месӯзад нафас, аз шуълаи овози кист?
Шавқ меғалтад ба хун, аз дастгоҳи нози кист?
Шӯҳии ин ранғо аз олами пардозӣ¹ кист?
«Мушти хоку ин ҳама сомони ноз эъҷози кист?
Беш аз ин аз ман ғалат мафруш, донистам, туй».

1. Дар ин мисроъ дар баъзе нусхаҳо ба ҷойи «пардоз» «парвоз» аст.

То чӣ андешад хирад аз қолу қили чилваат,
 Ранги имкон як қалам бошад кафили чилваат.
 Ҳар кучо рафтам, ба худ омад сабили чилваат,
 «Нест сози ҳастиям танҳо далели чилваат,
 Бо адам ҳам гар шудам ҳамдӯш, дониستم, туй».

Дида бар уммеди дидори ту тарки хоб кард,
 Дил ба ёдат орзуи шир дар маҳтоб кард.
 Шарми ҳастӣ нестиро гавҳари ноёб кард,
 «Ғафлати рӯзи видоам аз хичолат об кард,
 Ашк мерафту мани мадхуш дониستم, туй».

Рангу бўи ҳусн аз арзи баҳори дигар аст,
 Дилрабой дар хичоби ноз кори дигар аст.
 Ишқро дар фаҳми ин маънӣ шиори дигар аст,
 «Маҳрами рози фано оинадори дигар аст,
 Ҳар чӣ шуд аз дидаҳо рӯпӯш, дониستم, туй».

Чун шарар, Исо, ба табъи санг манзил доштам,
 Аҳгаросо доғи дил дар парда ҳоил доштам.
 Бо камоли нестиҳо саъйи ботил доштам,
 «Бедил, имшаб сайри оташхонаи дил доштам,
 Шӯълаеро ёфтам хомӯш, дониستم, туй».

Рубой

Шом аз шафақ аст чоми ишрат дар пеш,
 Шаб ҳам бувад аз субҳ тароватандеш.
 Алкисса, ки ҳар фасл баҳоре дорад,
 Аммо Исо асири бахти бади хеш.

Исо-махдум писари Муллониёзмухаммад ном балхист,
 ки дар Бухоро мутаваққин ва мударрис шуда буд. Исо дар
 Бухоро таваллуд ва камол ёфт. Дар улуми диния ба усулу
 фуруъ ба улуми риёзияву адабия ва форсию арабӣ аз
 ҷумлаи мутахассисони замони худ буд. Аҳмад-махдуми
 муҳандисро муосир, мусоҳиб ва муонис аст. Бо Савдо ка-
 моли дӯстию муқоринат дошт.

Исо ба камоли факру нодорӣ таҳсили камол намуд. Баъд
 аз хатми кутуби дарсияи расмия дар аҳди амир Музаффар
 ба Чорҷӯй раис ва баъд аз чанд гоҳ маъзул шуд. Зотан Исо

толиби казо, риёсат ва чоҳу мансаб набуд. Тартиби ҳукуматдории амир Музаффар, фасоди аҳли дарбор ва бозихои сиёсии эшон илова шуда, Исоро ба гӯшагирӣ аз дарбори салтанат, ҳатто ба фирор аз ин мамлакат водошт. Баъд аз сафари Ҳичоз ва адои ҳаҷ такрор ба Бухоро омада бошад ҳам, гирди сари мансабдорию маъхазгирӣ нагардида, ба китобат таъмини маишат мекард. Дар авохири умраш ба фатвонависӣ ва мударрисии мадрасае мансуб шуд. То рӯзи вафот дар гузаронидани маишат ба мадоҳили машруъ каноат карда, ба кути лоямут зиндагонӣ менамуд.

Исо аз ҷумлаи мутасаввифин аст. Аксари абёташ низ дар мазоқи сӯфия иншод ёфтааст. Бедилро пайравию тақлид мекунад, аммо тақлидаш ба камоли муваффақият аст.

Исо хатро зебо менавишт ва сареъулкитобат буд, ба ҳадде ки дар як шабу рӯз як чилди «Мухтасари «Викоя»-ро, ки тақрибан 12 ҷузв аст, тамом мекард ва нусхааш ба тасҳеҳ муҳтоҷ намешуд. Дар мусиқӣ маҳорати комила дошт, Шашмақомро ҳам дар танбӯр менавохт, ҳам ба алҳон адо мекард. Дар ин хусус адвор (нота) низ навиштааст. То охири ҳаёт бо Аҳмад-маҳдуми Қалла барои мусиқӣ маҷлисҳои махсус мекарданд. Насри Исо низ бо бадоиъу саноиъ музайян аст. Баъзе абёти мушкилаи Бедилро ба наср шарҳ кардааст.

– 85 –

ҲОҶИИБРОҲИМ ОСИМИ БУХОРОӢ

Аз шарикдарсони фақир аст, ба соли 1323 вафот ёфт.

Аз тазкираи Афзал

Сарангушти чунун сад чок дорад дар гиребонам,
Ки то кӯтоҳ монад дасти ашк аз тарфи домонам.
Зи бахти тира дар қайди саводулаъзами яъсам,
Зи бас вобастаи фикри сари зулфи парешонам.
Саботе нест дар имону куфрам, ин қадар донам,
Зи зулфат гаҳ парешонам, ба рӯят гоҳ ҳайронам.
Нигаҳро қуввати наззораи ҳолам ҷӣ сон бошад,
Ки чун хуршед аз ҷӯши зуҳури хеш пинҳонам.
Масеҳо аз дами ҷонпарвари ман зиндагӣ ёбад,
Шавад, Осим, даме гар ҳамнафас он офати ҷонам.

Осимро чунун дар димоғ ғолиб буд, бинобарин дар ин-
шоди шеър ҳам хеле девонагиҳо дорад.

– 86 –

МУЛЛОШАРИФ АНБАРИ БУХОРОЙ

Вафот 1333.

Аз тазкираи Садри Зиё

Чун сарви қадат ишватарозӣ кӣ тавонад,
Дар панҷаи шоҳини ту бозӣ кӣ тавонад?
Як умр ба рухсори арақноки ту густох,
Чуз зулфи қачат дастдарозӣ кӣ тавонад?
Пеши ту хичолат кашад аз сарв мусаввир,
Тақлиди ҳақиқат ба маҷозе кӣ тавонад?
Пеши ниғаҳи шӯҳи ҷафопешаат имрӯз
Бо наргиси хунрези ту бозӣ кӣ тавонад?
Гесӯи ту аз Хизр дусад марҳала бигашт,
Дарёфтани ин умрдарозӣ кӣ тавонад?
Чуз Анбари дилсӯхта дар мичмари фуқат
Чон бохтану сабру гудозе кӣ тавонад?

Дар тазмими як мисроъи устои худ – Сират гуфта:

Ҳар кучо к-аз чилва он сарви хиромон гул кунад,
Чон тапад, дил об гардад, ҷашми ҳайрон гул кунад.
Ёди хатташ баски хокам кард вақфи гирдбод,
Аз ғубори ман дар ин кӯхсор райҳон гул кунад.
Қуштағони водии мақсад зи мурдан фориғанд,
Аз дами шамшери нозаш оби ҳайвон гул кунад.
Гул кунад хат, эътибори ҳусн гардад бештар,
Бештар моҳ аз шаби дайҷур тобон гул кунад.
Дона чун дар зери хок афтод, гардад сарбаланд,
Сарбаландӣ ҳар қадар аз хоксорон гул кунад.
Барҳазар бош аз ҳучуми оҳ, Анбар, гуфтаанд:
«Бар нафас зулм аст, агар ин хори мижгон гул кунад».

Анбар аз кӯхнашоирони Бухорост. Шеъраш, агар аз баъзе байт ё мисроъ ҷашм пӯшида шавад, бад нест. Асли шӯхрати Анбар аз ақсоми шеър ба муаммову таърих аст. Ҳеч воқияву ҳодиса нест, ки ин пири солхурда таърих на-
гуфта бошад. Лекин аксараш чандоне дилҷасб набаромада-

аст. Хусусан дар ҳаққи амир қасида дорад, ҳар мисроъ таърих, ки дар аксар байт барои тамои кардани таърих маънии офокиро барбод додааст. Манзумаи мазкурро дар бозгашти амир Абдулаҳад аз сайри Русия дар соли 1310 иншод кардааст. Барои мисол баъзе абёташро шунавед:

Аз тазкираи Афзал

Зи сайрободи иқболу шараф в-аз ҷуди диндорӣ
Ба сомони адолат боз к-он гардунмадор омад.

Бибинед, чӣ қадр бемаънӣ! Ҷумлаи «сайрободи иқболу шараф», «ҷуди диндорӣ», «к-он гардунмадор» чӣ маънӣ дорад? Шохбайти ин қасида ин аст:

Зи олам ҳар тараф гул кард чун овозаи шодӣ,
Нишоти даҳр омад, чашн омад, ҳам баҳор омад.

Боз аз ҳамин манзума:

Ба ҳар ҷое зи мақсад меҳросо сояфкан шуд,
Ба фар иқболу давлат аз ямину аз ясор омад.

Дар мақтаъ навишта:

Ба ҳар мисраъ бувад эъломи сайри қиблаи олам,
Ба ёди ҷилва зебокилки мо анбарнисор омад.

Дар ин хусус ин қадар суҳанро дароз карда, ин абёти фаҷи бемаъниро нақл кардан лозим набуд. Аз он ҷо ки тазкиранависони муосир Анбарро дар таърихёбӣ зиёда мадҳ кардаанд, мумкин аст, ки навомӯзон дар ҳабу ғалате афсанд. Барои кушодани роҳи таҳқиқу танқид ба ҷавонон ин ҳама пургӯй рафт, маъзур доранд. Анбар таърихҳои хуб ҳам иншод кардааст, ки аз назари арбоби ин пеша сазовори таҳсин аст. Ҷунончи дар вафоти устои худ – Сират гуфта:

Аз тазкираи Афзал

Ба сад афсӯс баҳри соли ғавташ ҳомаи Анбар
Ба малфузӣ рақам зад, гуфт: «Ҳайф аз Сирати доно».

Ҳар гоҳ ҳуруфи «Ҳайф аз Сирати доно»-ро малфузӣ ҳисоб карда шавад, 1316 ба ҳусул меояд, ки матлуб аст. Агарчи ҷамъ омадани «рақам зад» ва «гуфт» дар як ҷо муносиб нест, маъазолика моддаи таърих ба ҳоли ҳудаш хуб аст.

АБДУЛАЗИЗХОҶАИ ҚУНДУЗӢ МУЛАҚҚАБ БА ЭШОНҶОН

Мумоилайҳ дар овони шабоб барои таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо касби камол намуда, мутаваттин ва мутааххил шудааст. Баъд аз Инкилоби Бухоро ба Каттақурғон хичрат карда, синнаш аз 60 сол мутачовиз, холо дар қайди ҳаёт аст.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Намо зи лутф ба гулзор рӯи тобонро,
Ба оби шарм бишӯ равнақи гулистонро.
Кушо зи зулф гирех, неҳ ба орази гулгун,
Бипеч гарди гулу лола сунбулистонро.
Хиром сӯи чаман бо қаду хати мушкин,
Ғулому бандаи худ соз сарву райҳонро.
Бикун табассуми дандоннамоӣ, то нахаранд
Ба як фулусу ба як ҷав ақиқу марҷонро.
Дари бихишт ба рӯи Азиз баста макун,
Биё, барои Худо, боз кун гиребонро.

ҲОҶӢ САӢӢИДАҲМАДҲОҶА СИДДИҚӢИ АҶЗӢИ САМАРҚАНДӢ

Таваллуд 1282 хичрӣ, альён дар қайди ҳаёт аст.

Аҷзӣ аз кухнашоирони давраи интибоҳ аст, дар туркию форсӣ сухансарой мекунад. Дар туркӣ лаҳҷаи усмонӣ ва озарбойҷониро писандидаву дар форсӣ шеваи бедилиро пеша кардааст. Аз намунаи ашъори овони шабобаш ба даст наҷфтод. Дар ин ҷо аз «Ганҷинаи ҳикмат» ном девончааш, ки дар соли 1333 хичрӣ дар Тошканд таъъ шудааст, намунаворе меорем. Тамошои соири осорашро дар қисми севаъи ин маҷмӯа вомағузорем.

Аз «Ганҷинаи ҳикмат»

Баҳори тоза бо гул мекунад улфатгузиниҳо,
Ҷаҳонро сабза берун карда аз ранги заминиҳо.
Зи найранги замон чашми тамошо мебарад ҳайрат,
Фусуни ғафлат аз по карда саъйи дурбиниҳо.

Сияхрӯзӣ зи нури офтобе кард маҳрумам,
 Саҳар ҳам дар шаби мо мекунад хилватнишиниҳо.
 Ғано то чанд, ё раб, қачравонро ҳамнишин бошад?
 Ба луълу домани гардун пур аз сайёрачиниҳо.
 Ба чон ҳар лаҳза захми тоза аз теғи дигар дорам,
 Ба хун то чанд ҷӯлад бисмили ман аз ҳазиниҳо?
 Канори баҳри ирфон сокини лабташнағӣ то кай
 Рами сайди талаб то чанд бод аз бекаминиҳо?
 Ба сар чоҳе кан, обе каш зи баҳри манзилободӣ,
 Хаёли осмонгардӣ макун, бош аз заминиҳо.
 Тавозуъ дар шикасти худписандӣ оламе дорад,
 Саре дар сачда дорад соя бо ин бечабиниҳо.
 Миналимон бувад ҳуббулватан, эй қавм, имоне,
 Давидан то кай аз дунболи базми нозаниниҳо?
 Машав маъюс, агар помоли дунон мешавӣ ногаҳ,
 Сулаймон ҳам фуру аз тахт шуд дар бенигиниҳо.
 Ба фикри иттифоки халқ то кай хун хурӣ, Аҷзӣ,
 Ҷаҳоне якзабон натвон шуд аз ҳаррангдиниҳо.

* * *

Боғе, ки дар ӯ нест зи ирфон самар, ин ҷо,
 Халқе, ки надорад суи ибрат назар, ин ҷо.
 Ҷамъе, ки фуру рафта ба дарёи тағобун,
 Баҳре, ки надорад зи маориф гуҳар, ин ҷо.
 Чун мардумаки чашм ҳама тирадилоном,
 Аз мардумии даҳр набошад асар ин ҷо.
 Ин мурдадилоноро кафан ин чуббаву дастор,
 Қас мурдаи чунбанда набинад, магар ин ҷо.
 То чанд зи худ беҳабарӣ, баҳри Худо гӯӣ,
 Як бор ба худ ою ба ибрат нигар ин ҷо.
 Аз номфурушӣ чӣ кунӣ саъйи тичорат,
 Суде натавон кард касе бе ҳунар ин ҷо.
 Аҷзӣ, чӣ хурӣ ғуссаи ин қавми парешон?
 Ҳар як ба саре сохта савдо дигар ин ҷо.

* * *

Ноумедӣ дар тамошогоҳи ибрат мотам аст,
 Ҳар қадар беш аст саъйи матлаби ирфон, кам аст.
 «Лайса лил инсони илло мо саъо», тақлиф чист?
 Гуш кун, тафсири ин маънӣ ҳазорон олам аст.
 Арз ҳам бе саъй натвонад шаби худ рӯз кард,
 Дар баҳорон бе мурури дай ҷаҳон кай хуррам аст?

Ё раб, ин дарси парешонӣ ба мо зулфи кӣ дод?
Маънии чамъият ин ҷо дар назарҳо мубҳам аст.
Дар парешонӣ нагардӣ баҳраманди иттиҳод,
Тор бо ҳам ҳар қадар бисёр печад, муҳкам аст.
Ҳар кӣ ӯ сарчашмаи ирфон ба даст овардааст,
Ҳар қадар гирад, нагардад кам, чу чоҳи Замзам аст.
Бесаботӣ дар талаб, Аҷзӣ, бувад ҳамчун ҳубоб,
Арзи ҳастӣ ҳар қадар ҷавлон намояд, як дам аст.

Ин абёт ҳама интибоҳӣ ва танбеҳист. Агар авроқи ин
мачмӯа тангӣ намекард, ҳар байтеро ба сафҳае шарҳ додан
лозим меомад. Ҳоло ба диққати хонандагони киrom ҳавола
шуд, зинҳор ки сарсарӣ нагузаранд!

– 89 –

САДРИДДИН АЙНИИ БУХОРОӢ

Чамъкунандаи ин авроқ. Таваллуд 1296 ҳичрӣ.
Дар тазмини ин мисраъи Соиб: «Даст агар кӯтоҳ бошад,
орзуе мекунем»:

Орзуи сачдае бар хоки кӯе мекунем,
Обрӯ аз хоки кӯе орзуе мекунем.
То наёлояд ба гарди аҷзи мо домони ноз,
Аз сиришки худ сари он кӯӣ чӯе мекунем.
Меҳру маҳ дар бандагии меҳри рӯе медихем,
Сунбулу райҳон фидое тори мӯе мекунем.
Гар тамошои канори чӯ насиби мо нашуд,
Аз ду чашми худ канори хеш чӯе мекунем.
Шоми ҳичрон ёд меорем он мӯи миён,
Зери бори ғам мададчӯӣ зи мӯе мекунем.
Аз ҳаловат шахд мебандад забону коми мо,
Бо лабаш гар орзуи гуфтугӯе мекунем.
Содагӣ бингар, ки мечӯем мо аз оташ об,
Яъне, уммеди висол аз тундхӯе мекунем.
Айнӣ, аз ин мисраъи Соиб тасалли ёфтем:
«Даст агар кӯтоҳ бошад, орзуе мекунем».

Дар тазмини ин мисроъи Камоли Исфаҳонӣ: «Гар лабу
дандон лабу дандони ўст»:

Чону дилам бандаи фармони ўст,
 Бандаи фармон чӣ, ки курбони ўст.
 Ишқ адибест, ки ҳайрони ўст,
 Хусн ҳадисест, ки бар шони ўст.
 Моҳ асири рухи рахшони ўст,
 Сабза ғуломи хати райҳони ўст.
 Оташи дил тез чу пайкони ўст,
 Тоқати қон сусти чу паймони ўст.
 Нест саре, он ки на курбони ўст,
 Нест диле, он ки на қўёни ўст.
 Бас сари маъсум, ки помоли ўст,
 Бас дили маъмур, ки вайрони ўст.
 Оташи дӯзах, ки хабар додаанд,
 Як шарар аз оташи ҳичрони ўст.
 Ин ки бибинӣ чигарам реш-реш,
 Як асари новаки мижғони ўст.
 Ҳар қадар аз фитна, ки айёмрост,
 Қилвае аз сарви хиромони ўст.
 Субҳ, ки баҳшид сафо бар қаҳон,
 Партаве аз чоки гиребони ўст.
 Шаъшаъафшонии хуршеду маҳ
 Шаъшаъае аз рухи тобони ўст.
 Чун раҳам аз ишқ, ки бар ҳалқи дил
 Ҳалқае аз турраи печони ўст?!
 Нашканам он аҳд, ки бастам ба ӯ,
 Баски муаккад ба сару қони ўст.
 Айнии мискин шавад аз ғам ҳалок,
 Гар шаби ҳичрон шаби ҳичрони ўст.
 Қас назанад лофи суҳан бар Қамол,
 «Гар лабу дандон лабу дандони ўст».

* * *

Кадом гул, ки ба ҳубӣ зи боғ руста барояд,
 Миён ба хидмати ту бандавор баста барояд.
 Дам аз қарашма занад бо вучуди чашми ту нарғис,
 Аз ин мучодада анҷоми қор ҳаста барояд.
 Ба боғ ой, ки дар пешвози рӯи нақӯят
 Шақоикӯ суману лола даста-даста барояд.
 Ту гар ба ин қадӣ барҷаста сӯи раста барой,
 Дили ҳама ба тамошо зи сина қаста барояд.

Чи некбахту чи бедортолиъ аст касе, к-ӯ
Шаби дароз ба паҳлӯи ту нишаста барояд.
Шаби фиरोқи ту Айни ҳалок мешавад охир,
Зи об кӯза на ҳар бор ношикаста барояд.

Рубой

1

Аз аҳли замона дур мебояд буд,
В-аз неку бадаш нафур мебояд буд.
Чун хилт ба мардуми ҷаҳон кард касе,
Дар ранчу бало сабур мебояд буд.

2

З-аввал зи бутон нафур мебояд буд,
Ё модарзод кӯр мебояд буд.
Акнун, ки ба як назар дил аз каф додӣ,
Дар ранчу бало сабур мебояд буд.

Фард

Аз дабистони ғамат тифли дили Айнии зор
Иду одина ба ҳам омаду озод нашуд.

* * *

Шоми ҳичрон васфи рӯи он сумантан мекунем,
Ҳолати назъ аст, з-он рӯ хона равшан мекунем.

боби «фо»

— 90 —

ФАЗЛИИ НАМАНГОНӢ

Аз шуарои дарбори Умархон аст ва дар миёнаҳои асри
13 ҳичрӣ зиндагонӣ кардааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ниҳон шуд он ба рух чун офтоб аз ҷашми ман,
Рехт анҷумҳои ашки беҳисоб аз ҷашми ман.
Риштаи тори назар банди ниқоби ҳусни ўст,
Он ҷамоли бенишон дорад ҳичоб аз ҷашми ман.
Наргиси ҷодуи ў то ҳамнишини сурма шуд,
Рӯзи ман гардид чун шаб, рафт хоб аз ҷашми ман.
Ќилваат ҳар ҷо ки рахши нозро ҷавлон диҳад,
Ғамзаро фармо, ки то созад рикоб аз ҷашми ман.

Бе чамоли ёр агар ин аст, Фазлӣ, кулбаам,
Хонаи мардум шавад яксар хароб аз чашми ман.

Фазлӣ тазкиратушшуарое ба зикри шуарои дарбори
Умархон таълиф намудаву дар он китоб ашъори туркию
форсии эшонро дарҷ кардааст.

– 91 –

ҚОРИҲУСОМИДДИН ФОИҚИ БУХОРОӢ

Аз шуарои авохири асри 13 хичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ишқат аз хеш фаромӯшам кард,
Бодаи ҳусни ту мадхушам кард.
Ҳасрати завқи канори ту маро
Ҳама ҳамёза дар оғӯшам кард.
Панди носих, ки чу дур мепиндошт,
Ҳамчу симоб гаронгӯшам кард.
Доштам сад гила аз фурқати ӯ
Руи ӯ дидаму хомӯшам кард.
Ёди он шаб, ки яди байзоро
Зинатафзои бару дӯшам кард.
Фоиқо, як назар андар рухи дӯст
Ғорати ақлу дилу ҳушам кард.

Фоиқ маснавие дар маорифу насойих тамом кардааст.
Диданаш муяссар нашуд.

– 92 –

ҚОЗИҚУРБОНХОН ФИТРАТИ ВАРДОНЗИҲӢ

Тумони Бухоро. Вафот 1305.

Аз тазкираи Садри Зиё

Зи бас дорам ба каф сарриштаи ошуфтаҳолиро,
Раги хоби парешон кардаам тори ниҳолиро¹.

1. Дар ҷавоби Садри Зиё, ки маънии ниҳолиро пурсида, Фитрат дар
бадеҳа ин рубоиро иншод намудааст:
Эй ранги рухат ба ранги олий машхур,
Ёқути лабат ба хушмақолий машхур.

Хуморолуда барги токро боли ҳумо донад,
Набошад афсаре чун чом ринди лоуболиро.
Ба чашмам ҳалкаи мотам бувад бе май хати соғар,
Хаёли қолаби бечон кунам минои холиро.
Ҳисори офиятро нест аз афтодагӣ парво,
Набошад бим з-осеби хазон гулҳои қолиро.
Дилам гардид нозук дар хаёли рӯи ӯ, Фитрат,
Майи мо соғари чинӣ кунад чоми сафолиро.

* * *

Нашуд бо кунчи абрӯ холи мушкинаш карин, таҳсин,
Гузид аз ғӯшаи лаб турфа чойи дилнишин, таҳсин.
Сарангуште ки натвонад кашидан тухмати ранге,
Чӣ сон бардошт бори миннати ангуштарин, таҳсин.
Ба ин андози шӯҳӣ сахт ҳайронам, ки номи ӯ
Чӣ сон хотирнишин гардид дар таъби нигин, таҳсин.
Насозад обу оташ, лек аз найранги ҳусни ӯ
Арақ чӯшид, Фитрат, з-он изори оташин, таҳсин.

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ чаҳор бор фаъилотун аст:

Ману ин нолаву афғон, туву ин нозу тағофул,
На туро меҳру тараҳҳум, на маро сабру таҳаммул.
Дил ниҳодам ба кафи дасти ту, бодо ки чӣ хезад,
Сар ниҳодам ба сари роҳи ту, бахт аст таваккул.
Ту магар парда аз он сафҳаи руҳсор кашидӣ,
К-аз хичолат арақ афтод ба рӯи варақи гул.
Чун каду орази хуби ту бидиданд ба бустон,
Дил ниҳоданд ба пеши ту ба ҳам қумрию булбул.
Қадри анбар шуда дар навбати гесӯи ту як чав
Нарҳи гул гашта ба аҳди руҳи некӯи ту як пул.
Ранги он чехра надорад варақи чехраи ҳамро,
Тоби он турра надорад шикани турраи сунбул.
Чун ту аз хона барой, зи лаби бом гурезад,
Ғолибан меҳр надорад ба руҳат тоби тақобул.
Сӯхт аз тундии ҳӯи ту чу филфил дили Фитрат,
Чӣ кунам, тунд бувад ҳӯи ту монанди қаранфул.

Аз тазкираи Афзал

Охир, эй шӯх, биёву ба канорам бинишин,
Ба канори дили мачрӯху фигорам бинишин.
Хонаи дидаи агёр ғуборандуд аст,
Хезу бар дидаи ойинашикорам бинишин.
Ту хиромидию дил шӯри қиёмат ангехт,
Як дам, эй мояи орому қарорам, бинишин.
Дил ба як бастанӣ миҷгон бирабудӣ, машидоб,
Чон ба як чашм задан низ супорам, бинишин.
Бинишинӣ, ҳама шаб гирди сарат мегардам,
Сару кори дигаре бо ту надорам, бинишин.
Чарх аз барқи хиромӣ ту ба оташ бинишаст,
Зуд, эй шуълаи хуршедшарорам, бинишин.
Бе ту дар дидаи Фитрат ҳама ҷо торик аст,
Охир, эй равшаниӣ дидаи торам, бинишин.

Дар атъима гуфта:

Иштиҳо гарм аст, дасте дар ҳамаи угро занед,
Ҳамчу қошук остини ҳешро боло занед.
Шӯрбои боҳаловат мавҷаи оби бақост,
Сар ба сар ишқам шаведу соғари дарё занед.
Ҳасрати амвоҷи саҳро хоки мо бар бод дод,
Ин ғубори рафтаро дар домани саҳро занед.
Кулфати зар гар набошад, нест ташвиши палав,
Ком агар хоҳед, дастӣ харҷ бар дунё занед.
Порае аз гӯшт хангоми кашидан аз табак
Бар замин афтад, ба коми Фитрати шайдо занед.

Ин ғазалро дар васфи ҷой иншод карда, вазнаш ҳар мис-
роъ мафӯзилун, фаъилотун, мафӯзилун фаъилотун аст:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Касе ки ҷойи кабуд аз лаби пиёла нанӯшад,
Ба назму наср димоғаш ба ҳеҷ вачҳ наҷӯшад.
Зи нокаси алами дарди сар кашем, вагарна
Табиби нақд бувад, он ки нася ҷой фурушад.
Қусури ҳиммати моро ба рӯи хони зиёфат
Ба ғайри ҷой дар ин меҳмонсарой кӣ пӯшад?
Се-ҷор нимча гар аз ҷой зоди раҳ накунад кас,
Абас ба ҷодаи фазлу раҳи камол накушад.

Тараб зи кайфияти чой обу ранг пазирад,
Бигӯй, мутриб агар чой кам хурад, насурушад.

Ин ғазалро ба лаҳҷаи маҳаллӣ гуфта:

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Дар хонае ки ҳусни ту гардид чилвагар,
Хур ояд аз барои тамошо ба пушти дар.
Дар пеши ёр шиква намесозам аз рақиб,
Зеро ки ошноӣ қалин аст баччагар.
Сад бор гуфтамаш, ки бирав, ҳеч дам мазан,
Сад бор гуфтамаш, ки биё, номи деҳ мабар.
Дар дасти тифли шӯҳ маро дода рӯзгор,
Барбаста ҳарду пой маро ҳамчу доғсар.
Як раҳ хиром баҳри аёдат ба сӯи мо,
К-андар ғами ту ҳолбаҳолему мухтасар.
Умрест орзуи ту дорам ба сар, вале
Ку баҳти он ки бар сарам оӣ тақар-тақар.
Кайвонии маҳалла, илоҳӣ, ту хуш шавӣ,
Гуфти румузи ошиқиямро ба сад гузар.
Фитрат, ба ғайри ман, ки харидам ғами бутон,
Пул дода ҳеч кас нахаридаст дарди сар.

Мухаммаси наврӯзӣ

1

Боз савсан мефиристад бар гулу насрин салом,
Боди наврӯзӣ зи ранги рафта меорад паём.
Хуш бувад имрӯз даври ишрату миноӣ ҷом,
«Ишқбозию ҷавонию шароби лаълфом,
Маҷлиси унсу ҳарифи ҳамдаму шурби мудом».

2

Мутрибо, омода кун чангу рубоби зиндагӣ,
Хуш бихон ашъори рангин аз китоби зиндагӣ.
Ҳаст дар тахвили сол имрӯз боби зиндагӣ,
«Шоҳиде аз лутфу покӣ рашки оби зиндагӣ,
Мутрибе дар хусну ҳубӣ ғайрати моҳи тамом».

3

Боғ аз ҷӯши раёҳин шуд чу саҳрои Хутан,
Дашт аз фатҳи шақоиқ гашт ҷонро шуълазан.
Ҳар кӣ меҳодад дилаш, танҳо нахоҳад таъби ман
«Соқии шаккардаҳону мутриби ширинсухан,
Ҳамнишини некирдору рафиқи неқном».

Дар чаман бинҳод гул бар тораки гулбун кулох,
 Дашту ҳомун шуд зумуррадпӯш аз чӯши гиёҳ.
 Сухбати маъшуку май имрӯз бошад табъҳоҳ,
 «Ҳар кӣ ин сухбат надорад, хушдилий бар вай табоҳ,
 В-он ки ин ишрат нахоҳад, зиндагӣ бар вай ҳаром».

– 93 –

ҚОРИАБДУРРОЗИҚ ФИКРАТИ БУХОРОӢ

Вафот 1311.

Аз тазкираи Афзал

Гуфтам, ки дурӣ ё гуҳарӣ? Гуфт, ки ҳарду,
 Хуршеди фалак ё қамарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам: Лаби нӯшини ту шӯре ба дил ангехт,
 Кони намакӣ ё шакарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам, ки бад-ин ҳусну малоҳат ки ту дорӣ,
 Боре малакӣ ё башарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам: Дили ушшоқ кашад сӯи ту ё худ
 Бо ишваи ширин бибарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам, ки ба воқӣ набувад ҳамчу ту хубе,
 Ё худ ту ба хубӣ самарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ фаъулун, фаъулун, фаъулун,
 фаъулун:

Ду чашми ман аз ашк дар гил нишинад,
 Даме гар ба рӯят муқобил нишинад.
 Худоро нахоҳам, ки чоно, зи ғайрат,
 Ки ғайрат ба хилватғаҳи дил нишинад.
 Дар оғӯши худ танг гирам чунонат,
 Ки дар сина захми ҳамоил нишинад.
 Чу дар хилвати хеш бораш надодӣ,
 Гузор ин, ки бар дар чу соил нишинад.
 Ба Фикрат бувад кӯҳи ҷон кандан осон,
 Ки бе чун ту шириншамоил нишинад.

Қорӣ Абдуррозиқ дар аввалҳо ба «Собит» таҳаллус карда,
 ба охир «Фикрат» қарор додааст.

– 94 –
МИРЗОШОҲ ҶОИЗИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1307, вафот 1336.

Аз тазкираи Муҳтарам

Дар ҷавоб ва татаббуи ғазали Мирзоаббос Фурӯғии
Бастомӣ иншод карда:

Эй ҷон, аз он ба синаи худ ҷо кунам туро,
То сарфи роҳи он бути раъно кунам туро.
Хандон равам зи хеш, ки пинҳон шавӣ зи чашм,
Гоҳе ки, эй нигор, тамошо кунам туро.
Расво шудам агарчи зи ишқи ту, эй писар,
Ҳаргиз гумон мадор, ки расво кунам туро.
Аз насли хур, ё зи малак офаридай,
Нисбат ҷӣ сон ба Одаму Ҳавво кунам туро?!
Эй хоки кӯи дӯст, зи бас хубу дилкашӣ,
Меарзад, ар ба дидаи худ ҷо кунам туро.
Эй сарв, лофи шеваи озодагӣ мазан,
В-арна дучори он қадубола кунам туро.
Ҷоиз, ба ғайри васфи бутон дам мазан дигар,
То шуҳра зерӣ гунбади хазро кунам туро.

Ҷоиз дар авоили ҳол ба муносибати пешаи падараш
«Сарроф» таҳаллус карда буд. Ин ғазалро дар ҷавоб ва та-
таббуи Оғоисмоил Мунири Кашмирӣ ба он таҳаллус ин-
шод карда:

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Гулбун надорад ин ҳама хуни ҷигар, ки ман,
Ин гуна баҳр ҳам набувад ҷашми тар, ки ман.
Дар мулки меҳнат аз мадади бахти бадсиришт
Ин сон касе наёфта ҳаргиз зафар, ки ман.
Дар ҳайли кулфату аламу дард хусравам,
Ҷамшед ҳам надошт ҷунин карру фар, ки ман.
Расвои шаҳр гаштаму девонаи диёр,
Шахсе надорад ин ҳама ғазлу ҳунар, ки ман.
Дар Бесутуни ишқ зи Ширини рӯзгор
Фарҳод ҳам нахурда ба сар ин табар, ки ман.

Рӯзе ки дил ба орази моҳат асир шуд,
 Ҳаррӯза хурда санги маломат ба сар кӣ? Ман.
 Мачнун, ки буд шуҳраи олам ба ошиқӣ,
 Саҳронаварди ғам нашуда ин қадар, ки ман.
 Гуфтам ба нола: Саъй намо, нарм кун дилаш,
 Гуфто: Ба санги хора чӣ созад асар, ки ман?
 Гуфтам: Кӣ бурд аз бари Сарроф дил? Бигуфт:
 Он гесувони пурхами чун мушки тар, ки ман.

Мирзошоҳ Фоиз писари Мирзобой-оқсақол ном саррофи бухороист. Мумоилайҳ дар зимни касби падар ба таҳсили илми камол саъю ҳаракат дошт. Дар авоили соли 1914 милодӣ барои табобату саёҳат Туркия ва баъзе шаҳрҳои Урупоро сайр карда буд. Фоиз аз хурдсолӣ ба адабиёт машғули мекард. Илова аз мутолиаву тафтиши осори адабияи форс ба мутолиаи осори адабияи туркии усмонӣ низ ҳарис буд. Мумоилайҳ ба аксари ҷавонбухороиён дӯсту ҳамфикр буд. Бинобар ин соли 1918 дар воқиаи Қолисӯф аз бими дастгир шудан рӯй пинҳон кард. Аммо имоми гузараш Қорируӣ ном ўро ба дарбори амир маълум карда, дастгираш кунонид. Фоизи мазлум мисли соири ҷавонбухориён ба дасти амир гирифтормода, ба азобу уқубати тоқатгудоз ба саодати шаҳодат фоиз гардид.

Дар вақти саёҳати Туркия ва пеш аз он хеле осори адабияи нафиса аз устодони комили ин фан ҷамъ карда буд, ба саъю кӯшиши имоми мазкурон ҳама китобҳои нодир ҳам сӯзонда шуд.

– 95 –

МИРЗОАБДУЛЛОҲ ФАЙЁЗИ САМАРҚАНДӢ

Ватани аслияш Хучанд ва таваллудаш 1270 хичрист.
 Аз дафтари ҳудаш нақл ёфт.

Мухаммас бар ғазали Ҳофиз
ба тариқи интиҳоб навишта мешавад

1

Хатат чу сабзаи навҳези мавсими ҳамал аст,
 Лабат ба ташналабон ҳамчу шарбати асал аст.
 Биё, ки сабза дамиду маҳал ҳамин маҳал аст,
 «Дар ин замона рафиқа ки ҳолӣ аз ҳалал аст,
 Суроҳии майи нобу сафинаи ғазал аст».

2

Сафар ба пешу маро хоби нозоҳанг аст,
Раҳе дарозу гарон бору маркабам ланг аст.
Туро агар хираду ақлу рою фарҳанг аст,
«Чарида рав, ки гузаргоҳи офият танг аст,
Пиёла гир, ки умри азиз бебадал аст».

3

Шарофате, ки ба илм аст, гар бидонад кас,
Намекунад ба ҷаҳон ғайри илм ҳеч ҳавас.
Ту олими баамал шав, ба ғаври нукта бирас,
«На ман зи беамалӣ дар ҷаҳон малуламу бас,
Малолати уламо ҳам зи илми беамал аст».

4

Касе намонд ба олам, к-аз ӯ нахурдам ҷӯб,
Раҳе намонд, ки мижғони ман нашуд ҷорӯб.
Дар ин замона чу ман ҳеч кас нашуд саркӯб,
«Ба ҷашми ақл нигар бар ҷаҳони пушошӯб,
Ҷаҳону кори ҷаҳон бесаботу бемаҳал аст».

5

Чу аз азал ки шудам ман зи зумраи риндон,
Маро зи майкада, пири муғон, ба лутф марон,
Ки ин нидост ба ғӯши дилам зи олами ҷон:
«Бигир турраи маҳчеҳраёи қисса маҳон,
Ки саъду наҳс зи таъсири Зухраву Зуҳал аст».

Фард

Сад машаққат дар ҷаҳон дар кори осон дидаам,
Оқилонро дар ҳар осон дар ҳаросон дидаам.

Файёз пири ҷаҳондидаи пурдон аст. Дар бораи сифилис ва сабаби пайдо шудани ӯ ва роҳи муҳофизат аз ин балои хонумонсӯз маснавие дорад. Алъон дар қайди ҳаёт ва ба пешаи соатсозӣ рӯзгору умр мегузаронад.

– 96 –

МИРЗОАКРАМ ФИКРИИ САМАРҚАНДӢ

Таваллуд 1288, алъон дар қайди ҳаёт аст.
Дар тазмини «Замин шудӣ, чӣ шудӣ, осмон шудӣ, чӣ шудӣ?» гуфта:

Агар шаҳаншаҳи рӯи ҷаҳон шудӣ, чӣ шудӣ,
В-агар чу Рустами кишварситон шудӣ, чӣ шудӣ?
Балиғвакту фасихулбаён шудӣ, чӣ шудӣ,
Факиру муфлису беҳонумон шудӣ, чӣ шудӣ?
Азизу соҳиби қасру макон шудӣ, чӣ шудӣ,
Чу соя пайсипари мардумон шудӣ, чӣ шудӣ?
Чу офтоб рафиъулмакон шудӣ, чӣ шудӣ,
Қабули хотири аҳли замон шудӣ, чӣ шудӣ?
«Замин шудӣ, чӣ шудӣ, осмон шудӣ, чӣ шудӣ?»

* * *

Баҳри ҳақ, эй бемуруват, рӯ матоб аз ҷашми ман,
Ҳамчу тифли ашк мағзар дар шитоб аз ҷашми ман.
Эй ки мепурсӣ зи шарҳи лучҷаи мавҷи азоб,
Дар шаби ҳичрон биё, бишнава ҷавоб аз ҷашми ман.
Дӣ ба рӯи гул мисоли ӯ нигоҳе доштам,
Чои ашк имрӯз мерезад гулоб аз ҷашми ман.
Дидаам умрест нозир гашта бо маҳталъатон,
Месазад, гар рашк орад моҳтоб аз ҷашми ман.
Оғаҳи гар боядат аз гирияи Яъқуби зор,
Баҳри ин мабҳас ҳамечӯ фаслу боб аз ҷашми ман.
Қиссае аз қиссаи ҷонон надидам хубтар,
Гарчи бигзаштаст лоюҳсо китоб аз ҷашми ман.
Фикриё, дар ҳайратам аз толиёи худ, то ба кай
Чехраи мақсуд бошад дар ниқоб аз ҷашми ман?

– 97 –

АБДУРРАУФИ ФИТРАТИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1304 ҳичрӣ, алҳол дар қайди ҳаёт аст.

Муҳаммас бар ғазали Ҳасрат

1

Дилбохтаам, тарки муҳаббат киву ман кӣ,
Фикри худу парвои саломат киву ман кӣ?
Савдоии дардам, ғами сикҳат киву ман кӣ,
«Кулфатзадаам, бодаи ишрат киву ман кӣ?»
Бемори ғамам, бистари роҳат киву ман кӣ?»

2

Дар кӯи муғон рехт фуру болу пари ман,
Хок аст дар ин каъба тани дардасари ман.

Ҳастӣ, манамо чилва дигар дар назари ман,
«Эй боли ҳумо, соя маяфкан ба сари ман.
Шоҳаншаҳи фақрам, ғами давлат киву ман кӣ?»

3

То азми сафар кард бути зуҳрачабинам,
Вомондаву ранчуру гирифтору ҳазинам.
Пажмурдаву афсурдадилу гӯшагузинам,
«Дар маснади хориӣ чаҳон садрнишинам.
Бо мардуми олам сари суҳбат киву ман кӣ?»

4

Сармасти майи ишқаму фориғ зи чаҳонам,
Чуз дарси муҳаббат набувад вирди забонам.
Савдозодаи ғамзаӣ оҳунигаҳонам,
«Дилдодаи доғи ғами лайлисифатонам,
Андешаи фардоӣ қиёмат киву ман кӣ?»

5

Ҳастибафаноододаи савдоӣ ҳабибам,
Бозичаи сарпанчаӣ хунрези рақибам.
Аз фикри тараб дуру ба андӯҳ қаринам,
«Ҳасрат, зи азал хуни чигар гашт насибам,
Бадмастии паймонаӣ ишрат киву ман кӣ?»

Дар мактубе ба яке аз дӯстони худ навишта:

Хуррам диле, ки дар шарари ғам кабоб шуд,
Обод хонае, ки зи ҳасрат хароб шуд.
Қоне, ки як дақиқа тапидаст, зинда аст,
Биност дидае, ки шабе ҳасми хоб шуд,
Дил нест санги кӯҳна, мазор аст, ончи ӯ
Ноошноӣ корғаҳи изтироб шуд.
Чуз оҳи гарми сӯхтагони амал набуд,
Нуре к-аз ӯ муҳити ту пуробутоб шуд.
Моро сарои айш фазои маломат аст,
Қоно, дигар мағӯй, ки он ҳам хароб шуд.

Абдуррауфи Фитрат адибест, ки тамои дар мактаби
таҷаддуду инқилоб тарбият ёфтааст. Фитрат дар авоили ҳол
«Мичмар» таҳаллус мекард. Ҳарчанд пеш аз давраи
интибоҳ ҳам ғазалу қасида месуруд, аммо ин обутобу сӯзу
гудозро, ки ҳоло дорад, надошт. Фитрат насри форсиро ҳам
бағоят салису сода менигорад. Осори мансураи Фитрат

якум намунаҳои адабиёти ҷадида аст дар забони форсӣ ба хоки Мовароуннаҳр. Осори мансураи матбуъааш дар забони форсӣ: 1) «Мунозира», 2) «Сайёҳи ҳиндӣ», 3) «Раҳбари начот», 4) «Оила», 5) Тарҷумаи «Дорурроҳат» аст.

Мо дар қисми севуми ин маҷмӯа аз ҳар кадом асари форсии ин муҳаррири оташзабон намунаҳо оварда, маҳфили арбоби адабиёти навро гарм хоҳем кардан.

Боби «Қоф»

– 98 –

ҚОЗӢ АБДУЛҶАББОРИ УРГУТӢ¹

Таваллуд 1247 ҳ.қ. – вафот 1318 ҳ.қ. – 1900 м.

Дар тазмини «Дил барканам ман аз туву бардорам аз ту меҳр» гуфта:

Аз тазкираи Муҳтарам

Чун гирдбод оҳ зи хокам кашад алам,
Бар фарқи рӯзгор нишонад ғубори ғам.
Чун дил ба ҷои хеш бувад, к-аз ниҳеби дард
З-ин ошӯна тоири ором карда рам.
Бахшад ҳазор куштаи ҷашми туро ҳаёт,
Лаълат латифае, ки бурун орад аз адам.
Гирад ба ҳар ду даст сари худ аҷал зи бим,
Чое, ки ғамзаи ту кашад ханҷари ситам.
Дар аҳди ман зи даҳр маҷӯ хушдилий, ки ҳаст
Дар шишаи замона вучудам ҷаҳони ғам.
Эй таври ваъдаи ту фаромӯшии вафо,
В-эӣ тарзи ғамзаи ту ҳамоғӯшии ситам.
Завки ғами ту турракаши шонаи тараб,
Шавки лаби ту саршикани шаҳнаи алам.
Аз ваъдаи ту шавқ ба ташвиш мубтало,
Бо ишваи ту фитна ба ошӯб муттаҳам.
Лаъли ҳаётбахши ту чое ки дам занад,
Набвад Масеҳро зи хичолат маҷоли дам.
З-эҷози ҳусни туст, ки килки қазо бисӯхт,
Бар лаъли оташин хати сабзат чу зад рақам.
Ҳам худ бигӯ, раво бувад, эӣ бевафо, ки ман
Маҳрум бошам аз туву ағёр муҳтарам?

1. Ургут – тумони Самарқанд.

Махрам ба базми васли ту ғайру маро зи бим
Мурғи умед пар назанад гирди он ҳарам.
Даст афканӣ ба дӯши рақибон ба рағми ман,
В-аз чанги ман бурун кашӣ он зулфи хамбахам.
Бо дӯстон ба кинаву бо душманон ба меҳр,
Минбаъд гар сулуки ту ин аст, лочарам,
«Дил барканам ман аз туву бардорам аз ту меҳр»,
Гӯям: Насибам ин шуда аз гардиши сипеҳр.

Боби «Коф»-и арабӣ

– 99 –

КАСРАТ

Аз Фарғона, аз шуарои дарбори Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ба гашти боғ он гулгунсавор омад бурун,
Гул ба пеши дидаи булбул чу хор омад бурун.
Бе ҳарими васли ту дилро набошад иззате,
Чун шуд ин девона, то аз кӯи ёр омад бурун.
Эй дил, аз қайди тааллуқ бигзару озод шав,
Ҳар кӣ мачнун шуд, зи ранчи рӯзгор омад бурун.
Гашт то Касрат ғуломи дарғаҳи султон Умар,
Дар миёни аҳли маънӣ номдор омад бурун.

– 100 –

КАМОЛИ БУХОРОӢ

Вафот 1287 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Субҳи эҷодам нафаспарвардаи шомӣ ғам аст,
Дар кафас мурғи дилам побастаи доми ғам аст.
Аз хати пешониям чуз яъс натвон дид кас,
Дар нигинам сар ба сар хамёзаӣ номи ғам аст.
Нашъаӣ миноӣ айшам ғайри навмедӣ набуд,
Ишратам равнақфизоӣ гардиши чоми ғам аст.
Гарди имкон аз худусам шӯриши оғоз буд,
Ҳосил аз савдоӣ нақди фурсат анҷомӣ ғам аст.
Ғаҳ алам, ғаҳ нола, ғаҳ хуни диле гул мекунад,
Гардиши рангам асарпарварди пайғомӣ ғам аст.

Ҳасратам, дардам, шикастам, ҳар чӣ ҳастам, нолаам,
Соғарам аз чархи қач лабрезии анъомии ғам аст.
Дафтарамро нест ҷуз тазйиф аъмолии дигар,
Баски сар то пои ӯ марқумии арқомии ғам аст.
Ончи дар қисмат маро аз хонии алвон шуд, Камол,
Аз ғизои субҳу шомам пухтаву хоми ғам аст.

Матлаъ

Ғар бингарам ба гул, зи руҳат дур хор бод,
В-он хорро ба дидаи ман кору бор бод.

– 101 –

ҚОЗИКОМИЛИ ҲИСОРӢ

Вафот 1334.

Аз тазкираи Афзал

Ҷигаррешам, каболам, дилфигорам, аҳғари ишқам,
Ғарибам, мустамандам, бекасам, хоки дари ишқам.
Асирам, бенаво афтодам дар кӯи ғам, ё раб,
Сиришқам, нолаам, доғам, сипанди мичмари ишқам.
Шарорам, шуълаи оҳам, зи по афтода дар роҳам,
Гирифторам, адоям, ошиқам, сардафтари ишқам.
Ҳаробам, дидахунобам, зи ишқаш дар табу тобам,
Ҳарифам, бедилам, риндам, шаҳиди ханҷари ишқам.
Китобам, дафтарам, таълими хатти чими абруём,
Баёзам, абҷадам, машқам, саводам, мистари ишқам.
Маям, майхораам, бебодаам, мадҳушам аз мастӣ,
Сафои соғарам, дурдиқашам, равшанғари ишқам.
Каминам, Комилам очиз, дуогӯист оинам,
Дилу чонам, забонам, дар дуои раҳбари ишқам.

Яке аз зарифони Бухоро ба ин ғазали Комил ин байтро
илова намудааст:

Ҷувозам, даббаам, дӯлам, ба даври кунда машғулам,
Зи қай то шона равған гаштаам, равғанғари ишқам.

Метавон гуфт, ки ба ин як байт маънии сар то ба пои ин
ғазал хулоса шудааст.

Боби «Коф»-и форсӣ

– 102 –

ГУЛХАНИИ НАМАНГОНӢ

Аз шуарои дарбори Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Гӯиё аз парда акси рӯи ёр омад бурун,
Ашки шодӣ аз раҳи мижгон катор омад бурун.
Тоири рӯҳам чу барги бед меларзад ба ҳеш,
Шаҳрёри ман магар баҳри шикор омад бурун?
Бишканад машшотаро дасте, ки бо он зулф бурд,
Пеш-пеши шона дил ҷойи ғубор омад бурун.
Қиссаи Фарҳоду Ширин маҳв зери хок монд,
Тешаи моро садо аз кӯҳсор омад бурун.
Хомаамро, Гулханӣ, ғайр аз хамӯшӣ чора нест,
Дар фани шеър он фариди рӯзгор омад бурун.

– 103 –

СОДИҚХОҶА ГУЛШАНИИ БУХОРОӢ

Вафот 1328 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садри Зиё

Ба оташ афканад лаъли лабат лаъли Бадахшонро,
Қади сарви ту биншонад зи по сарви гулистонро.
Маро савдои зулфайни ту охир қард савдой,
Парешонхотирам, то дидам он зулфи парешонро.
Маҳи афлок ҳар шаб аз руҳи моҳи ту мегардад,
Ба таб афканда хуршеди руҳат хуршеди тобонро.
Шавад мушки Хито ночиз пеши зулфи мушкинат,
Кунад хомӯш шамъи оразат шамъи шабистонро.
На танҳо Гулшанӣ, аз ҳаҷрат, эй гул, доғ дар гулшан,
Ба ранги лола аз ишқи ту дидам лоларӯёро.

* * *

Чун меҳр биё, чодари заррин ба сар андоз,
Биншину сарандоз зи сар гиру сар андоз¹.

1. Дар нусха «Биншину сарандози сари худ зи сар андоз» буд.

Бинмо рухи чун мехру фикан гулгула дар шаҳр,
 Сад машғалаи нур ба девору дар андоз¹.
 Лабро бирасон бар лаби он чоми лаболаб,
 Қойи газак аз нуқли лабонат шакар андоз.
 Дар сахни чаман гашта чамон, нӯш чамона²,
 Шамшоду гули боғ зи худ беҳабар андоз³.
 Бедоди ту то чанд, ҷафоҳои ту то кай,
 Эй хоназибунёдкану хонабарандоз?
 Гар шуд талаф аз ҳаҷри ту сад Гулшанӣ имрӯз,
 Ғамгин машав асло, ба қазову қадар андоз.

Содикхоҷаи Гулшанӣ аз ҳисобу ҷуғрофиё хабардор буд. Мамлакати Бухороро сар то сар мусомаҳат карда, ба забони форсӣ ҷуғрофиёи муфасссале навишта буд. Мусаввадаи ин китобро баъд аз вафоти Гулшанӣ аз ворисонаш Насруллоҳ кушбегӣ гирифт. Ҳамоно дар соли 1918 талаф шудааст, ки ҳоло дар миён нест.

Боби «Лом»

– 104 –

ДОМУЛЛО ҲОҶИБОЙ ЛИСОНИИ ХУҶАНДӢ

Вафот 1268 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Зи ҳарфи зинати дунёи фанӣ гашта кар гӯшам,
 Надорад аз гаронӣ миннати бори гуҳар гӯшам.
 Ҷаҳони офият аз бетамизӣ фаршу ман ғофил,
 Дареғ, эй бебасират чашмаму эй беҳабар гӯшам.
 Надорам чашм ҷуз бар ваъдаи лутфи худовандӣ,
 Зи ҳарфи саҳт, аз баҳри Худо, воъиз, мадар гӯшам.
 Ба уммеде, ки шояд косид орад муждаи васлаш,
 Ниҳода рӯз то шаб ҷониби он симбар гӯшам.
 Маро аз меҳрубонӣ манъи ёр акнун бас, эй носих,
 Надорад ин қадарҳо тоби арзи нештар гӯшам.

1. Ин мисроъ «Сад валвала дар Ховару дар Бохтар андоз» буд. Аммо Гулшанӣ дар охириҳои умраш ин ду мисроъро тасҳеҳ карда буд. Бар он вачҳ навишта шуд.

2. Чамона – нимқадуи мунаққаш ба сурати пиёла аст, ки бад-он шароб нӯшанд.

3. Ин мисроъ низ мусаҳҳаҳ аст.

Матлаъ

Чу сарви коматаш аз гулшани эҷод бархезад,
Ба истиқболи ӯ сарв аз замин озод бархезад.

Фард

Надорад обу ранге навбахори гулшани имкон,
Ба рангу бўи гул 3-ин бўстон доманфишон бигзар.

Домулло Ҳочибой дар Бухоро касби камол кардаву дар
он чо мутаваттин шуда, дар мансабҳои илмӣ то риёсати Бу-
хоро расидааст.

– 105 –

МУЛЛО НАЗРУЛЛОҲ ЛУТФИИ БУХОРОӢ

Вафот 1336.

Аз тазкираи Муҳтарам

Биё, эй рашки хуршеду қамар рухсори зебоят,
Чаман аз камтарин худдоми рӯйи чаннатиншоят.
Қиёмат мекунад он қомати ҳашрофарини ту,
Агар бошад қиёмат рост, бошад қадди болоят.
Асарпарварди доғат гулшани чаннат намехоҳад,
Мабодо аз сари шӯридагон кам доғи савдоят.
Ҷамоли Юсуфи мисрӣ бувад як шаммае, эй гул,
Зи хусни оламафрӯзи изори моҳсимоят.
Агарчанде ки резад хуни мардум чашми қаттоллат,
Талофӣ мекунад лаъли лаби ҳамчун Масеҳоят.
На бо Лутфист ҷавру нозу истиғнои ту, чоно,
Ҳазорон ҳамчу ӯ дар ҳар тараф афтода расвоят.

Мулло Назруллоҳи Лутфиро тақрир аз таҳрир хубтар,
хусни хат аз хусни баён мағрубтар буд. Мумоилайҳ бағоят
ба ихом ҳарф мезад, дар суҳанони мусоҳибонаш низ
мутлақо ихоме дарёфта, бар ҳилофи маънии мақсуда шарҳ
медод. Ба фақир шиносои дерин буд. Ҳуқуқи собиқаи
дӯстиро ин абёт дар таърихи вафоташ иншод шуда буд:

Фозиле комил, ки дар ширинкаломӣ тоқ буд,
Суҳбаташро ҳар кӣ буд, аз ҷону дил муштоқ буд.
Анҷуман аз нутқи шакаррези ӯ пуршӯр буд,
Иҷтимоъ аз лутфи ҳазломези ӯ барроқ буд.

Ҷони аҳли маҷлис аз тарзи каломаш шӯр дошт,
 Таъби аҳли маҳфил аз лутфи баёнаш чок буд.
 Лутфҳо мекард андар ҳар сухан аз зеҳни соф,
 Лутфияш з-он рӯ лақаб машҳур дар офоқ буд.
 Ҳайф, якбора раҳи маъвои хомӯшон гирифт,
 Тӯтии таъбаш, ки дар ҳар анҷуман наттоқ буд.
 Гуфтам: Ин фозил кӣ буду соли таърихаш чӣ буд?
 Килки Айни зад рақам: Назруллаҳи урок¹ буд.

– 106 – АБУЛҶОСИМ ЛОҲУТИИ КИРМОНШОҲИ

Писари Аҳмади Илҳомии Исфаҳонӣ. Таваллуд 1306 х. – 1887 м.

Аз Лоҳутӣ биззот шунида, навишта шуд:

Ба роҳи ишқ ҷону дину дилро ҳамсафар бурдам,
 Дилу дин қатлу ғорат шуд, фақат ҷоне бадар бурдам.
 Ба майдоне, ки аз як тир Рустам бозмегардад,
 Мани девона он ҷо ҷону дилро бе сипар бурдам.
 Маро ронду ба шӯҳи гуфт, к-аз ҳастии худ чизе
 Ба ҳамраҳ бурдӣ охир? Гуфтамаш: Оре, хабар бурдам.
 Гувоҳ аз баҳри сидқи ишқи ман мехост чашми ӯ,
 Ба пешаш зуд як доман пур аз лаҳти чигар бурдам.
 Зи бечизӣ миёни ишқбозон мурдам аз хичлат,
 Ки ҷонон рӯнамо мехост, ном аз ҷону сар бурдам.
 Ба бозори муҳаббат ҷону сар як ҷав намеарзад,
 Ман ин ҷо манфиат аз охи гарму чашми тар бурдам.
 Ба пеши ғамзааш дилтангӣ аз кори қазо кардам,
 Зи нодонӣ шикоят аз писар пеши падар бурдам.
 Дилам умрест бо чашмони ӯ хӯ карда, Лоҳутӣ,
 Таҳаммулро бибин, ман бо аҷал умре ба сар бурдам.

* * *

Фақат сӯзи диламро дар ҷаҳон парвона медонад,
 Ғамамро булбуле, к-овора шуд аз лона, медонад.
 Нагирам чун зи ғайрат, ғайр месӯзад ба ҳоли ман,
 Нанолам чун зи ғам, ёрам маро бегона медонад.

1. Урок номи дараҷае аз дараҷоти расмист, ки Лутфӣ бад-он расида буд.

Ба уммеде нишастам, шикваи худро ба дил гуфтам,
 Ҳамехандад ба ман, ин ҳам маро девона медонад.
 Насихатгӯ, чӣ мепурсӣ илочи ҷони беморам?
 Усули ин табобатро фақат ҷонона медонад.
 Ба ҷони ӯ, ки дардашро ҳам аз ҷон дӯсттар дорам,
 Вале мемирам аз ин ғам, ки донад ё намедонад.
 Ту огаҳ нестӣ, к-андар сари зулфат чӣ хунҳо шуд,
 Валекин мӯ ба мӯ ин дostonро шона медонад.
 Сухан аз куфру дин дигар мағӯ дар пеши Лоҳутӣ,
 Ки ӯ ин киссаҳоро сар ба сар афсона медонад.

Назар ба сухани худи Лоҳутӣ ӯ ин шеърро аввал бор ба синни дувоздаҳсолагӣ иншод кардааст:

Рӯи ту, ки рашки моҳи Нахшаб бошад,
 Меҳр аст, вале ниҳуфта дар шаб бошад.
 Хоҳам, ки кунам номае, эй дӯст, гусел
 Сӯят, ки аз он васли ту матлаб бошад.
 Мижгон қаламу лахти чигар коғази ман,
 Хуни дили девона мураккаб бошад.

Дар мартабаи дувум ин шеърро иншод кардааст:

Афканд то ба моҳ каманди чу ҳоларо,
 Бикшуд бар руҳи дили ман боби ноларо.
 Зулфаш, ки дил зи мардуми ҳафтодсола бурд,
 Маҷнуни хеш карда мани ҳафтсоларо¹.

Лоҳутӣ, ҷунончи ишора рафт, аз хоки Эрон аст. Падари Лоҳутӣ гевакаш (чорукдӯз) буда. Лоҳутӣ ба синни рушд аз тарафи касе ба Техрон барои таҳсили илм фиристода шуда, дар инкилобҳои миллии Эрон бizzот иштирок карда, дар соли 1918 ба дасти ингилисон асир афтада, маҳбус монда, дар соли 1921 фироран дар Русия паноҳанда шудааст.

Лоҳутӣ дар авоили ҳол шеърҳои ошиқӣ, баъд аз он ба таъсири падараш, ки аз мутасаввифин буда, ашъори сӯфиёна, пас аз он ба таъсири инкилоби Эрон ва тааррузи хориҷиён ба Эрон шеърҳои миллию ватанӣ иншод кардааст. Аз вақте ки ба Русия паноҳанда шудааст, то имрӯз ҳама дам сурудҳои инкилобӣ месарояд. Лоҳутӣ аввалин касест,

1. Дар ин ҷо ҳафтсолагӣ киноя аз хурдсолист.

ки дар форсӣ ашъори инқилобиро бисёр сурудааст. Асарҳои матбуъааш: 1) «Ҳикояҳои Лоҳутӣ», 2) «Эроннома», 3) «Наврӯзнама», 4) «Баҳория», 5) «Лаолий», 6) «Кремл», 7) «Рубоӣёт» аст.

Мо ашъори миллию инқилобии ин адиби сурхро дар қисми севуми ин маҷмӯа мутолиа хоҳем кардан.

Боби «Мим»

– 107 –

МУҲАММАДЗАМОНИ САМАРҚАНДӢ ИБНИ МУҲАММАДРИЗОИ ФАЛҒАРИИ ПОХУТӢ

Таваллуд 1203, вафот 1266.

(Аз дасти наберааш Тамҳид гирифта шуд).

Лайлӣ наменурсад зи кас Мачнуни дилношодро,
Ширин наменонад магар ҷон кандани Фарҳодро?
Эй бурда ороми дилам, боз о, ки аз бетокатӣ
То чанд монанди ҷарас аз дил кашам фарёдро?
Килки қазо то пайкарат бар лавҳи ҳастӣ зад ракам,
Тасвири нақши дилкашат девона кард устодро.
Оби назокат мечакад аз оташи руҳсораат,
Эъҷози ҳусн ин бас бувад, ҷамъ оварӣ аздодро.

– 108 –

МУЛЛОРАҲМАТУЛЛОҲ МУЗТАРИ КОШОНӢ

Тумони Қаршӣ, аз шуарои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Нест дар маҳфили мо шишаву соғар даркор,
Бодаи беғашӣ лаъли лаби дилбар даркор.
Нахли оҳу гули доғе, ки ба боғи дили мост,
Не чаман ҳоҷату не сарву санавбар даркор.
Нотавонони ғаматро ба биёбони ҷунун
На мададгорӣ афлоку на ахтар даркор.
Гуфтам: Ойини ҷафо ин ҳама бо ман зи ту чист?
Гуфт: Бо доғи муҳаббат дили музтар даркор.

– 109 –
**МИРЗОАБДУРРОЗИҚ ТАБИБ
МУНИРИ БУХОРОЙ**

Вафот 1278 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Боз найранги чӣ тӯфон кард об аз чашми ман,
Шуст сели ашк яксар гарди хоб аз чашми ман.
Гар чунин аз тундбоди ҳаҷр хоҳад мавҷ зад,
Мешавад маъмураи олам хароб аз чашми ман.
Осмон шои ғарибон аз шафақ дар хун нишаст,
То зи бемехрӣ бирафт он офтоб аз чашми ман.
Як назар кардам ба чашми масти ӯ, чӯянд халқ
То қиёмат нашъаи сад хум шароб аз чашми ман.
Дар фироқи он дури якто чу мегирям, Мунир,
Халқи олам мефитад дар изтироб аз чашми ман.

Таърихи вафоти Мирзоабдуррозиқи Мунирро Мирзо-
раҳими Муншии Закитахаллус ба ин қитъа адо намуда:

Қитъа

Фоикуламсол Мирзорозиқ андар шаъни ӯ
Илму ҳилму хулқу хубӣ чор хислат чамъ буд.
Рафт аз дунёву таърихаш миёни аҳли фазл
Аз сари ин чор равшан ҳамчу нури шамъ буд.

Махфӣ мабод, ки «ъ», «ҳ», «х», «х» 1278 аст.

– 110 –
ҚОЗЎМУЛЛОСАЪДИ МОҲИРИ БУХОРОЙ

Вафот 1287 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар суроғи матлабе гар ман саре медоштам,
Гӯш бар овози пойи дилбаре медоштам.
Мешудам дохил ба базми васли равшантинатон,
Шамъсон сӯзи дилу чашми таре медоштам.
Мениҳодам пой бар фарқи муроди дил базе,
Бар сар аз бедонишӣ гар афсаре медоштам.
Мезадам сар аз камини синачокиҳо бурун,
Ҳамчу гул ман ҳам агар мушти заре медоштам.

Аз навои пардаи сози мухолифтинатон
Кош баҳри эманӣ гӯши каре медоштам.
Мешудам парвонаи лавҳи мазори хештан,
Шамъсон гар ёри ошиқпарваре медоштам.

Падари Моҳир аз тоторони Қазон буд, аммо таваллуду
касби камоли Моҳир дар Бухоро шудааст.

– 111 –

ҲОҶӢ МУЛЛОҶАҲОНГИР МАЧНУНИ БУХОРОӢ

Вафот 1313 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Эй пираҳан, аз он тани нозук чӣ дидаӣ,
К-ӯро ба бар чу ҷони гиромӣ кашидаӣ?
Эй ханда, баҳра аз лаби лаълаш гирифтаӣ,
Некӯ намак зи хони малоҳат чашидаӣ.
Эй хол, дар канораи рухсори анвараш
Баҳри назора турфа мақоме гузидаӣ.
Эй хат, ба тавфи Каъбаи хунаш мусаммимӣ,
Андак таваккуфе, ки зи раҳ нав расидаӣ.
Эй ғамза, ҷо ба наргиси махмури ӯ масоз,
Ҳушёр бош, пардаи масте даридаӣ.
Эй зулф, бар изори хушаш тақя мезанӣ,
журми ту нест, мори ба ганҷ орамидаӣ.
Эй мубталои ғам шуда, Мачнуни ишқбоз,
Ошуфтаӣ, магар руҳи Лайлӣ надидаӣ?

– 112 –

МУЛЛОАБДУЛМАжИД МУЗТАРИБӢ БУХОРОӢ

Таваллуд 1260, вафот 1314 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Синарешат ману ту марҳами ҷони дигарӣ,
Қарда рам аз ману ороми равони дигарӣ.
Ҳосили ман будӣ дар майсагӣ, эй гандумгун,
Нони тафдон шудӣ, акнун ба даҳони дигарӣ.
жун қаламча ба чӣ хуни ҷигарат парвардам,
Ба ғаҳи баргу наво сабзмадони дигарӣ.

Ҳолати ғўрагият захмати кўрук бурдам,
Навбати шира хуроки мағасони дигарӣ.
Ҳаст чун лаълии хушбор¹ саропоят нуқл,
Ба ин оростагӣ зеби дуқони дигарӣ.
Нақди чон бар қафу чўеи висолат ману ту
Дӯхта чашм ба чайбу ҳамиёни дигарӣ.
Ёди он мўйи миён карда ба ашъори дақиқ,
Ман ҳамепечаму ту мўймиёни дигарӣ.
Гарчи бисёр бувад қоили ашъори фасех,
Музтариб, лек ту бо нутқу баёни дигарӣ.

* * *

Басе хубон ба олам офариданд,
Вале монанди ӯ кам офариданд.
Хаданги новаки мижғони ўро
Ба хунрезӣ мусаллам офариданд.
Навиди васли он бедодгарро
Ба захми ҳаҷр марҳам офариданд.
Туру, эй нозанин, бо лаъли хандон,
Маро бо чашми пурнам офариданд.
Туру аз баҳри айшу комронӣ,
Маро аз баҳри мотам офариданд.
Бихамдиллах, ки қадди Музтарибро
Чу тоқи абруят ҳам офариданд.

Боре амир Музаффар Музтарибро ба рикоби худ то Қаршӣ бурда, лекин ба ҳеч вачҳ чўеи ҳоли ӯ нашуда. Чун бечора Музтариб дар мусофират аз бемаошию бемаконӣ дар изтироб афтода, ин рубоиро ба амири мазкур навишта дода:

Рубой

Шоҳо, ману бепулию Қаршӣ то кай?
Рафтан ба мазори шоҳи аршӣ то кай?
Аз ҷониби узбакон «калай сиз» то чанд?
Аз ҷониби ман ҷавоби «яхшӣ» то кай?

Чун амир рубоиро мутолиа карда, Музтарибро ба Бухоро рондааст.

1. Дар Бухоро вақте ки арӯсуро ба домде номзад мекунанд, кумошҳои арӯсиро бо лаълиҳои пурнуқл мефиристанд. Инро лаълихушбор мегӯянд.

Дар тазмини:

Аз Қарокӯламу пуршӯраму кони намакам,
Намакат гирад, агар лаъли лабатро намакам.

гуфта:

(Ин тазмин панҷ банд буд, ба як банд иктифо афтод)

Аз замоне, ки дар ин водии хунхорам ман,
Хотирошuftаи он турраи таррорам ман.
Зеваророи рухи шоҳиди ашъорам ман,
Дар тилисми ғами ҳачри ту гирифтаoram ман.
На зи Руму на зи Ҳинду на зи Булғорам ман,
На зи Кӯлобу Бадахшу на зи Чатрорам ман.
На зи Пирмасту Кумишкенту на аз Каждумакам.
«Аз Қарокӯламу пуршӯраму кони намакам,
Намакат гирад, агар лаъли лабатро намакам».

Дар шеърсарой табъи Музтариб бағоят равон буд. Лекин бисёртар ашъораш дар ҳаҷвиёту ҳазлиёт вокиъ шудааст. Аз муосиронаш кам касест, ки аз забони ӯ эмин монда бошад.

– 113 –

ҲОЦИНЕЪМАТУЛЛОҲ-МАҲДУМ МУҲТАРАМИ БУХОРОЙ

Вафот 1338 ҳ.қ. – 1920 м. сентёбр.

Аз тазкираи Афзал

Сарв аст қомати туву сарви суманбар аст,
Сабз аст орази туву сабзи мунаввар аст.
Сад офарин ба чони касоне, ки зиндаанд
Дар ҳачри он қаде, ки ба чонҳо баробар аст.
Ҳайрат зи зулфи ту ба қазои муаллақ аст
Ҳасрат зи ҳукми ту ба балои муқаддар аст.
Оху ба пеши чашми ту бадтар зи тоъй аст,
Ханҷар ба назди хашми ту камтар зи ханҷар аст.
Қубҳи ту беҳ зи ҳусни бутон аст баҳри он-к
Лутфи бутон зи лаззати қаҳри ту камтар аст.
Лаълат кашид тунги шакар, дар ташаккур аст,
Зулфат шамид қуттии анбар, муанбар аст.
Як бор васфи ҳую ҳаёи ту гуфтаам,
Чун наварӯс дафтари табъам муаттар аст.

Гар домани мубораки худро кашӣ, равост
Аз чашми ман, ки домани ӯ доимо тар аст.
Чин мекуни ту абруи худро ба рағми халқ,
Бо он ки ҳусни теғ фузунтар зи чавҳар аст.
Гар Муҳтарам зи неъматӣ дунё шуда фақир,
Алҳамдулиллаҳ, аз ғами хубон тавонгар аст.

* * *

Зи бистсолагиям машқ кардаам то сӣ¹,
Кунун шуда сабаки ишқи ёр шарросӣ.
Гурехт кайфи ман аз омади ту, эй маҳи ман,
Чунон ки аз рамазон кӯкнорию носӣ².
Ба ҳасрати лаби ту оби рафта аз даҳанам,
Чу тифли камбағал аз растаи касардосӣ,
Гадои кӯи нигорам, фақирӣ балдаи ишқ,
Чӣ нисбатам ба вазир асту чехраокосӣ?
Дуои гарму хунукро расондаам ба нисоб,
Нагашт меҳри ту, эй шӯҳ, гарми ҷаззосӣ.
Дилам кушода даҳанро ба шавқӣ бўси лабат
Чу истакони булӯри нави ҷарангосӣ.
Ба ваъдаи ту дили Муҳтарам чунон шуда пур,
Ба шодиёна занад ғиряҳои уллосӣ.

* * *

Фалак кай сурмае дар чашми истиҳқокам андозад?
Тавонад хокро дар дидаи муштокам андозад.
Магар кар шуд фалак з-овозаи мардигарихоям,
Ба хавфи тир аз тахвиғ қирсиллокам андозад.
Агар бар кадрдонӣ дояи айём тахт истад,
Ба ҷойи шири модар дар даҳан қаймокам андозад.
Чу зарф он дам, ки андар хони гардун чашм бикшоям,
Маро дар тоси қисмат ҷумчаи қасмокам андозад.
Ман он будам, ки бар қашшоқҳо хидмат намедодам,
Қариб аст ин ки андар хидмати қашшокам андозад.
Надорам дастёре, гар равам аз даст дар ҷое,
Ба оби хушк як-ду тикка нони қокам андозад.

-
1. Дар тазкираи Афзал ин байт ба номи Муҳтарам навишта шуда, аммо дар ҳошияи китоб касе аз он Музтариб гуфта қайд кардааст.
 2. Ин байт ба ҳеч ваҷҳ ифодаи мадҳро намекунад. Ҳатто ҳаҷв метавон гуфтан. Аз омадани маҳбуб гурехтани кайфи ошиқ пур бемаънист.

Дахонам чун нишалло аз ҳаловат каф намесозад,
Ки зери шаттаи чилчӯб дар қаллоқам андозад.
Наям ман қории куръонфурӯши толиби чалпак,
Ки дар равған маро монанди бугурсоқам андозад¹.
Шаробосо ба даврон гарчи дилхоро ба шӯр орам,
Муҳол аст ин, ки андар давраи фассоқам андозад.
Таваккулвасфатворам, тааммулнаътгуфторам,
Чӣ сон ҳирси амал дар ҳашия² имлоқам³ андозад?
Дабистони адабро, Муҳтарам устодаму гардун
Чу тифли шӯх дар ишканчаи фаллоқам андозад.

* * *

Шӯхе, ки ҳусни ҳарду ҷаҳон дар паноҳи ўст,
Бар хубияш ду кавн, ду одил гувоҳи ўст.
Ҳасрат зи хоназоди таманнои коми мост,
Ҳашмат зи дудмони гули хори роҳи ўст.
Дар боғи ишқ сарви равон нахли оҳи мост,
Сарсабзии баҳор зи барки нигоҳи ўст.
Меърочи ишқро, ки сари дор гуфтаанд,
Ин пешгоҳи пойғаҳи боргоҳи ўст.
Ачзе, ки роҳ ёфта бар авҷи кибриё,
Он гӯшаи шикастаи тарфи кулоҳи ўст.
Ҳангомае, ки найири аъзам фикандааст,
Таъсири як шарораи ишқи илоҳи ўст.
Бар Муҳтарам чӣ яъс, ки бечо ниҳода пой,
Дастан ба домани карами узрхоҳи ўст.

Аз тазкираи Муҳтарам

Кист, маҳ пеши ҷамоли ту накӯ мегӯяд,
Айби махро ҳама офоқ ба рӯ мегӯяд.
Гар гарав баст руҳи хуби ту бо аҳли ҷаман,
Аввалан мартаба гул омада, бӯ мегӯяд.
Баски мардонагию мастии мастони ту дид,
Духтари раз лаби хум омада шӯ мегӯяд.
Чустучӯҳои маро гирякунон дидаву боз
Дидаро дида тағофул зада, чӯ мегӯяд.
Муҳтарам, табъи ту аз лутфи шаҳаншаҳ номист,
Ҳар касе дид ғазалҳои ту, ў мегӯяд.

1. Дар ин мисроъ мафъули «андохтан» дуто шудааст, ки яке зоида аст.

2. Ҳашя – тарсидан.

3. Имлоқ – муфлисию дарвешӣ.

Мухтарам дар забону лаҳҷаи маҳаллӣ бисёр тасарруфот ба кор мебарад. Аммо тасарруфоташ мисли тасарруфоти Савдо, Фитрат, Шоҳин, Музтариб ва Ҳайрат табиӣ нест.

Мухтарам боре ба хонаи Садри Зиё омадаву ўро ба хоб дарёфта, дар бадеҳа ин рубоиро навиштааст:

Аз тазкираи Садри Зиё

Эй он ки зиёи дидаи аҳбобӣ,
Монанди ҳумо ба фарқҳо камёбӣ.
Ман бахти туам, аз он сабаб бедорам,
Ту бахти манӣ, аз он чихат дар хобӣ.

Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ дар авоил «Нозук» таҳаллус мекард, пас аз он ба «Мухтарам» табдил намуд. Мумоилайҳ ба забону адабиёти араб ҳам вуқуф дошт. Шеърҳои арабӣ ҳам гуфта. Тазкиратушшуарое муштамил ба зикри аҳволи шуарои муосирин тамом намудааст. Аз ашъори мутақаддимин ва мутааххирин, ки дар радифи ҳамдигар иншод кардаанд, то баҳри «дол» тақрибан 5000 байт ҷамъ кардааст. Мухтарам ба ҷавонбухориён дӯстӣ дошт, аммо чун дар аҳди амир ба Яккабоғ қозӣ буд, дар вақти Инқилоб ба сӯитафаҳхуме аз тарафи идораи ҳарбӣ кушта шуд (1920, сентёбр).

– 114 –

ОҒОИСМОИЛ МУНИРИ КАШМИРӢ

1322 аз Бухоро ронда шуд.

Аз тазкираи Мухтарам

Гардун надошт ин ҳама сайру сафар, ки ман,
Хуршед ҳам набуд чунин дарбадар, ки ман.
Сахро надошт ин ҳама ваҳшат ба бар, ки ман,
Дарё надорад ин ҳама шӯриш ба сар, ки ман.
Аз ман касе набуда чунон бохабар, ки ту,
Аз худ касе нагашта чунин бехабар, ки ман.
Мино, ки гиряш дили мастон хароб кард,
Ҳаргиз надошт ин ҳама хун дар чигар, ки ман.
Пасту баланди кӯи ту аз ашки ман пур аст,
Найсон надошт ин ҳама дар каф гуҳар, ки ман.
Ояд ба боғ ёр арақноку боданӯш,
Бар гул кӣ дида шабнам аз ин хубтар, ки ман?

Гуфтам: Кй бар ғубори дилам остин фишонд?
Доманкашон гузашт аз ин раҳгузар, ки ман.
Гуфтам: Ба қасди қатли Мунирӣ миён кй баст?
Бархост ёр аз ҳама чолоктар, ки ман!

Ин ғазалро фақир ба тағйири қофия пайравӣ кардаам:

Булбул насозад ин қадар оҳу фиғон, ки ман,
Парвона ҳам зи ишқ насӯзад чунон, ки ман.
Мачнун ба даҳр аз ғами Лайлӣ нашуд чунон
Аз дардат, эй ситамгари номехрубон, ки ман.
Аз дасти дӯстии ту озурда чони ман,
Душман мабод ин ҳама озурдачон, ки ман.
Зеборуҳе надида касе, ҳамчунон ки ту
Шайдодиле набуда чунин дар ҷаҳон, ки ман.
Гуфтам: Ба пеши ёр чу ман кист нотава?
Мӯе наҳиф ҷилва намуд аз миён, ки ман.
Дар пешвози дӯст кй гуфтам бурун рава?
Аз иштиёқ чон ба лаб омад давон, ки ман.
Гуфтам: Ба ғӯшаи ғами Айнӣ кй мерасад?
Аз айни лутф ёр бишуд меҳмон, ки ман.

Оқоисмоили Мунир якчанд сол дар Бухоро буд, ба идораи яке аз тичоратхонаҳои ҷойфурушӣ кор мекард. Аз рӯзномаи «Ҳаблулматин»-и Калкатта ваколат дошт, ба ӯ муштарӣ мегирифт ва мақола менавишт. Дар соли 1322 хичрӣ ба хоҳиши вакили сиёсии имперотурӣ аз Бухоро бароварда шуд. Ҳоло аз ҳаёту мамонаш хабаре нест. Қариб даҳ сол аст, ки дар Хуросон (шаҳри Машҳад) таваккуф дорад ва дар солҳои ахир рӯзномаи «Меҳри мунир»-ро менависад.

– 115 –

МУЛЛОҲОҶӢ ҲОДӢ МАСРУРИ БУХОРОӢ

Тақрибан 55-сола аст.

Аз тазкираи Афзал

То доманат, эй дилбари фарзона, гирифтам,
Домони мурод аз кафи девона гирифтам.
Парвонасифат сӯхтам аз шуълаи шамъе,
Ин қонидаро ёд зи парвона гирифтам.

Ҳаргиз наравад ғам зи дилам, гӯяду гӯяд,
 Умрест, ки ман чой ба вайрона гирифтам.
 Дар сина дилам танг шуд аз зухди риёй,
 Имрӯз зи масҷид раҳи майхона гирифтам.
 Тасбеҳ бияфкандаму ангур фишурдам,
 Саччода гарав кардаму паймона гирифтам.
 Ин суд маро бас, ки ба бозори муҳаббат
 Чон додаму ком аз лаби чонона гирифтам.
 Чуз васфи руҳи симтанон ҳар суҳанеро
 Масрур, шунидам, ҳама афсона гирифтам.

– 116 –

МИРЗОАБДУЛВОҲИД МУНЗИМИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1294 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Ҳар кас ки мубталои ту, эй дилрабой, шуд,
 Қораш зи сӯзи дарду ғамат оху вой шуд.
 Мурдему бод бурд ба сӯи ту хоки мо,
 Моро бад-ин баҳона ба кӯи ту чой шуд.
 Вакте зи чашму қони ман омад ба лаб зи ғам,
 Бар ин тариқ мову туро рафтуой шуд.
 Эй симсоқи симбари симтан, туро
 Ҳар кас ки дар канор даровард, бой шуд.
 Ҳамроҳи ғайр хандақунон рафт ёру ман
 Чандон гиристам, ки таҳи пой лой шуд.
 Чун шаммае зи талхии дашноми ёр дошт,
 Мақбул дар мазоки ҳама таъми чой шуд.
 Ошӯби ҳолу офати қону балои дил
 Он чашми шӯҳи фитнагари сурмасой шуд.
 Нағзоштӣ қадам ба сари Мунзим аз қарам,
 Ҳарчанд дар раҳи ту сараш хоки пой шуд.

* * *

Эй моҳи сарвқомату эй сарви моҳрӯй,
 Аз чист тофтан зи мани бегуноҳ рӯй.
 Хун аз фироқи туст маро лахта-лахта дил,
 Зард аст аз ғами ту маро ҳамчу қоҳ рӯй.
 Аз ҳад гузашт нозу тағофул, зи лутфи хеш
 Бинмой қониби мани дилҳаста қоҳ рӯй.

То дурам аз висол намудӣ, намудааст
 Бар ман зи дарди ҳаҷри ту ҳоли табоҳ рӯй.
 Бахшой бар ман аз караму зудтар бикӯш,
 Бигрифт к-оташи дилам аз боди оҳ рӯй.
 Бинмой рӯи хеш, ки меҳр аст ё маҳ аст,
 Бар ман ки додааст маро иштибоҳ рӯй.
 Дар ҳар раҳе, ки тарзи хиром оварӣ ба ноз,
 Мунзим ниҳад зи аҷз бар он хоки роҳ рӯй.

* * *

Эй ёри дилозори ситамкори шакарлаб,
 Моро зи чафоҳои ту ҷон омада бар лаб.
 Оташ фитад аз сӯзи дарунам ба замона
 Дар шарҳи ғами ишқи ту бикшоям агар лаб.
 Меҳри маҳи рухсори ту пайдост ба ҳар дил,
 Такрор дуои ту мудом аст ба ҳар лаб.
 Умрест, ки бе лаъли лаби бодапарасташ
 Олуда маро гашта ба хуноби чигар лаб.
 Мунзим кунад аз меҳр дуои падарона,
 Бикшода ба дашноми вай он шӯхписар лаб.

Дар пайравии Камоли Хучандӣ гуфта:

Гуфт дилбар: Хоки поям бар ба сар. Гуфтам: Ба чашм.
 Сар зи хоки пойи ман камтар шумар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Бар зулфу хату ҳолу рухам кардӣ назар,
 Рост гӯ: Шӯҳӣ кучо дорад мақар? Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Аз ман гар туро чашми ҳасудон дур кард,
 Аз фироки рӯйи ман кун гиря сар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Вакти гиря аз сӯзи дили пуроташат
 Обро бинмой ҳамдӯши шарар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Агар гардам малул аз хонаи танги дилат,
 Менишон он дам маро ҷойи дигар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Агар хоҳӣ, ки чашми хешро равшан кунӣ,
 Сурмае аз хоки пойи мо бибар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Бо худ раҳ мадеҳ дар ишқи зулфу рӯйи ман
 Хобро рӯзу шабу шому саҳар. Гуфтам: Ба чашм.
 Гуфт: Дар дунболи ман чун бод дав. Гуфтам: Ба сар.
 Гуфт: Мунзим, рез хуноби чигар. Гуфтам: Ба чашм.

Ин ғазалро дар илтизومي обу теғ ба пайравии Восифӣ гуфта:

Занӣ ба теғу битобӣ руху азоб диҳӣ,
Азоби мо ту ба ин ранг обутоб диҳӣ.
Шудем об зи шавқат, биё, бизан моро,
Агар ба теғи худ, эй гулғизор, об диҳӣ.
Биёву теғ фишон бар гулӯи ташнаи ман,
Ба ташна об агар аз раҳи савоб диҳӣ.
Чу оби Хизр ба дасти ту теғ мебинам,
Гулӯи ташна барам пеш, агар ҷавоб диҳӣ.
Намезанӣ ба дами теғи тезу меҳохӣ
Маро чу моҳии беоб изтироб диҳӣ.
Надода об, ба каф теғ ташна хоҳӣ кушт,
Чӣ кардаам, ки маро инчунин азоб диҳӣ?
Пуроб ҷашми ту, Мунзим, зи теғи меҳрвашест,
Ба ҷашм об ту аз теғи офтоб диҳӣ.

Абдурраҳимбек ном як миршаби Бухоро шаб ба воситаи маъмури худ ба дари хонаи мардумони баномус наҷосат меомид, субҳ эшонро гуноҳкор карда, ба ҳабс гирифта, ҷурмона меситонид. Мунзим дар ҳақи он миршаб ин ру-боиро гуфта:

Рубой

Эмин ҳамаро ҳақ аз асас гардонад,
В-аз бўйи бади ӯ кӣ нафас гардонад?
Гар гуҳ набувад асас, ҷаро ин миқдор
Дарвозаи халқро наҷис гардонад?

Мирзоабдулвоҳиди Мунзим аз ҷумлаи роҳбарони инқилобиёни Бухорост. Аввал бор дар Бухоро ба усули тоза мактаб кушода, муаллимӣ кард, то имрӯз ба он масла-ки худ давом дорад.

Мунзимро ашъори оташбори инқилобӣ низ ҳаст, ки дар қисми севуми ин маҷмӯа нақл хоҳад шуд.

– 117 –

САЙИИДМАҲМУДХОҶАИ БУХОРОЙ ИБНИ МУҲАММАДАМИНХОҶА

Таваллуд 1296, аҷдоди мумоилайҳ аз Дашти Наботи Ҳисор аст.

Дар тазмину тасдиси

«Агар хочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

гӯяд:

Аз дастхатти худаи

1

Намудан ошён дар Қофи узлат ҳамчу анко бех,
Фикандан рахти ҳастии ҷаҳон дар қаъри дарё бех.
Гузастан аз тааллуқҳои даврон чун Масеҳо бех.
Чу Юсуф зери ҷоҳ аз ихтилоти аҳли дунё бех.
«Агар хочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

2

Ба сар аз тоҷ 3-имдоди касон теги ҷафо бехтар,
Зи дирҳамҳо ки 3-аъвон мерасад, санги бало бехтар.
Зи ганҷи беҳисоби нокасон ранҷу ано бехтар,
Зи бори имтинони даҳр гирдоби фано бехтар.
«Агар хочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

3

На фикри ҷоҳу мансаб, на димоғи карру фар дорам,
На завқи ҳашмату на орзуи тоҷи зар дорам.
На уммеи иноят 3-ин ҳасони бесамар дорам,
На ҷашми мардумӣ 3-ин мардумони бебасар дорам.
«Агар хочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

4

Ба худ вомонда аз ҷӯши таҳайюр ҳамчу тасвирам,
Зи абнои замони бемурувват саҳт дилгирам.
Намуд азбаски хотирдории ин нокасон пирам,
Ба дашти ноумедӣ бех, ки аз беҳосилии мирам.
«Агар хочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

Ин мусаддас дароз буд, ба ҳамин қадар қаноат ҳосил
шуд.

– 118 –

МУНИРХОН МУЌИНЗОДАИ ХУҶАНДӢ

Аз муаллимони он ҷост. Таваллуд 1320 ҳиҷрӣ.

Аз дастхатти худаи

Зи чонбахшй агарчи лаъли майгунат сухан дорад,
Ду фаттонат ба мижгон гуфтугӯ аз қатли ман дорад.
Ба даври шамси рухсори ту шоми зулф мебинам,
Ачаб ҳолест, шамсу шом дар як чо ватан дорад.
Агарчи монда дар Канъони ҳичрон дур аз ӯ Юсуф,
Бибин, Яъқуб лаззатҳо зи бӯи пирахан дорад.
Ба ҳар сӯ сад ҳазорон волаи хуснат Муниросо
Зи дарди ҳаҷр гуфтугӯй дар ҳар анчуман дорад.

– 119 –

ХОҶАШОҲНИЁЗИ КАШМИРӢ

Вафот дар Кобул (1242)

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Рубой

Эй сабза, ба кӯҳсор меой боз,
В-эй лола, ба марғзор меой боз.
Моем, чу рафтем, наёем дигар,
Эй мавсими навбаҳор, меой боз.

Мумоилайҳ чанде дар Самарқанду Бухоро ба хонақоҳи
дахбедиён муриду муътакиф будааст.

– 120 –

ҚОЗИАБӢТОҲИРХОҶА НАВОИ САМАРҚАНДӢ ИБНИ ҚОЗӢ АБӢСАӢИДХОҶАИ САМАРҚАНДӢ

Вафот дар Кармина, 1874 милодӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ҳичронат набошад нолаву оҳам ҳазин, таҳсин,
Намурдан бе гули рӯи ту, эй нозофарин, таҳсин.
Сарангуште, ки аз ранги ҳино озорҳо дорад,
Ту додӣ зеб, эй машшота, аз ангуштарин, таҳсин¹.

1. Қурбонхон Фитрати Бухорой ин мазмунро гирифта, аммо ба либосе
некӯтар моли худ кардааст:

«Сарангуште, ки натвонад кашидан тухмати ранге,
Чӣ сон бардошт бори миннати ангуштарин, таҳсин?»

Губори хотири хуршед дар фикрам намеояд,
Ба рухсори ту чо кардаст хатти анбарин, таҳсин.

Фард дар тазмин

Чавҳари теги ту болида ба хунам мегуфт:
«Ҳар кӣ об аз дами шамшер хурад, нӯшаш бод!»¹

Аз «Самария»

Дар мадҳи Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор гуфта:

Кӯи ту чист? Каъбаи дорулкарори файз,
Саҳнат бихишт, марқади покати ҳисори файз.
Нур аст баски турбаи қудсишиори ту,
Бинвишта гирди лавҳи ту «Ҳозо мазори файз».
Ҷуз аҷз нест борғаи қудсро ниёз,
Ҳоки дари ту гаштаму гаштаму дучори файз.
Ё Ҳочаи валӣ, зи ту дорам таваққуе
Ман нахли хушк, лутфи туам обёри файз.
Аз лутфи хеш ин қадарам ташналаб мадор,
Суҳи дамидай, чӣ барам интизори файз?

Абӯтоҳирхоҷаи Наво дар баёни таъйини мазороти таърихи иморати шаҳри Самарқанду навоҳии он «Самария» ном китобе ба забони форсии сода таълиф карда, ин китоб дар соли 1904 м. – 1322 ҳ.қ. дар Петербург (Ленинград) ба сазо эҳтимоми профессор Никулой Василевский ба ҳарфу қоғази хуб чоп шудааст. Аз нуқтаи назари таърих ва осори адиб дувумбора таърих лозим аст.

– 121 –

МИРСАЙИДҶОЗӢ НОИИ ХУҚАНДИ

Аз шуарои аҳди Умархон ва писари ӯ Муҳаммадалихон аст, вафот 1260 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ Мафъилун фаъилотун, мафъилун фаъилотун аст:

1. Ин мисроъро Мазҳар-маҳдум, муаллими бухорӣ ба ин ранг тазмин кардааст:

Бӯса з-абрӯи арақноки ту кардам, гуфти:
«Ҳар кӣ об аз дами шамшер хурад, нӯшаш бод!»

Ба зулфи ӯ чу зи машшота гашт шона мураххас,
Ба нола шуд дили чокам бад-ин баҳона мураххас.
Ба базми васли бутон як даме, ки шод нишастам,
Шудам ба ҳасрату андӯх ҷовидона мураххас.
Камони ноз ба зеҳ гар кашӣ, чӣ давлат аз ин беҳ,
Ба бўси тири ту гардад маро нишона мураххас.
Хушам ба сози ту, мутриб, ки сабру хушу хирадро
Зи ҳукми ақл намудӣ ба як тарона мураххас.
Муоширон ҳама ҷамъанду масти бодаи ишрат,
Нишаста Нола ба кунче аз он миёна мураххас.

– 122 –

КОМИЛХОҶАИ НАКҲАТ ИБНИ ОЛИМХОҶА ҲОТИФИ УРОТЕППАҒИ

Аз шуарои миёнаҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Оразам босафост мегӯяд,
Гарду хат кай равост мегӯяд.
Дил надорад қарор мегӯям,
Бисмили теги мост мегӯяд.
Қиблаи дил кучост мегӯям,
Токи абруи мост мегӯяд.
Оразат офтоб мегӯям,
Ҳарзагӯй чарост мегӯяд.
Сарв озод нест дар гулшан,
Бандаи қадди мост мегӯяд.
Карда помол хуни Накҳатро,
Чӯши ранги хиност мегӯяд.

Возих дар «Тухфатулаҳбоб» ба синни 16-солагӣ вафот ёфтани Накҳатро ривоят мекунад. Дар мотами ӯ ин байтро иншод менамояд:

Сияҳ пӯшид шеър аз мотами ӯ,
Қалам шуд синачок андар ғами ӯ,
Сиёҳӣ рехт аз ҷашми давош,
Ба худ зад аз фироқаш коғаз оташ.

Алҳақ, ба ин синну сол ин гуна иқтидор шоёни истиҳсон аст ва ин ранг марғи бемаҳал сазовори ҳазор нолаву афгон.

– 123 –
НАЧИБИ ХИНДУ

Аз шуарои асри 13 ҳичрист. Чанде дар Бухоро ба фузало маҳшур буда, боз ба ватани худ Шоҳичаҳонобод рафта.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ду дил зи ишқи ту гаштам, хароб шуд ҳарду,
Ду доғ сӯхтаму офтоб шуд ҳарду.
Ду лаб ба аҷз кушудам, дуо иҷобат шуд,
Ду арза додаму як ҷо ҷавоб шуд ҳарду.
Ду шиша хуни ҷигар доштам ниҳон дар чашм,
Ба як карашмаи чашмонаш об шуд ҳарду.
Қарору сабр, ки умре қарор дошт ба дил,
Ба як салосили пурпечутоб шуд ҳарду.
Зи дину дил ба ду олам ду хона дошт Начиб,
Ба як карашмаи ғафлат хароб шуд ҳарду.

Аз як баёзи дастнавис

Дорам буте ба чилва дилисангобкун,
В-аз акси хеш ойнаолиҷанобкун.
Дохилбабазмношуданомивидоъбар,
Наншаста ҳамчу умр барафтаншитобкун.
Сад ваъдаи наёмадаро рӯзиваслгир,
Якбӯса надода басадҷоҳисобкун.
Бо дигарон рафиқшави сайри гулситон,
Гулҳои доғ аз дили мо интиҳобкун.
Кӯдакмизочвор ба ошиқ баҳонаҷӯ,
Ранчида ҷойи дигару бо мо итобкун.
Бутхонасӯзу худ бути чандин ҳазор кас,
Оташпарасту шуълаиоташхаробкун.
Бо дигарон ҳикоятибӯсуканоргӯй,
Бо мо суҳанзишарҳинабиюкитобкун.
Дар базми мо зиторисаризулфсубҳасоз,
Дар базми ғайр тобасаҳармастхобкун.
Маст аз майи рақибу газаказначибҳоҳ,
Соғарзигайргирӣ дилимокабобкун.

– 124 –
МИРҚОРӢ НОӢИРИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 13 ҳичрӢ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ҳар кучо нахли таманноям зи дил гул мекунад,
Шахси эҳсон чин ба абрӯи тағофул мекунад.
Нест парво з-омаду рафти ғанову эҳтиёҷ,
Боданӯшӣ он ки аз чоми таваккул мекунад.
Неши ақраб нест ҳамдӯши газанди захри мор,
Кай равад бар дил зи зулфаш, ончи кокул мекунад?

* * *

Чун рухаш гулшани чонхез надидаст касе,
Чун қадаш сарви диловез надидаст касе.
Рехт хуни ҳама кас, доманаш олуда нашуд,
Золими соҳиби парҳез надидаст касе.
Ёфт Нойир зи итоби ниғаҳаш лаззати шахд,
Инчунин захри шакаррез надидаст касе.

* * *

Сӯи мо ҳам дидане з-он чашми шахло карданист,
Ҳоли расвои муҳаббатро тамошо карданист.
Оҳ дар дил, хок бар сар, пой дар гил, чон ба лаб,
Ишқи саркаш беш аз ин, ё раб, чӣ бо мо карданист?
Нойиро, хоҳӣ ҳаёти дил, муриди ишқ бош,
Ин Масехо сад ҷаҳони мурда эҳё карданист.

– 125 –
**САӢӢИДМАҲМУДХОН НАЗМИИ
ИСТАРАВШАӢӢ**

Уротеппа, таваллуд 1242 – вафот 1310 ҳичрӢ.

Аз дастхатти Назмизода Ҷавҳарӣ

Боз чашми кофираш оҳанги хунрезӣ намуд,
Аз нигоҳи гарм қасди фитнаангезӣ намуд.
Гарчи бори дил ба сарви нозукаш омад гарон,
Турраи мушкинаш ойини диловезӣ намуд.

Дида аз гарди рикобаш хостам равшан кунам,
Даргузашт аз ман, саманди нози ӯ тезӣ намуд.
Сабкате дар нуктадонӣ нест аҳли асрро,
Таъби ин тармоягон торафт пасмезӣ намуд.
Маънии нозук даруни пардаи алфоз монд,
Фикрҳо дар суфтани бикри сухан ҳезӣ намуд.
Баски бар ҳарфи шикоят халқ медоранд гӯш,
3-ин сабаб Назмӣ ба назмаш шикваомезӣ намуд.

– 126 –
ҚОЗИСАЙИДҚОН-МАХДУМ
НАЗМИИ БУХОРОЙ

Шаҳодат 1336.

Аз тазкираи Садри Зиё (Ба тариқи интиҳоб)

Ҳаргиз фалак нагашт замоне ба коми мо,
Ё раб, кӣ меситонад аз ӯ интиқоми мо?
Умре ба ғам гузашту дарего, нарехтанд
Як қатрае зи бодаи ишрат ба чоми мо.
Он шӯхи нозпарвари мағрури ҳусни хеш
Ҳаргиз надодааст ҷавоби саломи мо.
Ғайр аз ту маҳраи дигаре нест, эй сабо,
Барҳезу бар ба хидмати он маҳ паёми мо.

* * *

Он паричеҳра ба мо ҳеҷ вафо кард? Накард.
Тарки ҷавру ситаму кину ҷафо кард? Накард.
Як сухан баҳри савоб он бути ман гуфт? Нагуфт.
Гӯш бар нолаам аз баҳри Худо кард? Накард.

Аз тазкираи Афзал

Рубой

Рухсори ту гул бошаду сунбул мӯят,
Лаъли ту бувад канду қаранфул хӯят.
Ҳаргиз накунад ёди гул андар гулшан,
Як бор агар расад ба булбул бӯят.

Фард

Назмӣ шаҳиди ишқи яке лоларӯ шуда,
То ҳашр лолазор бувад сахни турбаташ.

Қозӣ Саййидҷон дар авоил «Сидқӣ» таҳаллус мекард, билохира «Назмӣ» қарор дод. Мумоилайҳ ба ҷавонбухориён қавӣ алоқа дошт ва бинобар он ба муносибати аксулҳаракати 1917 моҳи оприл аз қазои тумони Вобканд маъзул гардида, дар Бухоро хонанишин шуд. Баъд аз воқиъаи Қолисӯф дар моҳи июни 1918 ҳамроҳи қозӣ Абдуссамадхоча аз Бухоро мағлулан ба Балҷувон ронда шуд. Баъд аз қурби шаш моҳ ба зиндони Балҷувон маҳбус мондан дар авоили моҳи нуёбри 1918 дар он ҷо кушта шуда, ба сафи удабову фузалои мазлумине, ки дар ин воқиъа бераҳмона кушта шуда буданд, дохил гардид.

– 127 –

МУҲАММАДСОЛИҲ НАВҲАИ БУХОРОЙ

То инкилоби феврал барҳаёт буд. Ҳоло аз ҳаёту мамонташ хабаре нест.

Аз тазкираи Афзал

Моҳи бемехри ман, ин гуна ситамкор чарой?
Чӣ ба солу маҳу дар ҳафта, ки дар қарн наёӣ.
Чашми гетӣ санами сангдиге чун ту надида,
Гарчи аз маҳваши чинист в-агар турки хитой.
Садқаи орази хуршеди дурахшони ту гардам,
То ба кай меҳрсифат шаб равию рӯз биёӣ?
Ба фироқи хату холи туву чашмони сиёҳат
Дили мотамзада умрест сияхпӯшу азой.
Навҳа умре ба балову ғаму ранҷат ба кашокаш,
Худат инсоф кун, эй хусрави хубон, чӣ балой?

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ фаъилотун ҷаҳор бор.

То аз хати руҳи ту чашмам зиё гирифта,
Тафсир сураи Нур сар то ба по гирифта.
Гар хатти анбаринат дил бурда аз бари ман,
В-он холи дилнишинат ҷонро чаро гирифта?
Донӣ, ки чист миҷгон бар гирди наргиси ту?
Бар куштаи ғами хеш чашмат азо гирифта.
Хуш он замон, ки будам маст аз майи висолат,
Чамшеду ҷоми вайро як пайса ногирифта.
Гаштӣ ҷудо зи чашмам, дигар ҷаҳон надидам.
Гӯё ба худ бибурдӣ чашми маро гирифта.

Эй ганчи ҳусн, то кай чун Навҳа сӯзам аз ғам,
Дар оташи чудой кунчи хало гирифта?

– 128 –

МУЛЛОДЎСТ НОДИРИ БОЙСУНӢ

Дар Бухоро муфтӣ, ба баъзе вилоёташ қозӣ буд. Соли
1341 вафот ёфт.

Аз тазкираи Садри Зиё

Лабаш лаъли Бадахшон мефурӯшад,
Рухаш хуршеди тобон мефурӯшад.
Ба зуннори сари гесӯш зоҳид
Муяссар гардад, имон мефурӯшад.
Ба дашти ғамза андози нигоҳаш
Рами ваҳшиғизолон мефурӯшад.
Ба бӯсе гарчи қоне меситонад,
Зи тифлӣ турфа арзон мефурӯшад.
Ба ёдаш дидаи хунбори Нодир
Зи ҳар мижгон Зарафшон мефурӯшад.

Боби «Вов»

– 129 –

ҚОРИАҲМАТУЛЛОҲ ВОЗИҲИ БУХОРОӢ

Вафот 1311 ҳичрӣ.

Аз тазкираи соҳиби ин ашъор – Возиҳ

Эй карда накши пойи туро афсар офтоб,
Аз давлати чамоли ту гулбарсар офтоб.
Аксе зи нури рӯи ту афтода дар чахон,
З-он рӯй гаштааст чунин анвар офтоб.
Ғайр аз даҳону рӯи ту дар боғи хулди ҳусн
З-ин сон кӣ дида дар бағали Кавсар офтоб?
Шуд равшанам зи рӯи ту, к-эӣ меҳри моҳваш,
Бошад туро падар камару модар офтоб.
Кокул ба тарфи рӯй маяфкан, Худойро,
Зоиъ шавад, нӣҳанд чу анбар бар офтоб.
Аз ман макун канора, ки аҷзои зарраро
Гирад зи меҳр ҳар нафасе дар бар офтоб.
Фарқ аст аз басити замин то ба осмон,
Бар худ нигоҳ кун, манигар дигар офтоб.

Ташбеҳ метавон ба ту кардан, агар бувад
Ширинкалому чобуку симинбар офтоб.
Дур аз шаби висоли ту девона шуд, аз он
Паҳлӯ занад зи субҳ ба хокистар офтоб.
Ҳар субҳ то ба шом дар он кӯй сокин аст,
Охир чӣ сеҳр сохта чодугар офтоб?
Аз муъҷизоти хусни арақрезаш, эй ҳаким,
Ҳар чонибе ситорафишон бингар офтоб.
Он хол дар канораи рухсори анвараш
Бошад чу дар мукоринати ахтар офтоб.
Эй чомиъи салосаи ансоби рӯзгор,
Моҳат ғулому чарх ҳашам, чокар офтоб.

Аз тазкираи Ҳоҷиазими Шаръӣ

Қасида дар шикоят аз толиъи худ

Зи бас гирифта дил аз вазъи олами пирам,
Ба рӯзгори ҷавонӣ чу ғунча дилгирам.
Ба нома шарҳи ғами худ наметавонам кард,
Ки шуъла меҷаҳад аз хома гоҳи тақрирам.
Баёзи сафҳаи ҷавволаро касе хонад,
Тавон расид ба фаҳми саводи таҳрирам.
Чунон шикаставу ошуфтаву парешонам,
Ки ҳамчу мавҷ набошад қабул таъмирам.
Ба чилва лӯбати Кашмир дилбаре дорам,
Ки аз назораи рухсори анвараш мирам.
Намерасад ба димоғам зи зулфи ӯ бўе,
Худойро мададе, эй насими шабгирам.
Ба ёди ғамзаи бебоки ӯ зи худ рафтам,
Кашидаанд ба килки фаранг тасвирам.
Илоҷи захмӣи ишқ, эй ҳаким, осон нест,
Макаш ту заҳмати беҳуда баҳри тадбириам.
Дилам зи тоби ғамаш дар таб асту мебояд
Зи субҳи пушти буноғӯши ӯ табоширам.
Агар ба ранги камон ҷо кунам ба паҳлӯяш
Ба хок мезанад аз хеш дур чун тирам.
Чунуни ман, ки зи савдои зулфи дарҳами ўст,
Аз он салосили мушқин ба банди занҷирам.
Ман он наям, ки дам аз бевафоии ту занам,
Ба ҳар дамам зи ҷафо гар занӣ ба шамшерам.

Агар ба теги чафо мекушӣ маро, шояд,
Ки бе чамоли ту дур аз ту чун намемирам?
Насиби ман ба ҷаҳон ғайри талхкомӣ нест,
Магар ки рехта айём заҳр дар ширам.
Ба ҷанги гург муқайяд залил рӯбоҳам,
Ба доми шер фитода ғариб нахчирам.
Зи ҳодисоти сипеҳрам чӣ ғам, чу бинвозад
Зи рӯи луфту қарам хусрави ҷаҳонгирам.

Ба тарзи Зарири Бухорой дар ҷавоби Толиби Омулӣ гуфта

Чашме, ки ҷудо аз руҳи ёр афтаду гирияд,
Ё раб, кӣ бар он ҷилва дучор афтаду гирияд?
Дар ҳаҷри ту бигристам, эй гавҳари ноёб,
Чун мавҷ, ки аз баҳр канор афтаду гирияд.
Бинад зи фироқи ту агар сели сиришкам,
Андар қадамаш абри баҳор афтаду гирияд.
Он кас, ки набигрист бар афтодагии ман,
Тарсам, ки ба рӯзи мани зор афтаду гирияд.
Чашмам ба рақибон чу фитад, гири намояд,
Мурғест, ки аз ғунча ба хор афтаду гирияд.
Донӣ, ки гар огоҳ шавад ёр зи ҳолам,
Сӯи манаш аз раҳм гузор афтаду гирияд.
Ин шеъри тари Возиҳ агар Хоча¹ бихонад,
Ёдаш зи мани синафигор афтаду гирияд.

* * *

Ёр тимори дили хастаи мо қард? Нақард.
Гузаре ҷониби арбоби вафо қард? Нақард.
Соате мӯниси ғамхонаи мо буд? Набуд.
Тарки ҳамсухбатии аҳли риё қард? Нақард.
Бар муроди дили аҳбоб даме рафт? Нарафт.
Дарди ушшоқи чигархор даво қард? Нақард.
Чашмаш аз лутф суи ғамзадагон дид? Надид.
Дилаш аз меҳр ба мо майли сафо қард? Нақард.
Аз парешонии ман зулф туро гуфт? Нагуфт.
Ё ки тақрири ғамам боди сабо қард? Нақард.

1. Мурод аз Хоча Муҳаммадтоҳирхочаи Зарир аст.

Бар ғами бекасиям ҳеч касе сӯхт? Насӯхт.
Аз шиканчи ситами даҳр раҳо кард? Накард.
Коми Возиҳ ғалаки шуъбадаҷӯ дод? Надод.
Раҳм бар вай нафасе баҳри Худо кард? Накард.

* * *

Булбул, осудагӣ аз ҷон на ту дорию на ман,
Сабр бе он гули хандон на ту дорию на ман.
Зохидо, таъни ман аз ишки накӯён то чанд,
К-ин ҳама тақвию ирфон на ту дорию на ман.
Гуфтам, эй дил, ки машав ғарра ба аёми висол,
Тоқати меҳнати хичрон на ту дорию на ман.
Дархури фурқати дидори азизон имрӯз
Гиря, эй абри баҳорон, на ту дорию на ман.
Возиҳ, аз ин ҳама ашъор, ки гуфтӣ, сухане
Лоики суҳбати ёрон на ту дорию на ман.

Қитъа

Бо танат лофи назокат зад суман дар бӯстон,
Баста оварданд з-он рӯ бар сари бозор луч.
Дида макшо бар руҳи зишти ракиби сардрӯй,
Нест хикмат, дар зимистон гар шавад бемор луч.
Возиҳ, урётанӣ маҳсуси аҳли дониш аст,
Нест дар майдон ба ҷуз шамшери ҷавҳардор луч.

* * *

Чӣ рӯзҳо ба сар овардаам бад-ин уммед,
Ки бо вучуди азизат шабе ба рӯз орам.
Ҳанӯз бо ҳама бадъаҳдият дуоғӯям,
Ҳанӯз бо ҳама бемеҳрият талабгорам.

Рубоӣ

1

Аз аҳли ҷаҳон умеди ёрӣ ғалат аст,
Ойини вафову ҳақгузорӣ ғалат аст.
Чашми меҳру тавакқуъи зулму ситам
Дорӣ, ғалат аст, агар надорӣ, ғалат аст.

2

Афсӯс, ки дар ҷаҳон маро ёре нест,
Ғам бисёру нишони ғамхоре нест.
Он колаи нокасам ба бозори ҷаҳон,
К-аз беқадрӣ маро харидоре нест.

3

Аҳдест, ки илму фазлу дониш хор аст,
 Ҳиммат масруфи сарфаи динор аст.
 Асҳоби ту аз суҳбатат, эй ёри азиз,
 Безар ту агар Абӯзарӣ, безор аст.

Дар тазмин

4

Онам, ки на дар коми дилам дастрас аст,
 Не дар пайи кори ман фуру рафта кас аст.
 Гуфти, ки чӣ орзу ба дунё дорӣ,
 «Як бор чамоли ёр дидан ҳавас аст».

5

Не меҳру вафои дӯстдорон монад,
 Не душмании кинагузорон монад.
 Не маҳвашии лолағизорон монад,
 Не ғамкашии синафигорон монад.

6

Ин абр, ки бар саҳни чаман мегиряд,
 Бар хандаи насрину суман мегиряд.
 Не, не, ки ба ғурбат аз ситамҳои фалак
 Бар ҳоли ғариби зори ман мегиряд.

7

Не гиряи абри баҳманӣ хоҳад монд,
 Не хандаи чоми якманӣ хоҳад монд.
 Эй мову манӣ, то ба кай ин мову манӣ?
 Охир зи ту ин мову манӣ хоҳад монд.

8

Гуфтори ту равнақ аз дури ноб бибурд,
 Лаъли ту зи Салсабиби ҳулд об бибурд.
 Лутфи баданат сафои маҳтоб бибурд,
 Ҳуснат сабақ аз чашмаи сероб бибурд.

9

Афсӯс, ки ҳамдамони дерин рафтанд,
 Чобуксарвони чилварангин рафтанд.
 Аз заҳри фироқ талхкомаи карданд,
 Як-як чу мусоҳибони ширин рафтанд.

10

Он ёр, ки бо ман ба гулистон шуд пор,
 Бар сабзаву гул хуш бихиромид чу мор.
 Имсол ҷаҳон ҷунон намудаш, ки бируст
 Аз равзаи турбаташ гулу сабза баҳор.

Фардиёт

Ракиб гуфт, ки афтодаам, маро бардор,
Дуош кардаму гуфтам: Худош бардорад!

Дили ракибу лаби шикваи ману дари айш
Ба як ишораи абрӯ шикасту басту кушод.

Ракиб дар ҳарамат маҳрам асту ман маҳрум,
Ҳаром агар накунам айши ӯ, ҳалолаш бод!

Дар тазмин

Тан дур аз висоли ту чанде ба ҳаҷр сӯхт,
«Моро аз ин гиёҳи заъиф ин гумон набуд».

Ҳамчу кокул аз сарат гаштан насиби мо нашуд,
Нест дар даври ту кадри мӯй моро эътибор.

Ҳеч кас ҳамхобаи он тан нашуд,
Давлати бедори маҳмалро нигар.

Қорӣ Раҳматуллоҳи Возиҳ дар адабиёти форсӣ аз ҷумлаи мутабаҳҳирини замони худ буд. Дар адабиёти араб дар Мовароуннаҳр аз муосиринаш пешӣ мекард. Дар риёзиёту илми тиб низ соҳиби дасти дароз буд. Дар тафсир, ҳадис, таърих ва тарочими аҳвол аз ҷумлаи мутахассисин буд. Гуянд, се ҳазор ҳадисро бо иснодоташ аз бар дошт. Тафсири қозӣ Байзовӣ ва Кашшоф аз камоли татаббуъу музовалааш билмаол маҳфузаш шуда буд. Бо вучуди ин ҳама фазоил ғайри он ки дар айёми валиаҳдии амир Музаффар чанд гоҳе ба дарбор муҳтарам шуд, дигар на илмию на мулкӣ ба мансабе нарасида, дар камоли эҳтиёҷ, лекин бо истиғнои тамом аз дунё гузашт. Тазкиранависони муосир таълифоташро ба қарори зайл шумурдаанд:

1) «Тухфатулаҳбоб» – дар тазкираи аҳволи шуарои аҳди манғитиён, муштамил бар зикри аҳвол, намунаи ақволи яқсаду сӣ нафар шоир.

2) «Савониҳулмасолик» – сафарномае дар сафари Ҳичозӣ худ.

3) «Шақоикуддақоик» – ба таърифи улум ва аҳлаш.

4) «Девони форсӣ, арабӣ ва туркӣ».

5) Маҷмӯае дар радоифулашғор аз ҳар кас.

6) Маҷмӯае дар фардҳои барҷаста аз ҳар кас ба тартиби ҳуруфи ҳичо.

7) Рисолаи манзумае ба номи «Барфу ях» дар тасвири барфи кӯҳи Кирмоншоҳ, ки дар бозгашти сафари Ҳичоз муаллиф ба он ҷо ворид шуда.

8) «Ҳони лаззат» дар зикри анвои аъҷибаву ашриба ба тартиби ҳуруфи ҳичо, тақрибан 25 ҷузв.

9) Маснавиё дар ҳикоятҳои мутафарриқа.

10) «Ароисулабқор ва наводирул-афқор» ба назму насри форсӣ ва арабӣ.

11) Тарҷумаи туркии рисолаи форсии ҳотамии Шайх Баҳойӣ дар аҳволи устурлоб.

12) Тарҷумаи форсии рисолаи «Бурӯссоъа»-и Муҳаммад ибни Закариё дар тиб.

13) «Тухфаи амония» дар тиб ва ғайруҳо аҷзоҳои мутафарриқа...

* * *

Мо дар ин ҷо аз маснавии «Барфу ях» чанд байте намуна меорем.

Баъд аз ҳамду наът навишта:

Чунин гӯяд қарини ранҷу хорӣ,
Мусаммо Раҳматуллоҳ-ал-Бухорӣ,
Ки баъд аз тавфи ҳаҷ аз роҳи Эрон
Шудам ворид ба мулки шоҳи Кирмон.
Чӣ заҳматҳо зи барфу ях, ки сармо
Наёвард аз татовул бар сари мо.
Чӣ бинвисам зи Кирмоншоҳу барфаш,
Ки меларзад қалам бар худ зи ҳарфаш.
Задӣ чун дам насим аз замҳарире,
Шудӣ ях чун нах аз тори ҳарире.
Чунон ях шӯша баст аз тори сармо,
Ки шуд фарши булӯрин саҳни ғабро.
Зи бас афзунии ях дар замона
Шудӣ гетӣ яке ойинахона.
Зимистон гӯиё аз баҳри тазйин
Қаҳонро баста аз ойина ойин.
Чунон ях шӯша баст аз новдон хуб,
Ки шуд баста наботи Миср бар ҷӯб.
Намеомад бурун аз кӯҳ хуршед
Ҳамоно обаш аз сарчашма ҷӯшид.

Ба кӯхи Бесутун шаб орамидам,
 Ҳазорон Бесутун аз барф дидам.
 Чӣ кӯҳе? Осмонаш дар камаргоҳ,
 Зи Кайвонаш бувад боло назаргоҳ.
 Ба зер аз Қаҳқашон қаҳ карда анбор
 Барои маркаби ҳуччочу зуввор.
 Нитоқашро, ки Чавзо дар гарав буд,
 Муҳайё аз Дупайкар чав зи чав буд.
 Зи бас раҳ печ-печу қачмаҷӣ дошт,
 Қадам дар рафтаниаш машқи ҳаҷӣ дошт.
 Раҳ аз ҷа ончунон сумхона гашта,
 Зи таъбириаш хирад девона гашта.
 Ниҳода гӯйё воҷуна суллам¹,
 Ки мардум бигзаранд аз вай мусаллам.
 Мусулмонон, зи ҳоли мушкилам оҳ,
 Ки омад бар ҷаҳам аз нардбон роҳ.
 Қашида бар басити сафҳаи хок
 Бисоти нуқра аз барф Эзади пок.

Ин маснавӣ аз сад байт зиёдтар аст, ба ҳамин қадар ик-
тифо афтод.

– 130 –
**МУЛЛОСАЙЙИДАҲМАД
 ВАСЛИИ САМАРҚАНДӢ**

Таваллуд 1870 милодӣ.

Аз девони Васлӣ

Абири кокулат ночиз созад нақҳати гулро,
 Парешон мекунад фикри ту иқлими тааммулро.
 Рухат ойнадори ҳайрати чашми асирон аст,
 Дихад ошуфтагӣ зулфи сиёҳат набзи сунбулро.
 Қиёмат аз қиёми қоматат дар даҳр барҳезад,
 Ғиреви ошиқон барҳам занад афғони булбулро.
 Нигоро, раҳм кун, бинмо висоли хеш бо Васлӣ,
 Дуо созам, набинад равнақи ҳуснат таназзулро.

1. Суллам – нардбон.

* * *

Эй дар чамани хушй ваҳидо,
В-эй дар фани дилбарй фаридо!
Мағзор маро зи фarti алтоф
Аз базми висоли худ баъидо.
Ман ошиқи содиқам, зи лутфат
Чуз васл набошадам умедо.
Андеша чу кокулат парешон,
Андӯх ба дил шуда шадидо.
Чинси ҳаваси рақиби ночинс
Бозори муродно чалидо.
Дирӯз шунидамат, ба ағёр
Сарват ба суи чаман чамидо.
Васлияму мубталои ҳичрон,
Дурам зи ту муддати мадидо.

* * *

Абрувонат баҳри сайди дил камонй мекунад,
Наргиси шерафканат соҳибкиронй мекунад.
Тири миҷгонат зи шӯхй оламе бисмил намуд,
Мурғи дилҳо аз нигоҳат парфишонй мекунад.
Наргисат пинҳон зи ту ворехт хуни ошиқон,
Шеваи ошиқкушй донй-надонй, мекунад.
Ҳар замон гӯяд забонат бар ҳадиси ишқ дарс,
Гӯиё шарҳи китоби осмонй мекунад.
Атласу кимхоб кадри кас намесозад баланд,
Қимати одам фузун касби маонй мекунад.
Бебарй ҳам дар бараш дорад либоси ифтихор,
Хиркаи пашмин шукӯҳи парниёнй мекунад.
Нотавониҳо тавоноист дар изҳори ачз,
Очизиро ҳар тавоно нотавонй мекунад.

Муллосаййидахмади Васлй дар Самарқанд, Тошканд ва
Бухоро таҳсили камол намуда, чанде дар Бухоро мударрис
буда, алъон дар Самарқанд аз ҷумлаи мударрисин аст.
Мумоилайҳро доир ба сарфу наҳви арабй таълифест. Сарфу
наҳви забони форсиро низ ба усули забони араб тартиб до-
да, дар авоиلى ҷорй шудани усули чадида дар Самарқанд
дар баъзе рисолаҳои форсй барои мактабҳои нав тартиб до-
даву баъзе таълифоти илмию таърихии дигар низ дорад,
мегӯянд.

Девони аввали Васлӣ, тақрибан чаҳор ҳазор байт, дар соли 1327 ҳичрӣ дар Самарқанд таъ ёфта буд. Имрӯзҳо дар садади тартиб додани девони дувум аст¹.

Боби «Ҳо»

– 131 –

МИРЗОНАЗРИДДИН ҲОДИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1246 – вафот 1309 ҳичрӣ.

(Аз девонаш)

Зи ҷӯши гирия аз ҳаҷри ту мижгон шуд сапед ин ҷо,
Ки чун абри сияҳ аз мавҷи борон шуд сапед ин ҷо.
Дили худ бар умеди ваъдаат кардам кабоб он сон,
Ки чашм аз интизорӣ чун намакдон шуд сапед ин ҷо.
Чӣ имкон аст, гардад муртафиъ савдои ҷом аз май,
Саводи дил зи мавҷи гирия натвон шуд сапед ин ҷо.
Сабоҳи айши моро шомӣ ғам дар остин бошад,
Шаби ғам аз барои рӯзи ҳичрон шуд сапед ин ҷо.
Бувад маҳви тамошоӣ ҷамолат дидаи Ҳодӣ,
Зи ҷӯши рақс ҳамчун чашми қурбон шуд сапед ин ҷо.

* * *

Дил ҷӣ сон пинхон кунад ҳар лаҳза оҳи хешро,
Дона чун бар хештан дуздад гиёҳи хешро?
Баски шаб кардам чу сайқал бо қадӣ ҳам изтироб,
Сохтам ойна сангӣ тақягоҳи хешро.
Дар бузургӣ бояд афкандан зи сар тоҷи ғурур,
Мева дар болидан андозад қулоҳи хешро.
Тухмати раҳме ба худ бигзору хуни ман бирез,
Метавон бо хуни ман шустан гуноҳи хешро.
Қода натвонад ба гарди чилваӣ шавқам расид,
З-ин сабаб гум мекунам ҳар лаҳза роҳи хешро.
Баски шаб додам зи ғам ҳокистарӣ худро ба бод,
Аз нафас ойна кардам субҳгоҳи хешро.

1. Баъд аз тартибу табиъии ин маҷмӯа Васлӣ 29 уктабр марҳум, 30 мад-фун гардид, соли 1925.

* * *

Ба осоиш расонад инқилоби чарх нодонро,
Ба вазъи чунбиши гаҳвора роҳатҳост тифлонро.
Ба завқи чон мадеҳ аз дасти чон домони чононро,
Тавон омӯхт аз парвона тарзи додани чонро.
Дар ин маҳфил гарат чамъияти дил муддао бошад,
Нафас дар қайди дил бигзору бар ҳам банд мижгонро.
Зи чангат бо ду олам нақди фурсатро мадеҳ, Ҳодӣ,
Надомат суд надҳад ҳеч гаҳ шахси пушаймонро.

* * *

Сафои чехраи гулгуни ӯ шароби дил аст,
Хаёли лаъли лабаш оташи кабоби дил аст.
Дил аз каманди алоиқ намераҳад бе ишқ,
Гузастан аз ду ҷаҳон кори печутоби дил аст.
Тавон зи зоҳири мо хонд ҳоли ботини мо,
Шикастарангии мо фарде аз китоби дил аст.
Тавон зи ишқ расидан ба коми дил, Ҳодӣ,
Ки дасту пой раҳи дӯст изтиробӣ дил аст.

* * *

Бар адӯ пушт накардан сипар аст,
Теғи хунрези далерон чигар аст.
Нашмарад кас ҳунар имрӯз ба ҳеч,
Дар шумор он ки кунун ҳаст, зар аст.
Ҳӯи хуш бо ҳама кас месозад,
Ҳезуми оташи гул ҷӯби тар аст.
Сари мову раҳи ёрони азиз,
Пойи ин роҳ гузаштан зи сар аст.
Бетааллук равад осон зи ҷаҳон,
Сабуқӣ роҳилаи ин сафар аст.
Сарви бустони муҳаббат оҳ аст,
Чашмаи кӯҳи ғамат чашми тар аст.
Тоб нагзошт дигар дар ҷое
Ин чӣ тоби руҳу тоби камар аст?
Ҳунаре нест ҳунарвар гаштан,
Ба ҳунар фаҳр накардан ҳунар аст.
Мебарад гиря кудурат аз дил,
Софии ойина аз чашми тар аст.
Сухани ҳасм ту наштида шумор,
Сипари теғи забон гӯши кар аст.

Чй ғам аз марғ, чу ёрон рафтанд?
Нақши по қофилаи ин сафар аст.
Фикри сомон накунӣ дар раҳи ишқ,
Ки дар ин марҳала сар дар хатар аст.
Гарчи бас қадри сухан ҳаст баланд,
Хомушӣ ҳодии ҳарфи дигар аст.

* * *

Баъди мурдан нишони мо сухан аст,
Оташи корвони мо сухан аст.
Гардад аз вай чароғи мо равшан,
Халафи дудмони мо сухан аст.
З-ӯ шавад қадри мо магар равшан,
Нури шамъи забони мо сухан аст.
Макун, эй гулшанам, ба худ таклиф,
Боғи мо, бўстони мо сухан аст.
Фикри маънӣ шудааст фикри маош,
Чй кунем? Обу нони мо сухан аст.
Пеши мо чуз ба нақди ҳуш маё,
Ки матоъи дукони мо сухан аст.
Баҳри ёрони кадрдон, Ҳодӣ,
З-ин сафар армағони мо сухан аст.

* * *

Дар чехраи бешарм нишоне зи ҳаё нест,
Туф бод бар он рӯ, ки дар ӯ оби ҳаё нест¹.
Аз зулли тамаъ раст, ҳар он кас, ки ба кам сохт,
Шаҳрест қаноат, ки дар он номи гадо нест.
Розӣ ба дилозории ёрон натавон буд,
Аз ҳамнафасон, шукр, касеро ғами мо нест.
Ҳодӣ, чй кунӣ шиква шабу рӯз зи пирӣ?
Ҳастат ба асо дастрас, ар қуввати по нест.

* * *

Ба тоқи абруи нозат зи хол зоғ баромад,
Зи рашк дар дили зорам чу лола доғ баромад.
Зи моҳ машъале афрӯхт боғбони баҳорон,
Магар нигори ман имшаб ба сайри боғ баромад?
Магар зи чехраи чун офтоб парда гирифтӣ,
К-аз оби хичлати худ нола аз чароғ баромад.

1. Албатта бояд дар қофияи матлаъ хатое бошад.

Ба маҳфиле, ки набудӣ чу шамъ, Ҳодии маҳзун
Чунон гудохт, ки дуди дил аз димоғ баромад.

Вазни ин ғазал ҳар ду мисроъ мафӯзилун фаъилотун,
мафӯзилун фаъилотун. Вазни ғазали оянда ҳар ду мисроъ
муфтаъилун фоъилот, муфтаъилун фаъ.

Тоби рухаш моху офтоб надорад,
Бесабаб ин чарх печутоб надорад.
Номаи пуршикваам надошт чавобе,
Буд бачо, ҳарфи ҳақ чавоб надорад.
Нест ба чуз ҳарфи дӯст дар вараки дил,
Дафтари ойна фаслу боб надорад.
Сохтагӣ дар ниҳоди машраби мо нест,
Вусъати саҳрои мо сароб надорад.
Роҳати дасти тихӣ завол набинад,
Соия ин бед офтоб надорад.
Тақя ба рӯи ҳасир низ тавон зад,
Хонаат ар фарши моҳтоб надорад.
Қиссаи Ҳодӣ бихон зи сафҳаи рангаш,
Ҳарфи ҳамӯшист ин, китоб надорад.

Мирзоназриддини Ҳодӣ дар Самарқанд таваллуд ёфта, дар
Бухорову Самарқанд касби камол намуда, дар авоили ҳол ба
дарбори амир Музаффар чаҳор сол ба хидмати нависандагӣ
иштиғол варзида, баъд аз он истифҳо додаву узлат ихтиёр
карда, дар Самарқанд ба таълими атфол, хусусан дар ҳусни
хат иштиғол варзида, аз мактаби тарбияш хеле ҷавонони
соҳибқалам расидаанд. Дар таълимгоҳаш тоифаи занон ҳам ба
катори мардон хатту савод омӯхтаанд. Баъзе аз он занони
хушнавис ҳоло ҳам дар қайди ҳаётанд, меғӯяд.

Мумоилайҳ дар форсӣ ва туркӣ суҳансарой карда, лекин
девони мураттабаш, ки ба хатти худ табиӣ карда будааст,
дар миён нест. Фарзанди рашидаш Муллофаҳриддини Роҷӣ
мусаввадаҳои ашъорашро аз дасти мардум ҷамъ карда, де-
воне дорои тақрибан 3500 байт тартиб дода, дар соли 1331
ҳиҷрӣ дар Самарқанд ҷоп кардааст.

Мирзоҳодӣ «Анвори суҳайлӣ» («Калилаву Димна»)-ро
тамоман ба форсӣ назм намуда, лекин нусхаи ин ҳам аз ми-
ён рафта. Китоби мазкурро меҳостааст, ки ба туркӣ низ ба
назм дарорад, лекин ба итмом муваффақ нашуда, вафот
кардааст.

Боби «Йо»

– 132 –

ХАЛИФА ОШУРМУҲАММАД ЯКДИЛИ БУХОРОЙ

Аз шуарои миёнаҳои асри 13 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Соғаркаши шароби тахури муҳаббатам,
Оҳанги «Рост» мекунам, ин аст ғайратам.
Сози «Ирок»-у «Савти Ачам» хушнамост, лек
Гирди «Ҳичоз» сурма кунад чашми барбатam¹.
Аз барқи шиква сабз шавад марғзори дил,
Метарсам аз рақиб, насозад шикоятam.
Обод бод хонаи пири муғон мудом,
Карданд сокинони дараш гармсӯхбатam.
Бо дӯстон мутеъаму бо душманон ба сулҳ,
Солори корвони ҷаҳони футувватam.
Эй сарви хушхиром, Худоро, тараҳҳуме,
Барпост аз ҳавои қиёмат қиёматam.
Ҳичроннасиби ламъаи хуршед гаштаам,
Чун маҳ намеравад зи ҷабин доғи кулфатam.
Нозам ба зӯри бозуи Якдил, ки дар азал
Шуд қобили таҳаммули бори амонатam.

Аз як баёзи дастнавис

Сафои соъидат паҳлӯ занад бар субҳи ид ин ҷо,
Зи рашки оразат меҳр аз шафақ дар хун тапид ин ҷо.
Ба марғ аз наъраи «во ҳасрато» зоҳид нашуд фориг,
Садо гардад дуболо аз зуғоли ҷӯби бед ин ҷо.
Нигоҳи шахси тасвир аз тамошо саҳт маҳрум аст,
Ки шайх аз бешуурӣ чилваи ўро надид ин ҷо.
Чӣ сон бо шуълаи идрок ҳампо гардадам воъиз,
Намедонам, тали барф аст ё мӯи сафед ин ҷо.
Зи хиссат анкабутосо макун сомони макрӯҳӣ,
Мағас дар риштаи омол мегардад қадид ин ҷо.

1. Қофияи ин байт назар ба қавоиди аслия маъюб аст, зеро дар ин ғазал «то»-и сокини моқаблаш мафтуҳ илтизом карда шудааст. Аммо дар ин байт «то» омадааст. Лекин мутаахирини усмонӣён ин ранги қофияхоро қабул кардаанд.

Фурӯғи шамс зулмат мешуморад дидаи хаффош,
Ба рағми рӯшноӣ гӯшаи хилват гузид ин ҷо.
Чӣ зуҳд аст ин, ки аз бедории шабҳо дар ин водӣ
Ба ранги пашша зоҳид хуни халқеро макид ин ҷо.
Руънатпеша баъд аз марг ҳам зинат ҳавас дорад,
Ки кирми пила з-абрешим кафанворе танид ин ҷо.
Таҷаддуд оризи аъёни мумкин буд, ман ғофил,
Ки дар ҳар гардиши чашме шавад олам ҷадид ин ҷо.
Барои пурсишам он сарви хушрафтор меомад,
Ки чашмам ранги қумрӣ з-интизораш мепарид ин ҷо.
Зи шавқи нозуки мардафкани сайёди айёре
На танҳо Яқдили шӯрида, чандин дил тапид ин ҷо.

Боз дар ҳамин замин:

Чӣ хуш, к-аз шомӣ ғафлат субҳи огоҳӣ дамид ин ҷо,
Сафо ранги кудурат шуст, ғам шуд нопадид ин ҷо.
Дари ганҷи маориф, к-аш хирад натвон кушуд, охир
Сарангушти ҳамон хуршеди ирфон шуд калид ин ҷо.
Зи оҳи булбули шӯрида лаъли ғунча меҳандад,
Ба дӯши нола мебандам аз он бори умед ин ҷо.
Мақор, эй яъс, андар синаи ман тухми нағмедӣ,
Ки нахли орзу аз бору бар хоҳад ҳамид ин ҷо.
Зи бӯи гул суроғи дилбари ноёб мекардам,
Навид аз қорвони нолаи булбул расид ин ҷо.
Шаҳодатгоҳи нозаш ранги берангӣ намеҳадад,
Ки тарҳи сад ҷаман қарданд аз хуни шаҳид ин ҷо.
Чӣ найранг аст дар болу пари он тоири ваҳшӣ,
Ки бо сад парфишонӣ метавон гуфт, орамид ин ҷо.
Сари худ мениҳад бар бистари зонуи осоиш,
Ба пойи ҳар кӣ дар роҳи вафо хоре халид ин ҷо.
Аз он хуршеди оламтоб шахсе нур мегирад,
Ки чун моҳи нав аз рӯи адаб гардад мурид ин ҷо.
Ҳаёлам сафҳа рангин мекунад имшаб, нағмедонам,
Магар ҳамчун рағи гул решаам дар хун давид ин ҷо.
Шуқуфтан қард гул аз ғунҷаи сарбастваи Яқдил,
Насими субҳи ишрат аз қадомин ҷо вазид ин ҷо?

Яқдил аз арбоби тасаввуф аст. Ҳамаи ашъораш бар
мазоқи ин тоифа ва ба услуби Бедил воқеъ шудааст.

Қисми дувум тамом шуд.

Ихтор аз ҷониби ҷамъкунанда:

Дар қисми дувум аз ашхосе, ки нақли намунаи адабияи эшон илтизом карда шуда буд (то дар тазкираҳо ва берун аз тазкираҳо), тақрибан чаҳорсад нафар, ки номи шоириро бардоштаанд, ба назар даромад. Лекин аз баъзе ашъори қобили нақл ба даст надаромад, манзумоти баъзе арзандаи арз набуд ва баъзеро осор ҳарчанд васатулҳол буд, аммо ба нақлаш дароз кардани китоб аз ҳаҷми мафруз муносиб дида нашуд. Бинобар ин ба нақли намунаи осори ҳамин 131 нафар иктифо рафт. Ҳамин порчаҳоро намунаи савияи адабияи ин давра метавон шумурдан.

С. А.

ЯК-ДУ СУХАН ДАР БОРАИ ҚИСМИ СЕВУМ

Қисми севуми ин маҷмӯа, чунончи аз ин пеш ваъда карда шуд, муштамил бар намунаи адабиёти нави тоҷик хоҳад шуд. Ин қисм адабиётеро, ки мо дар садади наклаш ҳастем, нав гуфтан нисбат ба адабиёти қуҳнаи сирф аст, вагарна услуб, тарзи баён, ифодаи афкор қардан дар зимни қасида, ғазал, қитъа, рубой ва амсолаш ва риояти вазну қофия бар вачҳи акмал, муболиға, ташбеҳоту саноиъи лафзия айнан ба тарзи қуҳна аст, (илло нодиран) танҳо мавзӯ филҷумла тоза аст.

Ин маърузот нисбат ба манзумот аст. Аммо дар қисми мансурот хеле порҷаҳои ҳақиқатан навро мутолиа хоҳем қардан. Ҳарчанд Аҳмад-маҳдуми Дониш (1242 – 1314 хичрӣ) дар боби адабиёти мансура хеле роҳи наву услуби тозаро ба илҳои даҳову истеъдоди фитрии ҳуд эҷод қарда, лекин ин равиш то соли 1905 милодӣ, яъне то инқилоби нахустини Русия шоиъ нашуда буд. Вақте ки инқилоби мазкур ба вуқӯ омада, омадшудӣ рӯзномачоту китобҳои тоза дар Бухорову Туркистон умумият гирифт, соҳибқаламони тозанавис ҳам ҷо-ҷо сар бароварданд. Бинобар ин мо сари таърихи адабиёти нави тоҷикро 1905 қарор додем.

Аз 1905 то 1917 мавзӯи адабӣ ба эътибори умумият ватан, миллат, дин, илму маориф буда. Ташвиқ ба муқобили ҳукумати мустабидда зимнан ҳуҷум ба уламо сароҳатан аз мавзӯҳои муҳиммаи ин давра ба шумор мерафт, аммо адабиёти ба эътибори мавзӯ инқилобии ҳақиқӣ баъд аз Инқилоби Уктабр қадам ба майдон ниҳод.

Бинобар ин мо ин қисмро ба ду ҳисса ҷудо қардем: ҳиссаи якум – 1905-1917; ҳиссаи дувум – 1917-1925, яъне то имрӯз.

*12 августӣ 1925,
С.А.*

АБДУРРАУФИ ФИТРАТИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1304 хичрӣ.

Ҳарчанд аз 1905 сар шуда дар ҷароиди хориҷа мақолоти форсӣ аз тарафи тоҷикон ба қалам омад, чунончи Мирхон Порсозода ба «Ҳаблулматин» менавишт ва аз тарафи Маҳмудхочаи Бехбудӣ ва дигарон китобҳои мактабӣ таълиф шуд, аммо ранги адабиёти нав гирифтани забони тоҷикӣ дар наср аз Абдуррауфи Фитрат оғоз меёбад.

1) «Мунозира»

Фитрат соли 1329 ҳ.к. – 1910 м. барои таҳсили улум фироран озими Истанбул шуда, ҳам дар он сол асари якумаш «Мунозира»-ро навишта, нашр кард. Дар «Мунозира» низои ҷадиду қадимро тасвир намуда: Гӯё ки мударрисе аз мударрисони Бухоро аз роҳи Ҳиндустон озими Ҳичоз мешавад ва дар он ҷо бо як нафар фарангӣ дар бораи макотиби қадимаву ҷадида мунозира менамояд. Табиӣ, мударрис дар натиҷа мулзам мешавад. Ба ин восита хубии ҷадид аз қадим собит мегардад.

Дар муқаддима навишта:

Муқаддима

«Ҳамватанони азизам, миллати начибаи Бухороро пӯшида нахоҳад буд, ки муддатест ихтилофи ҷадиду қадим, ки мабдааш ба ҷуз иштибоҳкорию фасодангезии баъзе хондонони миллат чизи дигар нест, ватани муқаддаси моро фаро гирифта, ҷамоаи муттаҳидаи аҳолиро ба унвони ҷадиду қадим ду фирка ва ҳар қадомиро нохушнуди он дигар намуда!

Бадеҳист, ки сабаби умдаи хорию харобии мусулмонон нест, магар ҳамин ихтилофоти бемаънӣ! Бинобар ин ҳар кӣ худро ходими дини мубини ислом медонад, мекушад, то ин ихтилофи хонабарандозро аз миёни мо бухороиро бардорад.

Банда ҳам яке аз соликони ин маслаки муқаддас будам. Дар ин айём бо ҳикояте тасодуф кардам, ки муштамил аст бар мунозираи як нафар мударриси бухороӣ, ки озими ҳаҷ буда, бо як нафар фарангӣ дар Ҳиндустон дар бораи усули ҷадиду қадим. Аз он ҷо ки ҳикояти мазкура ин масъаларо

ба таври акмал ҳал намуда буд, хостам, ки ўро ба сурати як рисола, аммо ба таври муховараи бухороиён тартиб дода, нашр намоям. Шояд бад-ин васила ҳамватанони мухтарамии ман аз ҳақиқати масъалаи матраҳшуда тарки ихтилофоти бемавқияро гуфта, ҳама билиттифоқ ба тариқе, ки ҳақ аст, иқдом намоянд».

Дар ин китоб мударрис дар авали қор бисёр дурушт меояд. Ҳеч чизро намефаҳмад ва фаҳмидан намехоҳад, мусоҳибаширо як мардакаи қофири беилму дониш мепиндорад, истихзо мекунад... Дар натиҷаи чараёни табиӣ мунозира дар охир мударрис меғояд: «Шумо хуб марди донишманде будед, воқиян тамоми дардҳои ватану миллати моро ёфта, илочашро ҳам некӯ баён намудед. Зотан мо низ дар бораи ин ки аввалин наҷотдиҳандаи мо илм аст, мухолифат надорем. Иштибоҳи мо дар мактаби ҷадид ва таҳсили улуми ҳозира буд, ки инро ҳам бо қамоли хубӣ рафъ намудед. Аз мусоҳибаи шумо зиёда масрур гардидам. Акнун мураҳхасӣ меҳоям. Фарангӣ – Худо ҳофизи шумо!»

«Мунозира» дар замони худ бисёр таъсири хубе кард. Аз як тараф мухолифинро аз хоби ғфлат нимбедор карда, ба тақфири ду-се нафар осон-осон аз пой наяфтодани усули ҷадибро филҷумла имо намуд. Аз тарафи дигар синфи авому ҷавононро ба тарафи усули ҷадида кашида, инқилобе дар афкор овард.

«Мунозира» 42 сафҳа буда, дар Истанбул ба соли 1327 аз тарафи соҳиби асар нашр шудааст.

2) «Сайҳа»

Асари дувуми Фитрат «Сайҳа» аст. «Сайҳа» дорои 16 саҳифаи кӯчак буда, муштамил бар панҷ ғазал ва шаш банд таркиббанд аст.

Ғазал аз «Сайҳа»

Эй модари азизи ман, эй хиттаи Бухор,
Эй бо ту ифтихораму в-эй бо ту эътибор.
Эй кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз,
Саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор.
Арши шараф, сипеҳри саодат, бихишти адл,
Лавҳи сафо, ситораи из, бурҷи иқтидор.
Рӯҳӣ, чаро чу қолбади мурда мондай
Зери суми сутури ду-се дунӣ нобакор?

Аршӣ, валек хоки ҷаҳонӣ ба ҷашми ман,
Имрӯз дар заминату бинам ғитода зор.
Охир, на дар бинои адолат будӣ асос,
Охир, на дар асоси мурувват будӣ мадор?
Эй он ки аз ту буд қароре замонаро,
Баҳри ҷиат замона ҷунин қард беқарор?
Уммедгоҳи халқи ҷаҳон будӣ, хол ҷист?
Аз ҳар касе барои ҷӣ гаштӣ умедвор?

Аз «Сайҳа» Таркиббанд

1

Эй боди сабо, сӯи мани зор надидӣ,
Яқбора ҷӣ шуд, к-аз мани ғамнок рамидӣ?
Ҷуз зикри нақӯи ту набурдам ба забон ман,
Боре ту бигӯ, аз мани мискин ҷӣ шунидӣ?
Ту саҳнаи ҷавлонғаи ҳар хавфу раҷой,
Ту соҳаи мазруъаи ҳар биму умедӣ.
Бӯе набарад аз гули мақсуд ба олам
Он кас, ки ту дар кохи димоғаш навазидӣ.
Вобастаи занҷири тааллум бувад он зулф,
К-аз лутф ту рӯзе ба ҳавояш напаридӣ.
Қу он ки зи по монду ту дасташ нағирифтӣ?
Қу он ки ба раҳ хуфту ту нозаш накашидӣ?
Маъюс нарафт, он ки ту рафтӣ ба ризояш.
Маҳрум намонд, он ки ба вақташ ту расидӣ.
Бас рӯҳи аламнок, ки гаштӣ ту муъинаш,
Бас қалби пароканда, ки баҳраш ту давидӣ.
Охир, суи мо низ, Худоро, назаре кун,
Боз ой, барои дили мо ҳам сафаре кун.

2

Бинмо саҳаре азми тавофи ватани ман,
Ах-ах, ҷӣ ватан сачдағаи ҷону тани ман.
Ҳам маъмани осоишу иззу шарафи ман,
Ҳам Каъбаи ман, қиблаи ман, ҳам ҷамани ман.
Он к-аз ғами ошуфтагии ҳоли харобаш
Оғушта ба хун асту хароб аст, тани ман.
То панҷаи зулми дигарон дод харошаш,
Чок аст зи сарпанҷаи ғам пираҳани ман.
Он к-аз пайи тахлиси гиребони ҳаёташ
Дераст ғитодаст ба дӯшам, қафани ман.

Рав, чабҳаи табчил фурӯ мол ба хокаш,
Зан бўса ба девору дараи аз даҳани ман.
Аввал бирасон аз тарафам арзи дуоро,
В-он гаҳ бинамо лобаву баргӯй: «Бухоро!»

«Сайҳа» дар Истанбул дар соли 1329 аз тарафи муҳаррираш нашр шудааст.

3) «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ»

Асари севуми бародар Фитрат «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ»-ст. Дар ин китоб аҳволи умумияи Бухоро бо овардани мисолу намунаҳо тасвир меёбад. Муҳаррир дар ин масъала ҳар чӣ мегӯяд, аз забони сайёҳи ҳиндӣ мегӯяд: Гӯё як нафар сайёҳи ҳиндустонӣ Бухорову музофоташро саёҳат мекунад, бисёр воқиъаҳоро мушоҳида менамояд. Натиҷаи машҳудоти худро ба шакли китоб меандозад.

Дар муқаддима аз забони сайёҳи ҳиндӣ навишта шудааст: «Чанд сол пеш аз ин яке аз мардуми Бухороро дидам ва аз чигунагии аҳволи ин шаҳр пурсидам. Он қадар мадҳу сано гуфт, ки аз он дам эътиборан зиёрати он шаҳро вачибаи зиммаи худ шумурдам, то ҳамин сол фурсатро мусоид ёфтам ва ба азви мақсади худ шинофтам. Дар аснои роҳ чизи қобили зикреро надидам, то ба дохили шаҳр расидам. Дар зарфи чанд моҳ аҳволи Бухорову бухороиёнро тадқиқ кардам ва ба аксари қорҳои инҳо воқиф гаштам. Бо қамоли бадбахтӣ метавон гуфт, ки бухороиҳо на танҳо бо заволи умумии олами ислом иштирок варзидаанд, балки баъзе аз таъвоифи исломиро низ ба мағоки ғайрат кашиданд.

Пеш аз ин ки ба тафсири ин саёҳат шурӯъ намоям, лозим аст, ки фикри иҷмолиро, ки аз ин саёҳат дар бораи Бухорову бухороиён ҳосил кардам, навишта, қориёни муҳтарамро иҷмолан ошноӣ аҳволи эшон гардонам:

Ҳамагӣ мардумони Бухоро се қисманд: уламо, умаро ва фуқаро. Дар ин ҷо аҳволи ҳар қадоми инҳоро иҷмолан зикр менамоям:

Уламо

Маълум аст, ки Бухоро дар замони собиқ уламои мутабаххир ва фузалои муктадир хеле мерасонид. Ҳар рӯз як Бӯалӣ, Форобӣ, Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ ва

Улуғбеки дигареро ба майдони мусобикат медавонид. Ба ин восита овозаи шарофати худро овозаи гӯши ҷаҳониён ме-гардонид. Қариб дусад сол мешавад, ки қимати алияи худро гум намуда, пас аз вуруди Мирзочони Шерозӣ уламои Бухоро ба хондани ҳавошӣ, ки иборат аз тадқиқи алфоз аст, майл карда, кам-кам он кадр ба ривочи ин таҳсили бефоида кӯшидаанд, ки номи таҳсили фоиданокро ҳам аз хотири худҳо баровардаанд. Соири туркистонҳо низ, ки таҳсили худро дар Бухоро мекарданд, бо бухороиҳо муштарақан ба мағоки ҷаҳлу ғафлат афтода, оқибат ситораи осмони маданият, саҳифаи мунаввари китоби инсоният, яъне Туркистонро ба ҳолате, ки забони дӯсту гӯши душман аз гуфтану шуниданаш мешармад, мубтало намудаанд.

Ҷамъае, ки имрӯз аз улуми ҳақиқия чизе надорад, бист сол таҳсил, бист соли дигар дарсгӯӣ карда, баъд аз он ба мансаби муфтигӣ расида, боз мутолиаи кутуби арабияро мушкилу худро ба истиъмоли фикрӣ форсия маҷбур ме-донанд, мақоми ҷалили рӯхонияти Бухороро гирифтаанд. Ин ҷамъа амрҳои илоҳиро тобиӣ раъю мақсади худ дони-ста, ба ранге ки хоҳанд, оят тафсир мекунанд, ҳадис мебо-фанд. Чунончи дар мавқияш ҳам тафсилян менависем, дар ҳолате, ки худашон иртиқоби ҳар гуна зулму гуноҳро ме-кунанд, ҳамеша менишинанд, то авоме бечораро ба андак гуноҳе кофир гуфта, зеро лағад бигиранд. Ҳамин ҷамъа аз тарафи ҳамагӣ авқофи Бухороро аз ғайри шартӣ воқиф нӯши ҷон менамоянд. Аз тарафи дигар аҳолии мискин, ки номи таҳсили фоиданокро ҳам нашунидаанд, буду нобуди худро ба номи шогирде фидои онҳо месозанд.

Умаро

Ин фирқаи мудҳиша ҷафат ба дастҳои як бахти бешуур савори саманди ҳукмронӣ гашта, бо саргармии тамом мол, ҷон, ирз, номус, шарафу ороиши раъияти бадбахтро поймол менамоянд. Ҳайати умумияи ин ҳокимони пуриктидор аз ду тоифа, ки ҳеҷ вақте шӯёнӣ эътимоди ҳеҷ касе намегар-данд, фароҳам расида, қисме ҳокимзодагонӣ ҷоҳил, ки ҳангоми ҳукумати падар ба анвоъи сафоҳату бебоқӣ маи-шат карда, аз тамоми фазои инсонӣ, ҳатто аз ҳатту саво-ди зарурӣ ҳам бебаҳра мондаанд, қисме ҳам аз тоифаи ат-тору баққол ки саодати дорайнро ба шикампарварӣ мунҳасир ва таҳсили илму фазлро фазлаи вазоифи инсонӣ

медонанд, ба ҳам омада, ҳар кадом ба василаи ачибе ба маротиби олияи ҳокимӣ расидаанд.

Ин азизон мактаб надидаанд, қавонини ҳукмрониро нашунидаанд, одобу маросими маъмуриятро намедонанд. Миллат чӣ сон тараққӣ мекунад, мамлакат чӣ гуна маъмур мегардад, хизонаи давлат чӣ тавр обод мешавад, аз хотирашон нагузашта. Вазифаи як ҳоким биннисба ба раиат чист, ҳуқуқи раъиат ба ҳоким кадом аст, абадан нашунидаанд. Лекин ҳамин ки номзади як вилоят шуданд, маншури ҳукумати он чоро бароти оташи дӯзах ё таъзираи яғмогарӣ пиндошта, бо ҳамаи атбоъу дӯстони худ монанди лашкари бало ба он сарзамин фуруд омада, аз аҳолии бадбахти он ҷо ҳар чӣ нафсашон хоҳад, мегиранд ва ба ҳазинаи ҳазрати подшоҳ ҳам ҳар чӣ инсофашон қабулад, месупоранд. Касе низ боиси ин дарёгирию қатрабахширо аз онҳо намеурсад.

Аҳоли

Ин бечорагон айбе надоранд, аз ҳар ҷиҳат мустаъидданд, фақат ҳамин қадар ҳаст, ки «намедонанд». Ҳоло хуб аст, тафсиلى аҳволи инҳоро ба зимни мақсад ҳавола карда, шурӯъ намоям».

«Сайёҳи ҳиндӣ» бисёр дардҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Бухоро ташреҳ мекунад, фақат ба забоне, ки аҳолии одии Бухорову тоҷик ба осонӣ мефаҳмад. Воқияҳоеро тасвир менамояд, ки аҳолии Бухорову музофоташ амсоли онҳоро дар аҳди амирон ҳаррӯза медиданд.

«Баёноти сайёҳи ҳиндӣ» дар 128 саҳифа дар соли 1330 хичрӣ дар Истанбул табъ ёфтааст.

4) «Раҳбари начот»

Асари чаҳоруми Абдуррауфи Фитрат «Раҳбари начот» аст. Дар ин китоб ахлоку иҷтимоӣ баҳс меёбад. Дар сафҳаи 212 дар бораи вазифаи навъия менависад: Баъд аз навиштани байти машҳури «Банӣ Одам аъзои якдигаранд...»-и Шайх Саъдӣ мегӯяд:

«Ҳеч шубҳа нест, ки одамиён ба ҳар динею мазҳабе ва аз ҳар қавмею миллате ки бошанд, фарзандони як падаранду афроди як чинс, ба иборати дигар бародарони якдигар ҳастанд. Пас, лозим аст, ки бидуни қайду шарт бо ҳамдигар муҳаббату шафқат дошта бошанд, яъне дар миёни худҳо ухуввати умумияро барпо намоянд. Саодати дунявии ба-

шарро бе таъсиси ухуввати умумия камоле нахоҳад буд. Лекин одамиён аз ҳазорҳо сол то бад-ин тараф гоҳо ба тақозои эҳтиросоти ҳайвония ва гоҳо ба шумии ғалати муҳокимот робитаи умумияро бурида, бинои ухуввати башарияро вайрон намудаанд. Дарё-дарё хуни бародарони худро дар хок мерезанд, ҷаҳон-ҷаҳон хонаи ҳамчинсони худро вайрон менамоянд ва ҳанӯз ҳам чунончи бояд, пушаймон нагардидаанд, балки ҳар рӯз аз барои таҳриби хонумони якдигар асбоби тоза ихтироъ намуда, башариятро ба сӯи як таҳлукаи сахте мекашонанд. Бале, сабаби ин бародаркушиҳои чандинҳазорсолаи одамиён ду чиз аст: 1) хирс; 2) ғалати муҳокимот.

Муҳорибаҳое, ки аз бидояти хиркат то альён ба вукӯъ омадааст, ё аз барои мамлакатгирист, ё аз роҳи ихтилофоти динӣ ба фикри гирифтани мамлакати якдигар ҳарб кардан ва хуни миллионҳо афроди одамиро рехтан ба ҷуз хирсу оз чизи дигар нест. Аммо ба сабаби ихтилофоти динӣ ҷанг кардан ғалати муҳокимот аст, зеро маълум аст, ки дин барои таъмини саодати башарист. Одамиён агар лағоми тақлидро аз гардани иродати худ бурун андохта, аз рӯи кавоиди илму ақл тафаккуру муҳокима намоянд, динеро, ки ғоиданоктар аст, шинохта, қабул хоҳанд кард ва ба ин қадар худкушиҳо сабаб нахоҳанд шуд. Ин ҳам муқаррар аст, ки хирсу ғалати муҳокимот ҳарду низ нуқсони одамиён аст. Банӣ навъи башар то забуни хирсу асири тақлиданд, муҳол аст, ки ухуввати умумияро дар миёни худҳо тавонанд таъсис намоянд. Аммо вақте ки ноили камоли ҳақиқӣ гаштанд, ҳақро аз ботил, нафъро аз зарар фарқ карданд, хештанро аз тасаллути хирсу оз ва аз асорати тақлиду таассуб ҳалосӣ бахшиданд, он вақт ухуввати умумияро мумкин аст, ки дар миёни худҳо барпо намоянд. Инак нуқтаи охирини саодати дунявӣ ҳамин аст, ки саодати умумист...»

«Раҳбари наҷот» дар 224 саҳифа дар соли 1915 милодӣ дар Ленинград аз тарафи Мунзими Бухорӣ нашр шудааст.

5) «Оила» ё худ вазоифи хонадорӣ

Асари панҷуми бародар Фитрат «Оила» аст. Дар ин китоб мувофиқи исмаш роҳи интизоми оилаву вазоифи хонадорӣ баҳс меёбад. Дар дебочаи ин китоб навишта:

«Медонем, ки одамиён маданияттабъанд, яъне ба ҳукми табиат муҳтоҷанд, ки ба шакли як қабила ва ё ба сурати як

қавм ичтимоъ карда, тамоман дар сояи муовинати ҳамдигар зиндагонӣ намоянд. Ҳар кас ки аз доираи ҳамин қонуни табиӣ қадам берун гузорад, яъне орзуи узлати ҳақиқӣ намо-яд, бешубҳа маҳву нобуд хоҳад гардид. Раёи уламои таърих бар ин аст, ки одамииён дар ибтидои халқ шудан зарур будани ичтимоъро намедонистанд. Бинобар он монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ танҳо зиндагӣ мекарданд ва аз зиндагонӣ бисёр зарар медиданд, ҳам дар зери бори гарони мушкило-ти табиия ва ҳам дар муқобили ҳайвонҳои даранда ғайр аз ҳалок шудан чора надоштанд, ба мурури айём лозим буда-ни ичтимоъро фаҳмиданд. Аввалин ичтимоъе, ки карданд, ичтимоъи оила, яъне ичтимоъи аҳли байт буд. Ичтимоъи аҳли байтро оҳиста-оҳиста тараққӣ доданд, ичтимоъи қабила ва ичтимоъи қавм низ дар миёнашон пайдо гардид. Инак, аз ҳамин муқаддима доништа мешавад, ки ташкили оила, яъне ичтимоъи аҳли байт, ба иборати дигар, таъсиси хонадорӣ аввалин пояи маданияти бани Одам будааст.

Мебинем ва мешунавем, ки одамииён дар ҳар ҷое ҳар вақте ки ба сурати як қабила ва ё қавм ичтимоъу зиндагӣ карда бошанд, барои таъмини осоиш ва ҳифзи ҳуқуқи якди-гар низомею қонуне тартиб дода, ҷорӣ намудаанд ва аз рӯи он қонун амал карда, ба бахтёрию саодат расидаанд ва ҳамин ки дар миёнашон бетартибӣ роҳ ёфтаву беинтизомӣ пайдо шудааст, ломуҳола маҳву нобуд ва ё ақаллан безъти-бору залил гардидаанд. Ин ҳодиса ҳам табиӣ ва ҳам зару-рист, зеро одамииён табъан манфиатдӯстанд, ҳамин ки чанде аз инҳо як ҷо ҷамъ шуда, гузарон намуданд, ҳар кас ба ҳукми ин ки асири манфиати худ аст, меҳаҳад, ки ҳуқуқи дигареро таҷовузу ғасб намояд. Натиҷаи ин таҷовузу ғасб албатта беосудагию беинтизомист ва самараи инҳо ҳам бешубҳа маҳву нобудист. Инак, аз барои ҳамин таҷовузу ғасб албатта қонуне даркор аст.

Ҳоло ба мавзӯи аслии ин рисола, ки оила аст, бармегар-дем: Оила иборат аз шавҳару зану фарзанд аст. Ба иборати дигар оила иборат аз касоне, ки дар як ҷову дар таҳти раё-сати як шахсе зиндагӣ доранд.

Аз ҳамин таърифҳо доништа шуд, ки оила низ иборат аз ичтимоъи чанд нафар одамм будааст. Аз он ҷо, ки ҳар ка-доми инҳо ҳам одаманд ва бинобар он асири манфиати ху-данд, мумкин аст, ки яке ҳуқуқи дигареро таҷовузу ғасб намояд. Пас, барои пешгирии ҳамин таҷовузу ғасб дар миё-

ни афроди оила низ қонуне лозим аст. Ҳукамои қадим дар ин боб хеле кӯшишҳо карда, қонунҳо вазъ кардаанд, ки ҳайати умумияи онҳоро «Тадбири манзил» меноманд.

Дар дунё ҳеч қавме нест, ки толиби саодату иззат набошад. Саодату иззати ҳар миллат вобаста ба роҳату интизоми дохилии он миллат аст, ки дар он ҳам бе роҳату интизом оилаҳои он миллат сурат надорад. Дар ҳар ҷо, ки муносиботи оила боқуввату интизом аст, мамлақату миллат низ кавию мунтазам хоҳад буд. Ҳар гоҳ, ки мардуми як мамлакат ба сабаби бадахлокию пастфитратӣ ба муносибот оилаи худро сусту беинтизом намудаанд, даст аз саодати он миллат шустан ва балки дил аз ҳаёти он қавм бардоштан лозим аст. Ин аст, ки ҳукамои ҳозираи Фаранг низ доиман барои интизому роҳати оилаҳои миллати худ мекушанд, дар ин хусус садҳо китоб навишта, нашр мекунанд...»

«Оила» дар 192 сафҳа ба соли 1916 дар Боку аз тарафи Мирзоабдулвоҳиди Мунзими Бухорӣ нашр шудааст.

6) «Мусулмонони дорурроҳат»

Асари шашуми форсии бародар Фитрат тарҷумаи «Мусулмонони дорурроҳат» ном румони таърихӣ ва ҳиссиет, ки Исмоилбек Ғаспаронский муҳаррири рӯзномаи «Тарҷумон» дар Боғчарой ба забони туркӣ таъбу нашр намуда буд. Аз оғози ин китоб варақеро барои намуна нақл менамоем:

Оғоз

Имрӯз бо дӯстоне, ки дар Порис доштам, видоӣ намуда, ба азми зиёрати балдаи Андалус, ки дар замони қадим ҷавлонгоҳи бузургони уламои ислом буд, омодагӣ дидам. Фардо ба номи дӯсти дилнавозам Маргаритхонум як видоёнома навишта, савори оташароба шудам. Аз Порис баромада, ба сӯи кӯхистони Пирине роҳӣ гаштам. Кӯхистони Пирине сарҳади мамлақати Фаронсаву Испаниёст. Ҷониби шарқаш Фаронса ва ба тарафи ғарбаш Испониё, яъне Андалус мебошад. Фаронса хеле қитъаи бихиштанмунест, боғу бӯстонҳо, хиёбону майдонҳояш аз камоли латофату азамат тамошобинонро ангушти таҳайюр мегазонад.

Ҳангоме ки бо оташароба сар то сари ин мамлақатро тай мекардам, нигоҳам то қувват дошт, ба ҳар сӯ медавид, биноӣ харобею замини беҳосилеро намедид. Худ ба худ мегуфтам: Илоҳӣ, ҷӣ саодатест, ки ба ин миллати ғайур эҳсон

намудай. Дар муддати чихилу се соат ба нуктаи охирини Фаронса расида, дохили замини Испониё шудам.

Бочгирони давлати Испониё асбоби роҳи маро тафтиш намуданд. Яке аз бочгирон пурсид:

– Магар шумо аз арабҳои мағрибӣ ҳастед?

Ман: – На, балки аз аҳли Тошкандам.

Бочгирҳо: – ... Аз китъаи Туркистон... ҳаёли куҷо доред?

Ман: – Испониё.

Бочгир: – Он ҷо барои тичорат меравед?

Ман: – На, барои зиёрат.

Бочгир: – Ачабо... дар мамлакати мо ҷӣ зиёрате хоҳед кард?

Ман: – Ҳошо... мамлакати шумо дар назди мо мусулмонон мавқияи бузурге дорад. Мо ин китъаи маъмураро «Андалус» меномерем. Ин мулкро ғахвораи маданияти исломия мешиносем, биноан алайҳ сазовори зиёраташ медонем.

Бочгир: – Бале, дар мулки мо ҳанӯз осори исломия, ки шоёни зиёрат бошад, мавҷуд аст. Хуш омадед! Дар роҳи оҳан бисёр истодан намешавад. Агар фурсат мебуд, шуморо меҳмон мекардам. Шумо аз мусофирони нодир-улвучудед, дар ин мулк эҳтимол, ки ғайр аз шумо мусофирини тошкандӣ пайдо намешавад...

«Дорурроҳат» дар 87 сафҳаи бузург ба соли 1915 дар Ленинград аз тарафи «Китобхонаи маърифат», ки дар Бухоро таъсис ёфта буд, таъбу нашр шудааст.

– 2 –

ҲОҶӢ САӢӢИДАҲМАДҲОҶА СИДДИҚӢИ АҶЗӢИ САМАРҚАНДӢ

Таваллуд 1282 ҳиҷрӣ.

Осори муҳиммаи Аҷзӣ манзума аст. «Муколамаи ғуҷоъия» ном як асари мансур навишта бошад ҳам, таъбу наёфтаву мутолиааш муяссар нашудааст. Аз осори мумоилайҳ намунаворе нақл менамоем:

1) «Миръоти ибрат»

Шоир дар ин маснави ҳоби худро тасвир мекунад; гӯё ки дар олами хоб ба олами маданият меафтад, ба пире вомерӯрад, пир аз аҳволи Самарқандаш мекурсад. Дар

ҷавоб Самарканду аҳолияшро ба ранге, ки зоҳирбинони аз дунё беҳабар ақида доранд, тасвир менамояд. Тўтиё, ки дар он маҷлис ба қафасе андохтаву ба дарахте овехта буд, ба суҳанони ин хандаи истиҳзо мекунад. Хулоса, нахустин пир, ва он ғае тўтӣ нуқсоноти илмӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии Самаркандро ба далоили зоҳира исбот менамоянд ва агар бад-ин ҳол давом кунанд, оқибаташ ҷуз ҳалок дигар чиз нобуданро баён мекунад.

Шоир баъд аз дебоча менависад:

Қазоро як шабе дар бистари ноз
Кашидам чома, хуфтан кардам оғоз.
Чу оху рам гирифт аз чашми ман хоб,
Димоғ аз хушкӣ чун саҳрои беоб.
Ба маҳди арз он тифли шаби тор
Зи шири мохтобе буд саршор.
Кавокиб зинатафзои фалак буд,
Ту гӯӣ, субҳаи хайли малак буд.
Зи беҳобӣ зи роҳи бекарорӣ
Маро шуд кор бас кавкабшуморӣ.
Ба ҷойе хуфта, олам мезадам тай,
Тасаввур менамудам Рум то Рай.
Ғае дар Миср будам, гоҳ дар Шом,
Ғае дар бистар андар фикри ором.
Равон з-андеша ҳар сӯ реша чолок
Ба сони решаҳои беша дар хок.
Ба ёди хоб ман чун ташнаи об
Назар медӯхтам андар раҳи хоб.
Фурӯ шуд мохтобу шуд шаби тор,
Ману дар хештан печида чун мор.
Қубайли субҳу наздики саҳар шуд
Ба бозори сарам савдо дигар шуд.
Магар пӯшид чашмам чомаи хоб,
Аҷабҳо дидам аз ҳангомаи хоб...

Дар хотимаи ин маснавӣ менависад:

Назар бар ҳоли олам боз кардам,
Ба ҳар кас ин суҳан оғоз кардам.
Ба тарғиби улум эълон намудам,
Зи фан тавсифҳо чандон намудам.

Забони русро тавсиф кардам,
Барои хонданаш таклиф кардам.
Халоиқ ҳарфи ман эҳмол карданд,
Чу дидам, хешро помол карданд.
Гирифтам хомаро бар даст дар дам,
Шурӯи назми ин афсона кардам.
Кунам исбот то хосияти илм,
Халоиқро шавад то рағбати илм.
Касофатҳои нодонӣ намудам,
Чаҳолат чист? Нуқсонаш кушудам,
Бигуфтам, ҳар чӣ нуқсон дар миён буд,
Ба ин афсона гуфтам асли мақсуд.

«Мирёти ибрат» дар 20 саҳифа ба соли 1331 ҳичрӣ дар Тифлис аз тарафи муаллим Шақурии Самарқандӣ таъбу нашр шудааст.

2) «Анҷумани арвоҳ»

Маснавии дувуми Аҷзист. Дар ин манзума гӯё ки шоир пас аз адои ҳаҷ воридаи Миср мешавад. Аз он ҷо ба маҷлиси истихзори арвоҳ вомерхурд. Арвоҳи амир Музаффар – подшоҳи Бухоро ҳозир кунонида, бо ӯ мусоҳиба менамояд. Ӯ нуқсоноти худ, ғасоди аҳли дарбор ва бадкорихони уламои аҳди худро нақл мекунад.

Дар ин маснавӣ ба тавсифи Миср мефармояд:

Чӣ Мисре дар канори Нил барпост,
Саросар шакли хубу тарҳи зебост.
Иморатҳо баланд истода аз санг,
Шуда аз ҷурми онҳо осмон танг.
Шашу панҷ ошён ҳар як иморат,
Чӣ хушрангу чӣ зебо шаклу ҳайат.
Манору масҷид аз ҳар сӯ намудор,
Ба ҷойи гул расосаш¹ бурда бар кор.
Зи санги кӯҳ гашта кӯчаҳо фарш,
Малак тавсифи ўро бурда то арш.
Мадораш ҳар кучо дорулфунунҳо,
Аз онҳо гашта берун зуфунунҳо.
Ба фанну илм ҳар як бўалиранг,
Кунад бал дар фунун аз Бӯали нанг.

1. Расос – қалъагӣ, қалъӣ, қалъ.

Тромво, кунка берун аз шумора,
Фишонда суръати сайраш шарора.

«Анчумани арвоҳ» дар 22 саҳифа ба соли 1331 ҳичрӣ дар Тифлис аз тарафи муаллим Шакурии Самарқандӣ нашр шудааст.

3) «Айнуладаб»

(Матбуъ дар Самарқанд, 1334)

Аз осори Сиддикии Аҷзӣ «Айнуладаб» ашъори туркист, лекин дар охираш чанд порчаи форсӣ илова шудааст. Аз он чумла дар ҳаққи касоне, ки ба сабаби «Анчумани арвоҳ» мумоилайхро тақфир карданд, ин рӯбоиро навиштааст:

1

Куфрам ба даҳони халқ зоҳир нашавад,
Кофиркуни ман ачаб, ки кофир нашавад.
Ман ҳамчу мукаффирон мусулмон нашавам,
То ҳамчу ман он чамӯа кофир нашавад.

2

Чамъе, ки маро ба айбу нуқсон бинанд,
Он айб ба шаъни хеш пинҳон бинанд.
Онҳо, ки маро ба зуъм тақфир кунанд,
Рӯзе худро чу ман мусулмон бинанд.

3

Умрест ба ростӣ сабақ меҳонам,
Олӣ дарсе дар ин варақ меҳонам.
Аз ҳақгӯй забон кашидан куфр аст,
То чон дорам, каломи ҳақ меҳонам.

Асари дигари Аҷзӣ «Ганҷинаи ҳикмат» аст, ки намунаи он дар қисми дувуми ин маҷмӯа нақл ёфт.

– 3 –

РӯЗНОМАИ «БУҲОРОИ ШАРИФ»

Асари муҳимме, ки дар соли 1912 ба забони форсӣ ба майдон қадам ниҳод, рӯзномаи «Бухорои шариф» буд. Ин рӯзнома дар зери дасти таҳрири Мирзоҷалол Юсуфзодаи Қафқозӣ аз 1912 ёздахи март то 1913 дувуми январ яксаду панҷоҳу се адад баромада, баста шуд. Афсӯс, ки нусхаҳои

мудаввани ин рӯзнама дар дастам нест, то ки порчаҳои намуна нақл намоям. Танҳо шумораи дувуми ин чаридаро ба даст дорам, ки барои нишон додани забон ва тарзи баёни он аз сармақолааш сатре чанд эрод менамоям.

Ифтиҳо

«Ба тавфики Худо аз имрӯз шурӯ ба наشري мақсуд менамоям. Нашриёти мо иборат аз масоили мухталифа ба маълумоти мутафарриқа хоҳад буд, вале бояд ба тартиби вазъи таълим ибтидо намуд.

Аҳолии Бухорои шариф тоза-тоза ба воситаи васли роҳ ва қасрати мутараддидин меҳоханд аз авзои олам боҳабар бошанд. Мо агар ибтидо ба фалсафаи ҷадида ва сиёсат намоям, ба ҷиҳати ағлаб мушкил мешавад. Агарчи мардумони қобил ва олиму доно бисёр дорем, илло ин ки асли рӯзнама бояд нафъаш ом ва ғоидааш том бошад. Ашхоси уламо эҳтиёҷ ба таълими амсоли мо надоранд. Мо бояд муносиби ҳоли оммаи мардум суҳан ғӯем, салоҳи амри умумиро дар назар дошта бошем. Лиҳозо рӯзнамаи мо аввалан ҳар ҷо мумкин бошад, ба забони порсии сода навишта мешавад, сониян мақолаҳое, ки (ғайр аз ахбори олам) меҳохем дарҷ намоям, иборат аз муқаддамаи инсоният хоҳад буд, яъне таҳриси мардум ба илм ва ислоҳ намудани вазъи таълим...»

Ҷалол

— 4 —

МАҶАЛЛАИ «ОЙИНА»

Маҷаллаи «Ойина» аз соли 1913 моҳи овғуст то соли 1915 моҳи уктабр 68 адад баромадааст. Ин маҷмӯа дар забони туркӣ ва форсӣ дар зери масъулият ва таҳрири Маҳмудхоҷа Бехбудии Самарқандӣ дар Самарқанд таъмефт. Як мақола ва як шеър аз ин маҷмӯа намунагӯён нақл намудан муносиб афтод.

Аз Бухоро ба имзои Асъад ва ба унвони киноёт ва ба иқтибоси якчанд байти Ҳофизӣ Шерозӣ навишта шудааст:

Булбул ба шоҳи сарв ба гулбонги паҳлавӣ
Меҳонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ,
Яъне биё, ки оташи Мӯсо намуд рух,
То аз дарахт нуктаи таҳқиқ бишнавӣ.

Мурғони боғ қофиясанчанду базлагӯ,
То хоҷа май хурад ба ғазалҳои паҳлавӣ.
Ин қиссаи аҷаб шунав аз бахти вожгун,
Моро бикӯшт ёр ба анфоси исавӣ.
Соқӣ магар вазифаи Ҳофиз зиёда дод,
К-ошuftа гашт турраи дастори Мавлавӣ.

Аз ҷумлаи одот ин аст, ки дар мамлакати мо ҳақгӯӣ, ҳақшиносӣ ва ҳақпарастӣ маршрут ва марҳун ба бахшидани мол ва тафакқуди аҳвол буда, ҷунончи шундаву дидаем, ки ҳар гоҳ бузургон ба касе вазифа мебахшиданд, барои тамаллуқ ёро Сулаймони асру Анӯшервони даҳр меҳонданд ва агар он вазифа мақтӯ мегашт, ё ду-се рӯз аз мавъиди муқаррарӣ ба таъхир меафтод, он шахси бузург фавран аз либоси мусулмонӣ хориҷ шуда, Шаддод ибни Од ё Убайдуллоҳ ибни Зиёд мешуд.

Имрӯз дар пеши қозикалони мухтарами мо (дар ҷойи қазикалон муҳаррир нукта монда, мо тасреҳ кардем) ин одати ҷибиллиро ҳар кас ба раёулайи мушоҳида мекунад, ки ҳар рӯз, балки ҳар соат гурӯҳ-гурӯҳ уламо ба остонаи дорулқазо ба ҷиҳати талаби маъхаз ҳозир ва камари хидмат ба миён баста, ки вақфи миллатро бихуранд. Гурӯҳе садо мезананд, ки он вақфро мустаҳиқ моёнем, ҷамоъате ба овози шӯрангез мегӯянд: Ин маъхазро аз олами ғайб ба номи мо вазифа намуда буданд, чаро эшони қозӣ ба хилофи «Ло родда лиқазоиҳи ва ло муаккиба лимулқиҳи» кор баста, ба он дигар ҳавола намуданд? Гурӯҳе эшони қозикалонро Фалотуни даҳр медонанд, фирқае мушорунилайҳро ба бедимоғӣ нисбат медиҳанд, тоифае аз олами боло сухан меронанд, фирқае аз тахтуссаро нукта мезананд, хулоса ҳар зифаросатро ба ҳоли эшони қозӣ дил месӯзад.

Агар ба назари тааммуқ нигарем, шахсе вақфе намудаву аз он таърих дусад сол ё сесад сол гузашта, гӯё он вақф дар майдон ба овози баланд мегӯяд: Ҳар кӣ маро толиб бошад, бигирад. Уламои зишони мо дар он майдон доман ба камар зада, бо ҳам дар кашмакашу задухурданд. Ҳар гоҳ яке аз инҳо ғолиб шуд, ба қабзаи тасарруфи худ даровард, он вақт он мол ҳалолан таййибан насибаи ӯ мегардад, шартӣ воқифи бечора ҳам дар ин ҷидол аз гардани онҳо соқит мешавад. Инҳо, ки қариб сӣ соли умри худро ба таҳсили улум сарф кардаанд, маҳз барои ҳамин рӯз... оҳ-оҳ! Чӣ кунему

чй чора намоем, ки ба пайкари нозанини мамлакати мо
оташи чаҳолат боло гирифта, касе нест, ки ба оби
марҳамате ўро фуру нишонад.

Фард

Гўш агар гўши туву нола агар нолаи ман,
Ончи албатта ба ҷое нарасад, фарёд аст.

Иттифокан шахси ҳақгўе дар он миён пайдо шавад, ба
муқобили инҳо омада, ба ҳазор аҷзу одоб бигўяд, ки «Ин
валвала чарост ва ба ин дастархони шариат луқмаи шикоят
туъмаи кист?» дарҳол пеши назар бинад, ки қиёмат бар-
пост... Чунончи ҳар якро ин нидо сар мезанад, ки «Ту дар
миёнаи об ақиби сари ман афтодаию поро ба замин мезанӣ,
то гарду хок баланд шуда, ба чашми ман дарояд, пас, биё,
то луқмаи бузургатро ба қадри гўшат кунам ва тамоми
хушихову лаззатҳои оламро фаромўшат созам». Ҳамон дам
он бечораро меҳоханд аз либоси мусулмонӣ хориҷ ва ба
номаи аъмолаш «ҳозо ибнушшайтон» дарҷ созанд.

Фард

Дехкони солхурда чй хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ.

Марҳабо! Марҳабо! Муддатест тухми амал кориданд,
инак ҳосили онро бармедоранд. Боре кор ин аст, ки меби-
нем, вазъ чунин аст, ки медонем, ҳариф он ки дорем, сухан,
он чи шунидем.

Бувад оё ки дари майкадаҳо бикшоянд,
Гираҳ аз кори фурубастваи мо бикшоянд?
Агар аз баҳри дили зоҳиди худбин бастанд,
Дил қавӣ дор, ки аз баҳри Худо бикшоянд.
Дари майхона бибастанд, Худоро, маписанд,
Ки дари хонаи тазвиру риё бикшоянд.
Ҳофиз, ин хирқаи пашмина набинӣ фардо,
Ки чу зуннор зи зераш ба хафо бикшоянд.

Асъад

*(«Ойина», соли 1914, 1 март,
шумораи 19, сафҳаи 361-363)*

«Саёҳати фохта»

«Ойина», шумораи 30, сафҳаи 529-593, соли 1914, 17 май.

Гулҳо шукуфт, саҳни гулистон сафо гирифт,
Аз шохи сарв фохта бонги садо гирифт.
Аз чону дил шудам мутаваҷҷиҳ ба сӯи ӯ,
То бингарам, чӣ чӯяду дорад чӣ гуфтугӯ.
Меғуфт вай: Саёҳати офоқ доштам,
Бар дил басте аҷоиби гетӣ нигоштам.
Ҳомуну кӯху дашт гузаштам зи баҳру бар,
Ободшаҳр бас гузаронидам аз назар.
Чое расидам аз мадади бахти раҳнамун,
Дидам дар он диёр аҷоиб зи ҳад фузун.
Сар то сар инбисоту паёпай масаррат аст,
Ё раб, худ он диёр кучову чӣ роҳат аст?
Ҳар сӯ ҳазор зинату ҳар ҷо ҳазор зеб,
Аз дил ҳавои хуррами ӯ мебарад шикеб.
Фабрику корхона фузун дидам аз шумор,
Асбоби зиндагӣ ба дигаргуна гирудор.
Хурсанду шод хайли ҳалоиқ ба ҳар тараф,
Аз илми худ расонда ба кайвон сари шараф.
Ашхос ҷумла якдилу якрӯху якзабон,
Аҳвол алассаваост ба ҳар асру ҳар замон.
Самте макотиб аст ба сад шавкату шукӯҳ,
Атфол рух ниҳода зи ҳар сӯ ба сад гурӯҳ.
З-он ҷо қазо кашид маро сӯи арзи Рум,
Дидам мақоми меҳнату сарманзили ҳумум.
Қавме дароз карда ба озор дасти хеш,
Қавме фирор карда зи ҷойи нишастии хеш.
Қавме ба хок хуфта, ба тан решу ғарки хун,
Қавме зи по фитода, асири ғаму забун.
Қавме дигар ба кӯчаву бозор мустамад,
Қавме дигар зи рафтани номус дардманд.
Қавме зи молу мулк саросар ҷудо шуда,
Қавме зи ҷон ҷудо зи барои Худо шуда,
Баъзе фиғон кашида ба дарбори подшоҳ,
Бархе зи чарх баргузаронида тири оҳ.
Оташ фитод бар дилам аз оҳи зорашон,
В-аз дидаҳои пурнаму ҷони фиғорашон.
З-он ҷо ба сад малол расидам бад-ин диёр,
Тай карда роҳи дуру гузашта зи кӯҳсор.

Ин чо расидаму ба сарам ғусса сар гирифт,
 Зад шуъла оташу дилу чонам шарар гирифт.
 Дидам чамоахову бaсе маъшари касир,
 Яксар ба дасти ғафлату бедонишӣ асир.
 Бекор сад ҳазору маконшон сари раҳ аст,
 Аз хеш ҳеч як ба гумонам на оғаҳ аст.
 Не фикри дину не ғами дунё, на охират,
 Бо ҳамдигар на улфату не тарзи марҳамат.
 Аз ҳодисоти арз на вокиф, на гуфтугӯй,
 Не баҳри илм саъю тақопӯю ҷустуҷӯй.
 Савсан забон кушод, ки эӣ офариннаҷод,
 То инқизои даҳр бизӣ тандурусту шод.
 Хомӯш бош, баски дар ин варта ҳолатест,
 Аз банди ақл бар дили ҳар кас малолатест.
 Ин нолаи ҳазин бинавиштам, ки бишнаванд,
 Аз ҳар тараф зи ҳашму ғазаб таъна оваранд.
 Бархостам зи ҷой, Хатойӣ, бaсе ҳазин,
 Кардам ба ҷони ходими миллат сад офарин.

М.Н. Хатойии Самарқандӣ

Хатойӣ, Мулломуҳаммад Нурмуҳаммадзодаи
 Самарқандист, ки собиқ муаллим буд, ҳоло ба хидмати ад-
 лия машғул аст.

– 5 –

ТОШХОҶА АСИРИИ ХУҶАНДӢ

Вафот 1334 ҳичрӣ.

Асирӣ ашъори ояндаро ба муносибати низоӣи ҷадиду кадим тасвид кардааст.

Муқаддима

Зихӣ, тариқи муқаддас раҳи усули ҷадид,
 Пайи вусули макосид ҷу саъйи роҳи ҷадид.
 Гузида расми муборак, нақӯтарин дастур,
 Ситуда қоидаи ақдасу низоми ҳамид.
 Зи ҳусни тарбияташ дар тамоми як-ду моҳ
 Закову ҳадс физояд ба кӯдакони балид.
 Зи қайди ҷаҳлу сифолат наҷот мебахшад,
 Ба боби маърифату илму дониш аст калид.
 Ба илми ҳандасаву ҳайат устод шаванд,
 Кунанд марказу ақтори арзро таҳдид.

Мағӯ чадиду макун эҳтироз аз дарсаш,
 Ки дилситони қадим аст дар либоси чадид.
 Шавад зи партави танвири меҳр эҷозаш
 Саводи шоми ту ҳамчун баёзи субҳ сафед.
 Кунад саноати тасвири кимиёасараш
 Миси вучуди туро миғфари тилои чадид.
 Дареғу дард, ки абнои даҳр чун хаффош
 Гуруҳи бебасаронанду ин ҳамон хуршед.
 Ба рӯи сафҳаи тазкор чун катибаи ном
 Намонда рангу нишоне зи олимони лабид.
 Шикоят аз кӣ кунам в-аз кӣ бо кӣ гӯям дод
 Зи сози бебасариҳои мункирони анид?
 Махон ту мактаби деринаро мумидди камол,
 Ҳазор мартаба 3-ин раҳ фаротар асту баъид.
 Куханбалои сияхҷоҳи маҳбаси атфол,
 Ҷаҳаннами аламу дӯзахи азоби шадид.
 Мухаббату мутааффин фазош чун зиндон,
 Ҳавои ӯ мутамозиҷ ба офат асту палид.
 Ба васфи лозими атфол дохилаш бингар,
 Савои зеру забар нест сокину ташдид.
 Ба ҷуз шалоқу адабҷӯбу силии устод
 Аз ин ҷафокада дигар чӣ ҳосил аст паид.
 Ҳазор сол бад-ин наҳҷ агар ҳичо хонӣ,
 Ба ғайри ҳаҷв аз он ҷо маҳоҳ гуфтушунид.
 Ҳамеша мардуми авбошро кунам такрор,
 Ҳамора бар сари такрор мекунам таъкид,
 Ки ин ҷунункада ҷойи шарорат асту фасод,
 На маъмани адабу не мақоми хулқи ҳамид.
 Зи вазъи тарбияташ эҳтироз вочиб дон,
 Ба ояту ба ҳадису хабар диҳам таъйид.
 Мағӯ, сиқоти Бухоро чадидро бастанд,
 Зи хавфи он ки насозад қадимро танкид.
 Бад-он тариқ, ки худ хондаанд, устоданд,
 Бад-ин тариқ нагирад ривочашон тазйид.
 Риёсат аст муроду ҳукуматиншой,
 Вагарна чист макосид зи зачру манъи чадид?
 Чи аъламу чи мударрис, чи муфтию козӣ,
 Ҳавопарасти ривочанду рутбаи ҷовид.
 Ту турраҳоти ракики муонидон машнав,
 Махур фиреб, ки ин худъа асту тарёбид¹.

1. Тарёбид – як навъи фиреб аст, ки ба чашмбандӣ адо намоянд. Доир ба «тарёбид» афсонаҳо бисёр аст.

Кадом роҳ, ки ақраб суи камол бувад,
Бад-он шитоб, ки ин аст роҳи сербарид.
Фигон, ки чумла ба қайди сафолатанд асир,
Чи олимони аъолӣ, чи фозилони рашид.

Дар соли 1330 ҳиҷрӣ 6 рабиъулавло иншод шудааст.

– 6 –

«ТАҲЗИБУССИБЁН»

Барои мактаби кироати форсӣ
Тартибкунандаи ин рисола фақир аст. Табъи аввал 1910,
Самарқанд, дувум 1917, низ Самарқанд. Аз ин рисола,
табъи дувум, сафҳаи 73.

Айёми баҳор

Айёми баҳору бомдодӣ
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Дар ҷониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.
Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯ,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби ҷӯ.
Навхоста сабза, гул шукуфта,
Наргис лекин ғанӯз хуфта.
Гул хурраму барги ток хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

*Аз «Таҳзибуссибён»
Табъи дувум, сафҳаи 86-87.*

Сахаргоҳон

Сахаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту ғунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Сахаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб.
Шумо ҳам дар наво оед бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
Сахаргоҳон гулистони дабистон
Тароватбахш бошад чун гулистон.
Чаро аз ин гулистон гул начинед,
Чаро дар кунҷи бекорӣ нишинед?
Биёед, эй шарикон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.

Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли маънӣ хор гардад,
Наёбад роҳи дунё бо диёнат,
Набинад аз касе рӯи иёнат.
Биёед, эй рафиқони маъонӣ,
Ба ҳам гардем чӯёни маъонӣ.
Зи илму маърифат гар баҳра ёбем,
Тавон бозуи нодонӣ битобем.
Вагарна чаҳл бар мо ҳамла орад,
Димор аз рӯзгори мо барорад.

– 7 –

«ҲИФЗУССИҲҲАИ АТФОЛ»

(Ғайриматбуъ)

Аҳмаду Юлдошу Ҳасан, Фотима
Дода ба дарси худашон хотима,
Вачдқунон ҷониби саҳро шуданд,
Рафта ба боғе, ба тамошо шуданд.
Буд дар он боғ зи ҳар гуна чиз
Аз гулу аз сунбулу аз мева низ.
Олуву ангуру турунчу хиёр,
Ҳарбузаву тарбузу себу анор.
Модагав азбаски ба нав зода буд,
Чаккаву қаймоқ ҳам омода буд.
Оши палав буду мураббои себ,
Мантуву угрову кабобу ҳасиб.
Аҳмади доно, ки накӯҳол буд,
Амрдихи зумраи атфол буд.
Гуфт ба атфол, ки эй дӯстон,
Манзили завқ асту сафо бӯстон.
Шод суи мазраъа чавлон кунед,
Ҳар ҷӣ ки хоҳад дилатон, он кунед.
Лек бибояд, ки ба тарзи таом
Ҳар ҷӣ ки гӯям, бикунед эҳтиром.
Гар на ба тартиб танаъум кунед,
Офияти хеш ҳама гум кунед.
Ҳар кӣ агар гуфтаи ман рад кунад,
Бар хушии ҷони ҳудаш бад кунад.
Хаставу бемор шавад оқибат,
Гиря кунад, зор шавад оқибат.

Ҳам фитад аз мачмаъаи печу тоб,
 Ҳам занад ўро Ҳасан аз эҳтисоб.
 Эй ки дилат ҳаст ба дониш гарав,
 Гуфтаи чун қанди ман инак шанав.
 Ош муайян куну авқот ҳам,
 То раҳӣ аз ғусса, аз офот ҳам.
 Субҳ яке, чошт яке, шом як,
 Ҳар шабу рӯзат сеvu ҳангом як.
 Субҳ агар ёфт шавад тухму шир,
 Хуб ғизоест, надорад назир.
 Чойи бақаймоқ пагоҳон х(в)аш аст,
 Шир чу чӯшонда хурӣ, дилкаш аст.
 Ҳон, нахурад субҳ касе мева ҳеч,
 Варна фитад дар шикамаш дарди печ.
 Чошт, ки ҳангоми ҳуши иштиҳост,
 Ҳар чӣ тановул бинамой, равост.
 Лек сабук хур ту ба ҳангоми шом,
 То накунад хоби ту мухтал таъом.
 Чакка, ки дидему даҳон шуд пуроб,
 Хуб бувад, хоса ба ошу кабоб.
 Мева зи ҳар қисм, ки бошад тамом,
 Андаки ў хуб пас аз ҳар таъом.
 Сихҳати худ дӯст бидоред агар,
 Гуфтаи ман гӯш кунеду зи бар.
 Ҷумлаи атфол ба ин панди нағз
 Гӯш ниҳоданд ба ҳушу ба мағз.
 Аҳд намуданд ба феълу амал,
 Чаҳл намуданд ба рафъи касал.
 Лек ба Юлдош наёмад асар
 3-ин ҳама гуфтори чу дурру гуҳар.
 Худсарӣ оғоз намуд аз нахуст
 Ҳар чӣ ки меёфт, ҳамехурд чуст.
 3-ин ҳама гуфтор тағофул намуд,
 Субҳ зи ҳар мева тановул намуд.
 Аз паси он зуд бинӯшид об,
 Аз паси он харбуза, в-он гаҳ кабоб,
 Алғараз ин худсари дур аз тамиз
 Хурд ба як рӯз чунин чанд чиз.
 Окибати кор ба ҳангоми шом
 Хаста шуд, афтод ба бистар тамом.

Печиши ишкам, қаю исҳол шуд,
Бедилу бетоқату беҳол шуд.
Гашт аз ин ҳодисаи пуралам
Шодии атфол мубаддал ба ғам.
Гуфт ба Юлдош Ҳасан аз итоб:
«Мекунам имрӯз туро ихтисоб.
Мекунамат хоҳиши аҳди нахуст».
Зад ба сараш силии саҳти дуруст.
Монд аз ин воқиъаи бемисол
Дар даҳани ҳалқ «Ҳасан зад» мақол.
Хомаи Айнӣ, ки бад-ин сон суруд,
Мақсади ӯ сихҳати атфол буд.

Бухоро, 1916.

– 8 –

ҚОСИМ ҚОРИЗОДА АХТАРИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1901. Дар соли 1917 моҳи апрел ба таъсири инқилоби феврили Русия ва талаби ҷавонбухориён амири Бухоро мир Олим фармоне барои ислохот нашр намуда, дар паси он ақсулҳаракат бароварда, чанде аз ҷавонбухориёнро ҳабс карда, 75 ҷӯб зада буд. Аз он ҷумла яке Мирзоназруллоҳ буд, ки ба таъсири 75 ҷӯбзарб қурбони нахустини роҳи озодӣ гардид. Қосим Қоризодаи Ахтар ба шаҳодати Мирзоназруллоҳи мазкур ин таърихро иншод карда буд:

Қитъа

Дар душманӣ муқобили як мушти некро
Баста миёни кину хусумат ҳазор зишт.
Дар ваҳшат омада пайи ҳадми бинои адл
Дар фарқи шахси раҳму мурувват заданд хишт.
Чандин нафар зи аҳли тараққидиҳони аср
Диданд зарбу лат зи ҳарифони сағсиришт.
З-он ҷумла як ҷаноби саодатмаоб буд,
К-ӯ ҷони хеш баҳри рифоҳи умум хишт.
Гирён зи мотамаш қалами синаҷоки мо
«Назруллаҳи шаҳид» ба таърихи ӯ навишт. (1335)

Ахтар дар қайди ҳаёт буда, дар риёсати бочхонаи Ҷумҳурияи Ўзбекистон мансуб аст.

БА ШАРАФИ ИНҚИЛОБИ УКТАБР

(Аз ҷомиғи ин авроқ – Айнӣ)

Эй машғали рахшони адолат, зи кучой,
к-имрӯз ба мой?
Торикии бедод зи гетӣ бизудой,
моно, ки зиёй.
Аз талғатат имрӯз баробар шуда бо ҳам
ҳар зодаи одам,
Дар байни банӣ навъи башар ишқ физой,
ту меҳргией.
Онҳо, ки ба болои раёёи ситамкаш
буданд чу оташ,
Хокистарашон аз ту шуд имрӯз ҳавой,
ту рӯзи ҷазой.
Дунёи куҳан аз қадамат зеру забар шуд,
дунёи дигар шуд,
Онҳо ки задандӣ ҳама дам лофи худой,
карданд гадой.
Ин қудрату ин сатвату ин шавкату ин шон
кас дид ба кайҳон?
Не, не, ту ҳамоно зи ҷаҳони дигар ой,
маҳбубаи мой.
Меҳнаткаши бечора пас аз дидани сад ҷабр,
эй воқияй Уктабр,
Аз макдами ту ёфт зи андӯх раҳой,
ту мурғи ҳумой.
Аз теғи ҷафо хуни бегунаҳон рехт,
чун оби равон рехт,
То чехраи гулгунаи таҳқиқ кушой
дар даҳри риёй.
Баҳри дили ёрони ситамдидаи мазлум,
меҳнаткаши маъсум
Дар даҳр абадудаҳр кунӣ ҳукмравой,
ҳам дер бипой!

– 2 –
МАРСИЯ

Аз тарафи чамъкунандаи ин авроқ тарчеъбанди оянда ба муносибати кушта шудани бародарам Ҳоҷӣ Ссирочиддин ба дасти амири Бухоро дар натиҷаи воқиъаи Қолисуф иншод шуда буд:

1

Турфа рӯзе ба сар овард казову қадарам,
Рафт аз ин ҳодиса рӯҳ аз тану нур аз басарам.
Хабаре омаду рафт аз дилу ҷон тоқату хуш,
Баъд аз ин кай шавад аз ҳушу дилу ҷон хабарам.
Хабар ин аст, ки бо теғи ситам кушта шуда
Додарам – қуввати рӯҳу дилу кути чигарам.
Аз ҳучуми аламам қуввати фарёд намонд,
То чунин дашнаи бедод фалак зад ба сарам.
Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

2

Баъд аз ин тоқату ором мапурсед зи ман
Баъд аз ин шодии айём мапурсед зи ман.
Субҳи шодӣ абадӣ дур шуд аз ман, пас аз ин
Ғайри шоми аламанҷом мапурсед зи ман.
Рӯзам аз шаб накунад фарқу сабоҳам аз шом,
Шабу рӯзу сахару шом мапурсед зи ман.
Реза шуд пайкарам аз шиддати андӯҳи алам
Асари шиддати олом мапурсед зи ман.
Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

3

Эй чафопеша фалак, нолаву фарёд аз ту,
Нест ҷое зи ту ободу диле шод аз ту,
Ҳар ниҳоле, ки дар ин боғ барӯманд шуда,
Канда гардида ба бедод зи бунёд аз ту.
Бод, эй модари айём, насиби ту ҳалок,
Ки ҳама меҳнату андӯҳу алам зод аз ту.
Дилу ҷону сару ҳушу хирадам рафт ба бод,
Хурдаам сахт чунон дашнаи бедод аз ту.
Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

4

Чамъ гардида ба як чой ситамгоре чанд,
 Ба кушишхона чунон ки саги хунхоре чанд.
 Даври як золими мурдори ситамгори сафех
 Гирд гардида ситампешаи мурдоре чанд.
 Гӯсфандвор ба ханчар зада сар инсонро,
 Бикашиданд зи хун соғари саршоре чанд.
 Чон супурданд ба анвоъи чафову зорӣ
 Чанд озурдадил аз дасти дилозоре чанд.
 Ҳам дар он маслахи аҳрор чигаргӯшаи ман
 Кушта гардида ба фармудаи ашроре чанд.
 Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
 Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

5

Ин шунидам, ки ду-се золими хунхори дурушт
 Дасти он хастаи мазлум бибастанд ба пушт.
 Раҳм н-оварда ба бечорагию бегунаҳиш,
 Мезадандаш ҳама дам, гаҳ ба лагад, гоҳ ба мушт.
 Ин ҳама зулм, ки он хукниҳодон қарданд,
 На ба ойини маҷус асту на кеши Зардушт.
 Ҳеч гаҳ мо нашунидем, ки инсонеро
 Бабр ё хирс ва ё хук бад-ин ваҳшат кушт.
 Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
 Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

6

Ё раб, он хонаи бедоду ситам вайрон бод,
 Ё раб, он маҳкамаи ҷавр мазористон бод!
 Ё раб, он тахт, ки шуд боиси бадбахтии мо,
 Реза-реза шуда, бо хоки сияҳ яксон бод.
 Ё раб, он тоҷ, ки зеби сари хунхоре шуд,
 Бо сари соҳиби худ зебдиҳи зиндон бод!
 Ё раб, он қаср, ки ишратгаҳи ҷаллодон аст,
 Пора-пора шуда, дар зери замин пинҳон бод!
 Ё раб, он зумра, ки имрӯз таҳаккум дорад,
 Дасти баста ба дари маҳкамаҳо ҳайрон бод!
 Ё раб, он муфтию он қозию он шоҳу вазир
 Сарнигун гашта, ба хуни ҳудашон ғалтон бод,
 К-ин ҳама зулм ба даврон ки бад-ин ваҳшат рафт,
 Баҳри омодагии ишрати он ҳазрат рафт.

Соли 1918, моҳи овгуст, Тошканд, Айни.

МАҶАЛЛАИ «ШУЪЛАИ ИНҚИЛОБ»

Ин маҷмӯаи ҳафтагӣ аз соли 1919, 10 април сар шуда, то соли 1921, моҳи декабр давом намуд. Мухаррири масъули ин маҷмӯа рафиқ Саййидризо Ализода буда, афкори Кумитаи иштирокини вилояти Самарқандро нашр мекард. Тамоми шуморааш 91 адад, ҳар нусха 8 сафҳа аст.

Намуна аз «Шуълаи инқилоб»

Мухаррир дар шумораи аввал дар сармақола, баъд аз он ки сабабу роҳи нашр шудани ин маҷалларо баён мекунад, менависад: «Инак, мо бо қаламҳои шикастаи худ ба майдони нигориш дохил мешавем, дар сурате ки ягона мақсаду маслаки мо хидмат кардан аст дар роҳи истиҳкоми Инқилоб ва Ҳукумати Шӯроӣ, мубориза намудан аст дар роҳи пойдории салтанати одилонаи иштирок. Мо қалам меронем барои озодию осоиши ранҷбарон. Мо суҳан меғӯем барои беҳбудию хайрияти ҳоли ситамкашон, мо ҳарф мезанем ба ҷиҳати ба даст омадани ҳуқуқи помолшудаи мазлумин барои расидан ба мақсади муқаддаси худ, мо қалами худро тез карда, бо душманону мухолифин то охири нафасамон муборизаву ҷиҳод менамоем ва дар ин роҳ аз ҳеҷ гуна мавонӣу таҳдид заррае намеандешем. Маслаки мо ҳаққу мо фидои ҳақ ҳастем!»

(Шумораи якум, 10 апрели 1919)

Суруди озодӣ (Марши ҳуррият)

1

Эй ситамдидагон, эй асирон,
Вақти озодии мо расид.
Муждагонӣ диҳед, эй факирон,
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

То ба кай ғусса хурдан ба ҳасрат?
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
Бас ҷафо, бас ситам, эй адолат,
Дар ҷаҳон ҳукмронӣ намо!

Нақарот:

Интиқом, интиқом, эй рафиқон,
Эй чафодидагон, эй шафиқон!
Баъд аз ин дар ҷаҳон ҳукмрон бод
Ҳуррият, адолат, рафоқат!

2

Ҳуни мо шуд ҳадар рӯзгорон
Бар муроди ду-се нобакор.
Бар муроди дили дӯстдорон
Ҷони ин нобакорон барор!

Дар ҷаҳон номи золим намонад,
Ҳам ҷафо, ҳам ситам, ҳам нифоқ!
Бар ҳама шахди шодӣ ҷашонад
Ҳуррият, ухувват, иттифок!

Нақарот:

Интиқом, интиқом, эй рафиқон,
Эй ситамдидагон, эй шафиқон!
Баъд аз ин дар ҷаҳон ҳукмрон бод
Ҳуррият, адолат, рафоқат!

3

Ҳар ситамкеши дун ҳурраму шод
Солҳо ҷоми ишрат кашид.
Дар шаби тираи ҷавру бедод
Ҳар ситамдида меҳнат кашид.

Окибат офтоби адолат
Бар сари бенавоён битофт.
Аз ҷаҳон нест шуд зулму зулмат,
Мустабид дар ҷаҳаннам шитофт.

Нақарот:

Интиқом, интиқом, эй рафиқон,
Эй чафодидагон, эй шафиқон!
Баъд аз ин дар ҷаҳон ҳукмрон бод
Ҳуррият, адолат, рафоқат! С. Айнӣ

(«Шуълаи инқилоб»,
шумораи 23, 8 декабри 1919)

Инқилоб

(Вазнаш ҳар мисроъ 4 бор фоъилун)

Буд чанде ба ғам мубтало шайху шоб,
Шайх дар тахлука, шоб дар печутоб.
Канда бунёдҳо чавру бедодҳо,
Синаҳо пур зи хун, дидаҳо пур зи об.
Фирқае бесабаб дар ниҳам, дар тараб,
Фирқае бегуноҳ дар балову азоб.
Фирқае ҳукмрон дар чаҳон беамон,
Фирқае ҳукмбар бесуолу ҷавоб.
Фирқае рӯзу шаб дар тапиш, дар таъаб,
Фирқае субҳу шом масти чоми шароб.
З-ин муҳолиф гурӯҳ мамлакат дар сутӯҳ,
З-ин муонид фирақ мулк дар истироб.
Ҳол ин гуна буд, хост шӯре ануд,
Кард кошонои мустабиддон хароб.
Ҳайратам даррабуд, к-ин чӣ ошӯб буд,
Омад аз ҳашт сӯ инчунинам ҷавоб:
Инқилоб, инқилоб, инқилоб, инқилоб,
Инқилоб, инқилоб, инқилоб, инқилоб!

С. Айни

(«Шуълаи инқилоб» шумораи 77, 8 нуёбри 1921)

— 4 —

«ҚУТУЛУШ» (Раҳой, наҷот)

Рӯзномаи «Қутулуш» аз тарафи маркази фиркаи ишти-рокиюни Бухоро пеш аз Инқилоби Бухоро дар Тошканд нашр шуда буд. «Қутулуш» аз 28 июни соли 1920 то 13 овғусти ҳамин сол 11 шумора бароварда, хидмати худро тамои кард, яъне ба Инқилоби Бухоро мушарраф шуд. «Қутулуш» ҳарчанд ба забони узбакӣ нашр мешуд, баъзан мақолаву шеърҳои форсии инқилобчӯёна ҳам ба ӯ дарҷ ме-ёфт. Аз ашъори нашрёфта дар он рӯзнома намунаҳо мео-рем:

Хитоб ба фуқарои Бухоро

Ҳезед, дӯстони гиромӣ, ғазо кунед,
Бо золимони миллати худ мочаро кунед.

Аз як қиём шӯри қиёмат бапо кунед,
Офокро намунаи рӯзи ҷазо кунед¹.
Хуни бародарони шуморо ки рехтанд,
Дар интиқоми хуни шаҳидон вағо кунед.
Оед дар зиёрати мазлумкуштагон,
Бар подшоҳи золими худ бад дуо кунед.
Имрӯз содиқони ватанро ки мотам аст,
Оед, иштирок ба рӯзи азо кунед.
Аз чавру зулм мулки Бухоро хароб шуд,
Ин мулкро зи дасти тааддӣ раҳо кунед.
Як ҷо шавед ҷамъу намоед иттиҳод,
Дар роҳи ҳақ вазифаи худро адо кунед.
Яъне ҳуҷум бар сари асҳоби чавру зулм
Боз овареду маҳшари кубро ба по кунед.
Ин гирудори зулм ба қаъри замин занед,
Рафъи ливои адл ба авҷи ало кунед.
Онҳо, ки хуни бегунаҳонро бирехтанд,
Гиред, дар ҷазои амал мубтало кунед.
Бо золимон амон надихед ин ки дарраванд,
Бо теғи интиқом сар аз тан ҷудо кунед.
Теғе ба фарқи чавруситамкардаҳо занед,
Раҳме ба ҳоли ранҷуаламдидаҳо кунед.
Овони саъю гоҳи талаб, вақти ғайрат аст,
Ҷони азиз сарфи раҳи муддаё кунед.
Бо азми хеш мақсади худро бароваред,
Бо дасти хеш ҳочати худро раво кунед.
Паймонаҳои пуршудаи зулм бишканед,
Кошонаҳои чавру ситам бар ҳаво кунед.
Шуд фурсате, ки хуни амирон ҳадар шавад,
Омад даме, ки ҷойи вазирон сақар шавад.

*Мазлум (Аҳмадҷон-маҳдуми
Ҳамдӣ Абӯсаъидзодаи Бухорӣ)
(«Қутулуш», нумраи як, 28 июни 1920)*

То ба кай?

Золимон дар даҳр меронанд даврон то ба кай,
Мешавад дар коми онҳо ҷарх гардон то ба кай?
Ҳокимони золими хунхор пайдо мекунанд
Ганҷҳо аз ранҷҳои бенавоён то ба кай?

1. Мағлаъи дувум баъд аз нашри ҷарида илова шуда буд.

Қозию миру амиру бою мулло нобаҳак
Хукмрон бошанд бар мо-бенавоён то ба кай?
Мекунанд аз номи дин мадјони чавру зулми хеш
Хукмрон бошанд бар мо-нотавонон то ба кай?
Аз барои суди ин ноҳақшиносон рӯзу шаб
Меҳнату ранчу зиён бинем моён то ба кай?
Аз чафои ҳокимони шаҳр бошад дар азоб
Косибу меҳнаткашу муздуру деҳқон то ба кай?
Эй ҳамиятманд авлоди Бухорои шариф,
Ин қадар бо ҳок мегардед яқсон то ба кай?
Зулми золибро бибояд барканед аз беҳу бун,
Ин ҳама дар кунчи зиндон кандани чон то ба кай?
Вақти он шуд к-аз чафокорон бигиред интиком,
Сабр месозед дар занҷири зиндон то ба кай?
Хез, то резем хуни золимон мардонавор,
Чанд биншинем, бошем ашқрезон то ба кай?
Ой, то бар хонумони золимон оташ занем,
Хонаи моро бисӯзонанд онон то ба кай?

*Мунзим (Мирзоабдулвоҳид Бурҳонзодаи Бухороӣ)
(«Қутулуш», нумри 2, 2 июли 1920)*

Як тахаттури алим

1

Бозам ба сар фитода ҳавои гиристан,
Пар мезанад дилам ба фазои гиристан.
Мамлуст косаи сарам аз дарди беҳудӣ,
Эй дида, андаке зи давои гиристан!
Овози зикри кулқули май, нағмаи рубоб
Хуштар наёядам зи садои гиристан.
Накшода лаб ба ханда, чу гул рехтам ба хок,
Эй сад ҳазор ханда фидои гиристан.
Ман сӯхтам барои Худо, дӯстон, маро
Як дам кунед тарк барои гиристан.
То ашқ қатрае бифишонад дар оташам,
К-имрӯз боз хаставу зору мушаввашам.

2

Ёди ватан гирифта саросар димоғи ман,
Заҳр уфканда зулм ҳаме дар аёғи ман.
Дар бешаи сиёҳи масоиб зи дасти чавр
Пинҳон шудам чунон, ки наёбӣ суроғи ман.

Оташ гирифта болу пари андалеби дил,
То ошёни зоғи фасод аст боғи ман.
Иблис тахт монда ба сахни бихишти ман,
Оташ ба ҷойи лола бароварда доғи ман.
Чун лола сар ба боди шукуфтан намедихам,
Зеро ки шуълазодаи зулм аст доғи ман.
Биншаста эътикофи ҷаҳими ситам дилам,
Афтодааст дар буни дандони ғам дилам.

3

Шуд бегунаҳ бурида сари дӯстони дил,
Дар хоку хун нишаст тани ҳамгинони дил.
Махзо, ба ҷурми ҳақталабӣ гаштааст, ох,
Торочи ҷаври зоғу заған ошёни дил.
Дар боргоҳи тираи пурхуни шоҳи ҷаҳл
Афтода санг бар сару оташ ба ҷони дил.
Ҳар шаб ба ҷурми ин ки тарафдори ростист,
Паҳлӯ занад ба ханҷари ғам устухони дил.
Курбони дастбастаи номи адолат аст
Дар пеши тахти зулм ҳаме хонумони дил.
Зулм аст, он ки хонаи моро хароб кард,
Зулм аст, он ки синаи моро кабоб кард.

4

Азбаски зулм сохта беобутоби мо,
Хун мечакад зи ҳар рақаи ҳар китоби мо.
Мамнуни дасти сокии Кавсар намешавем,
Аз хуни золимон надихад гар шароби мо.
Дурдикашони маҳфили адлем, ҳон, бизан
Аз ашки золимон намаке бар каботи мо.
Мутриб, ғирев соз, ки ҳар бор мерасад
Нохун ба ҷони ҷаҳл зи тори рубоби мо.
Мо сӯхтем хонаи оромӣ макро,
То равшанӣ диҳад ба ҳама офтоби мо.
Сози навои мо ҳама беруни парда аст,
Санг аст, қалби он ки самоъаш накардааст.

Абдулрауфи Фитрати Бухорӣ
(«Қутулуш», нумри 4, 14 июл, нумри 6, 20 июли
1920)

Ба банди охирини Фитрат назира аз Аҳмадҷон-маҳдум
Ҳамдӣ Бухорӣ:

Асари омор

Эй миллати аламзадаи дилхароби мо,
Ороми туст матлаб аз ин изтироби мо.
Гар дар раҳи наҷоти ту мурдем, баъди марг
Ёди ғами ту менаравад аз туроби мо.
Бе мо чаро ба роҳи хато меравӣ? Марав!
Оғаҳ шав аз қавоиди роҳи савоби мо.
Аквомро зи қайди асорат раҳо кунад
Ин гирудори маслаки олиҷаноби мо.
Мо бе навои базми ғаноему дар навошт
Аз пардаи навои фақирон рубоби мо.
Азбас навои савти муҳолиф шунидаем,
Аз фарқи сар парида дар ин базм хоби мо.
Ояд фуруд бар сари зулм осмони мо,
Тобад ба рӯи фақру ҳунар офтоби мо.
Мо раҳбарони моҳии зулму азътисоф,
Бошад ҷунуди фатҳу зафар ҳамриқоби мо.
Бошад шароби оташи ҷонсӯзи золимон
Гарду ғубори роҳи ҳуҷуму зиҳоби мо.
Мо ташнағони ҳуни амирони золимом,
Бояд ҷақид аз дами шамшер оби мо.
Фарёд аз ин замон, ки Бухоро хароб шуд,
Мақхури дасту панҷаи хирсу килоб шуд.

Мазлум

(«Қутулдуш», нумри 6, 20 июли 1920)

Баёни ҳол

Гирифторм банди омилони зулму ваҳшатро,
Намебинем з-эшон ҷуз балову ранҷу кулфатро.
Зи ҳар сӯ бар сари мо тири ҷавру зулм меборад,
Намедонанд бузрукҳои мо раҳму шафакатро.
Ҳарифон ҷумла ҷӯёнанд нафъи шахсии худро,
Фақирон дар дами марганд, қурбонанд зиллатро.
Бухоро манбаи илму адолат буд дар вақте,
Кунун ташҳир дода маркази зулму ҷаҳолатро.
Зи ҷаври ҳокимони шахр натвонӣ задан ҳарфе,
Чӣ имкон аст ин ҷо рамзи инсофу мурувватро.
Фақирон дар азоб, аҳли ғано дар ишрат осоянд,
Чунин бошад низоми мулк арбоби даноатро.
Наёяд шаммае инсоф асҳоби тамаввулро,
Набошад заррае тавфиқ арбоби ҳукуматро.

Раъият дар азоб афтода аз бераҳмии ҳоким,
 Ба мазлумон ба чӯш ор, эй Худо, дарёи раҳматро.
 Намеҳоҳем ҳукми ҳокими худройи худсарро,
 Мутеъонем амри ояи шӯрои умматро.
 Дихад сармашки таълими муваддат хомаи шӯро,
 Кунад тарким андар сафҳаи бедод тамматро.
 Биёед, эй рафикон, пеши роҳи зулм барбандем,
 Ба рӯи хеш бикшоем абвоби саодатро.
 Биё, дар гардани аҳли тааддӣ банд андозем,
 Кунем аз банди ғам озод ин бечора миллатро.
 Мадор аз ҳокимони шаҳр чашми некию инсоф,
 Ба ин бадтинатон нисбат кучо бошад адолатро?
 Биё, ҳар ҷо ба ҳоли кулбаҳои фақр пардозем,
 Бас акнун машки таъзиму адаб дарбори давлатро.
 Фигон аз дасти ин олимнамоёни ҳавасмашраб,
 Намуда доми тазвири нуфузи худ шариятро.
 Ҳама тамҳиди нозу неъмат аз меҳнат бурун ояд,
 Намедонанд мардум дар замона қадри меҳнатро.
 Ман аз бигашта маъзурам, ман аз оянда масрурам,
 Зи ҳоли мозию отӣ гирифтам дарси ибратро.
 Ба фақру эҳтиёчу бенавой фоҳирам, Мунзим,
 Наёрад фитрати ман сар фуру асҳоби сарватро.

Мирзоабдулвоҳид Мунзими Бухороӣ
(«Қутулуш», нумраи 7, 23 июни 1920)

Ба шарафи Инқилоби Бухоро

Хезед, ҷавонони ватан, навбати мо шуд,
хангоми вафо шуд,
 Дарди дили мо, миллати бечора даво шуд,
озодии мо шуд.
 Бояд ки намоем ба ҳам аҳд ба имрӯз
бо як дили пурсӯз,
 Шуд мавсими ёрӣ, ки ҷаҳон ёвари мо шуд,
қонун сари по шуд.
 Имрӯз халос аз кафи бедодгаронем,
дар амну амонем,
 Зулму ситаму ҷавр ҳама боди фано шуд,
адлия ба по шуд.
 Аз баҳри ману ту ҷӣ ҷавонони суманбӯ
бо қомати дилҷӯ

Аз ҷони азизу зану фарзанд ҷудо шуд,
 қурбонии мо шуд.
 Се сол басте ранҷе кашиданд ба ғурбат
 бо он ҳама зиллат,
 Аз нусрати ҳақ панҷаашон қалъакушо шуд,
 озоиши мо шуд.
 Аҳдест, ки мо хонанишинем ҷу занҳо
 дар ғӯшаи танҳо,
 Бояд пас аз ин ёвари арбоби сафо шуд,
 бо халқи Худо шуд.
 Басте ранҷе кашидем дар ин маҳбаси вайрон
 бо дидаи гирён,
 То ҳуррият имрӯз ба мо ҷилванамо шуд,
 кингшо ба по шуд.
 Аккос, ба ташвиқи ҳалоиқе ту шабу рӯз
 бо назми ҷигарсӯз
 Ҳиммат бинамо, шукре, ки он шом сабо шуд,
 баҳри дили мо шуд.

Мирзомуҳсин Аккоси Бухорӣ
(«Шӯълаи инқилоб», нумри 51, 28 сентябри 1920)

- 5 -

АДИБИ СУРХ

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТИИ КИРМОНШОҲӢ

Таваллуд 1306 ҳ.қ. – 1887 м.

Сазовор аст, ки таърих ба Лоҳутӣ хитоби «Адиби сурх»-ро бахш намояд, зеро мумоилайҳ аввалкасест, ки ба забони форсӣ шеърҳои ҳақиқатан инқилобӣ сурудааст ва дар адабиёти синфӣ форсӣ ҳусни матлаъе барбаства.

Шоири машхури форсиён Ҳоконий Шервонӣ ба воситаи қасидаи машхураи худ дар бораи харобаҳои Мадоин ва айвони Кисро ҳиссиёти миллию тахтпарастии худро ба ҷи дараҷа сӯзу гудоз буруз дода бошад, Лохутӣ ҳам ба воситаи қасидаи «Кремл»-и худ ҳиссиёти байналмилалию ранҷбарпарастии худро ба ҳамон дараҷа сӯзу гудоз шуълавар гардонидааст. Инак, намуна:

Кремл¹

То чанд кунӣ гирия бар маснади Нӯширвон?
Дар қасри Кремл, эй дил, асрори ниҳон бархон.
Дар дохили ҳар девор бо дидаи сар бингар
Пайкар ба сари пайкар, сутхон ба сари сутхон².
Аз хуни дили халқ аст ҳар нақш дар ин гунбад,
Хоки тани муздур аст ҳар хишт дар ин айвон.
Аз оҳи шаҳидон аст ҳар дуд дар он бар по,
Аз ашки یتимон аст ҳар дур, ки дар он ғалтон.
Ин хонаи бедод аст, бо дидаи сар бингар,
Зеру паси ҳар поя хуни ду ҳазор инсон.
Ин қаср, ки мебинӣ, бар рӯи ту меҳандад,
Бар куштаи мазлумон бисёр шуда гирён.
Ин ҷою Мадоинро муздур ба по кардаст,
Ин қасри Румонуф шуд, он маснади бин Сосон.
То пояи ҳар бурҷе 3-ин кох шавад обод,
Сад силсила шуд маъдум, сад ноҳия шуд вайрон.
3-ин ҷост, ки мегардид ҳар рӯз ба нафъи шоҳ
Бар катли дусад муздур имзои дусад фармон.
Танҳо на ҳамин ин ҷост, к-аз хуни башар бар пост,
Бунёни вай аз бедод, аркони вай аз удвон.
Ҳастанд бад-ин минвол дорои ҳамин аҳвол,
Гар қасри Бритонист в-ар қалъаи Вотикон.
Аз ранҷи кишоварз³ аст осоиши ҳар доро,
Аз кӯшиши муздур аст сармояи бозаргон.
Эй дидаи бинанда, ғофил манигар ин ҷо,
Ашк аст дар ин поя, хун аст дар ин поён.
Дандонаи ҳар бурҷе чашмест, ки мегирад
Бар мотами муздурон, бар зиллати деҳқонон.
То манзари ин даргоҳ дилхоҳи шаҳон гардад,
Чандон тани мазлумон гардида дар он бечон.
Бисёр ситамгорон аз ранҷбарон куштанд,
То ин ки дар ин айвон роҳат бикунанд султон.
В-онон, ки ба хуни дил ин кох бино карданд,
Як об нанӯшиданд бо роҳати ҷон дар он.

1. Кремл – Қримлӣ, қасри таърихӣ импиротурони рус аст.

2. Дар форсӣ Искандарро Сикандар, испанддонро сипанддона, ишк-старо шикаста, ишкамро шикам ба кор мебаранд, ба ҳамон киёс усту-хнро сутхон ба кор бурда шудааст.

3. Кишоварз – деҳқон.

Дар нақшаи ин хона хуни фуқаро шуд тарх,
 Меъмори ситам чун рехт шолудаи¹ ин бунён.
 Бар давраи ин гунбад мурғон зи чӣ мегарданд,
 Яъне ки аз ин гунбад олам шуда саргардон.
 3-ин қост, ки мучро буд ҳукми ҳама золимҳо,
 3-ин қост, ки қорӣ буд хуни ҳама мазлумон.
 Овора аз он зорӣ, бечора аз он муздур,
 Саргашта аз он Турон, вайрона аз он Эрон.
 То соҳати ин айвон ҳолӣ зи алам монад,
 Пур буд ба ҳар шаҳре аз ранҷбарон зиндон.
 Ҳар лаҳза ба ёд орад аз пайкари маслубе²,
 Гардида ҳар овеза аз сакфи вай овезон.
 Донӣ, ки ба муздурон ин қаср чӣ мегӯяд?
 Гӯяд: Чу харидастӣ, мафрӯш маро арзон!
 Эӣ коргар, аз ин ҷо чун мегузарӣ, бишнава
 Ин нола зи ҳар хиште, ин нукта зи ҳар аркон.
 Гӯяд, ки ту аз мой, мо низ чу ту будем,
 Мо ҳок шудем эдар³, ту ғотиҳи ин майдон.
 Зинҳор, пас аз ин ғатҳ ғафлат манамо, зинҳор,
 То бар сари мо 3-ин пас душман назанад ҷавлон.
 Ту по ба сари мо неҳ, мо нанг аз инмон нест,
 Чун мо чу ту муздурем, ту низ чу мо деҳқон.
 Мо ҳам чу ту чанде пеш аз коргарон будем,
 Моро ситам ин ҷо қард бо хоки сияҳ яксон.
 Гӯӣ, ки чӣ шуд ин ҷон в-он пайкари он рӯзе
 Аз зулм бишуд бар бод, дар хишт бишуд пинҳон.
 Бар куштаи мо даҷхим⁴ сад нисбати бад меодод,
 Ту зинда шунидастӣ, бар мурда занад бухтон?
 Аз ҳосили ранчи мо даҳ бурдию як додӣ,
 Нух донг ситам мекард мустасмири бевиҷдон.
 Мо дод ҳамекардем, к-ин музд мусовӣ нест,
 Бо ҳосили ранчи мо, эӣ хоҷаи олишон.
 Аммо чӣ асар мекард ин нолаву оҳи мо
 Бар қалби батар аз санг, андар дили чун сандон.
 Мо дасти тихӣ будем в-онон ҳама сарватдор,
 Онҳо ҳама боқудрат, мо яксара бесомон.

1. Шолуда – плон ва андозаи иморат.

2. Маслуб – бадоркашидашуда.

3. Эдар – бар вазни «дигар», ба маънии ин ҷову акнун («Ғиёсуллуғот»).

4. Даҷхим – ба маънои зиштӣ бадхӯст, дар ин ҷо ҷаллоду мири ғазаб мурод аст.

Фармонбарашон дониш, хидматгарашон санъат,
 Дин олати онон буд, шах дастхуши эшон.
 Мо гарчи ба тан хокем в-он хок дар ин чо хишт,
 Ҳастем ба чон аммо мо зиндаи ҷовидон.
 Мо аз дару аз девор ҳар сӯ нигарон будем,
 В-аз дидани мо ғофил ҳам хусраву ҳам дарбон.
 Бас ходисаҳо ин чо бо дидаи чон дидем,
 К-аз гуфтани он тарсам, акли ту шавад ҳайрон.
 Ҳар шаб тани сад музлум оғушта ба хун мешуд,
 То ин ки дар ин айвон сад ҳур шавад раксон.
 Ин турраи сунбул бин, к-аз бод ҳамеларзад,
 Буданд чу ӯ ин чо халқе зи ситам ларзон.
 Хуни дили заҳматкаш ҷорӣ шуда буд чун об,
 Лахти чигари деҳқон бирён шуда буд бар хон.
 То шоҳ кунад бозӣ бо зулфи бутон, мешуд
 Бар гардани сад мискин занҷири адам печон.
 Буданд ба нафъи шоҳ фармонбари ин даргоҳ
 Ҳам қоиماи шамшер, ҳам фалсафаи имон.
 То хоҷа занад бўса бар гӯи занаҳдонҳо,
 Садҳо сари бетаксир бар хок шудӣ ғалтон.
 Бар куштаи ҳар мазлум мо мӯясаро будем,
 Бар куштаи мазлумон чуз мо кӣ шавад мӯён¹?
 Мо шоҳиди ин манзар, бинандаи ин машҳар,
 Сӯзанда аз ин аҳгар, афтода дар ин тӯфон.
 Мабхут дар ин мотам в-аз оқибати олам,
 К-ин поя мазолиро оё набувад поён?
 Ногоҳ замин ларзид, в-аз давр фалак тарсид,
 Чун дод дирафши² сурх бар маҳви ситам фармон.
 Урдуи ситам бигрехт, занҷири чафо бигсехт
 Аз ранҷбари маъсум в-аз коргари урён.
 Осуда худохона биншаст дар ин хона
 В-аз фитнаи бегона озода бишуд кайҳон³.
 Шӯрои ситамкашҳо фармони ҳукуматро
 Бинвишт ба хатти сурх бар қуллаи шодурвон⁴.
 Эй дудаи базрафшон⁵, якраңг шавед ин дам,
 Эй кумаи заҳматкаш, ҳамдаст шавед альён.

1. Мӯя – гиря ба маънои навоҳи гиряолуд, мӯён бо гиря навоҳақунанда.

2. Дирафш – ба маънои алам.

3. Кайҳон – ба маънои рӯзгору ҷаҳон.

4. Шодурвон – соябон, шомииёна.

5. Базр – ба маънои тухм, мурод аз базрафшон деҳқон аст.

Дину ватани доро симу зари маскук аст,
 Домест ватанхоҳӣ бар манфиати дунон.
 Хидматгари ашроф аст, гар хоч вагар минбар,
 Неъматдиҳи аъён аст, Инчил вагар Қуръон.
 Дар рӯи замин бечиз на дин, на ватан дорад,
 Заҳмат ватани фаъла-ст, бозуи қавӣ имон.
 Рӯзе, ки ба пирӯзӣ бо маркази имрӯзӣ
 Якранг шавад гетӣ, ҳамсанг шавад даврон,
 Чуз дос на кас омир, чуз путк¹ на кас ҳоким,
 Одам шавад осуда, олам шавад ободон.
 Миллияту гумроҳӣ, найранги ватанхоҳӣ,
 Динпарварию шоҳӣ нобуд шавад осон.
 Чаҳл афтаду илм ояд, иқлим биёрояд,
 Озод шавад ҳар кас з-Аҳриману аз Яздон.

Лоҳутӣ

Аз китобчаи «Кремл», ки ба тақризи Нозим Ҳикмат ва ба муқаддимаву шарҳи З. Нӯширвонзода аз тарафи На-шриёти Марказии Аквоми Шарқ дар соли 1923 милодӣ ба Маскав табъ шудааст, нақл карда шуд.

Инқилоби сурх

Нӯшам ба шодмонии он дам шароби сурх,
 К-аз шарқи инқилоб дамад офтоби сурх.
 Нозам ба он замон, ки ба нерӯи путку дос
 Дехқон ниҳад ба гардани султон таноби сурх.
 Курбони он даме, ки зи хуни тавонгарон
 Дунёи инқилоб шавад пурхубоби сурх.
 Хонро шароби сурх ба чому зи фарти чӯъ
 Резад зи дида кӯдаки дехконе оби сурх.
 Дар хуни шайху шахнаву шах вочиб аст ғусл
 Дар шаръи инқилоб ба насси китоби сурх.
 Мард он бувад, ки рақс намояд ба хуни хеш
 Дар базми инқилоб ба бонги рубоби сурх.
 Эй хоча, хуни ранҷбар имрӯз кам бирез,
 Фардо ҳисоб аз ту кашад инқилоби сурх.
 Зоҳид зи ман зи отияи худ суол кард,
 Теге бад-ӯ намудам, к-инак ҷавоби сурх.
 Аз ҳад гузашт зулми тавонгар ба ранҷбар,
 Бикшой парда, эй алами комёби сурх.

1. Путк – болка.

Лохутӣ, он замон шавад оё ки дасти илм
Гирад зи рӯи духтари Машриқ никоби сурх?!

Аз маҷмӯае, ки ба шарафи соли шашуми Инқилоби Ук-
табр дар соли 1923 ба Маскав нашр шудааст, нақл ёфт.

Дар пайравии «Инқилоби сурх»-и бародар Лохутӣ ба
маҷмӯаи мо ҳадяҳо:

Аз Абдуррауфи Фитрати Бухорой:

Офокро гирифта саросар саҳоби сурх,
Гӯё замона баста ба гардан таноби сурх.
Дунёи кӯхнаи мутаассиб зи по фитод,
То шуд зи уфқи ғарб баланд офтоби сурх.
Дар хоку хун фитодани бунёни чавру зулм
Тафсири оятест зи уммулкитоби сурх.
Эй чашми ғайр, хурд мабин инқилобро,
Сад баҳри хун бурун ҷаҳад аз ин ҳубоби сурх.
Асҳоби сарват, эй ки ҷаҳонро ба хун задед,
Ҳозир шавед, инак явмулҳисоби сурх.
Фитрат, махур фиреби сияҳтинатони зухд,
Ҳарчанд бастаанд ба ораз никоби сурх.

Аз Мирзоабдулвоҳид Мунзими Бухорой:

Мархуни миннати алами комёби сурх
Гардам, ки пойдор намуд инқилоби сурх.
Гулҳои инқилоб шукуфтан гирифтун хонд
Тифли сафеди бахт сабақ аз китоби сурх.
Эй теги инқилоб, маёром дар наём,
Аз хуни бой то наравад рӯди оби сурх.
Бо соилони тира, ки фавҷи сипоҳиянд,
Ҷуз аз даҳони тӯп наёяд ҷавоби сурх.
Бояст хуни шох бинӯшид чун шароб,
Бояст пухт аз чигари ӯ кабоби сурх.
Бояд биканд каллаи қозӣ, ба хуни ӯ
Бинмуд саллаи сабадашро таноби сурх.
Ҳаргиз мағӯ, ки шайх шавад аҳли инқилоб,
Бовар макун, ки ҳаст ба олам ғуроби сурх.
Лаъли лаби нигор макидам ба хоб дӯш,
Халъи амир омад таъбири хоби сурх.

Гардам фидои нуктаи он Фитрате, ки кард
Бо оташин қалам рақаи мушки ноби сурх.
Мамнуни дасти сокии Кавсар намешавем,
Аз хуни золимон надихад гар шароби сурх¹.
Лохутӣ – он суханвари доно сурудааст
Дар назми обдори пур аз обутоби сурх:
«Дар хуни шайху шаҳнаву шаҳ вочиб аст ғусл
Дар шаръи инқилоб ба насси китоби сурх».

Аз Аҳмадҷон-махдум Абӯсаъидзода Ҳамдӣи Бухорӣ:

То барфарохт сар алами комёби сурх,
Шуд дар ҳама чихоти ҷаҳон фатҳ боби сурх.
Ҳар ҷо, ки буд душмани шӯро, ба ларза шуд
Аз сатвати сиёҳи зафариктисоби сурх.
Хоҳад шудан музаффару мансур Шарку Ғарб
Бар душмани ҷуюши ҳумоюнрикоби сурх.
Аз инқилоб гашт сияҳ рӯи золимон,
Явмулҷазост явма якумулҳисоби сурх.
Кирдори мост хуни ситамкор рехтан,
Аз ҷист в-арна дар бари мо ин сиёби сурх.
Аз хуни ғосибони ҳуқуқи банӣ башар
Зебад ба дасту пойи арӯсон хизоби сурх.
Ҳар кас, ки кард хидмати деҳқон, гузида шуд
Байнулмилал ба маъракаи интиҳоби сурх.
Ҳар дона ашк, к-аз ғам деҳқон ба хок рехт,
Беҳтар бувад ба кадр зи ёкути ноби сурх.
Шайхони мӯсафеди сияҳдил чӣ ҳочатанд?
Ҳастанд хайли пешрави мо шабоби сурх.
Бо ҳам шавед дӯст, ҳама ранҷпешагон,
Бошад шиори маслаки мо ин хитоби сурх.
Имрӯз ҳар кучо ки бувад, синфи ранҷбар
Ҷамъанд зери байрақи нусратмаоби сурх.
Бодо баланд байрақи фирӯзи инқилоб,
Бодо давом маслаки олиҷаноби сурх!
Лохутӣ, он суханвари даврон ҷу суфтааст
Дурҳои ноб дар ғазали лочавоби сурх,

1. Мунзими дар ин ғазл як байти Фитратро, ки дар рақаи 4 ин ҳисса дарҷ ёфт, ба андак тағйир тазмин кардааст. Асл ин буд:
Мамнуни дасти сокии Кавсар намешавем,
Аз хуни золимон надихад гар шароби мо.

Ҳамдӣ, нигоҳ дор забонро, ки хуб нест
Пеши шароби сурх баровардан оби сурх.

Аз Ҳабибуллоҳ-махдум Авҳади Бухорой:

То дар Бухор чехра кушуд инқилоби сурх,
Гӯё зи бурҷи саъд дамид офтоби сурх.
Аз инқилоб мақсади аввал маориф аст,
Ин як сабақ ба ғӯш бидор аз китоби сурх.
Бедор шав, ба роҳи таҷаддуд қадам гузор,
Дар инқилоби сурх машав масти ҳоби сурх.
Махмури хуни душмани озодиям, бидех
Соқӣ, пиёлаҳои пур аз ин шароби сурх.
Хуни ситамгаре ба замин рез, то кунӣ
Подоши ҷурмҳои сияҳ як савоби сурх.
Дар хуни хеш ғӯта задан рӯзи инқилоб
Пӯшидан аст рӯзи муборак сиёби сурх.
Дар роҳи инқилоб агар ҳастӣ, Авҳадӣ,
Гӯй ба ҳар сафеду сиёҳе ҷавоби сурх.

Аз ҷомиғи ин авроқ – Айний:

Дар оташи ситам чигарам шуд кабоби сурх,
Аз хуни мустабид қадаҳе дех шароби сурх.
Аз инқилоби сурх расид ин хитоби сурх,
К-эй зулмдидагон, сари шоҳу ҳисоби сурх.
Бар сик зан дилу чигари ҷаврпешагон,
Ҳосияти шароб диҳад ин кабоби сурх.
Ҳар инқилоб рӯи маро сурх кай кунад?
Аз инқилоби сурх дамон офтоби сурх.
Шамшери интиқом маяндоз дар ниём,
Сар то сари ҷаҳон нақунӣ то туроби сурх.
Дар баҳри хуни зулму ситампешагон замин
Бояд ки изтироб кунад чун ҳубоби сурх.
Хезед, эй гурӯҳи ситамдидагон, ба азм
Дар рӯзгори қуҳна кунед инқилоби сурх.
Резед хуни душмани синфии худ чу шер,
Аз дида буздилона чӣ резед оби сурх?
Айний, ба як ғазал натавон шарҳи ҳол кард,
Бояд ба инқилоб навиштан китоби сурх.

«АХГАРИ ИНҚИЛОБ»

Маҷмӯаи ашъори инқилобӣ.

Асари чомиъи ин авроқ – Айнӣ, нашркунанда Назорати маорифи собиқ ҷумҳурияти Бухоро, матбӯъ дар соли 1923 дар Бухоро.

Дар бораи номи ин рисола иншод карда шуда:

Қитъа

Аз ахгари инқилоби мо сӯхт
Дунёи ситамгарон чу хошок.
Афсӯс махур, ки сӯхт олам,
Баргӯй, ки хас каму ҷаҳон пок.

Аз «Ахгари инқилоб»

Инқилоб

Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад.
Нашри анвор мекунад ба ҷаҳон,
Инқилоб офтобро монад.
Ҷон диҳад, ҳам ҷаҳон кунад вайрон,
Алламаллоҳ обро монад.
Пеши тӯфони инқилоб ҷаҳон
Пеши тӯфон хубобро монад.
Аҳли бедод мерасад ба ҷазо,
Арасоти ҳисобро монад.
Мавсими инқилоб рӯи замин
Ҳолати изтиробро монад.
Окибат Шарқ мешавад бедор,
Гарчи ин фикр хобро монад.
Орзуе ки дошт шоҳи Фаранг,
Ба назарҳо саробро монад.
Шарарафшонии найи килкам
Шуълаи инқилобро монад.

Декабри 1919, Самарқанд.

РӯЗНОМАИ «ОВОЗИ ТОЧИК»

Рӯзномаи «Овози тоҷик» аввалин рӯзномаи тоҷикист, ки баъд аз Инқилоби Уктабр аз тарафи фирқаи иштирокиюн

нашр ёфт. Шумораи нахустини «Овози тоҷик» дар 25 овғусти соли 1924 кадам ба олам ниҳода, то имрӯз давом дорад. Маҳалли табъи ин рӯзнома шаҳри Самарқанд буда, муҳаррири масъулаш рафиқ Абдулқайюми Қурбӣ ва муҳаррири феълии доимияш бародар Саййидризо Ализода аст. Мо аз ашъоре, ки дар ин рӯзнома дарҷ ёфта, намунаҳо нақл хоҳем кард:

Овози тоҷик

Ба парда то ба чандин рози тоҷик?
Биё, биншин, шунав овози тоҷик.
Чу кумрӣ месароям нағма, чунки
Гирифторам ба сарви нози тоҷик.
Ба зехни софу истеъдоди фитрӣ
Набошад дар ҷаҳон анбози тоҷик.
Суханро чун арӯсон зеб дода
Забони маърифатпардозӣ тоҷик.
Ҳунарҳо, пешаҳо эҷод карда
Ба дунё кувваи ҷонбози тоҷик.
Яқин донӣ, ки анҷомаш бахайр аст,
Ба ёд оӣ агар оғози тоҷик.
Ҷаҳонро сарбасар санҷида, дида
Ба аҳди рафта ҷашми бози тоҷик.
Фақат бемақтабӣ дар аҳди ҳозир
Каме монӣ шуд аз парвози тоҷик.
Пас аз чанде ба хомӯшӣ ғунудан
Баромад оқибат «Овози тоҷик».

*С. Айнӣ
(«Овози тоҷик»,
шумораи дувум, 2 сентёбри 1924)*

Дар ҳамин замин назира аз Ҷавҳарии Истаравшанӣ:

Ба ғушам мерасад овози тоҷик,
Ки бояд шуд кунун дамсози тоҷик.
Дамонад рӯҳ дар тан, мағз дар сар
Каломи маърифатпардозӣ тоҷик.
Навои тоза дар офоқ афканд
Ба айёми ҳукумат сози тоҷик.
Зи дасти тарбият гар туъма ёбад,
Уқоби чарх гирад бози тоҷик.

Чу резад болу пар сад Насри Тойир,
Нахоҳад гашт ҳампарвози тоҷик.
Ба майдони маориф аз саворон
Кӣ гардад ҳамтаку ҳамтози тоҷик?
Дар он коре ки мебошад, умед аст
Ба анҷоме расад оғози тоҷик.
Зудояд аз дилат занги чаҳолат,
Шавӣ гар ҳамдаму ҳамрози тоҷик.
Ба ширинкорию рангинадой
Расад ҳар фирқаеро нози тоҷик.
Ба илму фанни нозук, нуктадонӣ
Шавад кай ҳар касе анбози тоҷик?!

*(Ҷавҳари Истаравшанӣ, 30 июни 1925)
(«Овози тоҷик», шумораи 45, 20 июли 1925)*

Назира аз Зеҳнии Самарқандӣ:

Чӣ хуш овоз ин овози тоҷик,
Чӣ ҷонпардоз ин шаҳнози тоҷик.
Бигирад кабки матлабро ба чангол,
Кунад парвоз ҳар гаҳ бози тоҷик.
Дар ин боғ аз насими субҳи уммед
Кушояд ғунчаҳои рози тоҷик.
Ҳавои шеър майдони адабро
Набошад ҳамтаки парвози тоҷик.
Вале дар худшиносӣ дар ҷӣ имрӯз
Маро куштаст гӯё нози тоҷик.
Вагарна доимо сабзу баҳор аст,
Дар ин гулзор сарви нози тоҷик.
Хушам бо ин, ки бедораш намояд
Навои интибоҳи сози тоҷик.
Ба ғӯши мардуми Машриқ расонад
Суруди инкилоб «Овози тоҷик».

*Зеҳнӣ
(«Овози тоҷик»,
шумораи 50, 25 август 1925)*

Камбағал

Эй ба зери чархи истибдоди боён, камбағал,
Анкабутосо ду дасту пой печон, камбағал.

Рӯзу шаб бошй қарини оху афғон, камбағал,
 Волаву хайрон ба сахрову биёбон, камбағал.
 Ту ба заҳмат аз барои халқ нон ҳосил кунӣ,
 Пас, чаро худ гаштай муҳтоҷи як нон, камбағал?
 Айшу нӯшу хоби роҳат шуд насиби бою лек
 Ранчу меҳнат, дарду ғам баҳрат фаровон, камбағал.
 Ё ба манзилҳои олии зиндагонӣ мекунад,
 Ту миёни хок бо ҳоле парешон, камбағал.
 Коштӣ гандум барои милкдор андар баҳор,
 Дар сари хирман тӯй аз бенасибон, камбағал.
 Дар ҳавои гарм ё дар боғҳои соядор,
 Ту ба зерӣ офтобӣ лухту урӯн, камбағал.
 Дар ҳазон шуд хирмани ё чамъу ту аз баҳри нон
 Дар биёбон гаштай аз хӯшачинон, камбағал.
 Шуд либоси бойҳо аз дастранҷи ту ҳарир,
 Лек бошӣ белибос андар зимистон, камбағал.
 Давлати шӯроӣ ҷумҳурӣ¹ доим зинда бод,
 Иттифоқи камбағалҳо дар ҷаҳон поянда бод!

Асадуллоҳи Қошонӣ
 («Овози тоҷик», шумораи 5, 25 сентябри 1924)

Имрӯз

Ҳар лаҳза фикан сӯи ҷароид назар имрӯз,
 З-аҳволи ҷаҳон то ки шавӣ боҳабар имрӯз.
 Ҳаққо, ки ҷароид суи фирдавси тамаддун
 Гардида ба ҳар қавму милал роҳбар имрӯз.
 Эӣ қавми начобатасар, эӣ миллати тоҷик,
 Кӯшед пайи ҳосили ҳар илму фан имрӯз.
 Аз хондани ҳар гуна фунун баски ба гетӣ
 Ноил ба тараққӣ шуда хайли башар имрӯз.
 Мо то ба кай аз рӯи касолат гузаронем
 Бе санъату бе маърифату бе ҳунар имрӯз?
 Аз ғайрати ҷадду падар афсӯс, ки моро
 Набвад зи раҳи ҳарзадавӣ як асар имрӯз.
 Андешаи мо бозию мафкура табоҳӣ,
 Беҳудагӣ² вақф аст ба моён магар имрӯз?
 Ҳар воқиъа сад дарс ба ибрат диҳад ин ҷо,
 Мо ҷашми тааммул бикушоем агар имрӯз.

1. Ё-и «ҷумҳурӣ» аз вазн зиёд аст.

2. Ё-и «беҳудагӣ» аз вазн зиёд аст.

Ин шеър ба килки мижа дар дафтари ибрат
Тамҳид нигорид ба хуни чигар имрӯз.

Қоримасеҳои Тамҳиди Самарқандӣ
(«Овози тоҷик», шумораи 6, 5 уктабри 1924)

Ба духтарон

Ман аз имрӯз зи хусни ту буридам сару кор,
То ба девонагиям халқ намоянд иқрор.
Эй маҳи мулки Аҷам, эй санами олами Шарк,
Хуш гирд овару бар гуфтаи ман дил бигумор.
То кунун пеши ту чун банда ба даргоҳи Худо
Лобаҳо кардаму бар хок бисудам рухсор.
Лекин имрӯз мучиддонаву расмона туро
Ошкоро сухане чанд бигӯям, хуш дор.
Баъд аз ин аз хату холат наҳаросад дили ман,
З-он ки бо хусни ту қорам набувад дигар бор.
То кай аз зулфи ту занҷир ниҳам бар гардан,
То кай аз мижжаи ту тир занам бар дили зор?
То ба кай бе лаби лаъли ту дидам гардад хун
Чанд бе мори сари зулфи ту бошам бемор?
Ба сарангушти ту то чанд занам тухмати қатл
Ё ба мижғони ту то чанд диҳам нисбати хор?
Чанд гӯям, ки рухат моҳ бувад дар хубӣ,
Чанд гӯям, ки қадат сарв бувад дар рафтор?
Моҳрӯй туву лозим набувад бар гуфтан
Сарвақаддӣ туву ҳочат набувад бо изҳор.
З-ин қибал бештар аз ҳар кӣ тавонам гуфтан,
Лек инҳо ҳама ҳарф асту надорад миқдор.
З-ин чӣ ҳосил, ки зи мижғони ту ханҷар созанд,
Ё ба абрӯи ту гӯянд, ҳилолест низор.
Ман ба зебоии беилм харидор наям,
Хусн мафрӯш дигар бо ману кирдор биёр.
Ошиқони хату холи ту бадомӯзонанд,
Дигар ин тоифаро роҳ мадеҳ бар дарбор.
Ошиқӣ ҳамчу тамаддун ба ҳақиқат дорӣ,
Баъд аз ин даст зи ушшоқи маҷозӣ бардор.
Андар ин асри тамаддун, санамо, лоиқ нест
Дилбаре чун ту зи ороиши дониш бақанор.
Айб бошад, ки ту дар пардаву халқе озод,
Ҳайф бошад, ки ту дар хобу ҷаҳоне бедор.

Тарки чодар куну мактаб бираву дарс бихон,
 Шохаи ҷаҳл надорад самаре ҷуз идбор.
 Дониш омӯзу зи авзои ҷаҳон оғаҳ шав,
 В-ин ниқоби сияҳ аз рӯи муборак бардор.
 Илм агар нест, зи ҳайвон чӣ бувад фарқи башар?
 Бӯй агар нест, тафовут чӣ кунад гул аз хор?
 Хирад омӯзу пайи тарбияти миллати хеш
 Ҷидду ҷаҳде бинамо чун дигарон модарвор.
 Ту гузорӣ ба даҳони ҳама кас аввалҳарф,
 Ҳар касе аз ту суҳан мешунавад аввалбор.
 Пас, аз аввал ту ба гӯши ҳама ин нукта бигӯ,
 Ки натарсанд зи заҳмат, нагурезанд аз кор.
 Писару духтари худро шарафи кор омӯз,
 То бидонанд, бувад муф்தхурӣ зиллату ор.
 Суҳан аз донишу озодию заҳмат мегӯй,
 То ки фарзанди ту бо ин суҳанон орад бор.
 Гӯ, бидонад, ки набояд бихурад лукмаи муфт,
 Гар бимирад, дигареро накунад истисмор.
 Гӯ, бидонад, ки ба ҷуз бозуи зӯровар нест
 Ранҷбарро ба ҷаҳон ҳеҷ касе ёвару ёр.
 Фарқ ҳаргиз нагузорад ба миёни зану мард
 В-ин даъовиро собит бикунанд бо кирдор.
 Ба яқин, гар ту чунин модари хубе бошӣ,
 Миси иқболи ватан аз ту шавад зарри аёр.
 Ватан аз ранҷбару коргарон обод аст,
 На зи ашхоси тавонгар, на зи ашрофу қибор.
 Нон зи деҳқону матоъу ҳунар аз коргар аст,
 Дигарон муф்தхуру бешарафу халқозор.
 Ғаллаву чинс чу аз зориъу аз коргар аст,
 Ба чӣ ҳақ молику арбоб намоянд анбор?
 Он касоне, ки зи ранҷи дигарон нон бихуранд,
 На касонанду на мардум, ки даду мардумхор.
 В-ар ту гӯӣ, ки диҳад хоҷа ба муздурон музд,
 Ин бувад мағлатаи муф்தхурони ғаддор.
 Хоҷа он музд на аз оби равон пайдо кард,
 Музд ҳам ҳосили заҳмат буваду меваи кор.
 Пул аз чинс ба даст ояду чинс аз муздур,
 Хоҷа ғоратгари муздуру адуи аҳрор.
 Заҳмати зориъу муздур наёяд ба ҳисоб,
 Роҳати хоҷаву ашроф наёяд ба шумор.

Чораи ранчбарон ваҳдату ташкилот аст,
То ки аз рӯзи ситамкор бароранд димор.
Ин бувад маслаки Лоҳутию ҳамфикронаш,
Гӯ, ҳама халқ бидонанд, намудем ихтор.

Абулқосим Лоҳутии Қирмоншоҳӣ
(«Овози тоҷик», шумораи 16-17, 12-18 феврили 1925)

Имдод бикун бародаронро!

Гӯед зи ман ситамгаронро,
Гӯянд видоъ модаронро.
Зуд аст, ки путки коргархо
Кӯбад сари соҳибафсаронро¹.
Вақт аст, ки меҳтарони ғаддор
Ҳамсар бишаванд чокаронро.
То чанд қавӣ савор бошад
Аз давлати зулм лоғаронро?
То кай ба диҳот садмаи чӯъ
Қоҳад тани симпайкаронро?
То чанд диҳотиён ба ришват
Бахшанд ба хоҷа духтаронро?
То кай умаро зи хуни мазлум
Лабрез кунанд соғаронро?
То чанд шаҳон зи пули деҳқон
Дар бар бикашанд дилбаронро?
То кай вузаро кунанд помол
Бо ришва ҳуқуқи дигаронро?
То чанд зи ранчи худ кишоварз
Неъмат диҳад ин қаландаронро?
Эй панҷаи интиком, бифшор
Ҳалқуми фасоди меҳтаронро.
Эй парчами инқилоб, бипзир
Дар сояи хеш кехтаронро.
Эй кавкаби сурх, равшанӣ бахш
Аз чилваи хеш Ховаронро.
Эй байрақи сурх, парда бикшой
Фурсат мадиҳ ин тавонгаронро.
Эй доси диҳотиён, ҳунар кун,

1. Афсар – тоҷ.

Гардан бизан ин бадахтаронро.
Эй путки нажоди Кова¹, бардор
Тоҷи сари ин сабуксаронро.
Эй ранчбари далер, бархез,
Афсор² ба сар ниҳ ин харонро.
Бархез, ки рӯбахон бибинанд
Боре хунари ғазанфаронро³.
Бархез, ки золимон бидонанд
Бодафраҳи⁴ додгустаронро.
Дастӣ руфако бигиру бархез,
Имдод бикун бародаронро.
Бархез в-агарна чун ба фардо
Саф баста кунанд сафдаронро.
Оранд ба зерӣ ҳукми Шӯро
Дар ҳар ҷое диловаронро.
Шарманда шавӣ, чу боз бинӣ
Он ҷо руҳи номоваронро.

Лоҳутӣ
(«Овози тоҷик», шумораи 18, 25 феврили 1925)

Чӣ медонӣ?

Ту к-андар базми васлӣ, дарди ҳичронро чӣ медонӣ,
Ту к-андар пеши ҷононӣ, ғами ҷонро чӣ медонӣ?
Тамоми умри худ, эй ҳоча, ҷуз роҳат надидастӣ,
Ту кадри заҳмати муздуру дехконро чӣ медонӣ?
Ҷафат вичдони ту пул асту онро дорӣ, эй доро,
Ту дигар маънию мафҳуми вичдонро чӣ медонӣ?
Ҳама маҳсули дехконӣ ба анбори ту мерезад,
Ту дигар, эй тавонгар, қимати нонро чӣ медонӣ?
Ту ро калбест пок, эй ранчбар, дар ҷомаи тақво,
Ҷасоди зоҳиди олуҷадомонро чӣ медонӣ?
Ту ро бо номи дин хоҷонда дар ғаҳвораи ғафлат,
Тақаллубҳои ин шайхӣ мусулмонро чӣ медонӣ?
Ба ҷилди сағ ҳазорон гург дорад шоҳ дар галла,
Ҳиёнаткорӣ ин гуна ҷӯпонро чӣ медонӣ?

1. Кова – оҳангарест, ки дар Эрон ҳуруҷ карда, зулми Заҳҳокро баргараф карда буд. Мурод аз наҷоди Кова коргарону ранҷбарон ас.

2. Афсор – лаҷом.

3. Ғазанфар – шер.

4. Бодафраҳ – дар асл бодафроҳ, ҷазои гуноҳ ва мукофоти бадист.

Ту, эй заҳматкаши иқлими шӯро, дар амон ҳастӣ,
Фишори молику бедоди аъёнро чӣ медонӣ?
Туро, эй муддаӣ, чун нест эҳсосоти Лоҳутӣ,
Ғами заҳматкашони хоки Эронро чӣ медонӣ?

Лоҳутӣ

(«Овози тоҷик», шумораи 28, 18 апрели 1925)

Синфӣ

Шайх гӯяд, адл бояд бошаду бедод ҳам,
Дар ҷаҳон инсоф ҳам фарз асту истибдод ҳам.
Мутлақо бояст бошад ҳам гадо, ҳам молдор,
Вочиб аст аз ҳикмати ҳақ сайд ҳам, сайёд ҳам.
Синфи золим ҳаст лозим, то ҷаҳон сӯзад зи зулм,
Синфи ғаъла, то ки дунёро кунад обод ҳам.
Лек ман гӯям, бидуни ғаъла вайрон мешавад
Ландану Порису Берлин, Басраву Бағдод ҳам.
Аз вучуди ғаълаву деҳқон чу ин дунё бапост,
Нест лозим синфи дороёни бадбунёд ҳам.
Пеши мо чизе мукаддастар зи заҳмат нест, лек
Бояд аз рӯи хирад ташхиси заҳмат дод ҳам.
Заҳмат он бошад, ки як чинсе аз он ҳосил шавад,
В-арна дар куштор заҳмат мекашад ҷаллод ҳам.
Мурда бод ин олами зулму хиёнат, к-андар ўст
Бенаво ҳам, ағниё ҳам, банда ҳам, озод ҳам.
Зинда бодо путку досу тӯдаи заҳмат, ки он
Созад аз нав оламе бесинфу беаздод ҳам.
Ошиқи заҳмат туй, Лоҳутӣ, ин сон ишқро,
Кас надид аз Вомиқу Мачнуну аз Фарҳод ҳам.

Лоҳутӣ

(«Овози тоҷик», шумораи 35, 1 июни 1925)

Чамани сӯхта

Решаҳои санавбару шамшод
Пару боли зиёде аз булбул.
Барги хушке се-чорто аз гул
Раҳи пое зи чанд тан сайёд.

З-ин алоим аён бувад, к-ин ҷо
Чамане буда, шубҳа нест дар ин.
Сабзаҳо сӯхта, замин хунин,
Чанд тир аз шикорчӣ барҷо.

Рӯди сурхе миёни он чорӣ,
Сурх аз ранги хуни аҳли чаман.
Ҳар тараф чавқа-чавқа зоғу заған,
Гоҳ-гоҳе садое аз зорӣ.

Эй шигифт, ин кадом боғ буда,
Бо ҳавое чунин хушу дилкаш.
В-инчунин боғро кӣ зад оташ,
Мардумаш аз чӣ қатли ом шуда?

Гарчи вайронаест ин гулзор,
В-он чи ҳам монда, дуд аз он барпост.
Лек ҷое муҳим бувад, пайдост
Пур зи таъриху кидмати осор.

Гулшан ар сӯхта-сту пажмурда,
Бӯи хубаш ҳанӯз боқӣ ҳаст.
В-ар бинояш хароб гаштаву паст,
Равнақ аз ҷилва з-осмон бурда.

З-ин алоим бидуни шубҳа, тамиз
Метавон дод, к-инчунин сайёд
Нест ҷуз Инглиси бадбунёд,
В-ин чаман нест ғайри Мисри азиз.

Лохутӣ
(«Овози тоҷик», шумораи 41, 24 июни 1925)

«Чамани сӯхта» ҳам шаклан, ҳам мазмунан ҷадид аст.
Бародар Лохутӣ бо ин шеърӣ худ навҷавонони ҳаваскори
адабиёти навро сармашки хубе додааст.

– 8 – ҚАСИДА

Ин қасидаро аз адибони куҳансоли Тоҷикистон
Муҳаммадзуфархон Ҷавҳарии Истаравшанӣ (Уротеппа) ба
шарафи таъсиси Ҷумҳурияи Тоҷикистон иншод карда, ба
мачмӯаи мо ҳадя намуданд.

Дило, касби ҳавои Тоҷикистон метавон кардан,
Тамошои сафои Тоҷикистон метавон кардан.

Зи сайри лолазораш сад чаман гул метавон чидан,
 Диле хуш дар фазои Тоҷикистон метавон кардан.
 Фарози шеби кӯху дашти он уҷубаҳо дорад,
 Назарҳо вақфи ҷои Тоҷикистон метавон кардан.
 Навои маҳфилаш дар парда дорад рамзҳо, гӯше
 Пайи фаҳми садои Тоҷикистон метавон кардан.
 Фасоҳат маҳви нутқи мардумаш, таҳқиқи ин маънӣ
 Зи ҳарфи ҷонфизои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи хусни тарбият гардад музоаф то камолоташ,
 Ҳунарҳо аз барои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи алтофи ҳукумат то руҳаш гулгуна орояд,
 Ниғаҳ сарфи лиқои Тоҷикистон метавон кардан.
 Забони ҳоли тоҷик арзи чандин муддао дорад,
 Тамизи иқтисои Тоҷикистон метавон кардан.
 Чудо аз китъаҳо ин хитта шуд, саъйи адолатро
 Саросар раҳнамои Тоҷикистон метавон кардан.
 Шавад то рутбааш олия, азёли иноятро
 Ба сар боли ҳумои Тоҷикистон метавон кардан.
 Ғубори дому дад¹ оинаашро тира медорад,
 Ба сайқал инҷилои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи неши зулмҳо дар сина дорад кӯҳна носуре²,
 Адолатро давои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи маҳсулот то аҷноси дигар гӯшаи чашме
 Суи руҳсу³ ғалои⁴ Тоҷикистон метавон кардан.
 Нигоҳи адл бодо шомили ҳоли раоёяш,
 Бад-ин сомон дуои Тоҷикистон метавон кардан.

Ҷавҳарӣ, рамазони 1343 ҳичрӣ.

-
1. Муроди шоир аз дому дад босмачиён аст.
 2. Носурҳои кӯҳна – асари зулмҳои ҳукумати кӯҳна аст.
 3. Руҳс – арзонию фаровонӣ.
 4. Ғало – қаҳтию гаронист.

ЯК-ДУ СУХАН ДАР ХОТИМА

Баъд аз татаббуъу захмати бепоён ба ёрмандию хусни таваҷҷуҳи дӯстон ин маҷмӯа ба поён расид. Лекин бо ин ҳама саъю кӯшиши нигоранда ва сарфи авқот ин китоб ғайр аз маҷмӯаи намунаҳои адабии ҳазорсола будан дигар мазият надорад. Дар ин мавзӯ лозим буд, ки аҳволи иқтисодию иҷтимоии ҳар асру ошон зикру баён ёфта, муносибату таъсири он аҳвол ба адабиёти он замон ба усули марксистӣ тасвир карда мешуд. Оре, бояд ҳамин гуна мешуд. Лекин ба ин тарз китоби мукаммале тартиб додан аз илму иқтидори ин ҷомиъи очиз берун буд. Намунаҳои адабии ҳазорсолаи тоҷикро, ки то ҳол ба ҷое ҷамъ нашудааст, аз китобҳои мутааддид бардошта, ба як ҷилд гирд овардан, нусаҳои хатро се-чаҳор китоб ба даст дароварда, ба онҳо мурочиат намуда, татбику тасҳеҳ кардан, таърихи зиндагонии вафоти ҳар адибро аз маҷмӯаҳо – китобҳои бефехрист тафтиш намуда, таъйин намудан, ривоятҳои мухталифро ба воқеаҳои муайяни он замон андоза карда, ба яке қаноат ҳосил кардан ва ба амсоли ин ранг машаққатҳо, ки ҷамъро дар вақти таҳриру тартиб вохурд, бурдборӣ намуда, (агарчи ноқис аст) чизе ба майдон овардан ҳам нисбат ба мо камиқтидорон кори бузургест: «Зи дасти аҳли адам ҳар чӣ ояд, эъҷоз аст».

Ҳар чӣ бошад, осон буд ё мушқил, неқ шуд ё бад, мотиву матолиби муҳимма ба як ҷо ғун шуд. Аз ин намунаҳо ғоида бурда, ба усули марксистӣ таърихи адабиёт навиштан, китобҳои қироати адабия тартиб додан, ба иборати дигар ин мавзӯро ҷунонқи бояду шояд, тадвину такмил намудан, ҷунонқи ба муқаддима арз карда шуд, хидмати ҷавонони ғайбдор мунтазир аст.

Мо ғушт, раған, биринҷ, сабзӣ, пиёз ва соири мойлазми ошро омода кардем. Акнун ҷавони қобиле даркор аст, то ки қобилипазӣ кунад. Дар поёни ғуфтор ба дӯстоне, ки ба ин кор ба ман ёрмандӣ карданд, ошкоро арзи шукронро аз ваҷиба медонам ва ислоҳи хатоҳои воқеъшударо аз арбобаш самимона илтимос менамоем.

30 сентябри 1925, Самарқанд, С.Айнӣ.

МАЪХАЗҲО

Маъхазҳои қисми аввал бо эзоҳе мухтасар

1. «Намунаи адабиёти Эрон», чомиаш Мирзомуҳсин Иброҳимӣ, матбуъ дар Боку.
2. Тазкираи «Оташкада», асари Ҳочӣ Лутфалибеки Озари Исфаҳонӣ, таърихи таълифаш охири асри 12 ҳиҷрӣ, матбуъ дар матбааи Фатҳулқарим, вокии Лакнаҳвар, дар соли 1292 ҳиҷрӣ.
3. «Хизонаи омира», асари Ғулумалихони Озоди Билгиромӣ, таърихи таълифаш 1176 ҳиҷрӣ, матбуъ дар матбааи Муншии Нувалкишур, вокии Компур, дувум-бора дар соли 1900 милодӣ.
4. «Баҳористон», асари Мавлавӣ Нуриддин Абдурахмони Чомӣ, таълифаш дар соли 892 ҳиҷрӣ, вафоти муаллиф 898 ҳиҷрӣ, матбуъ бори дувум дар матбааи Нувалкишур, вокии Лакнаҳвар, 1903.
5. «Қомусулаълум», 6 ҷилд, асари Шамсиддин Сомибекӣ Усмонӣ, матбуъ дар Истанбул, соли 1306-1316 ҳиҷрӣ.
6. «Тазкираи Давлатшоҳӣ», асари Давлатшоҳ ибни Алоуддава Бахтшоҳи Самарқандӣ, таърихи таълиф 893 ҳиҷрӣ, дастнавис (дар соли 1900 ба Ландан табъ ёфта бошад ҳам, нусхаи матбуъааш ба диёри мо наомадааст).
7. «Туркистон», чомиаш мустаҳрик Бортулд, матбуъ дар Ленинград (Питерзбург) дар соли 1898 милодӣ.
8. «Муллозода», аз порчае, ки ба «Туркистон» – Бортулд мундариҷа аст, накл ёфт.
9. «Шарҳи қасоиди Бадри Чочӣ», асари Ғиёсиддин – соҳиби «Ғиёсуллуғот», таълиф 1257 ҳиҷрӣ, матбуъ бори дувум дар Ҳиндустон соли 1895 милодӣ.
10. «Радоифулашъор», чомиаш Ҳочӣ Неъматуллоҳ Муҳтарами Бухорӣ, вафоти соҳиби асар 1920, дастнавис.
11. «Маҷолисуннафоис», асари Низомиддин Амир Алишери Навоӣ, вафоти соҳиби асар 906 ҳиҷрӣ, таърихи таълиф 896.
12. «Рашахот», асари Фаҳриддин Алӣ ибни Ҳусайн ал-Воиз, 909 ҳиҷрӣ, матбуъ дувум бор 1898 дар Лакнаҳвар.
13. «Бадоиъулвақоӣ», асари Зайниддин Маҳмуди Восӣ-

фии Ҳиротӣ, итмоми таълиф тақрибан соли 940-950, дастнавис.

14. «Таърихи Саййидроқим», асари Мирсаййидшариф Роқими Самарқандӣ, таълиф соли 1113 ҳичрӣ, матбӯъ ба хошияи тазкираи «Тухфатулаҳбоб»-и Возиҳи Бухорой, соли 1332 ба Тошканд.
15. Девони Мушфиқӣ, дастнавис, вафоти соҳиби асар 996 ҳичрӣ.
16. Тазкираи «Номаи хусравон»-и Содиқхони Ҳашмати Бухорой. Дастнавис, дар аввалҳои асри 14 ҳичрӣ таълиф шуда.
17. «Таърихи Муқимхонӣ», асари Муҳаммадҷусуфи Муншӣ ибни Ҳоҷабақои Балхӣ, таърихи таълиф 1116 ҳичрӣ.
18. Маҷмӯаи Абдулмуталлибхоҷа, таълифи 1177, дастнавис.
19. «Маслакулмуттақин», асари Сӯфӣ Аллоҳёри Каттакурғонӣ, вафоти соҳиби асар 1136 ҳичрӣ, матбӯъ ба Тошканд, 1331.
20. Маснави «Толибу Матлуб», асари Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, матбӯъ дар Тошканд, 1917 милодӣ.
21. Маҷаллаи «Билим уҷоғи», шумораи ду-се, матбӯъ ва мунташир дар Тошканд, соли 1923 милодӣ.
Ғайр аз инҳо аз якчанд баёзу маҷмӯаҳои дастнавис, ки қомиъашон маълум нест, истифода карда шуд.

Маъхазҳои қисми дувум бо эзоҳе мухтасар

1. «Радоифулашғор» (эзоҳаш ба боло қайд шуд).
2. Тазкираи «Тухфатулаҳбоб», асари Қорӣ Раҳматуллоҳ Возиҳи Бухорой, итмоми таълиф 1288 ҳичрӣ, вафоти соҳиби асар 1311, матбӯъ дар Тошканд, 1332.
3. «Тазкираи манзума»и Садри Зиё, асари Қозӣ Мирзомуҳаммадшариф Садри Бухорой, соҳиби асар барҳаёт. Дастнавис.
4. Дафтари маҷмӯаи осори Асирии Хучандӣ, дастнавис, соҳиби асар дар соли 1334 ҳичрӣ вафот ёфта.
5. Тазкираи Афзал-маҳдуми Пирмастии Бухорой, таълиф 1322, вафоти соҳиби асар 1334 ҳичрӣ.
6. Тазкираи Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарами Бухорой, дастнавис, вафоти соҳиби асар 1920 милодӣ.
7. Шумораи даҳуми рӯзномаи «Овози тоҷик».

8. «Наводирулвакоиъ», асари Аҳмад-махдум Муҳандис Дониши Бухорой (мулаққаб ба Аҳмади Калла), вафоти соҳиби асар 1314 ҳичрӣ, дастнавис.
9. Тазкираи Ҳочиазими Шаръии Бухорой, дастнавис, вафоти соҳиби асар 1313 ҳичрӣ.
10. Девони Сипандии Самарқандӣ, вафот 1327 ҳичрӣ, дастнавис.
11. Шумораи дувуми мачаллаи «Ойина», мунташир дар Самарқанд, соли 1331.
12. «Тухафи аҳли Бухоро» (Саёҳатнома), асари Мирзосирочи Ҳакими Бухорой, матбӯъ дар Когон, соли 1330, вафоти соҳиби асар 1332 ҳичрӣ.
13. «Тухфаи дӯстон», дастнавис, асари Шамсиддин-махдум Шохини Бухорой, вафот 1311 ҳичрӣ.
14. «Бадоиъуссаноиъ», дастнавис, асари Шохини мазкур.
15. «Даҳмаи шохон», асари Мирзосодиқ Муншии Чондории Бухорой (аз шуарои аввалҳои 13 ҳичрӣ), дастнавис.
16. «Девони Туғрал», асари Муҳаммаднакибхони Аҳрории Фалғарӣ, вафот 1337, матбӯъ дар Когон, соли 1334.
17. «Девони Кенчаалӣ», асари Муҳаммадияқуб ибни Амир Дониёли Бухорой, дар мобайни соли 1200-1250 тартиб шуда, дастнавис.
18. «Гулшанулмулк» (таърих), асари Кенчаалии мазкур.
19. «Ганчинаи ҳикмат», Асари Ҳочӣ Саййидахмадхоча Сиддикии Аҷзии Самарқандӣ, матбӯъ дар Тошканд, 1333 ҳичрӣ.
20. Дафтари ашъори Мирзоабдуллоҳ Файёзи Хучандӣ, дастнавис.
21. «Самария», асри Қозӣ Абӯтоҳирхоча Навои Самарқандӣ, соҳиби асар 1874 вафот ёфта, матбӯъ дар Ленинград (Питерзбург), 1904 милодӣ.
22. Маснавии «Барфу ях», асари Возиҳи Бухорой, таърихи таълиф 1304, вафоти соҳиби асар 1311 ҳичрӣ, дастнавис.
23. «Девони Васлии Самарқандӣ», матбӯъ дар Самарқанд, 1327.
24. «Девони Мирзоҳодии Самарқандӣ», матбӯъ дар Самарқанд, 1331, вафоти соҳиби асар 1309 ҳичрӣ.

Ғайр аз ин номбурдагон аз чанд адад баёзу мачмӯаҳо, ки чомиъаш маълум нест, истифода бурда

шуд. Баъзе осор бевосита ё ба воситаҳои муътамад аз дастхатти соҳибаш нақл карда шуд.

**Маъхазҳои қисми севум, ҳиссаи аввал
бо эзоҳе мухтасар**

1. «Мунозира», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истанбул, 1327-1329.
2. «Сайҳа», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истанбул, 1329.
3. «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истанбул, 1330.
4. «Раҳбари начот», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Ленинград (Петроград), 1915.
5. «Оила», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Боку, 1916.
6. «Мусулмонони дорурроҳат», тарҷумаи «Сайёҳи ҳиндӣ», матбуъ дар Ленинград, 1915.
7. «Мирёти ибрат», асари Ҳочӣ Саййидахмадхоҷа Сиддикии Аҷзии Самарқандӣ, матбуъ дар Тифлис, 1331.
8. «Анҷумани арвоҳ», асари Саййидахмадхоҷа, матбуъ дар Тифлис, 1331.
9. «Айнуладаб», асари Саййидахмадхоҷа, матбуъ дар Самарқанд, 1334.
10. Рӯзнамаи «Бухорои шариф», матбуъ ва мунташир дар Бухоро, 1912, морт то 1913, январ.
11. Маҷаллаи «Ойина», матбуъ ва мунташир дар Самарқанд, 1913, овғуст-1915 уктабр.
12. «Таҳзибуссибён», Айний, таъби дувум, Самарқанд, 1917.

**Маъхазҳои қисми севум, ҳиссаи дувум
бо эзоҳе мухтасар**

1. Маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», матбуъ ва мунташир дар Самарқанд, 1919-1921.
2. «Қутулуш», матбуъи Тошканд, 1920 моҳи июн-овғуст.
3. «Кремл», асари Лоҳутӣ, ба шарҳи З. Нӯшервон, матбуъи Маскав, 1923.

4. Мачмӯа ба шарафи соли шашуми Инқилоби Уктабр, Маскав, 1923.
5. «Ахгари инқилоб», Айни, матбуъ дар Бухоро, 1923.
6. Рӯзномаи «Овози тоҷик», Самарқанд, 1924, моҳи овғуст-то имрӯз (1925, уктабр) давом дорад.

Дар ин қисм низ баъзе осор аз дастхатти соҳибаш ё ба воситаи муътамад нақл карда шуд.

Чамъи манбаъҳои се қисм 63 адад, баёзу мачмӯаҳо низ тақрибан 17 адад мутолиа шуд. Ба ин ҳисоб чамбулчамъи маъхазҳо 80 адад мешавад, ғайр аз порчаҳову мактубҳо.

*Самарқанд.
Тамом. 1925, 12 уктабр,
Айни.*

МАЪНИИ КАЛИМАИ «ТОЧИК»

дар луғатҳо ва ҷойи корфармудашудаи он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин калима

1. Шаклҳои калимаи «точик»

Калимаи «точик» дар таълифоти аҳли Шарқ ва китобҳои луғат ба тарзҳои гуногун: точик, точик (бе мадди зерин), тозик, тозик (бе мадди зерин), тожик.

Мо бояд аввал дар бораи шакли асли будани кадоми ин шаклҳо ва дар хусуси сабаби пайдо шудани шаклҳои гуногуни дар боло нишондодашуда гап занем.

Аз таълифоти муаллифони гузаштаи тоҷику форс маълум мешавад, ки шакли асосӣ, аввалин ва аслии ин калима «точик», бо мадди зерин аст, шакли бе мадди зерини ин калима бошад, бо кайфи котибон ё ин ки барои дар вазн гунҷондан бо хоҳиши шоирон пайдо шудааст. Чунон ки дар пойнтар, дар қатори мисолҳо дида мешавад, дар қадимтарин дастанависҳои тоҷикӣ ин калима ба тарзи «точик» бо мадди зерин навишта шудааст.

Муғулҳо ва туркҳои қадимӣ ҳарфи «ч»-ро гуфта наметавонистанд ва дар гап задан ҳарфи «ч»-и калимаро ба «з» табдил мекарданд. Бинобар ин, вақте ки онҳо бо тоҷикон алоқа пайдо карда, ин номро ёд гирифтанд, ба ҷои «точик» «тозик», ё ин ки бе мадди зерин «тозик» гуфтан гирифтанд (ҳатто тоторҳои замони мо ҳам, ки ба Осиёи Миёна наёмада ва бо халқҳои ин ҷо наёмехта бошанд, «Тоҷиев»-ро «Тоziев» мегӯянд). Муаллифоне ҳам, ки баъд аз истило карда шудани Осиёи Миёна ва Эрон аз тарафи муғулон, аҳволи таърихии он замонҳоро навиштаанд, хусусан дар вақти гап задан аз забони муғулҳо ин калимаро ба шакли «тозик» ё ки «тозик» (бе мадди зерин) навиштаанд.

Ҳатто як шахс дар як ҷои асари худ, вақте ки аҳволи муғулон ва туркони қадимро ва муносибати онҳоро ба халқҳои Осиёи Миёна менависад ва ё ин ки аз забони онҳо гап мезанад, ин калимаро ба шакли «тозик» менависад, аммо ҳамин муаллиф дар ҷои дигари ҳамин асари худ, дар ҷое, ки танҳо аз халқҳои Осиёи Миёна гап заданӣ шавад, ё ин ки аҳволи таърихии замонҳоеро, ки забони туркҳо ва муғулҳо ба дуруст гуфтани калимаи тоҷикӣ ром шудааст, навиштан хоҳад, ин калимаро ба шакли «точик» қайд меку-

над. Масалан, муаллифи «Равзатуссафо» Мирхонд (чунон ки аз мисолҳои оянда равшан дида мешавад) дар вақти баён кардани аҳволи хоразмшоҳиён ин калимаро «точик» навиштааст, аммо дар вақти баёни истилои муғулон ва бештарин аз забони онҳо, ин калимаро «тозик» навиштааст ва дар вақти баёни аҳволи темуриён бошад, боз шакли «точик»-ро давом кунондааст.

Шакли «тожик» бошад, аз «тозик» рӯидааст: вақте ки баъзе котибони тоҷик дар асарҳои гузаштагон ин калимаро ба шакли «тозик» дидаанд ва инро ҳам дидаанд, ки ин калима ба ин шакл дар номи халқи ҳудашон рост намеояд, дар вақти нусханависӣ ба ҳарфи «зе» ду нуктаи дигар зиёда карда, «тожик» навиштаанд ва бинобарин ин шакл кам вохӯрад ва ба ғайр аз луғатҳо дар дигар асарҳо дида намешавад.

Аммо муаллифони луғатҳо ҳар шакли ин калимаро, ки дар ҳар ҷо дидаанд ва аз ҳар кас шундаанд, айнан дар асари худ дароварда, эзоҳ додаанд.

2. Луғатҳои Шарқ дар бораи калимаи «точик» ва шаклҳои дигари он

Дар «Ғиёсуллуғот», ки дар Ҳиндустон аз тарафи Муҳаммад Ғиёсиддини Мустафоободӣ (ҳиндустонӣ) дар соли 1942 (1827) таълифаш тамом карда шудааст, дар бораи калимаи «точик» ин маълумотро мебинем: «точик (бе мадди зерин) – ба касри чими арабӣ ва кофи арабӣ – авлоди араб, ки дар Аҷам бузург шуда бошад ва аксари эшон савдогар бошанд, лиҳозо аз тоҷик гоҳо савдогар мурод аст» (Ғиёс-ул-луғот, ҷопи матбааи Низомӣ (дар Ҳиндустон) дар соли 1292 ҳиҷрӣ, саҳифаи 159, сутуни якум).

«Тоҷик» (бе мадди зерин), – арабзодае, ки дар Аҷам калон шавад ва номи вилояте ва тоифае, ки ғайриарабӣ бошад ва дар луғоти туркӣ ба маънои аҳли фурс (форсҳо) навишта» (китоби мазкур, саҳифаи мазкур, сутуни 1-2).

Дар «Бурҳони қотиъ», ки аз тарафи Муҳаммадхусайн-тахаллус Бурҳон ибни Халафи Табрешӣ дар Ҳиндустон дар соли 1062 ҳиҷрӣ (1652) таълифаш тамом карда шудааст, дар бораи калимаи «точик» ва шаклҳои дигари вай ин маълумот ҳаст: «точик» (бе мадди зерин) – ба касри чим, бар вазни солик, муҳаффафи (сабуккардашудаи) тоҷик (бе

мадди зерин) аст ва тоҷик – ғайри араб ва турк (яъне ғайриараб ва ғайритурк)-ро гӯянд ва дар асл авлоди араб аст, ки дар Аҷам бузург шудаву баромада бошад» («Бурҳони қотиъ» чопи матбааи муншӣ Нувалкишур дар Лакҳнав (дар Ҳиндустон) дар соли 1887, чилди якум, саҳифаи 255 сутуни якум).

«Тоҷик» (бе мадди зерин – ба касри солис) бо зер хонда-ни ҳарфи севум – ҳарфи «З» (ба вазни солиқ, муҳаффафи тозик (бо мадди зерин) аст ва тозик (бо мадди зерин) авлоди арабро гӯянд, ки дар Аҷам зоида ва бузург шуда бошад», (китоби мазкур, чилди мазкур, саҳифаи 256, сутуни дувум).

Дар «Бурҳони қотиъ» (саҳифаи 257, сутуни якум) дар моддаи «тозик» (бо мадди зерин) гуфта шудааст, ки «тозик» ва «тожик» ба вазну маънои тоҷик аст, ки ғайри араб ва турк (яъне ғайриараб ва ғайритурк) бошад ва фарзанди араби дар Аҷам зоидашуда ва баромадаро низ гӯянд.

Мо пеш аз давом кунондани матлаби асосии худ бояд назари худро дар бораи фикри ин ду муаллифи муътабари забони тоҷикӣ дар хусуси калимаи «тоҷик» гуфта гузарем:

Ба фаҳми ман, хоҳ маънидоди «Ғиёсуллуғот» бошад ва хоҳ аз он «Бурҳони қотиъ», аз мантиқ хеле дур аст ва пойдарҳавои ночаспон аст. Дар ин маънидод на як манбаи таърихӣ ва инчунин ягон таҳлили забоншиносӣ ҳам карда нашудааст: Тоҷикро бе ҳеч шохид ва ҳуччат «авлоди араб» гуфтан ё «аксари онҳоро савдогар» гуфта ва «гоҳе мурод аз тоҷик савдогар бошад» гуфтан тамоман «варсокиҳонӣ» ва суҳанҳои ҳавоякианд!

Ба ин суол бо ин гуна эзоҳ ҷавоб додан мумкин аст: якум, чунон ки дар байни халқи тоҷик ҳам, ки маданияти бисёр қадими дурахшон дорад, дар замонҳои бисёр қадим ҳам савдогарон буданд ва чунон ки дар ҳеч қавм, дар ҳеч замон савдогарон аксари аҳолиро ташкил накардаанд албатта, савдогаронитоҷик ҳам ба андозаи ҳаҷми ҷамъиятиашон шумораи муайянеро ташкил мекарданд ва аксарияти халқ деҳқон ва қосиб буданд, ки вазъияти ҷуғрофӣ ва иқлимии Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳам ҳаминро тақозо мекунад ва мекард.

Савдогарони тоҷик дар замонҳои қадим дар байни қавмҳои бодиянишин ва қўчманчӣ – дар Муғулистон ва тарафҳои Сибир – бештар сафарҳои тичоратӣ мекарданд.

Вақте ки кўчманчиён аз ин савдогарон дар аввалбор дида-нашон онҳоро пурсиданд, ки «шумо чӣ касонед?», инҳо ҷавоб доданд, ки «мо тоҷикони савдогар мебошем!»

Кўчманчиён, ки ҳамагӣ бесавод буда, аз савдогарӣ ва термини савдо беҳабар буданд ва медиданд, ки он мусофирон ба хариду фурӯш машғуланд, гумон кардаанд, ки маънои «тоҷик» машғулшавандагӣ ва хариду фурӯш будааст», яъне кўчманчиён ҷавоби тоҷикони савдогарро, ҷавоби аз миллият ва қавмияти онҳо нафаҳмида, балки ҷавоб аз машғулият ва пешаи онҳо фаҳмидаанд.

Вақте ки ин фаҳмиши қавмҳои кўчманчӣ дар бораи маънои калимаи «тоҷик» даҳан ба даҳан ё ба воситаи навиштаҳои ягон муаллифи рӯякикор ба луғатнависон расидааст, онҳо хостаанд, ки ин маъниро ҳам дар моддаи «тоҷик» қайд кунанд. Лекин дидаанд, ки калимаи «тоҷик»-ро, ки ба ҳудашон як дараҷа маънои вай маълум аст, «савдогар» гуфта маънидод кардан бемантикист, бо ақли худ дар ин ҷо як «мантиқ» сохта баровардаанд ва гуфтаанд: «Ба сабаби ин ки аксари тоҷикон савдогаранд, гоҳо аз «тоҷик» савдогар мурод бошад (афсӯс, ки ин маънидоди бемантиқонаи луғатнависи Шарқро мисли як манбаи асосӣ ва аввали баъзе шарқшиносони Ғарб ҳам бе ҳеҷ муҳокима айнан ба асарҳои худ акс кунондаанд);

Дувум, арабҳо мисли як истисморгари бегона ба Хуросон ва Мовароуннаҳр, ки вилоятҳои марказии тоҷикон буд, омаданд, чанд гоҳе ҳукмронӣ карданд, чунон ки дар Африка ва Эрон карда буданд, барои барҳам додани забон, адабиёт ва маданияти мардуми маҳаллӣ-тоҷикҳо кӯшишҳо ба қор бурданд. Аммо тоҷикҳо халқи маданияи ин сарзамин ва халқи шучои ватандӯст буданд, бо ихтилолҳои гуногун (калонтарини ин ихтилолҳо шӯриш ва исёни Абӯмуслими Хуросонӣ ва Муқаннаъ) ҳокимият, маданият ва забони худро пеш бурда (мардуми Бухоро ҳатто баъд аз мусулмон шуданашон ҳам дар намоз Қуръонро ба забони арабӣ нахонданд) ҳукмронии арабхоро барҳам доданд (дар замони Сомониён). Табақаи ҳукмрони арабҳо – амирҳо ва сараскарҳо мачбур шуданд, ки аз ин сарзамин кӯчида раванд ва он арабҳое, ки ба сифати аскарӣ одӣ ба ин ҷо омада буданд ва дар замони ҳукмронии арабҳо ба сари мардуми маҳаллӣ чормағз мешикастанд, раияти одии хирочгузори ҳукумати маҳаллӣ – ҳукумати тоҷикон (Сомониён) шуда монданд.

Аммо намояндагони шовинистии арабҳо, ки аз ҳокимияти Осиёи Миёна ва Хуросон ва ҳатто аз ҳокимияти қисмҳои асосии Эрон ҳам ҷудо буданд, ин ҳодисаро ҳазм карда наметавонистанд ва онҳо дида наметавонистанд, ки тоҷиконе, ки дируз маҳкуми ҳудашон ҷудо буданд, забон, адабиёт ва маданияташон аз соҳаи расмият маҳв ҷудо буд, бо шучоат ва часорати миллии худ сар бардоранд, дар ҷои забони серлаҳҷаи худ як забони адабии умумии ҷаҳоншумул ба вучуд оранд, маданияти ҳудро аз аввала ҳам баланд бардоранд, ниҳоят ҳокимиятро ҳам аз дасти арабҳо гиранд ва арабҳои мағрури муҳочирро ба дараҷаи раияи одӣ фузоранд.

Ночор ҳамон шовинистон рӯякӣ ҳам бошад, барои нигоҳ доштани ғурури миллии худ як «назария» сохта бароварданд. Ин назария «аслан авлоди араб будани тоҷикон» буд.

Дар таърих аз тарафи шовинистони миллатҳои дигар ҳам ин гуна «назарияҳо» сохта ва бофта бароварда шуданд. Чунончи яке аз шовинистони туркони усмонӣ, ки худ бошандаи Миср буд, як вақт исбот кардан хоста буд, ки Фирдавсии Тӯсӣ, Саъдӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ аслан турканд.

Шахсҳои машҳурро аз худ сохтан дар ҳуди арабҳо ҳам дида шудааст. Чунончи олимони ҷаҳоншумул – Абӯалӣ ибни Синоро, ки дар тоҷик будани ӯ ҳеҷ шакку шубҳае нест ва муаллими сонӣ – Абӯнасири Форобиро, ки аслан турк аст, арабҳо «олимони араб» – гуфта дар таърихи дунё ба қалам дода буданд (шарқшиносони Ғарб ҳам ба асоси манбаъҳои арабӣ чанд гоҳе инҳоро олимони араб мешумуранд).

Луғатнависҳои бемуҳокима бошанд, ана ҳамин талқини намояндагони шовинистии арабро дар маънии калимаи «тоҷик» ба қор бурда, «тоҷик» – авлоди арабе, ки дар Аҷам бузург ҷудо баромада бошад» гуфтаанд.

Бемаънигиҳои маънидоди «Бурҳони қотиъ» дар баёни калимаи «тоҷик» хандаовар аст, чуноне ки дар боло матни ин китоб нақл карда шуд, дар вай гуфта шудааст, ки «...тоҷик ғайри араб ва турк (яъне ғайри турк)-ро гӯянд ва дар асл авлоди араб аст, ки дар Аҷам бузург ҷудо ва баромада бошад».

Ба ин маънидод аввал ҳаминро гуфтан дарқор аст, ки тоҷик модом ки ғайри араб аст, пас, чӣ гуна дар асл авлоди араб мешавад?!

Дувум, ин ҳуҷҷати таърихро ба назар гирифта, ин

маънидодро муҳокима кардан лозим аст: вақте ки Қутайба ибни Муслим дар Бухоро масҷиди ҷомиъ бино кард, мардуми маҳаллиро, ки тоҷик буданд, маҷбур кард, ки рӯзҳои ҷумъа ба Ҷомиъ ҷамъ шаванд ва намоз гузоранд. Аммо мардуми Бухоро, ки исломро нав қабул карда буданд, ба арабӣ Қуръон хонданро қабул накарданд, ё ин ки забонашон ба забони арабӣ, ки бегона буд, нагашт. Бо вучуди дар шароити ислом мамнӯъ будан, Қутайба руҳсат дод, ки мардуми Бухоро дар намоз тарҷумаи форсии сураҳои Қуръонро хонанд («Таърихи Наршахӣ» дар фасли фатҳи Бухоро ва бинои Ҷомиъ).

Агар тоҷикон дар асл авлоди араб бошанд, чаро дар намоз Қуръони арабӣ нахонданд ё ин ки хонда натавонистанд? Ва чӣ гуна тарҷумаи форсии сураҳои Қуръонро ба осонӣ омӯхтанд ва хонданд? Ва ҳол он ки воқеаи мазкур дар соли аввали тамоман фатҳ шудани Бухоро (94 ҳиҷрӣ – 713) рӯй дода буд, чӣ шуд, ки тоҷиконе, ки «аслан авлоди араб буданд», дар як сол забони худро гум карда, забони бегонаро аз худ карда аз арабҳо дур шуданд?

Бо вучуди ин ҳама фактҳои таърихӣ, муаллифони мазкур бе ҳеч муҳокима ҳар чизеро, ки шундаанд, дар таъйини маънии «тоҷик» дар асари худ даровардаанд. Ҷое, ки мувофиқи ҳақиқат аст, он фикраест, ки соҳиби «Ғиёсуллуғот» аз луғоти туркӣ нақл карда, дар китоби худ навиштааст, ки «...дар луғоти туркӣ тоҷик ба маънои аҳли фурс (форсҳо) навишта шуда».

Дар «Қомусулаълум»-и туркӣ, ки аз тарафи Шамсиддини Сомӣ таълифаш дар охири асри XIX тамом карда шудааст, дар моддаи «тоҷик» ин эзоҳотро мебинем (тарҷумаи айнан):

«Тоҷик» – дар асл номи як қавмест аз туркҳо. Дар замони ҳозира ин ном ба як тоифаи аҳолии эронияласли Осиёи Миёна, ки ба забони форсӣ гап мезананд, дода шудааст. Инҳо дар шаҳрҳо бо тичорат ва пешаварӣ (косибӣ ва ҳунармандӣ) ва дар деҳот бо зироат машғул буда, ғайбӣ, соҳибистеъдод ва нисбат ба соири тоифаҳои аҳолии маданий бошанд ҳам, монанди турк, узбек, тотор, афғонӣ ва дигар қавмҳои кучманчӣ ҳасур ва ҷанговар нестанд, бинобарин онҳо (тоҷикҳо) ба назари инҳо (ба назари қавмҳои кучманчӣ ҳор мебошанд) Қомусулаълум, чилди 3, саҳифаи 1608, сугуни якум).

Муаллифи «Қомуслаълум» бо вучуди ин ки эронияласл ва форсизабон будани тоҷиконро тасдиқ кардааст, бе ҳеҷ асос ва ҳуччат «дар асл қавмест аз туркҳо» гуфтааст, ҳатто дар қадом замон будани ин «асл»-ро ҳам таъйин накардааст ва дар хусуси ба чӣ сабаб «дар замони ҳозира ба як тоифаи аҳолии эронияласли форсизабон дода шудани ин ном» ҳам ғап назадааст ва инчунин аз «замони ҳозира» қадом замон будани мақсади муаллиф маълум нест!

Аз рӯи ифодаи таъбири «замони ҳозира» бояд замони ҳуди муаллиф, бисёр дур равад, ягон сад сол аз замони ӯ пеш бошад. Дар ҳар ҳол бояд муаллиф шашсад, ҳафтсад сол пеш аз замони ҳудашро «замони ҳозира» нагӯяд. Ва ҳол он ки Саъдии Шерозӣ дар тарҷеъбанди худ «...Шояд ки ба подшаҳ бигӯед, Турки ту бирехт хуни тоҷик» гуфтааст Саъдӣ дар ин байт калимаи «тоҷик»-ро ба калимаи «турк» муқобил гузоштааст ва аз болоҳои ин банди тарҷеъбанд маълум мешавад, ки мақсади Саъдӣ аз ин «тоҷик» ҳудаш аст, ки эронияласл ва форсизабон мебошад.

Бояд замони Саъдӣ, ки дар асри XIII зиндагӣ кардааст, нисбат ба муаллиф, ки то аввалҳои асри XX зинда буда, «замони ҳозира» набошад.

Ғайр аз ин, мо дар боло дар воқеаи фатҳи Бухоро аз таърифи арабҳо дидем, арабҳо барои мардуми Бухоро, ки тоҷик буданд, сураҳои Қуръонро ба форсӣ тарҷума карда доданд. Пас, маълум мешавад, ки дар ҳамон вақт – дар соли 713-94 ҳиҷрӣ ҳам тоҷикҳо як қавми форсизабон буданд. Аз ҳамаи ин ҳуччатҳо ба ҳубӣ ва равшан собит мешавад, ки «тоҷик» – дар асл номи як қавмест аз туркҳо гуфтани муаллифи «Қомусулаълум» беасл ва як сухани ҳавоякӣ аст. Ин ривоят ҳам аз қабиле он ривоятҳост, ки Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофизро турк қардан меҳостанд. Муаллифи «Қомусулаълум» бошад, ин ривоятро бе ҳеҷ муҳокима дар хусуси баёни калимаи «тоҷик» ба асари худ даровардааст.

Ҳарчанд аз мавзӯи мақолаи мо дур бошад ҳам, дар омади ғап бар болои як нуқтаи назари муаллифи «Қомусулаълум», ки дар бораи тоҷикон изҳор кардааст, наистода гузаштан мумкин нест.

Муаллиф ҳарчанд ғаъбл, соҳибталант ва нисбат ба соири тоифаи аҳоли (аҳолии Осиёи Миёна) маданӣ будани тоҷиконро тасдиқ мекунад, онҳоро «ҷасуру ҷанговар нестанд» мегӯяд (мазмунан). Агар мақсади муаллифи

«Қомусулаълом» аз часорату чанговарӣ» хунрезии бераҳмона ва ваҳшиёнаи чингизӣ бошад, албатта, тоҷикон ба ин гуна «часорат ва чанговарӣ» соҳиб набуданд. Аммо агар мақсад аз чанговарӣ, чанговариҳои одилона ва мурод аз часорати маданияна ва ҷонбозӣ карда тавоништан дар роҳи мудофияи Ватан бошад, тоҷикон аз ин хусус аз ҳеч як қавми часур ва чанговар кам набуданд ва нестанд.

Искандари Мақдунӣ, ки то Самарқанд қариб бечанг омада буд, дар ин ҷо зарбаҳои ҷонфарсо хурд ва баъд аз ғалаба ва фатҳи Самарқанд ҳам дар ин ҷо то буд, дар даруни ҷор девори қалъа дар ҳолати муҳосира зиндагонӣ мекард. Ёро ба ин ҳол партизанҳои ватандӯсти суғдиён бо сардориҳои Спитамен маҷбур карда буданд, ки онҳо бобо ва аҷдоди тоҷикони имрӯзаанд;

Абӯмуслими Хуросонӣ, ки хилофати Умавиёно зеру забар карда, дар Хуросон ва Мовароуннаҳр барои ба вучуд омадани ҳукумати миллии тоҷикон (Сафғориён ва Сомониён) замина тайёр кард, тоҷик буд ва ҷамъияте ҳам, ки ӯ дар ин исён ба онҳо роҳбарӣ мекард, асосан тоҷикони Мовароуннаҳр ва Хуросон буданд.

Муқаннаъ, ки дар муқобили истилогариҳои арабҳо исёни оммавӣ барпо карда, ба арабҳо шикастҳои ҷиддӣ дод ва чандин сол исёни худро давом қунонид ва дар охир аз таслим шудан ба дасти арабҳо мурданро беҳтар доништа худро ҳалок кард, як тоҷики шустагар буда, дар Коза ном деҳае, ки дар миёнаи Балх ва Марв аст, зоида шуда буд;

Саркардагони Муқаннаъ – Гурдаки Ғичдувонӣ, Ҳакими Бухорой, Ёғӣ ва Ҳашри Кӯшкӣ, Афзалӣ, ки аввал дар деҳаи Лумучкат (Қумушкенти ҳозира), баъд аз он дар деҳаи Наршах (дар ғарбии маркази Вобканд) чанд гоҳ ба арабҳо муқобилат карда, дер вақт қалъаи худро ниғаҳдорӣ намудаанд, тоҷик буданд;

Як зани наршаҳӣ, ки шавҳараш Сарв ном дошта, аз сарҳангони Абӯмуслим буд, бо писари амаки нобинои худ дар вақти ишғоли қалъаи Наршах аз тарафи арабҳо ба онҳо асир афтод. Аммо ин зани часур ва нобинои ғаюр аз ҷиҳати фикр ба арабҳо таслим нашуданд ва таклифи онҳоро қабул накарданд ва бинобар ин он зан бо шамшер аз миён ду ни-ма карда шуда, нобино гардан зада шуд – ана ҳаминҳо ҳам тоҷик буданд;

Оммаи исёнкороне ҳам, ки Муқаннаъ ба онҳо роҳбарӣ

мекард, «сафедчомагон» ном дошта, аз номашон ҳам маълум аст, ки тоҷик буданд;

Темурмалик, ки бо вучуди бечанг аз муқобили Чингиз гурехтани Муҳаммад Хоразмшоҳи турк бо як ҳазор ҷавонони хучандӣ Хучандро дар муқобили муғулҳо мудофиа кард, то якка мондан ба чандин ҳазор нафар муғули хунхор истодагӣ кард ва нафарони ӯ ҳам, ки то рехта шудани охири қатраи хунашон аз сафи ҷанг набаромаданд, тоҷикони Хучанд буданд!

Восиъ, ки ба муқобили амири Бухоро исён карда, ин исёни худро то кушта шудани худ давом кунонид, як тоҷики ҷувозрони кӯҳистонӣ буд; Усмон, ки дар арафаи инқилоби Бухоро дар муқобили ҳоким азми шӯриш карда ин шӯришро то кушта шудани худ давом дод, як тоҷики корғари ғармӣ буд;

Калтакдорони сурх, ки дар зери раҳбарии аскарони сурх босмачиёро тамоман несту нобуд ва торумор карданд, тоҷик буданд ва дигарҳо...

Бо вучуди ин ҳама фактҳои таърихӣ тоҷиконро «часуру ҷанговар нестанд» гуфтан, агар сабук карда гӯем, аз беҳабарист. Соҳиби «Қомус-ул-аълom» тоҷиконро «бинобар часуру ҷанговар набуданашон дар назари қавмҳои кӯчманчӣ хор буданд» мегӯяд (мазмунан).

Ин дуруст аст, ки тоҷикон дар назари кӯчманчиёни истилогар ва аз ин ҷумла, дар назари ҷангчӯён хор буданд. Лекин сабаби ин хорӣ бечасоратии инҳо набуда, балки аз ҳад зиёд хунрез, ваҳшӣ, душмани маданият ва инсоният будани душманҳояшон ва ғайр аз ҳудашон дигар қасоронро одам нашумурдани он душманҳо буд.

Мо мисоли ин ҳодисаро дар ҷанги ҳозираи ҷаҳонӣ ҳам дида истодаем: Гитлер ва гитлерчиёни ваҳшӣ ҳамаи халқҳоро хор ва паст мешумурданд, албатта сабаби ин ҳақорат бечасоратии олами инсоният набуда, балки сабаби ҳақиқии ин сарбур, қотил, ваҳшӣ, одамхор, душмани инсоният ва маданият будани фашистони немис ва худписандии аҳмақонаи онҳост.

Соҳиби «Қомусулаълom» дуруст қайд кардааст, ки тоҷиконро «фаъъл, соҳибталант ва нисбат ба соири аҳолии (аҳолии Осиёи Миёна) «маданиянд» гуфтааст. Лекин маданияти тоҷиконро ҷунон ки муаллифи «Қомусулаълom» гуфтааст, нисбат ба соири аҳолии (яъне нисбат ба соири аҳолии

Осиёи Миёна) гуфтан дар ҳаққи инҳо баҳои кам додан аст.

Тоҷикон дар замони пеш (масалан, дар замони Сомониён) маданиятарини халқҳои Шарқи ислом буданд.

Тоҷикон дар асри X устод Рӯдакӣ барин доҳии забон ва санъатро расонданд, ки тамоми халқҳои форсизабон дар адабиёти оламшумули худ аз ин устод миннатдор мебошанд. Аз миёнаи тоҷикон ва дар асри X расида баромадани устод Рӯдакӣ як ҳодисаи тасодуфӣ набуда, балки ифодакунандаи таланти миллии ин халқ аст. Дар ҳамон асру замон расида баромадани Хусравонӣ, Шаҳиди Балхӣ, Муроди Бухорӣ, Дақиқӣ ва дигар шоирони бузург ва баъд аз замони Рӯдакӣ ва бевосита ба замони ӯ расидани Фирдавсӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ барин шоирон ин қавли моро исбот мекунад.

Олимони ҷаҳоншумул Абӯалӣ ибни Сино (980-1037), ғайласуф, мутафаккири бузург ва шоир Носири Хусрав (1003-1088), шоир, олим ва ғайласуф Умари Хайём (1040-1123), адиб Собирӣ Тирмизӣ (вафот 1152), олим, шоир ва иҷтимоиётчи Низомии Арӯзии Самарқандӣ (асри XI), Камоли Хучандӣ (вафот 1390), олими бузург ва шоири забардаст Абдураҳмони Ҷомӣ (1414-1493) сабаби зинат ва ифтихори таърихи тоҷиконанд.

Мо дар ин ҷо Саъдӣ ва Ҳофизи Шерозӣ барин қасонеро, ки шоирони ҷаҳоншумулу умумифорсизабон буда, ба ҳама қасу ба ҳамаи рӯи дунё ва аз ин ҷумла ба оммаи тоҷикон маълум ва машхуранд, ёд накунем ва танҳо як қатор шоирон ва олимони тоҷикро, ки онҳо ба аҳли илм ва адабиёт маълум бошанд ҳам ва дар таърихи адабиёти умумифорсизабонон ролҳои бисёр қалон бозӣ карда бошанд ҳам, ба оммаи тоҷикон он қадар маълум нестанд, қайд карда мегузарем:

Амъақи Бухорӣ (асри XI), Рашидии Самарқандӣ (асри XI), Асириддини Аҳсикатӣ (Аҳсикат – мавзие буд дар Фарғона, ки ҳоло «Аҳсӣ» мегӯянд), (вафот 1212), Сайфи Исфарангӣ (асри XI), Фархорӣ (асри XI), Носири Бухорӣ (асри XI), Хоҷабдулмалик Ассории Самарқандӣ (асри XI), Хоҷаисмати Бухорӣ (вафот 1426), Бисотии Бурёбофи Самарқандӣ (асри XI), Сайфии Бухорӣ (асри XU) ва дигарҳо.

Тоҷикон хидмати худро дар илму адабиёт дар асрҳои поинтар ҳам – дар асрҳои ҳама ба сабаби шабу рӯз бо ҳам

чангидани амирон ва хонон ва ба сабаби зулму бедоди аз ҳад зиёди онҳо мамлакат хеле хароб шуда буд, низ давом додаанд. Аз ин ҷумла мо номҳои зеринро ёд карда мегузарем:

Мулло Мушфиқӣ (вафот 1588), Боқии Зардӯзи Бухорӣ (асри ХУI), Нозими Оҳангари Ҳиротӣ – соҳиби маснавии «Юсуфу Зулайхо»-и машҳур (асри ХУI), Мирҳочии Самарқандӣ – сарояндаи таърихи мадрасаи Шердори Самарқанд (асри ХУI), Хоҷаҳасани Нисории Бухорӣ (асри ХУI), Мутрибии Бухорӣ – шоир ва мусикишинос (асри ХУI), Мавлавӣ Шарифи Бухорӣ – олим ва муаллифи чандин китоби илмӣ ва ҳам шоир (вафот 1698), Муҳаммадисҳок Шавкати Бухорӣ (вафот дар соли 1700), Мирсайидшарифи Роқим муаллифи «Таърихи Сайидроқим» ва ҳам шоир (тамомияти таърихияш соли 1702). Мирзоабдулқодири Бедил (1644-1721), Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ (таваллуд 1667), Мирзофозил Муншии волии Бухорӣ (вафот 1667), Сайидои Насафӣ (асри ХУI), Муллоободи Мумтози Самарқандӣ (асри ХУI), Мавлоно Зоҳиди Афкори Самарқандӣ (дар соли 1672 кушта шудааст), Хоҷаюсуф Музҳири Бухорӣ (асри ХУI), Мулҳами Бухорӣ (асри ХУI), Яғонаи Насафӣ (асри ХУI), Муҳаммадбоқии Яқтои Самарқандӣ (асри ХУI), Ҷунайдуллоҳ-махдуми Ҳоziқ – мутахассиси илми тиб ва шоир (дар соли 1831 аз тарафи амир Насруллоҳ кушта шудааст), Қоziабдулвоҳиди Ҳарир (1809-1886), Аҳмад-махдуми муҳандиси Дониш – адиб, шоир, файласуф, ҳайатшинос, мусикишинос, рассом ва иқтисодчӣ (1827-1897), Шамсиддин-махдуми Шоҳин (1857-1893), Домулло Абулфазли Сират (вафот 1899), Қоziқурбонхони Фитрати Вардонзихӣ (вафот 1888), Мирзоазими Сомии Муншии Бӯстонӣ – олим, муаррих ва адиб ҳам шоир (вафот 1907), Муҳаммадсиддиқи Ҳайрати Бухорӣ (1876-1902), Тошхоҷаи Асирии Хучандӣ (вафот 1915).

Мо дар ин рӯйхат танҳо номи зубдатарин шоирон ва нависандагони асрҳои ХУI-ХУI ва аввалҳои асри ХХ-ро нишон додем, ки аммо агар мо ҳамаи он касонеро, ки фарзанди тоҷик буда, шоириро ба худ касб кардаанд, нишон медедем, мақола аз ҳад зиёд дароз мешуд.

Тоҷикон натавонанд дар илм ва адабиёт хидмат кардаанд,

балки онҳо ба сифати арбоби давлат ва сиёсат ҳам дар олами Шарк, хусусан дар Осиёи Миёна ва Эрон ролҳои калон бозӣ кардаанд.

Мо дар хусуси Сомониён аз ҷиҳати шухраташон чизе намегӯем, фақат ҳаминро хотиррасон мекунем, ки тамоми халқи тоҷик-форс дар хусуси ин ки баъд аз истилои араб мисли як миллат бо забон, адабиёт ва маданияти худ дар ҷаҳон боқӣ мондаанд, аз Сомониён миннатдоранд (ба китобе, ки тадқиқотчиҳои бузурги муосири мо – Саъид Нафисӣ ба Рӯдакӣ навиштааст, мурочиат карда шавад). Аз тоҷикон вазирон ва арбоби сиёсат бисёр баромадаанд ва бештарини онҳо барои мустаҳкам намудани давлат ва обод кардани мамлакат хидматҳои намоён кардаанд. Мо дар ин ҷо вазиронро, ки дар замони бисёр саҳт будани аҳволи мамлакат ва халқ давлатро идора карданд – Бармакиён, Ҳоҷа Низомулмулк ва Ҳоҷа Шамсиддин Муҳаммади соҳибдеворро ёд карда мегузарем:

Якум, Бармакиён дар замони хилофоти Аббосиён ба рӯи қор омаданд. Ин даврае буд, ки аҳволи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат хеле танг буд; Аббосиён баъд аз Ҳоинона қушта шудани Абӯмуслим, ки вай сабаби бар тахти хилофат нишастани аббосиён шуда буд, меҳостанд дар идораи мамлакат боз усули зулму бедоди Умавиёнро давом диҳанд. Дар ҳамин вақт Бармакиён ба сифати вазир идораи мамлакатро дар дасти худ гирифта, ба обод кардани Осиёи Миёна ва Эрон ва осудаҳои қардани халқҳои ин сарзаминҳо қӯшишҳои амалӣ карданд. Бармакиён аз як тараф ба аҳолии Мовароуннаҳр Хуросону Эрон, ҳаммиллатҳои ҳудудон буданд, ҷӣ қадар неқӯӣ қарда бошанд, аз тарафи диғар, Арабистон ва арабҳоро ҳам аз ёд набароварданд. Инҳа исрофоти халифакоро маҳдуд қарда, қисми қалони даромади давлатро ба ободии мамлакат ва боло бардоштани маданият сарф қарданд.

Падари ин оила Бармак ном дошта, як тоҷики оташпараст буд, ки дар Оташқадаи Балх хидмат мекард, писари ӯ – Ҳолид дар шӯриши Абӯмуслим фаъол иштирок қард ва баъд аз қушта шудани ӯ ҳудро ба дарбори халифа Мансури Аббосӣ гирифт ва ба сохтмони шаҳри Бағдод иштирок қард.

Авлоди Ҳолид – Ясо ибни Ҳолид, Файз ибни Ясо ва Ҷаъфар ибни Ясо – ҳамагӣ вазир ва идоракунандаи мамла-

кат ва дар вилоятҳои муҳим ҳоким шуда қор қарданд. Дар замони халифагии Ҳорунашрашид Ясо ва писарони ӯ аз Арабистон гирифта то Туркистон – тамоми мамлакатро идора мекарданд.

Оқибат Ҳорунашрашид бар нуфузи инҳо бар мамлакат рашиқ бурд, таассуби миллиаш ҷӯш зад ва тарсид, ки аҷаб нест, инҳо қори Абӯмуслими Хуросониро давом дода, боз як бори дигар таъдиди хонадони хилофат қарда, халифагиро аз Аббосиён ва Алавиён қардонда, дар натиҷа Эрон, Хуросон ва Моқароуннахрро аз арабҳо тамоман қок қунанд ва бо ҳамин мулоҳизат бо баҳонаи як масъалаи оилавӣ дар соли 187 ҳиҷрӣ (803) ҳамаи бармақиёсро қушта, молу мулкашонро мусодира намуд.

Барои қушта шудани Бармақиён тамоми мамлакат мотам гирифт, шоирон марсияҳо гуфтанд. Барои қаст қардани ин намоиши умумӣ Ҳорунашрашид як шоирро қушт ва қанд нафар шоир ва наздикони Бармақиёсро қазоҳои сахт дод;

Дувум, дар давраи Салҷуқиён Низомулмулки Тӯсий (Машиҳадӣ) роли бисёр қалон бозӣ қард. Низомулмулк дар замони Алпарслони Салҷуқӣ ва писари ӯ Малиқшоҳ ба сари қори вазорат омада, аз Арабистон то Туркистон ҳамаи мамлакатҳоро идора қард. Дар он вақтҳо ба ном халифаи Аббосӣ дар Бағдод нашинад ҳам, ҳатто ихтиёри пойтахти халифа – шаҳри Бағдод ҳам дар дасти Малиқшоҳи Салҷуқӣ буд, ки идорақунандаи бевоситаи онҳо низ Низомулмулк буд.

Дар нишон додани дараҷаи нуфузи Низомулмулк ин воқеа характерноқ аст: Боре Малиқшоҳ аз писари Низомулмулк, ки шаҳнаи ӯро таҳқир қарда буд, ранҷида, ба Низомулмулк қасони худро фиристода, ба воситаи онҳо гуфт, ки «агар дар мамлакат ту бо ман шарик бошӣ, ин гапи дигар аст, агар тобеи ман бошӣ, қаро писари худро намеғундорӣ, ки аз ҳадди худ берун пой мемонад? Агар хоҳам, мефармоям, ки ҳамин соат давотро аз пеши ту бардоранд (яъне аз вазорат бекор меқунам)». Низомулмулк дар қавоб гуфт: «Давлату тоқи ту ба давати ман вобаста аст, ҳар гоҳ вазорати маро барқирӣ, тоқи туро бардоранд» (Равзатуссафо, қилди 6, саҳифаи 107).

Аҳли таърих дар ин хусус иттифоқдоранд, ки дар сояи идораи одилона ва оқилонаи Низомулмулк дар замони

Маликшоҳ мамлакат чунон обод шуд, ки пеш аз он мислаш дида нашуда буд.

Низомулмулк дар сар то сари мамлакат биноҳои илмӣ ва маъмурий барпо кард. Машхуртарин биноҳои ӯ мадрасаи Низомияи Бағдод, Басра ва Исфаҳон буд. Мадрасаи Низомияи Бағдод дорулфунуни замони худ ба шумор мерафт, ки дар он ҷо ҳамаи илмҳои он замон хонда мешуд. Мегӯянд, ки мадрасаи Низомияи Басра аз вай васеътар буд.

Низомулмулк шахсан олими бузург буд. Ӯ дар Нишопур бо Умари Хайём ва Ҳасани Саббоқ шарикдарс буда, фикҳ, фалсафа, риёзиёт ва дигар илмҳои маълуми он замонро ба хубӣ таҳсил кардааст. Ӯ ғайр аз биноҳое, ки дар роҳи илму маърифат барпо кардааст, шахсони ҷудогонаеро ҳам, ки ба илму адабиёт машғули мекарданд, ёриҳои куллий расонида, барои пеш бурдани хидматҳои илмӣ ва адабии онҳо шароит тайёр кардааст. Чунончи ба Умари Хайёми машҳур, ки на мансабҳои илмӣ ва на мансабҳои давлатиро қабул накарда буд, солоне 1200 туман маош таъйин кард. Умари Хайём бо ҳамин маош дар Нишопур дар хонаи худ осуда ништа, хидматҳои илмӣ ва адабии худро давом дод.

Низомулмулк дар 96-солагиаш аз тарафи Ҳасани Саббоқи исмоилӣ, ки шарикдарси худи ӯ буд ба воситаи як фидой заҳмдор карда шуд ва бо ҳамон заҳм баъд аз як рӯз вафот ёфт (1092).

Низомулмулк дар форсӣ ва арабӣ шоири хуб буд. Ин китъа, ки баъд аз заҳмдор шуданаш ба Маликшоҳ навиштааст, ҳам дараҷаи шоирӣ ӯро, ҳам дараҷаи адолати ӯро ва ҳам дараҷаи қуввати қалби ӯро нишон медиҳад. Дар 96-солагӣ, баъд аз хурдани заҳми ҳалокатовар шеър навиштанро соҳибони қалби одӣ наметавонанд. Он китъа ин аст:

Якчанд ба иқболи ту, эй шоҳи чавонбахт
Гарди ситам аз чехраи айём сутурдам,
Туғрои нақӯномия маншури адолат
Пеши маликуларш ба тавқеъи ту бурдам.
Омад зи қазо муддати умрам наваду шаш,
Дар ҳадди Наҳованд ба як корд бимурдам.
Бигзоштам ин хидмати дерина ба фарзанд,
Ӯро ба Худову ба Худованд супурдам.

Севум, дар давраи Ҳалоку ва авлоди ӯ Хочашамсиддин Муҳаммад Чувайнии соҳибдеворон ва бародари ӯ – Алоуддин Атомалики Чувайнийро ролҳои калон бозӣ кардаанд.

Маълум аст, ки Ҳалоку Хуросон, Эрон ва як қисми Арабистонро тасарруф карда, чунон хунрезие кард, ки мардум бар бобои ӯ – Чингиз «рахмат бар кафандузи аввал» гуфтанд. Ана дар ҳамин давра Хочашамсиддин Муҳаммади соҳибдеворон бар сари қори вазорат омада ва бародари ӯ Алоуддин Атомалик дар Бағдод ҳоким гардида, мамлакатро аз сари нав зинда ва обод карданд. Кордори ин ду бародар то давраи салтанати Арғунхон – набераи Ҳалоку давом кард.

Инҳо илм ва адабиёт ва умуман ба маданияти миллии ривож додаву ва ҳодимони ин соҳаро чунон парвариш карданд, ки назар ба қавли Саъдии Шерозӣ «Нуқтаи парғори аҳли илму дониш» гардиданд.

Дараҷаи адолат, некӯкорӣ ва некӯиродагии ин ду бародарро аз ҳамин ҳам фаҳмидан мумкин аст, ки Саъдии Шерозӣ дар ҳақи инҳо мадҳия гуфтааст. Саъдӣ дар яке аз мадҳҳои худ ин байтҳоро овардааст, ки дар замонҳои рабоборию муғулон чӣ гуна ролҳои эҷодӣ бозӣ кардани ин бародаронро ифода мекунад:

...Худой хост, ки иқлим дар ҳимояти ӯ
Зи тирӣ ҳодиса дар бораи амон монад.
Вагарна фитна чунон карда буд дандон тез,
Ки з-ин диёр на мурғу на ошён монад...

Саъдӣ дар дигар ҷой дар ҳақи онҳо гуфтааст:

...Ба дастгирии афтодагону муҳтоҷон
Чунон ки дӯст ба дидори дӯст мастаҷил¹.

Ин ду бародар олими бузург ва шоири забардаст ҳам буданд: Шамсиддин Муҳаммад дар мантиқ «Шамсия» ном асар дорад, ки дар мадрасаҳои қуҳна ягона китоби дарсии мантиқ буд. Алоуддин «Ҷаҳонқушӣ» ном китобе дар таърих навиштааст, ки ба номи «Таърихи Чувайний» машхур аст.

1. Мустаҷил – шитобкор.

Хочашамсиддин ба Абоқохон (писари Ҳалоку) хитобан шеъре дорад, ки дар роҳи бо адолат идора кардани мамлакат чӣ қадар кӯшишҳо ба кор бурдани ин одами ғайрро ифода мекунад:

Ё туро ман вафо биёмӯзам,
Ё зи ту ман ҷафо биёмӯзам.
Ё ҷафо, ё вафо – зи ҳар ду яке
Ё биёмӯз, ё биёмӯзам.

Ҳарчанд ин марди бузург ба хонони ваҳшии муғул вафоомӯзӣ карда бошад ҳам, оқибат онҳо дар ҳаққи ӯ ба ҷафокорӣ дароманд: Абоқохон ӯро саҳт ранҷонд ва чанд гоҳе аз назар дур кард. Назар ба қавли муаллифи «Равзатуссафо» боре Абоқохон дар маҷлиси шароб бо Хочашамсиддин бо нӯки корд гӯштеро, ки мусулмонон намехуранд (шояд гӯшти ҳук бошад) тақдим кард. Ӯ гирифт. Баъд аз тамомияти маҷлис хон ба наздикони худ гуфт, ки «ин тозик (точик) аҷаб марди хушёр аст, ман қасд карда будам, ки агар он гӯштро нагирад, бо ҳамон корд шикамашро ҷок мекунам».

Оқибат Арғунхон – писари Абоқохон дар соли 683 (1285) Шамсиддин Муҳаммадро бо бародараш ва писаронаш кушт. Тақдири ин бародарон ҳам мисли тақдири Бармакиён шуд ва сабаби қатли онҳо ҳам ҳамон сабабест, ки дар кушта шудани Бармакиён гуфта шуд.

Дар кушта шудани Шамсиддин Муҳаммад марсияҳо бисёр гуфтаанд ва ин рубой аз он ҷумла:

Дар рафтани Шамс аз шафақ хун бичакид,
Мах рӯй биканаду Зухра гесӯ бибурид,
Шаб ҷома сияҳ кард аз он мотаму субҳ
Барзад нафаси сарду гиребон бидарид.

3. Ба чӣ маъно ва дар кадом мавқеъҳо кор фармуда шудани калимаи «точик» ва шаклҳои дигари вай дар таълифоти тоҷикӣ-форсӣ

Умуман дар адабиёт – ҳоҳ дар адабиёти нафиса бошад ва ҳоҳ дар адабиёти илмӣ ва таърихӣ калимаи «точик» ба сифати номи як халқи форсизабон кор фармуда шуда, дар

бисёр чоҳо ба калимаҳои турк, араб ва муғул муқобил гузошта шудааст.

Аз адабиёти нафиса мо ба мисоле, ки дар боло аз Саъдии Шерозӣ овардаем, каноат карда, ба вай як байти Абдулрахмони Ҷомии Хуросониро илова менамоем:

Пеши ҳиндуи чашми хунрезат
Гашта туркон забунтар аз тоҷик
*(Куллиёти Ҷомӣ, ҷопи матбааи Нувалкишур
дар соли 1298 ҳиҷрӣ, саҳифаи 302, сатри 14).*

Аммо аз дигар асарҳо, ки дар асри XI зиндагонӣ кардааст ва дар ҳаққи устод ва муршиди бевоситаи худ – Хоҷаюсуфи Ҳамадонӣ, ки дар Самарқанд дар соли 504 ҳиҷрӣ (1111) вафот намудааст, менависад:

«... Ба саҳроҳо ва маҳаллаҳо ва қаряҳо бисёр мерафтанд ва бо сокинон ва бошандагони мавзеҳо аз тоҷик ва турк ва араб...» (Аз як асари дастнавис, ки дар Ҳиндустон китобат карда шудааст – дар ин мисол, ҷои диққаткардашаванда ҳамин ҷост, ки чун муаллиф асари худро пеш аз истилои муғулҳо таълиф кардааст, ин калимаро ба шакли «тоҷик» навиштааст).

Дар қасамномаи Отсизи Хоразмшоҳ навишта шудааст:

«...Ман, ки Отсиз ибни Қутбиддин Муҳаммади Хоразмшоҳам, бо муҳолиф ва бадҳоҳ давлати ӯ аз турку тозик...» (аз маҷмӯаи текстҳо, ки Бортулд ҷамъ карда, дар соли 1898 дар Петербург ҷоп кардааст, саҳифаи 40 – дар ин мисол ҷои диққат ин аст, ки чун Отсиз аз туркони қадим буд ва ин савганднома имлои ҳуди ӯст, ин калима ба шакли «тозик» омадааст).

«...Ба сабаби ёғигарии ӯ бисёр муғулу тоҷик нест шуданд...» («Ҷомӣбуттаворих», асари Хоҷа Рашидиддин Табиб, ки дар соли 718 (1318) кушта шудааст – Маҷмӯаи текстҳои мазкур, саҳифаи 120).

«Малики Аркҷӣ аз тозик буд...» («Ҷомӣбуттаворих»-и мазкур, аз маҷмӯаи текстҳои мазкур, с. 127).

«Донишманди ҳоҷиб марди тозик буд...» («Муфирулансоб», маҷмӯаи текстҳои мазкур, с. 159 – дар ин се текст, ки аҳволи давраи муғулон тасвир меёбад, ин калима ба шакли «тозик» навишта шудааст).

«...Он гоҳ бо лашкари бузурги тозику турк равон шуд...» (Равзатуссафо, ҷилди 4, саҳифаи 135 – Сухан дар бораи муҳосира кардани Муҳаммад Хоразмшоҳ шаҳри Ҳиротро меравад).

«...Шаст ҳазор (60000) нафар тоҷик, ки фарде аз эшон дар баробари Рустаму Исфандёри Рӯинтан (оханинтан) буданд, ба мӯчиби фармуда рӯй ба таъмири қалъаҳо ва хисорҳо ниҳоданд...» (Равзатуссафо, ҷ.4 с. 142 – сухан дар бораи тайёри ба муқобили хавфи ҳучуми Чингиз ба Самарқанд меравад – муаллиф дар ин ду текст, ки замони пеш аз истилои муғулонро тасвир мекунад, ин калимаро ба шакли «тоҷик» навиштааст. Аммо дар поинтар, ки аҳволи истилои муғулон тасвир меёбад, ҳамин муаллиф ҳамин калимаро ба шакли «тозик» менависад).

«... Подшоҳ аҳволи мамолики Форсро истифсори намуд, Ҳирқадоқ зону зада гуфт: аввал ҳоли ин тозик (тоҷик)-ро ба ҳам расонам» (Равзатуссафо, ҷ. с. 211 – сухан дар бораи ҳокими Луристон Афросиёб меравад. Ҳирқадоқи муғул ўро, ки аз мамлакати Форс ва ҳокими Луристон буд, «тозик» (тоҷик) гуфтааст – дар ин ҷо ду нукта ҷои диққат аст. Якум ин ки муғулҳо калимаи «тоҷик»-ро «тозик» мегуфтанд (дар аввали мақола мурочиат карда шавад); дувум ин ки дар замони истилои муғулҳо аҳолии Форс, ки марказаш шаҳри Шероз аст ва Луристон, ки як қисм аз мамлакати Форс аст, тоҷик ҳисоб меёфтанд).

«... Гуфтанд тозик (тоҷик)-ро чӣ ҳадди он бошад, ки амироеро муқайяд (банд) карда бифиристанд?» («Равзатуссафо», ҷ.4, с. 223 – сухан дар ҳаққи Малик Шамсиддини Курт меравад, ки ҳокими Ҳирот буд. Ў Ҳандунуӣни муғулро, ки ба Абоқохони муғул исён карда буд, банд карда, дар баробари хони мазкур фиристода буд. Муғулони дарбори хони мазкур ана ҳамин корро ба миллати муғул ор шумурда сухани мазкурро дар ҳаққи Малик Шамсиддин гуфтанд).

«Амир Қараған фармуд, ки тозик (тоҷик)-ро чӣ ҳадди он бошад, ки даъвои подшоҳӣ кунад...» «...Амир Қараған фармуд, ки тозик (тоҷик) шеваи ҷангу муҳорибаро намедонад...» («Равзатуссафо», ҷ.4 с. 228 ин ду сухан дар ҳаққи Малик Ҳусайн меравад, ки ҳокими мустақили Ҳирот буд.

Қараған яке аз сардорони муғул буд, ки дар замони авлоди Чингиз бо вай ҷангида буд)¹.

«...Чингизхон хавонин (хонон) ва умаро ва нуинонро ҷамъ карда, гуфт, аз сари ҳазм азми рамзи вилояти тозик (точик) карда...» («Равзатуссафо», ҷ. 5, с.25 – суҳан дар бораи тайёри дидани Чингизхон барои ҳуҷум кардан ба мамлақати Мовароуннаҳр, Хуросон ва Эрон меравад – ҷои диққат дар ин ҷост, ки Чингизхон мамлақатҳои мазкурро вилояти тозик (точик) гуфтааст.

«... Ва панҷох ҳазор тозики (тоҷики) диловар, ки дар рӯзи маърака (рӯзи ҷанг) аз шери ҷаёну пили дамон рӯйгардон намешаванд...» («Равзатуссафо», ҷ.5 с. 29 – суҳан дар бораи мудофияи шаҳри Самарқанд ба муқобили Чингизхон меравад).

«Таклифотеро, ки аз шаръу ақл баид (дур) буд, нисбат ба мардуми тозик (точик) ба тақдим мерасонид... ва аз ёсоқҳои ӯ ҳалоиқ ба танг омаданд ба таҳсиси мардуми тозик (точик)...» («Равзатуссафо», ҷ.5, с. 44 – суҳан дар бораи қонунҳои писари Чингизхон – Ҷиғатой меравад, ки ӯ баъд аз истилои Чингиз ба Мовароуннаҳр ва ба Туркистон ҳоким шуда буд).

«... Қоон аз духтар пурсид, ки тозикон (тоҷикон)-ро чун ёфти?...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 52) – суҳан дар бораи он меравад, ки Фила ном паҳлавони ҳиротӣ дар Қароқурум (пойтахти Ўқтой-қоон) дар пеши қоони мазкур ва бо фармоиши ӯ бо як паҳлавони машҳури муғул гуштии гирифт ва Фила муғулро ғалтонд. Ўқтой-қоон (писари Чингиз ва ҷонишини ӯ баъд аз марги ӯ) дар қатори дигар муқофотҳо «барои зот гирифтани» ба Фила як духтари муғулро ҳам бахшида буд. Ҷумлаи болоӣ – суоли Ўқтой-қоон аз ҳамон духтар аст).

«... Абоқохон ба иноқони худ гуфт, ки ин тоҷик аҷаб марди мутачаллидест...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 109 –

1. Амир Қарағани муғул ба ҳамон Малик Ҳусайни тоҷик ўро «сули ҷангро намедонад» гуфта буд, ҳуҷум оварда, ғалаба карда натавонист ва мачбур шуд, ки бо ӯ сулҳ карда баргардад. Соли дигар Малик Ҳусайни мазкур дар қанори Омӯя дар вақте ки Амир Қарағани мазкур шикор мекард, ба ӯ рост омад. Азбаски дар миёни онҳо сулҳ барпо буд, Ҳусайн силоҳ аз худ дур карда, пеши Амир Қараған рафта, бо ӯ мулоқот кард. Амир Қараған Малик Ҳусайнро оғӯш карда, бо тозарӯии тамои гуфт: «Душмани ту мардона буд ва дӯстии ту ҳам мардона будааст». («Равзатуссафо», ҷ.4, с. 229, мазмунан).

ҷумлаи болоиро Абоқохон, ки писари Ҳалоку буда, баъд аз сари ӯ ба Эрон ва Хуросон подшоҳ шуда буд, дар ҳаққи вазири худ – Ҳочашамсиддин Муҳаммади соҳибдефон, ки аз Ҷувайн ном мавзеи Хуросон буда, зикраш дар боло гузашт, гуфтааст – дар ин ҷо диққат ин аст, ки Абоқохон дар Эрон зоида шуда, ба забони маҳаллӣ ошно шуда буд, калимаи «точик»-ро покиза гуфта тавонистааст ва муаллиф ҳам дар ин маврид аз забони ӯ шакли аслии ин калимаро навиштааст).

«...Илова бар ин қазоё (воқиаҳо) ҳукм шуда буд, ки ғайр аз зумраи муғул ҳеч кас силоҳ нигоҳ надорад... Аслиҳаи тозикон (точикон) дар дасти муҳассилон (муғулони силоҳчин) боз монд...» («Равзатуссафо», ҷ. 5, с. 136 – сухан дар бораи мамлакати Форс ва аҳли Шероз меравад, ки ҳукмдорони муғул исён карда буданд).

«... Ин тозик (точик) моро метарсонад...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 164 – яке аз муғулон дар ҳаққи Малик Ғиёсиддин – ҳокими Систон, ки ҳудаш ҳам систонӣ буд, гуфтааст).

«Мардуми Бухоро ба тасаввури он, ки туркон чунон мунҳазим шуданд, ки (гурехтанд, ки) дигар муовадати (баргаштани) эшон мумкин нест, аз ақиби эшон шитофтанд. Чун миёни мардуми Бухоро ва деворбаст (қалъа) масофате буд, ки атроқ (туркон) мурочиат карда (баргашта), тег дар тоҷикон ниҳоданд...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 19 – сухан дар бораи ҳуҷуми Амир Ҳусайни муғул ба Бухоро меравад, ки Амир Темур аз он ҷанг гурехта буд ва мардуми Бухоро ба танҳой барои мудофияи шаҳри худ ба Амир Ҳусайн муқобилат карда буданд – муаллиф дар ин ҷо мардуми Бухороро тоҷик номидааст).

«Аз забони соҳибкирон (Амир Темур) манқул аст, ки фармуд: муддатулумр ба саъубати он ҷанге надидам ва маъракае баҳайбаттар аз он мушоҳида нанамудам... Дар он мавқифати (вазъият) ҳавлноқ Элҷӣ Бӯғо... дар миёни муҳолифон давида чанд тоҷикро силъи зада, ба забони хуш гуфт...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 26 – сухан дар бораи ҷанги Амир Темур дар аввалҳои хурӯҷаш бо тоҷикони кӯҳистон меравад, ки дар яке аз дараҳои Бадахшони Кӯҳӣ воқеъ шуда буд – ҷои диққат ин аст, ки Амир Темур, ки тамоми умри худро бо ҷангҳои хунин гузаронидааст, аз ҳамаи ҷангҳои аз сар гузаронидаи худ ҳамин ҷангу маъра-

каи тоҷикони кӯҳистонро сахттар, пурхайбаттар ва хавфнок гуфта ёд кардааст).

«... Муҳаммад Озодро бо тоифае аз хонбаччагон бо чаҳорсад нафар пиёда тоҷику турк ба тафтиши ҳоли эшон равон сохт...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 101 – ин воқиъа дар вақти ба Ҳиндустон сафари ҳарбӣ қардани Амир Темур рӯй додааст. Дар роҳи Ҳиндустон Амир Темур Бурҳон Ўғлон ном туркро бо даҳ ҳазор нафар аскар ба кӯҳистони сиёҳпӯшон, ки дар Афғонистон аст, барои танбеҳи онҳо ва тоза қардани роҳи худ аз эҳтимоли ҳалали онҳо фиристодааст, баъд аз он, ки аз аскар ба зудӣ хабар нашудааст, барои хабаргирӣ Муҳаммад Озоди Бадахшониرو бо чорсад пиёдаи тоҷику турк фиристодааст. Муҳаммад Озод, вақте ба давраи сиёҳпӯшон медарояд, ки онҳо Бурҳон Ўғлонро шикаст дода, як қисми аскарашро асир гирифта, як қисмашро кушта, як қисми онҳоро гурезонда аспҳо ва аслиҳаҳошонро ба ғанимат гирифта бурдаанд. Аммо Муҳаммад Озод бо чорсад нафар пиёда ба сиёҳпӯшон ҳучум карда, онҳоро мағлуб намуда, ғаниматҳо ва асирҳоро ҳалос карда, пас гирифтааст. Ба ин муносибат Амир Темур ба Муҳаммад Озод ва ҳамроҳонаш мукофотҳои калон дода, Бурҳон Ўғлонро чазо дода, аз хидмат рондааст).

«... Он ҳазрат (Амир Темур) фармуд, ки сардории лашкари тоҷик ба ӯ тааллуқ дошта бошад ва ба муҳимми молӣ мудохила накунад». («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 142 – суҳан дар бораи ин меравад, ки Амир Темур вақте ки дар Эрон буд, сардории лашкари тоҷикро ба Хоча Алиӣ Симнонӣ додааст – аз ин маълум мешавад, ки дар сафарҳои ҳарбии Амир Темур аз тоҷикон лашкари алоҳида иштирок мекардааст).

«Туркон мушоҳида кардаанд, ки вазиру муширу қозӣ – ҳама мардуми тоҷиканд ва ҳеҷ як аз эшон дар амри мол мадҳал намедиҳанд (мудохила намекунанд) ноираи (оташи) бугзу ҳасад дар хоҳири он он ҷамоат иштиёол ёфт (шуълавар шуд)...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 199 – ин воқиъа баъд аз вафоти Амир Темур дар қалъаи Алнаҷақ (дар Озарбойҷон) рӯй додааст, ки дар он ҷо Қозӣ Имомиддини Наҳҷувонӣ истиқлол ёфта буд).

«... Ва аз мамолики маҳруса савои Мовароуннаҳр понздаҳ ҳазор пиёдаи тоҷик мулозим шуданд...» («Равзатуссафо», ҷ. 6, с. 225 – суҳан дар бораи лашкаркашии

Шохрух ибни Темур аз Ҳирот ба Озарбойчон баъд аз вафоти Темур меравад – дар ин ҷои диққати ин аст, ки муаллиф 15 ҳазор аскарӣ пиёдаи тоҷик, ки дар ин сафари ҳарбӣ иштирок кардаанд, ғайр аз Мовароуннаҳр, аз дигар ҷоҳои мамлакати Шохрух ҷамъ карда шудани онҳоро қайд мекунад. Пас, маълум мешавад, ки ғайр аз Мовароуннаҳр дар дигар ҷоҳо ҳам тоҷикон будаанд).

«... Мардуми тоҷик чунон ки ба сайри хиёбон мераванд, ба асон савор шуда, рӯй ба Карх ниҳоданд...» («Равзатуссафо», ҷ. 6, с. 258 – суҳан дар бораи барои ҷанг ба Карх рафтани аҳолии Ҳирот меравад ва муаллиф (Мирхонд), ки ҳудаш дар шаҳри Ҳирот таваллуд ёфтааст, аҳолии Ҳиротро «тоҷик» мешуморад).

«... Мардуми тоҷик, ки осори шучоат ба зухур расонида ва саворони аъдуро (душманонро) гурезонида буданд, аз мавоиди подшоҳ хавзи (баҳраи тамом ёфтанд ва ҷомаҳои қиматӣ пӯшиданд...)» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 285 – суҳан дар бораи мудофия кардани аҳли Ҳирот шаҳри худро ба муқобили Амир Халил ном меравад, ки ӯ дар вақти дар Ҳирот набудани подшоҳи вақт Султон Абӯсаъид ба шаҳри Ҳирот ҳучум оварда буд).

«... Дар ҳилоли ин аҳвол баъзе умарову вузаро ва мардуми тоҷик, ки мулозими салотин ва ҳуққоми Хуросон буданд, аз бими тааддию сайф... дар ҷилоби Ҳирот таҳассун сохта, аз ғояти ваҳшат лаҳзае фароғат нанамуданд...» («Равзатуссафо», ҷилди 7, с. 106 – суҳан дар бораи Ҳиротро истило карда гирифтани Шайбониҳон меравад).

Аз «Равзат-ус-сафо»-и Носирӣ

(Таълифи ин китоб аз тарафи Мирзо Ризоқулиҳони Ҳидояти Шерозӣ дар замони Носириддиншоҳи Қочор дар соли 1274 ҳиҷрӣ (1858) тамом карда шудааст. Дар ин китоб воқеаҳои, ки дар Эрон ва Хуросон аз аввалҳои асри ХVІ то солҳои 1858 рӯй додааст, зикр меёбад. Муаллиф воқеаҳои «Равзатуссафо»-и Мирхондро давом кунанда, номи китобашро ҳам «Равзатуссафо» мондааст ва шумораи ҷилдҳои китобашро ҳам ки се аст, ба болои шумораҳои ҷилдҳои «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд зам карда, ҷилдҳои 8,9 ва 10 гуфтааст. Мо дар порчаи поёни мисолро аз ҳамин китоб мегирем):

«Салобати Шох Исмоил дар қулуби турку тоҷик ва дуру

наздик асар карда буд...» («Равзатуссафо»-и Носирӣ, чилди 8, саҳифаи берақам, чопи Техрон – дар зикри Шоҳ Исмоили Сафавӣ).

«...Валекин Муршидкулихон ва соири турку тоҷик...» (Китоби мазкур, чилди 8, дар зикри Султон Муҳаммади Сафавӣ).

«... Сокинони он ҷо афғону ҳазораву қадре турку тоҷик...» (Китоби мазкур, чилди 8 – сухан дар бораи Қандаҳор меравад. Муаллиф баъд аз таъйини ҳудуд ва масоҳаи он ҷо аз қадом халқҳо будани бошандагони он чоро баён мекунад. Ва як саҳифа поинтар аз ин муаллиф мегӯяд:

«... Дар ин асно хабари шӯриши форсизабонони Қандаҳор расид...» Аз ин ҷо маълум мешавад, ки муаллиф дар тексти болоӣ форсизабонони Қандаҳорро «тоҷик» гуфта будааст ва дар назди ӯ «форсизабон» ва «тоҷик» – ҳар ду як мафҳумро ифода мекардаанд).

«... Нои туркӣ бар сӯғи (мотами) тоҷикон мӯя хамехонад...» («Равзатуссафо»-и Носирӣ, чилди 9, с. 11 – сухан дар бораи ҷанги Муҳаммадҳасанхони Қочор (турк) ба Каримхони Занд (форс) меравад ва баъд аз як саҳифа – дар саҳ. 12 муаллиф мегӯяд: «Каримхони ғурс асби ғурез ба ҷониби Форс (вилояти Шероз) ронд». Аз ин ду матн (текст) маълум мешавад, ки муаллиф Каримхони Занд ва аскарони ӯро, ки шерозӣ, занд ва лур буданд, «тоҷик» номида ва дар айни замон инҳоро «ғурс» (форс-форсизабон) ҳам мегуфтааст.

«... Асокири турку тоҷик дар муаскари (лашкаргоҳи) воло чамъ...» (Китоби мазкур, чилди 9, саҳ. 22 – воқеа дар Мозандарон меравад).

«... Малҷои (илтиҷогоҳи) турку тоҷик буд...» (Китоби мазкур, чилди 9, саҳ. берақам – сухан дар таърифи яке аз вазирони шоҳони қочори Эрон меравад).

4. Натиҷаи мисолҳои дар боло қайдкардашуда

1. Чунон ки дар мисоли аз асари Хоча Абдулҳолиқи Гиждувонӣ гирифташуда дидем, калимаи «тоҷик» бо ҳамин шакл аз асри XII боз дар адабиёт навишта будааст. Албатта, ин калима дар адабиёти навишта аввалин бор аз тарафи ҳамин муаллиф кор фармуда нашудааст ва дар ҳамин асри

XII будани ин калима ҳаминро нишон медиҳад, ки дар асри мазкур ва пештар аз он ин калима дар байни халқ забонзад ва дар байни муаллифон ва нависандагон яке аз истилоҳҳои (терминҳои) бақорраванда будааст. Аммо аз он ҷо, ки асарҳои оид ба асри X ва XII ба сабаби нобуд шудани он дар куштор ва сӯхторҳои Чингиз ба мо нарасидаанд ва агар баъзеи онҳо саломат монда бошанд ҳам, мо надидаем, нусхаи асарҳои Хоҷа Абдулҳолиқ ҳам китобати Ҳиндустон аст, аҷаб нест, ки ин асар ба воситаи гурезагони хучуми Чингиз дар Ҳиндустон афтода бошад ва бо як тасодуфи дигар нусхаи ин ба Мовароуннаҳр баргашта омада бошад. Вагарна ин ҳам ба мо намерасид.

2. Калимаи «точик» ба сифати номи як халқи форсизабон сараввал ба мардуми форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон қор фармуда шуда, баъд аз он ба ҳамаи форсизабонҳои рӯи дунё ба қор бурда шудааст. Бинобар ин Саъдӣ, ки аз ҷумлаи аҳолии аслии Шероз аст ва ин шаҳр маркази вилояти Форс аст, мумкин ёфтааст, ки худро дар шеърҳои худ «точик» шуморад ва муаллифони дигари эронӣ аз қадимтарини онҳо гирифта, то нависандагони асри XIX, калимаи «точик»-ро беиба ба халқи форсизабони Эрон ҳам қор фармудаанд;

3. Халқи форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон, ки аз замони ҳеле қадим боз номи «точик» ба инҳо дода шудааст, албатта баробари ин ном пайдо нашудаанд, ё ин ки аз ягон ҷой наёмадаанд, балки инҳо аҳолии ин сарзаминанд, ки баъд аз иломият номи «точик» ва ба забонашон «забони форсӣ» ё ин ки «забони тоҷикӣ» дода шудааст ва ҷунон ки баъд аз иломият забони форсии ҷадид аввал дар Мовароуннаҳр ва Хуросон ташкил, баъд аз он ба ҳамаи форсизабон паҳн шуд, калимаи «точик» ҳам ба сифати як номи миллии аввалин бор ба халқҳои форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон қор фармуда шуда, баъд аз он ҳамаи халқҳои форсизабонро бо ин ном ном бурдан мумкин шуморида шудааст (мисолҳои боло инро равшан исбот кардаанд).

Он халқҳои Осиёи Миёна ва Хуросон, ки онҳоро баъд аз иломият «точик» ва забонашонро «форсӣ» ё ин ки «тоҷикӣ» номиданд, киҳо буданд?

Инҳо ҳамон халқҳои Осиёи Миёна ва Хуросон буданд, ки чандин аср пеш аз иломият дар ин сарзаминҳо ба

тариқи муқимӣ — дар шаҳрҳо ва деҳаҳо ба хонаву ҷой зиндагонӣ карда, ба зироат ва касбҳои дастӣ умргузаронӣ мекарданд — инҳо ҳамон суғдиён буданд, ки дар шаҳрҳои марказии Мовароуннаҳр, дар канорҳо, водиҳо ва кӯҳҳои Зарафшон ва Бохтариёну Тахориён буданд, ки бо марказияти Балхи қадим дар Хуросон ва Ҷағониён буданд, ки бо марказияти Тирмиз ва Ҳисори Шодмони имрӯза дар канорҳои рости дарёи Омӯя зиндагонӣ мекарданд.

5. Маънои аслии калимаи «точик» ва баромадҳои вай ва сабаби номида шудани тоҷикон бо ин ном

Мо дар аввали мақола шаклҳои гуногуни калимаи «точик»-ро нишон дода гуфта будем, ки шакли аслии ин калима «точик» буда, муғулҳо ва туркҳои қадимӣ ин калимаро гуфта натавониста, бо табдил кардани ҳарфи «ч» бо «з» «тозик» гуфтанд ва ин қавли худро бо мисолҳои гуногун, ки аз таълифоти асрҳои гуногун гирифта шудаанд, исбот ва таъкид ҳам кардем ва инчунин маънии калимаи «точик» ба сифати як халқи форсизабон будан низ дар боло бо далелҳо ва мисолҳои аз муаллифони гуногун гирифташуда исбот карда шуд.

Аммо чӣ будани маънии аслии калимаи «точик» ва қатъи назар аз номи як халқи форсизабон будан чӣ маънӣ доштани он ва баромадҳои он ва инчунин ба чӣ сабаб ба як халқи форсизабон ном шудани ин калима ва агар бо таъбири қадимӣ гӯем, вачҳи тасмияи як халқи форсизабон бо ин ном то ҳол равшан карда нашудааст.

Мо дар ин қисми мақолаамон ана дар ҳамин бора гап мезанем:

Калимаи «точик» аз тарафи ягон муаллифи муътабар бо роҳи забоншиносӣ-лингвистӣ то ҳол таҳлил карда, маънои аслии он баён карда нашудааст ва агар ягон таҳлили маъқуле шуда бошад ҳам, то ҳол ба воситаи адабиёти навишта ба мо нарасидааст...

Мо дар ин ҷо ва дар ҳамин хусус ба асоси он нутқи дурахшоне ки пешвои қабирамон рафиқ Истолин дар шаби қабули иштироккунандагони даҳрӯзаи санъати тоҷик дар Қремл дар 22 моҳи оприли 1941 карда буд, гап мезанем.

Маълум аст, ки рафиқ Истолин мисли як клоссики мор-

ксизм ба таърихи дунё пурра фокиф буда, ба сабаби бисёр шугл карданаши дар масъалаҳои милли таъриху хусусиятҳои халқҳои Шарқи советӣ ва ҳамсоягони онҳоро аз мутахассисони ҳуди ин халқҳо ҳам беҳтар омӯхтаасту медонад. Бинобар ин, қавли устои бузург инкоркарданошуданист.

Мазмуни мухтасари қавли рафиқ Истолин дар хусуси калимаи «точик» ва сабаби дода шудани ин ном ба ин халқ ин аст, ки халқи тоҷик аз ҷумлаи халқи Эрон буда, дар замонҳои қадим маданияти бисёр дурахшон дошт. Бинобар ин, калимаи «точик»-ро, ки мансуб ба «тоҷ» аст, ба ин халқ ба сифати як номи ифтихорӣ додаанд.

Бар асоси ин мутолиа мо гуфтан метавонем, ки калимаи «точик» аз се ҷузъ мураккаб аст: «тоҷ-й-к». Ҷузъи якум «тоҷ» аст, ки зинати сари подшоҳон ва нишонаи подшоҳии онон буда, номи дигари вай дар форсӣ «афсар» ва дар арабӣ «иклил» аст; дувум ҳарфи «й»-и нисбат аст. Масалан, мо «бухорӣ», самарқандӣ ё истолинободӣ гӯем, ҳамин «й» ҳамроҳ мешавад ва чизҳо, ё шахсҳои ба ин шахрҳо мансубро мефаҳмонад; ҷузъи сеюм «к»-и исмӣ аст. Ҳар вақт калима сифатеро, ё калимаи исми онро номи чизи махсус кардан хоҳанд, ин ҳарфро дар охири он калима ҳамроҳ мекунанд ва ин ҳарф ин калимаро исми хос мегардонад.

Чунон ки калимаи «даста». Мо аз ин калима ҷои дастгирии ҳар асбобро мефаҳмем: дастаи табар, дастаи каланд, дастаи арра ва дигарҳо. Вақте ки хоستانд калимаи дастаро ба тарзи истилоҳ (термин) ва далел, санад, ҳуҷҷат, асоси хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «дастак» гуфтанд. Мо аз калимаи «дастак» танҳо далел, санад, ҳуҷҷат ва асос барин чизхоро мефаҳмем, ки ҷои дастгирии соҳибаш аст.

Тухми ҳар рустаниро, ки агар вайро дар замин карданд, мисли он рустаниҳо рӯёнад, «дона» гуфтан мумкин аст. Вақте ки хоستانд, ки ин калимаро ба тухми зардолу ва шафтолу барин меваҳои сардарахте хос кунанд, ба вай «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «донак» гуфтанд.

Ё ин ки «барг». Мо аз ин калимаи «барг» барги ҳар рустаниро мефаҳмем. Аммо як чизи зинати занон ҳаст, ки вайро ба шакли барги дарахт аз тило сохта, бо сангҳои қиматбаҳо зеб медиҳанд. Вақте ки хоستانд «барг»-ро ба ҳамин чиз исми хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «баргак» гуфтанд (гулунги дукафони бедо-

накро «баргак» гуфтан аз ҳамин «баргак»-и занон маҷоз аст).

Паррик номи асбобест, ки калобаро аз вай гузаронида, аз вай ба найча ё ба зағӯта мепечонанд. Равонак (номи деҳае аз Самарқанд, ки аз «равон» сохта шудааст), Тавсанак (номи деҳае дар Бухоро, ки аз «тавсан» сохта шудааст, чароғак (кирми шабтоб, ё барқи ҳаво), Равшанак (номи духтари Доро), ва дигар ҳамин гуна номҳои хос ба ҳамин тарз сохта шудаанд. Инчунин калимаи «точӣ» ба ҳар чизе, ки ба тоҷ мансуб ва ба вай дахлдор бошад, рост меояд ва ҳар кадоми он гуна чизҳоро мефаҳмонад (масалан, марвориди тоҷӣ, ёқути тоҷӣ, лаъли тоҷӣ). Аммо вақте ки хостанд, ки ин калимаро калимаи «точ»-ро ба як халқи форсизабони баланд-маданият исми хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «точик» гуфтанд.

Тамом

*С.Айнӣ,
2.XII. 42.
Самарқанд.*

Ф Е Х Р И С Т

<i>Абулқосим Лоҳутӣ. Садриддин Айни</i>	5
<i>Сарсухан</i>	7
<i>Камол Садриддинзодаи Айни</i> .	
Шиносномаи миллати тоҷик	11

ҚИСМИ АВВАЛ (300-1200 ҳиҷрӣ)

Устод Абулҳасан Рӯдакии Бухорой.....	25
Шайх Абулаббос Фазл ибни Аббоси Бухорой	29
Устод Мансур Аҳмад Дақиқи Бухорой	29
Мирзо Абулҳасан Оғочии Бухорой	31
Абӯнаси Форобӣ.....	31
Маънавии Бухорой	32
Мачдуддин Абӯисҳоки Кисой.....	32
Абӯалӣ Сино	33
Амир Муиззии Самарқандӣ.....	34
Амъақи Бухорой	36
Камолии Бухорой	39
Рашидии Самарқандӣ.....	40
Адиб Собири Тирмизӣ	41
Ёрлик-мирови Бухоро	44
Низомии Арӯзии Самарқандӣ	44
Ҳақим Қатрон ибни Мансури Тирмизӣ.....	46
Муинуддин Ашрафии Самарқандӣ.....	46
Ҳақим Сӯзани Самарқандӣ.....	48
Рӯҳии Самарқандӣ.....	49
Ҳамидии Бухорой	50
Шайх Муслиҳиддини Хучандӣ	50

Чамолиддини Ситочӣ.....	50
Шамсулаимма (Шамсиддини Кардари Бухорӣ).....	51
Шайх Сайфиддин Бохарзӣ Бухорӣ	51
Зиёуддини Форсии Хучандӣ.....	52
Сайфиддини Исфарангии Самарқандӣ.....	53
Асириддини Ахсикатӣ	54
Чавҳарии Заргари Бухорӣ	58
Бадри Чочӣ	60
Носири Бухорӣ.....	63
Шайх Камоли Хучандӣ	65
Хоча Абдулмалики Самарқандӣ	68
Хоча Исмати Бухорӣ	69
Султонхалил ибни Мироншоҳ ибни Амир Темур.....	72
Бисотии Самарқандӣ	73
Баҳоуддин Бурундуки Бухорӣ.....	74
Шамсиддин Аҳмади Охангари Бухорӣ	75
Шаҳобиддин Аҳмади Бухорӣ	75
Тоҳири Бухорӣ	75
Абулқосим Бобурмирзо ибни Бойсанкур.....	76
Сайфӣ Бухорӣ	76
Хаёлии Бухорӣ	76
Риёзии Самарқандӣ	78
Низомиддин Алишери Навоӣ.....	79
Давлатшоҳ ибни Алоуддавла Бахтшоҳи Самарқандӣ.....	82
Зайниддин Маҳмуди Восифӣ	85
Ҳусомии Хоразмӣ.....	90
Шайх Начмиддини Куброи Хоразмӣ.....	91
Паҳлавон Маҳмуд Қитолии Хоразмӣ	93
Қосими Қоҳии Миёнқолий	94
Мушфиқии Марвии Бухорӣ.....	96
Абдуллоҳхон – волии Бухоро.....	108
Бокӣ Дарзӣ Бухорӣ.....	108
Мирҳочӣ Самарқандӣ	109
Имомқулихон – волии Бухоро.....	110
Қосимхон ибни Хусравхон	110
Абдулазизхон – волии Бухоро.....	112
Вачҳӣ Самарқандӣ.....	113
Хоҷаҳасан Нисорӣ Бухорӣ	113

Мархумии Бухорой.....	114
Мутрибии Бухорой.....	114
Муъмини Самарқандӣ.....	114
Аршии Бухорой	115
Гулшании Кошғарӣ	115
Мавлавӣ Шарифи Бухорой	116
Қозӣ Лутфуллоҳ Шокири Бухорой	117
Субҳонқулихон– волии Бухоро.....	117
Шавкати Бухорой	118
Мирсайидшариф Роқими Самарқандӣ	120
Муҳаммадҷусуфи Муншӣ – соҳиби «Муқимхонӣ»	124
Бобораҳим Машраби Намангонӣ	126
Сӯфӣ Аллоҳёри Каттақурғонӣ	126
Имлои Бухорой	127
Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ	127
Саййидои Насафӣ	130
Мутрибаи Кошғарӣ	134
Меҳрӣ – надимаи Гавҳаршодбегим	134
Исматӣ – духтари қозии Самарқанд	135
Ойишаи Самарқандӣ	136
Нодираи Андиҷонӣ.....	136

ҚИСМИ ДУВУМ (1200-1343 ҳичрӣ)

Амир Умархон – волии Фарғона.....	139
Султонхони Адои Самарқандӣ.....	140
Гулмуҳаммадбии Афғон	142
Муллошермуҳаммад Акмали Хӯқандӣ	143
Ирсии Ҳисорӣ	145
Мансурхоча Ансаби Бухорой	146
Ақобирхоча Ақбари Бухорой	146
Мирбакохоча Оташии Бухорой.....	147
Домулло Абдушшакур Ояти Бухорой	148
Тошхоча Асирии Хучандӣ.....	149
Афзали Бухорой.....	153
Муҳаммадамин Ҳақими Бухорой.....	156

Ҳабибуллоҳ Авҳадии Бухорой	156
Беҳчати Фарғонагӣ	159
Муллобурҳон Бисмили Кӯлобӣ	160
Муллораҷаб Парии Ҳисорӣ	161
Отачон Пайрав Сулаймони Бухорой	163
Мирзомуҳаммадтакии Техронӣ	165
Бурҳонхоҷа – Наберахоҷа Тавфиқи Бухорой	166
Авлодхусайнхон Таҷаллии Дехлавӣ	167
Қозӣ Абдуллохоҷа Таҳсини Бухорой	168
Қорӣ Масеҳои Тамҳиди Самарқандӣ	169
Исомуддин Соқибӣ Бухорой	172
Турсунбоқӣ Чалолии Бухорой	172
Қозичон Чуръати Бухорой	173
Чамолиддин Чамолии Тошқурғонӣ	174
Саййидзуфархон Чавҳарии Истаравшанӣ	175
Мирзоолимчон Ҳасрати Ҳисорӣ	179
Чунайдуллоҳ Ҳозиқи Ҳиротӣ	179
Ҳочихон ибни Байрамалихон	181
Муҳаммадсиддик Ҳайрати Бухорой	182
Ҳомидбеки Тошқурғонӣ	189
Муҳаммадсиддикхон Ҳашмати Бухорой	189
Аҳмадчон Ҳамдии Бухорой	191
Хотифи Хучандӣ	193
Қозӣ Раҳмати Ҳичлати Бухорой	194
Иброҳим-махдум Хоифи Истаравшанӣ	195
Ҳазонии Қаротегинӣ	196
Муллоусмон Ҳамӯшии Бухорой	196
Муллохусайн Дониши Бухорой	197
Муллораҷаб Дониши Бухорой	198
Мирзошамсиддин Доъии Бухорой	198
Аҳмад-муҳандис Дониши Бухорой	200
Қорикаромат Дилкаши Бухорой	209
Мирзоостонакул Дабири Каттақурғонӣ	210
Забехо Яҳудии Самарқандӣ	210
Зокирхоҷаи Намангонӣ	211
Қориабдулмаҷд Зуфунуни Бухорой	211
Қозӣ Мириноятуллоҳ Рашиди Бухорой	211
Рамзии Хӯқандӣ	213

Риндии Намангонӣ	213
Қозиабдулазиз Роқими Бухорой	214
Мирзораҳим Девонаи Самарқандӣ	214
Идрисхоча Рочии Бухорой.....	215
Мирзораҳим Закии Бухорой.....	218
Зулфи Эронӣ	219
Абулқодирхоча Савдои Бухорой	220
Мулломахмуд Симои Бухорой.....	227
Домуллоабулфазл Сирати Балхӣ.....	228
Мирзоазим Сомии Бӯстонӣ	231
Сипандии Самарқандӣ	233
Мирзосирочи Ҳаким Сирочии Бухорой	236
Муҳаммадшариф Шевани Бухорой	238
Шавқии Каттақурғонӣ.....	239
Абдушшакур Шақурии Самарқандӣ.....	240
Шариф-махдум Ширин (Муътасим)–и Бухорой	240
Ширини Бухорой	241
Шамсиддин-махдум Шоҳини Бухорой.....	242
Ҳочиазим Шаръии Бухорой	255
Шайхи Эронӣ.....	257
Қорихошим Шоиқи Бухорой	257
Мирзосодиқи Муншии Ҷондорӣ	258
Сӯфихоча – қозикалони Бухоро	262
Қозиабдулвоҳид Садри Сарии Балхӣ	263
Убайдуллоҳ Субҳии Панҷшанбегии Миёнқоли	267
Мирзоҳайат Туксоба Саҳбои Вобқандӣ	268
Муҳаммадтоҳирхоча Сарии Ҷӯйбории Бухорой	270
Қозимуҳаммадшариф Садри Зиёи Бухорой	272
Муҳаммаднакибхон Туғрали Аҳрорӣи Фалғарӣ	276
Мирзоабдуллоҳ Зухурии Ҳиротӣ.....	279
Муҳаммадҷақуб ибни Амир Дониёли Манғит	280
Муҳаммадшарифи Ориф.....	282
Инояти Бухорой	283
Исо-махдум Муфтии Бухорой.....	284
Ҳочииброҳим Осими Бухорой	290
Муллошариф Анбари Бухорой.....	291
Абдулазизхочаи Қундузӣ.....	293
Ҳоҷӣ Саййидаҳмадхоча Сиддиқии Аҷзии Самарқандӣ..	293

Садриддин Айнии Бухорой	295
Фазлии Намангонӣ	297
Қори Ҳусомиддин Фоики Бухорой.....	298
Қози Қурбонхон Фитрати Вардонзихӣ.....	298
Қори Абдуррозик Фикрати Бухорой	302
Мирзошоҳ Фоизи Бухорой	303
Мирзоабдуллоҳ Файёзи Самарқандӣ.....	304
Мирзоакрам Фикрии Самарқандӣ.....	305
Абдуллауфи Фитрати Бухорой.....	306
Ҳозиабдулҷаббори Ургутӣ	308
Қасрати Намангонӣ	309
Қамоли Бухорой.....	309
Қозикомили Ҳисорӣ.....	310
Гулҳании Намангонӣ.....	311
Содикҳоча Гулшании Бухорой.....	311
Домулло Ҳочибой Лисонии Хучандӣ.....	312
Муллоназруллоҳ Лутфии Бухорой	313
Абулқосим Лоҳутии Қирмоншохӣ	314
Муҳаммадзамони Самарқандӣ	316
Муллорахматуллоҳ Музтариби Қашонӣ.....	316
Мирзоабдуррозик Мунири Бухорой.....	317
Қозимуллосаъдӣ Моҳири Бухорой	317
Ҳочӣ Муллоҷаҳонгир Маҷнуни Бухорой.....	318
Муллоабдулмаҷид Музтариби Бухорой.....	318
Ҳочиниёмуллоҳ Муҳтарами Бухорой	320
Оғоисмоил Мунири Қашмирӣ.....	323
Муллоҳочӣ Ҳодӣ Масрури Бухорой.....	324
Мирзоабдулвоҳид Мунзими Бухорой.....	325
Саййидмаҳмудҳочаи Бухорой	327
Мунирхон Муъноздаи Хучандӣ.....	328
Ҳочашоҳниёзи Қашмирӣ	329
Қозӣ Абӯтоҳирхоча Навои Самарқандӣ.....	329
Мирсаййидғозӣ Нолаи Хӯқандӣ	330
Қомилхоча Нақҳати Бухорой	331
Наҷиби Ҳинду	332
Мирқорӣ Ноири Бухорой.....	333
Саййидмаҳмудхон Назмии Истаравшанӣ	333
Қозисайдҷон Назмии Бухорой	334

Муҳаммадсолиҳ Навҳай Бухорой	335
Муллодӯст Нодири Бойсунӣ	335
Қорирахматуллоҳ Возиҳи Бухорой.....	336
Муллосайидаҳмад Васиҳи Самарқандӣ	343
Мирзоназриддин Ҳодии Самарқандӣ	345
Халифа Ошурмуҳаммад Якдили Бухорой.....	349

ҚИСМИ СЕВУМ (1905-1917 мелодӣ)

Абдуллауфи Фитрати Бухорой.....	354
Ҳочӣ Сайидаҳмадҳоча Сиддикии Аҷзии Самарқандӣ..	363
Ҷалол Юсуфзода	366
Маҳмудҳоча Беҳбудӣ	367
Асҳади Бухорой	369
Ҳатоии Самарқандӣ.....	370
Тошхоча Асирии Хучандӣ.....	371
Қосим Қоризода Ахтари Бухорой.....	376
Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ	381
Ҳамдии Бухорой	383
Мунзими Бухорой.....	384
Аккоси Бухорой	388
Қурбии Самарқандӣ	397
Зеҳнии Самарқандӣ	399
Асадуллоҳи Кошонӣ	399
Маъхазҳо	409
Маънии калимаи «точик»	414

Садриддин Айни
НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЧИК

Муҳаррири ороиш *Р. Шерали*
Муҳаррири саҳифабандӣ *М. Саидова*
Ҳуруфчини компютер *Ҳ. Ҷӯраева ва И.Шоева*

Ба матбаа 20.08.2010 супурда шуд. Чопаш 23.08.2010
ба имзо расид. Ҷузъи чопӣ 28,0. Андозаи 60x84 1/16.
Адади нашр 1000 нусха.

Муассисаи нашриявии «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев 17а.

Дар Комбинати полиграфии ш.Душанбе чоп шудааст.
ш. Душанбе, хиёбони Айни, 126.